

Universiteit Gent
Faculteit Psychologische en Pedagogische Wetenschappen

Academiejaar 2001-2002

Freuds studie van de Gradiwa van Jensen

Wouter Mareels
Promotor: Prof. Dr. Filip Geerardyn

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van
Licentiaat in de psychologie
Optie Klinische Psychologie

Voorwoord

I abandoned the stage because I realized the fact that the only language which I could have with an audience was to bring bombs out of my pockets and throw them in the audience's face with a blatant gesture of aggression... and blows are the only language in which I feel capable of speaking.
-Antonin Artaud, THÉÂTRE DE LA CRUAUTÉ -

Voor mij is deze scriptie niet alleen een exploratie geworden van het veld van de psychoanalyse en de literatuur, maar ook een zoektocht naar mezelf. Het thema van de novelle *Gradiva* laat niemand onberoerd... hopelijk mogen jullie hetzelfde ervaren!

Graag wilde ik nog even de volgende personen danken:

De bibliothecaris van de stadsbibliotheek in Nürnberg, Duitsland voor zijn onoplettendheid waardoor ik ongemerkt en mits heimelijk scanwerk toch nog aan een digitale versie van de verloren gewaande originele *Gradiva* kon geraken. Hier is het allemaal begonnen...

Mijn dooppeter Dirk voor de onschatbare dienst die hij mij bewees door *Gradiva* in het Nederlands te vertalen. Hierdoor kon het werk verder gezet worden...

Librairie du Bat d'Argent in Lyon, Frankrijk. De ambtenaren van de stadsarchieven te Lübeck en te Kiel, Duitsland. De klerk Friedrich van "Carl Reissner Verlag" te Leipzig. Ik heb van jullie veel informatie gekregen. Dank hiervoor.

Eva, Evert, Frederik, Koen, Lies, Koen, Fré, Tim, Dominique VDW, Sh.Ja. , Ha.Co., en anderen, voor hun ongebreidelde enthousiasme voor mijn thesisonderwerp, ook al wisten sommigen onder jullie langs geen kanten waarover het ging. Het is geen film Sh. Ja., het was een boek !!! Door jullie kon ik blijven doorgaan, ook wanneer het wat zwaarder werd.

Prof. Dr. F. Geerardyn voor zijn inspirerend lesgeven en zijn constructieve kritiek.

Els Van den Bussche om het blijvende geduld te hebben afspraken te blijven boeken.

Opgedragen aan Sh.Ja. Omdat jij mijn *Gradiva* bent !

Wouter Mareels

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	p2
Inhoudsopgave.....	p3
<u>1. Inleiding</u>	p4
1.1. Opzet.....	p4
1.2. Methodologische verantwoording.....	p5
1.3. Korte situering van de basisteksten van deze studie - de onderzoeksvragen.....	p6
<u>2. "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"</u>	p8
2.1. Korte samenvatting van het verhaal.....	p8
2.2. Thematische ordening.....	p10
<u>3. Freuds motieven</u>	p14
3.1. De droom.....	p14
3.2. Freuds interesse in de ontwikkeling van de seksualiteit en de bijzondere betekenis daarin van het partieel object.....	p18
3.3. Freuds interesse in archeologie.....	p21
3.4. Freuds interesse van de toepassing van de psychoanalyse op de literaire creatie.....	p24
3.4.1. Wilhelm Jensen: korte (psycho-)biografie.....	p25
3.4.2. Duiding van Jensens implicaties.....	p27
3.4.3. Besluit.....	p28
3.5. Freud en de rediviva-ervaringen.....	p29
3.5.1. Brief aan Romain Roland: Freud op de Akropolis.....	p29
3.5.2 Gradiva: één van Freuds vroegste uitingen van zijn verlangen naar zijn moeder.....	p34
3.6. Besluit.....	p34
<u>4. Gradiva versus Schliemann</u>	p36
4.1. Inleiding.....	p36
4.2. In een achterafbeweging: Gradiva van Wilhelm Jensen.....	p37
4.3. Intermezzo Geographico.....	p37
4.4. In een eerste beweging: de autobiografie van Heinrich Schliemann.....	p39
4.4.1 Samenvatting.....	p39
4.4.2 Schliemanns verlangen.....	p43
4.5. Besluit.....	p45
4.5.1. De gelijkenissen.....	p45
4.5.2. De verschillen.....	p47
<u>5. De receptie van Freuds studie</u>	p48
5.1. Norbert Hanold.....	p49
5.1.1. Freud.....	p50
5.1.1.1. Freuds duiding van Norberts verlangen.....	p50
5.1.1.2 Kritische bemerkingen bij Freuds duiding.....	p52
5.1.2. Serge Viderman - de keuze voor de perverse positie.....	p55
5.1.2.1. Le céleste et le sublunaire.....	p55
5.1.2.2. Kritische bespreking van de duiding van Viderman.....	p57
5.1.3. Carver: de sublimatie.....	p58
5.1.3.1. The Search for a Kingdom.....	p58
5.1.3.2. Kritische bespreking van "The Search for a Kingdom".....	p62
5.1.4. Gradiva en het de interpretatie van de surrealisten.....	p65
5.1.5. Besluit.....	p67
5.2. Freud.....	p68
5.2.1. Granoff.....	p67
5.2.2. Sarah Kofmann.....	p69
5.2.3. Besluit.....	p71
<u>6. Algemeen besluit</u>	p72
Bibliografie.....	p74

1. Inleiding

1.1. opzet

In deze verhandeling nemen we Freuds psychoanalytische interpretatie van de novelle *Gradiva* van de Duitse schrijver Wilhelm Jensen (1837-1911) onder de loep. Deze studie vormde de eerste gepubliceerde tekst binnen het domein van de toepassing van de psychoanalyse op de literaire creatie. Volgens Jones (1955, vol 2, p382) was het Carl Gustav Jung, met wie Freud kort tevoren kennis had gemaakt, die zijn aandacht op de novelle vestigde. En naar verluidt schreef Freud zijn essay om Jung, die hij al gauw tot zijn geestelijke erfgenaam zou maken, een plezier te doen (ibidem). Voor de juistheid van deze toedracht kunnen evenwel geen argumenten aangedragen worden vanuit de briefwisseling tussen Freud en Jung. En het nawoord bij de tweede editie van Freuds essay (1912) lijkt dit verhaal zelfs tegen te spreken: het zou pas na het verschijnen ervan geweest zijn dat een "vriend" Freuds aandacht vestigde op twee andere novellen van Jensen die Freuds interpretatie van de *Gradiva* leken te ondersteunen (Freud, 1907).

Wat er ook van zij, dat Freud belangstelling opvatte voor dit werk van Jensen behoeft ons ook niet te verwonderen. Hij vond er immers vijf thema's in terug die hem ieder vanuit een andere hoek beroerden. Vooreerst is er het thema van de droom waarmee Freud zich sinds het begin van zijn zogenaamde auto-analyse sterk bezighield en waaraan hij in 1900 zijn magnum opus, *De Droomduiding* (Freud, 1900a), had gewijd. Ten tweede is er het thema van de ontwikkeling van de seksualiteit en van de bijzondere betekenis daarin van het partieel object. Ten derde is er het thema van de archeologie en het archeologische object, waarvoor Freud een particuliere passie koesterde. Ten vierde is er ook nog het thema van de toepassing van de psychoanalyse op de literatuur, meer bepaald, de aandacht voor de literaire creatie in die zin dat ze voortspuit uit de geest van een schrijver en het verband daartussen. Een vijfde motief dat we willen aandragen, een motief waarvan hij zich waarschijnlijk niet bewust was, is Freuds eigen implicatie, gerelateerd aan zijn voorgeschiedenis. Deze vijf thema's vormen, ook los van de eventuele suggestie van zijn leerling Jung, evenzoveel redenen voor Freuds interesse in deze novelle.

Het is vanuit deze vijf thema's dat we Freuds studie nu nader gaan beschouwen: we trachten vanuit de psychoanalytische theorievorming en vanuit de traditie van de psychoanalytische literatuurduiding het verband te leggen tussen Freuds interesses, achtergrond

en productie. In het hierboven geschetste kader gaan we ook na in welke mate er een verband aan te tonen is tussen de novelle *Gradiva* en de autobiografie van Heinrich Schliemann. Dit is in het bijzonder interessant omdat we hierbij wederom geconfronteerd worden met Freuds interesse voor de archeologie.

Bijkomend gaan we ook de receptiegeschiedenis na van Freuds novelle *De waan en de dromen in Gradiva van W. Jensen* (Freud, 1907) bij andere psychoanalytische auteurs en in de kunst. Deze confrontatie zal meerdere vragen oproepen waarop we zullen trachten een antwoord te formuleren. Binnen de studie van deze receptiegeschiedenis zullen we ook het verlangen¹ van het hoofdpersonage Norbert Hanold aanraken. Daarbij gaan we eerst Freuds interpretatie hernemen en deze confronteren met andere interpretaties.

1.2. Methodologische verantwoording

We zijn ons terdege bewust van de methodologische moeilijkheden van deze studie. Het is inderdaad niet evident om vanuit de particulariteit van een enkele tekst te werken. Daarom is het belangrijk in te zien dat deze scriptie een verderzetting is van een lange psychoanalytische traditie van literaire duiding die gestart is bij het onderwerp van deze scriptie zelf. De allereerste gepubliceerde toepassing van het veld van de psychoanalyse op kunst was Freuds interpretatie van de *Gradiva* van Wilhelm Jensen. Intussen heeft er in dit veld een evolutie plaatsgevonden waardoor de onderneming minder hachelijk wordt: er wordt niet meer direct een band gelegd tussen het persoonlijke leven van de schrijver en zijn tekst op reëel concreet niveau. De studie spitst zich nu toe op wat van het verlangen van de schrijver kan genoemd worden, en pretendeert ook niet meer te zeggen. Dit verlangen valt te repereren uit formele structuren die zich doorheen het werk herhalen. Anders gezegd, terugkerende themata en hun variaties erop die doorheen het werk van een bepaalde auteur opduiken en die iets verraden over diens zieleleven.

Ook de lacunes in het verhaal, onderdelen die terugkeren maar niet goed uitgewerkt raken kunnen ons heel wat leren. Het is op zulke elementen dat wij ons zullen baseren wanneer we aldus iets postuleren betreffende de onbewuste drijfveren, motivatie of determinanten van een auteur, kortom, diens verlangen.

¹ Wanneer de notie “verlangen” hanteren, dan dient hieronder het volgende begrepen worden: de onbewuste drijfveren, de onbewuste motivatie voor het handelen, denken, spreken en schrijven... die voortvloeien uit een persoon zijn voorgeschiedenis en de “familieroman” waarbinnen hij opgroeide. De zogenaamde familieroman is de structuur van verlangens van beider ouders en de familie, de uitgesproken zaken hiervan, en nog meer die zaken die niet gezegd worden: le non-dit.

Laat ons even een citaat van R. Barthes aanhalen : "*Un texte est une galaxie de signifiants et non pas une structure de signifiés.*" [Barthes, 1970, p94]. Er zijn verschillende "ingangen" aan een tekst, maar eens men een bepaalde ingang heeft gekozen, dan ziet men enkel nog datgene dat verlicht wordt door de lichtstraal die naar binnen valt door de gekozen ingang. Het probleem met duidingen is dus steeds dat ze maar één specifiek aspect van het geheel belichten. Net zoals een persoon als subject multi-gedetermineerd is, kan een tekst ook vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden, en kan één woord in een tekst samenhangen met een veelheid aan betekenissen inherent aan de persoon die de tekst neergepend heeft. Naar de limiet toe is een duiding van een tekst zelfs een onmogelijkheid: de lezer heeft namelijk een heel andere achtergrond dan de schrijver, en de verknopingen van betekenissen verbonden met een woord, sfeer of situatie zijn geheel anders dan die van de schrijver... Moge dit een waarschuwing wezen voor onszelf: onze duiding is per definitie niet de enige mogelijke of juiste duiding van de tekst! Dit is ook de reden waarom we voor deze studie de methode "literatuurstudie" verkozen hebben. Op deze wijze konden we andere teksten verzamelen die over het zelfde onderwerp handelen om daaruit gegevens te distilleren waardoor we niet in het ijle hoefden te werken.

1.3. Korte situering van de basisteksten van deze studie - de onderzoeksvragen

De belangrijkste tekst in deze studie is natuurlijk Freuds novelle *Der Wahn und die Träume in W. Jensens Gradiva*: Freud schreef deze tekst in de zomer van 1906 en publiceerde hem in 1907.

Doch, in deze studie staan ook verscheidene andere teksten centraal. In de eerste plaats dient hier Jensens *Gradiva* vermeld te worden. Andere teksten die een belangrijk onderdeel uitmaken van deze studie omdat ze ons iets meer kunnen leren over Freud zelf zijn teksten van diens hand zoals *Totem en Taboe* (Freud, 1912-1913), *Mozes en de Monotheïstische Cultuur* (Freud, 1939a [1937-39]), *Brief aan Romain Roland* (Freud, 1936a), *De Droomduiding* (Freud, 1900a). Verder zullen we ook Ernest Jones' *Sigmund Freud: Life and Work* (Jones, 1955) terhand nemen en nagaan of we hieruit relevante details kunnen distilleren. Bijkomend is ook de briefwisseling tussen Freud en Jensen interessant. In de laatste, maar daarom niet minder belangrijke, plaats wensen we ook Schliemanns autobiografie toe te voegen aan de lijst van relevante werken.

We willen vanuit de hierboven weergegeven teksten heel specifiek ingaan op Freuds interesses en zijn band met zijn moeder. We gaan na of Freuds belangstelling voor de novelle

weldegelijk terug te voeren was op zijn persoonlijke interesses, kijken wat hij binnen deze velden gedaan heeft met de novelle en proberen waar nodig eventueel toevoegingen te maken. Bijkomend stellen we ons ook de vraag naar Wilhelm Jensen en Heinrich Schliemann. Gaandeweg zullen nog vragen geformuleerd worden waarop we telkens een hypothetisch antwoord zullen formuleren.

Verscheidene andere auteurs hebben zich bezig ook gehouden met deze tekst. Meestal was het hen erom te doen aan te wijzen waar Freud fouten maakte in zijn duiding. Anderen waren er vooral om bekommerd te kijken wat ze konden zeggen over Norbert Hanold (het hoofdpersonage van de *Gradiva*) diens klinische structuur, waarbij ze probeerden een diagnose te stellen om Freud zijn bevindingen te ondersteunen of te ondergraven. Weer anderen hebben getracht te duiden hoe Freud zelf geïmpliceerd was in zijn tekst. Veel teksten die het over de *Gradiva* van Jensen hebben zijn niet te vinden in de Engels-, Nederlands- of Franstalige literatuur. De teruggevonden teksten zijn de volgende: A. Carver: "*The Search for a Kingdom*"; Bellemin-Noël: "*Gradiva, au pied de la lettre*"²; Wladimir Granoff: "*La pensée et le féminin*"; Serge Viderman: "*Le céleste et le sublunaire*"; Harry Slochower: "*Freud's Gradiva, mater nuda rediviva*"; Nora Crow Jaffe: "*A second opinion on delusions and dreams*"; Klaus Schlagman: "*Die Wahrheit über Norbert Hanold*".

Deze aangegeven teksten zullen de basis vormen voor het tweede deel van onze studie. We willen in de secundaire literatuur nagaan welk de receptiegeschiedenis was van Freuds studie van *Gradiva*. Bijkomend zal er hier ook de vraag gesteld worden naar enerzijds Freuds eigen implicaties, en anderzijds naar de psychische structuur van Norbert Hanold, het hoofdpersonage van *Gradiva*. Ook hier zullen gaandeweg nieuwe vragen oprijzen, waarop we telkens een hypothetisch antwoord zullen formuleren.

Voor de aanvang van de eigenlijke studie, kort de inhoud van Wilhelm Jensens novelle *Gradiva* kort samen. Verder zullen ook kort verhaalelementen, geordend volgens thema, weergegeven worden.

² We hebben ervoor geopteerd de tekst van Bellemin-Noël niet in deze studie op te nemen wegens enerzijds het feit dat hij te groot is voor deze studie (een samenvattend overzicht zou groter zijn dan deze scriptie) en anderzijds wegens het feit dat de tekst de hele *Gradiva* onder de loep neemt: ieder woord, iedere kleur, ieder element, ... worden aan een **eigen** duiding van de schrijver onderworpen. Deze tekst is de auteur zijn eigen duiding en staat los van het werk dat Freud ondernomen heeft in zijn duiding, en was bijgevolg niet bruikbaar voor deze studie.

2. "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"

2.1. Korte samenvatting van het verhaal

Het plot of thema van het verhaal kan zeer gebald geformuleerd worden als volgt: het terugvinden van een verloren jeugdliefde. Het hoofdpersoonage in dit verhaal doet dit echter op een zeer specifieke en merkwaardige wijze: onbewust geleid door dromen en middels wanen gekoppeld aan een stenen reliëfbeeld van een meisje met een in het oog springende voetenstand, vertrekt het hoofdpersoonage op reis en slaagt erin zijn verloren geliefde terug te vinden en er een relatie mee te beginnen. Hij weet zelf niet wat hem drijft tijdens de reizen die hij onderneemt tot hij plots geconfronteerd wordt met zijn geliefde die hem uit zijn waantoestand haalt.

De hoofdfiguur van de novelle is een jonge archeoloog, Norbert Hanold, die een sterke belangstelling heeft voor een antiek reliëfbeeld (c.f. afbeelding in bijlage) dat een jong meisje voorstelt in schrijdende houding. Vertrekkend vanuit zijn kennis van de oudheid, omkleedt hij deze afbeelding met zijn fantasie. Hij geeft de jonge vrouw een naam: Gradiva (de schrijdende) en situeert haar - wegens haar Grieks uiterlijk - in het oude Pompeï. Het is echter de voetenstand van Gradiva die hem mateloos fascineert. De linkervoet is vooruitgeschoven, de rechter, als het ware achtergebleven, raakt slechts met de tenen de grond, terwijl de voetzool en de hiel zich bijna loodrecht verheffen. De anatomische mogelijkheid van deze voetenstand onderzoekt hij bij zichzelf, bij een vriend anatoom en tenslotte bij de vrouwen op de straat, die hem niet meer oplevert dan menige wrevelige of menige aanmoedigende blikken.

Hieropvolgend heeft hij een beangstigende droom, die hem naar het oude Pompeï verplaatst. Daar ontmoet hij, tijdens de 'beroemde' vulkaanuitbarsting van de Vesuvius, Gradiva in haar eigen stad, waar ze zich neervlijt op de trappen van de Apollo-tempel, om daar rustig bedolven te worden onder de vulkaanas en de dood af te wachten. 's Morgens, na het ontwaken, meent Hanold doorheen zijn venster iemand te zien met het uiterlijk van Gradiva, en hij holt deze vrouw achterna op straat, zij is reeds verdwenen voordat hij beneden is.

Terug in zijn kamer voelt Hanold zich in een gelijkaardige situatie als zijn kanarievogel die fluitend in zijn kooitje zit, hij voelt zich gevangen, beklemd, aan banden gelegd in 't leven, en hij verlangt ook naar de verre einders. In tegenstelling tot de kanarievogel kan Hanold zijn kooi wel verlaten, en dit doet hem besluiten tot een reis naar Rome, een wetenschappelijke studie als

reden voorwendend. Deze lentereis verloopt in voor Hanold bezwarend gezelschap van huwelijkspaartjes. Ook te Rome wordt hij 's avonds gestoord door een gesprek van zulke partners, en hij droomt hiervan: de zogenaamde Rome-droom waarin hij zichzelf en Gradiva voorgesteld ziet als de Apollo van Belvédère en de Capitolijnse Venus. 's Morgens pakt hij zijn koffers en reist verder naar Napels.

In Napels ontbreekt het ook niet aan pasgetrouwde koppeltjes, en Hanold laat zich naar Pompeï voeren om hen te ontgaan. Daar aangekomen wordt hij overrompeld door een zwerm vliegen welke hij ontvlucht door naar de opgegraven ruïnestad te gaan. Dit geeft hem ook geen rust noch bevrediging. De volgende voormiddag brengt Hanold een uitgebreid bezoek aan de ruïne, zonder eigenlijk te weten wat hem naar Pompeï dreef, of wat hij er zoeken wou, zelfs zijn wetenschap helpt hem niet op dit moment.

Op het middaguur ziet hij plots Gradiva voor hem de straat oversteken en een huis binnentreden. Hij loopt haar achterna, heeft een kort gesprek dat Gradiva afbreekt op zijn vraag zo te gaan liggen zoals in zijn droom (de Pompeï-droom). Ze verdwijnt dan spoorloos. De namiddag brengt Hanold verward door, zijn gedachten vervuld met deze problematische verschijning. 's Avonds gaat hij na of de gasten van beide hotels aan de ingang van de stad een gelijkaardig wezen ontmoet hebben, zonder resultaat echter. Na een nachtrust vol 'ovidische metamorfoses' waarin het bed een klaprozeveld wordt, en de vliegen vlinders worden, keert hij terug naar de ruïne voor een tweede ontmoeting met Gradiva. Hij plukt een graflelie (Asphodil) en wacht de middag, het uur van de spoken, af, en dit is het moment waarop Gradiva opnieuw verschijnt. Het gesprek duurt nu langer, en Gradiva, die vreemd genoeg Duits spreekt, noemt haar naam, die Zoë blijkt te zijn. Bij het weggaan vergeet Zoë haar schetsboek. 's Middags komt Hanold bij zijn wandeling een oude Zoöloog-hagedissenvanger tegen die zijn naam blijkbaar kent. Hij ontdekt later ook nog een derde herberg in de stad. De waard van deze herberg bedriegt Hanold met een antieke gesp, waarvan de archeoloog gelooft dat Gradiva deze heeft gedragen toen ze nog leefde. Bij zijn terugkeer in het eigen hotel merkt hij twee nieuwe gasten op, blijkbaar broer en zus, en ze komen zeer sympathiek over. 's Nachts droomt hij van Gradiva als hagedisvangster. Dit is de "hagedisvangstdroom".

De volgende middag wacht hij de middag af met rozen, de gesp en het door Gradiva vergeten schetsboek. Hij ontdekt, zonder afkeer ditmaal, dat de gasten van de vorige dag ook een huwelijkspar vormen.

In het huis van Meleanger ontmoet hij Gradiva weer en overhandigt haar de meegebrachte voorwerpen. Samen eten ze enkele boterhammen en Hanold gaat de werkelijkheid van Gradiva na door een vlieg op haar hand dood te slaan. Op 't moment dat Zoë Hanold bij de naam noemt, wordt het gesprek gestoord door de komst van het sympathieke paar. Gisa, de vrouw van het koppel, kent Zoë.

Norbert loopt verward weg Gradiva blijkt een werkelijk bestaand iemand te zijn, want de vrouw kent haar, en toch bezit ze een bovennatuurlijke macht, want ze kent ook zijn naam. Zoë zelf praat ondertussen met het paar, legt snel de toestand uit en gaat Hanold achterna.

Dit brengt de ontknoping, Hanold wordt door Zoë tot de werkelijkheid teruggeholpen. Hij herkent haar dan ook uiteindelijk als zijn vroegere jeugdvriendin, waarvan hij het bestaan was vergeten, al woonden ze in dezelfde stad en dezelfde straat. Het verhaal eindigt met het vooruitzicht van een huwelijksreis.

2.2. Thematische ordening.

Laat ons eerst even het werk van Jensen situeren binnen zijn tijds kader: Dit werk is nooit tot de rangen van de wereldliteratuur doorgedrongen. Vele elementen uit de tekst zijn heel eigen aan de periode van het symbolisme dat toentertijd in Duitsland heel erg "in" was. We zien dit ook aan de schilderwerken uit die periode: *The Roses of Heliogabalus* (Sir Lawrence Alma-Tadema, 1836 - 1912), *Bacchus* (Simeon Solomon, 1840 - 1905) , *Romeo and Juliet* (Ford Madox Brown, 1821 - 1893), *Pandora* (Ernest Normand, 1857 - 1923), *L' étude du rôle* (Alfred Stevens, 1823 - 1906). De themata van deze schilderwerken zijn algemeen terug te vinden in andere werken van die periode, waaronder Jensens novelle *Gradiva*.

De *Moderne encyclopedie van de wereldliteratuur* schrijft het volgende over Jensen: "*Jensens werk dient gesitueerd te worden in de neo-romantische - symbolistische kring rond de dichter-schrijver Raabe en scoort dus niet echt hoog qua originaliteit aangezien vele van de schrijvers in die kring werken met gelijkaardige themata produceerden.*" (Diverse Auteurs, 1980, p447). De noodzakelijke aanwezigheid van de vele typerende elementen (de ruïnes, de dromen, de klassieke oudheid, dieren, Eros vs Wetenschap, ...) zijn dus niet zozeer ontsproten aan de verbeelding van de dichter, ze zijn eerder gerelateerd aan diens tijdsgeest en zijn schrijverskring.

We gaan nu na in welke mate de themata van die tijdsgeest terug te vinden zijn in Jensens novelle. Het verhaal van Jensen beschrijft enkele dagen uit het leven van een archeoloog. De gebeurtenissen spelen zich af in twee 'werelden': de reële feitelijkheid enerzijds en de fantasiewereld van Norbert Hanold anderzijds. Aanvankelijk verlopen deze twee werelden gescheiden, vervolgens meer en meer vervlochten tot aan de ontknoping, die de lezer de werkelijkheid van Hanolds fantasiewereld doet aanvoelen. In deze novelle zijn er verscheidene thema's te onderkennen.

1 Een eerste thema is de klassieke oudheid. Norbert Hanold is een archeoloog (Mareels, 2001, p1), een geschiedkundige met een sterke interesse voor en kennis van de Romeinse cultuur (op. cit. p1). De novelle draait rond een reliëfbeeld (op. cit., p2) uit deze tijd, waarvan Hanold de sporen gaat terugzoeken in de opgegraven ruïnes van Pompeï (op. cit., p20). Deze laatste stad, de ruïne vooral is het hoofdtoneel van de gebeurtenissen. Ook op andere plaatsen is er een verband met Pompeï. In het begin van het verhaal verblijft Hanold in een niet nader genoemde Duitse universiteitsstad, maar Gradiva ziet hij in zijn droom leven in Pompeï. Zijn eerste droom speelt zich af in Pompeï waar hij Gradiva ziet sterven door de vulkaanuitbarsting van 79 voor Christus (op. cit., p7). Tijdens zijn reis bezoekt Hanold in Napels een Nationaal Museum (op. cit. p20) dat de opgegraven schatten van Pompeï herbergt. Dit thema houdt dus heel de wetenschappelijke interesse en kennis van het hoofdfiguur in. Het hele verhaal is dan ook doorspekt met beschrijvingen van oudheidkundige monumenten. Pompeï zelf is hiervan het hoofdgegeven.

2 Een tweede thema zouden we Eros vs wetenschap kunnen noemen, een bipolair thema dat binnen Hanolds relaties met zijn medemensen tot uiting komt. De relatie waar heel de novelle om draait is deze met zijn jeugdvriendin (op. cit., p82, p84) Zoë Bertgang (op. cit., p54). Als kleine jongen speelde hij met haar, maar later komen voor hem de studie en de wetenschap op de voorgrond ten koste van elke relatie (ook deze met Zoë). Hanold ontwikkelde echter wel een sterke interesse voor een reliëfbeeld (Gradiva) zodat hij, in functie van een wetenschappelijk onderzoek naar de werkelijkheid en anatomische mogelijkheid van de voorgestelde voetenstand, terug belangstelling krijgt voor andere mensen, en dan nog vooral voor vrouwen. Dit onderzoek in de straten van zijn Duitse stadje (op. cit., p 10) levert niets op en hij besluit op reis te gaan om de sporen van Gradiva in Pompeï terug te vinden. Hij ontmoet er ook verscheidene malen zijn Gradiva. Volgens hem gaat het om een spook maar in feite is het Zoë Bertgang. Tijdens deze reis komt hij ook in aanraking met huwelijkpaartjes (op. cit., p17) de zogenaamde "August en Grete", iets wat hij afstotelijk vindt. In de trein, maar sterker nog in

Rome en Napels lijdt hij hieronder, met als gevolg zijn vlucht naar Pompeï. Het eerste huwelijkspaar dat hij daar treft, Gisa en haar man (op. cit., p 74), komt hem sympathiek voor maar hij aanziet ze als broer en zus. Wanneer hij hen als paar herkent, blijft hoe dan ook zijn sympathie, wat echter niet het geval was tenaanzien van de andere koppels die hij ontvluchtte. Er is dus iets aan het veranderen bij Norbert. Dit is gelijklopend met zijn relatie met Zoë-Gradiva die reeds verder uitgebouwd is. In deze relatie komt de Eros duidelijk naar voor, de relatie met Gradiva geeft het polaire thema, wetenschap-eros, het duidelijkst weer. Zoë geeft dit zelf subliem aan : "*Dat iemand eerst moet sterven om tot leven te komen. Maar voor de archeologie is dat wel noodzakelijk.*" (op. cit., p 84). Er zijn daarentegen ook andere relaties waar de relatie tot de wetenschap sterk benadrukt wordt. De belangrijkste van al deze relaties is deze met Richard Bertgang (op. cit., p81), de vader van Zoë, de hagedisvanger die Norbert ontmoet tijdens zijn wandelingen in de buurt van de ruïnes. Volgens Zoë is haar vader Richard een zoöloog, een pure wetenschapsmens. Zoë vindt dat haar vader en Norbert heel erg op elkaar lijken qua levenshouding waarin de wetenschap voorrang heeft op al de rest. Maar voor Hanold heeft deze relatie tot Richard een consequentie op erotisch vlak (i.e. zijn relatie tot Gradiva). Wil hij Zoë huwen, en vrijkomen van de vader , dan moet Norbert de hagedis vangen: zo komt hij enigszins tegemoet aan het verlangen van de vaderfiguur Richard Bertgang, en tegelijk "verkrijgt" hij Zoë Bertgang. Verder is het ook interessant de koppeling te zien tussen archeologie en zoölogie. Archeologie is de wetenschap die zich bezig houdt met dode objecten (bv: het grafreliëf) en zoölogie houdt zich bezig met levende objecten. In het verhaal is het ook zo dat Norbert die zich bezig houdt een beeld heeft van Gradiva, terwijl Richard de vader is van de levende Zoë. Let ook op de etymologische verwantschap tussen het woord zoölogie (de studie van de dierlijke levensvormen) en de naam Zoë

3 Naast deze grote thema's vinden we ook het ietwat minder belangrijke thema natuur terug in de novelle. Dit thema behelst natuurfenomenen in het algemeen (a), kleine dieren (b), en bloemen (c) in het bijzonder.

(a) De beschrijvende delen die Jensen neerschreef bleven niet beperkt tot historische uitwijdingen (op. cit., p 7), maar schilderen ook de omgeving (op. cit., p76) waarin het verhaal zich afspeelt . Zon (op. cit., p28), wind (op. cit., p38) en regen (op. cit., p53) spelen een belangrijke rol om de sfeer van het verhaal te scheppen. Het is ook de broeierige hitte van de zon die hem naar de de oude ruïnestad drijft...

(b) Ook de kleine dieren komen herhaaldelijk voor. Hanold voelt zich in de Duitse stad zoals een kanarievogel in zijn kooi (op. cit., p10), en in Pompeï vergezelt de lachende kreet van een vogel de verdwijning van Gradiva (op. cit., p54). Een hagedis speelt een rol in zijn 'hagedisvangst-droom' (op. cit., p61), maar ook bij zijn eerste werkelijke ontmoeting met Gradiva (Zoë) in Pompeï (op. cit., p58). De vader van Gradiva is een zoöloog met hagedisvangst als specifieke bezigheid , en ook in de ontknoping van het verhaal speelt de hagedis een belangrijke rol. De gewone huisvliegen zijn die kwade dieren welke Norberts verblijft in Pompeï aanvankelijk verknoeien (op. cit., p72), al is hij dan bevrijd van de kwellende huwelijkspartjes. En verder zijn er ook nog vlinders, de bodes van Hades die Gradiva terug naar de onderwereld riepen volgens Norberts waanvoorstelling (op. cit., p42).

(c) Bloemen komen ook voor in de context rond Gradiva; de rode papaver en het papaverveld waarin Gradiva zat tijdens hun eerste ontmoetingen (op. cit., p65), de graflelie die Hanold de tweede dag in Pompeï voor haar plukte (op. cit., p54), de rode roos die Gisa (de vrouw van het aangename koppel waarvan Hanold eerst dacht dat ze broer en zus waren) draagt (op. cit., p61) en welke Hanold de laatste dag plukt en Gradiva aanbiedt (op. cit., p68). Verder vinden we ook overal gele bloemen weer, en zijn er vele adjectieven die iets met de kleur geel te maken hebben. Ook ligt hij tijdens zijn tweede droom op een bed waarop hij zich te slapen legt, waarop het vervolgens een papaverveld wordt dat boven hem dichtklapt (op. cit., p45).

4 Tenslotte vinden we in de novelle ook dromen of nachtelijke gebeurtenissen; een thema waarop Freud de grootste nadruk legt. In dit boek geeft hij zijn theorie rond de droomduiding nog eens uitermate verkort weer, al was het maar om zijn theorie andermaal te toetsen, zij het deze maal aan fictieve dromen. Een eerste droom (de Pompeï-droom) (op. cit., p7) speelt zich af tijdens de Vesuviusuitbarsting in 79 voor Christus te Pompeï. Hanold 'beleeft' deze verschrikking en moet toezien hoe zijn Gradiva de dood vindt onder de vulkaanasse waardoor ze bedolven wordt. De tweede droom heeft Hanold te Rome (de Rome-droom) (op. cit., p45). Apollo draagt er Venus in de armen en legt haar op een krakende kar, daarna hoort hij ze nog in het Duits praten. De avond na de eerste ontmoeting met Gradiva beleeft hij vol 'ovidische metamorfosen'; het bed waarop hij zich te slapen had gelegd wordt een papaverveld dat boven hem dichtklapt en een vlieg in de kamer wordt een mooie vlinder. In de laatste droom vangt Gradiva een hagedis (hagedisvangstdroom) (op. cit., p61). De belangstelling van Jensen voor de dromen is hiermee duidelijk aangetoond.

(bijlage: figuur 1& figuur 2)

3. Freuds motieven

Hier gaan we achtereenvolgens Freuds verscheidene interessevelden aftasten op zoek naar gegevens die een verband hebben met de novelle *Gradiva*. Allereerst gaan we ons toespitsen op de droom. Vervolgens gaan we ons richten op Freuds interesse voor de ontwikkeling van de seksualiteit en de bijzondere betekenis daarin van het partieel object. Ten derde gaan we ons richten op zijn interesse in de archeologie. Ten vierde gaan we in op het thema van Freuds belangstelling voor de koppeling tussen het leven van de schrijver en diens literaire creatie. In de laatste plaats gaan we Freuds persoonlijke implicaties na.

3.1. De droom.

Freuds interesse voor de droom is immens groot. Hetgeen hier het meeste voor spreekt is het werk waarmee hij voor velen bekend is geworden : *De Droomduiding* (Freud, 1900a). Volgens Freud was de droom “*de via regia naar de kennis van het onbewuste*”. (Freud, 1910a [1909], p42)

Freud ontwikkelde de methode van de droomduiding vanuit zijn zelfanalyse. Daarbij schreef hij iedere droom neer en analyseerde deze. De droomduiding is volgens hem de “*zekerste grondslag van de analyse en het terrein waarop iedere werker zijn overtuiging dient te verwerven en zijn vorming dient na te streven. Als men mij vraagt hoe men psychoanalyticus kan worden, antwoord ik: door het bestuderen van de eigen dromen.*” (ibidem). Hij kwam bij de studie van dromen tot de volgende vaststellingen: De dromen van volwassenen hebben gewoonlijk een onbegrijpelijke inhoud. Maar deze inhoud laat iets van een wensvervulling zien (op.cit., p44). De dromen hebben dus een vervorming ondergaan (ibidem). Een droom heeft een manifeste droominhoud³ en latente droomgedachten⁴.

“Een droom heeft ook drie typische eigenschappen : de droom behandelt de indrukken van de afgelopen dagen duidelijk met voorrang, hij maakt een selectie volgens andere principes dan de door ons geheugen in waaktoestand gehanteerde doordat hij zich niet het wezenlijke en belangrijke maar eerder het bijkomstige en onopgemerkte herinnert, en de droom heeft ook beschikking over indrukken uit onze vroegste kinderjaren en over

³ “...de droom zoals men zich die 's morgens vaag herinnert.” (Freud, 1910a [1909], p44)

⁴ “de gedachten die geacht worden aan de grondslag te liggen van de droom en die in het onbewuste verondersteld dienen te worden” (ibidem)

details uit deze levensperiode die triviaal voorkomen en lang vergeten gewaand zijn. “
(Freud, 1900a, p215).

Bijkomend gaat Freud er ook van uit dat de droom, net als ons spreken, gestuurd is door ons onbewuste. Maar aangezien het onbewuste zich niet bloot wenst te geven, zorgt de *droomarbeid* ervoor dat de verlangens en wensen “gecodeerd” of “vermomd” worden volgens de principes van verdichting en verschuiving, welke ook werkzaam zijn in het spreken en het schrijven: “*De manifeste droom, die u uit de herinnering bij het ontwaken kent, kunt u dan alleen maar beschrijven als een vermomde vervulling van verdrongen wensen.*”(op.cit., p45). Lapsussen het vergeten van eigennamen, misgrijpen, verschrijvingen, verlezingen, futselen met bepaalde voorwerpen,... zijn voor Freud van dezelfde orde als de dromen : ze vertellen iets over het verdrongen verlangen van zijn patiënten. (op.cit., p46-47)

Later, in de analyse van Dora die hij publiceerde onder de naam *Fragment van de analyse van een geval van hysterie* (Freud, 1905e [1901]), poogt Freud na te gaan hoe de droomduiding kan aangewend worden in de therapie : “... *deze kunst die anders nutteloos zou zijn, kan worden gebruikt om het verborgene en verdrongene in het zieleleven bloot te leggen; bij de analyse van beider hier meegedeelde dromen is dan ook de techniek van de droomduiding, die gelijkenis toont met de psychoanalytische techniek, in acht genomen.*” (op.cit., p128). Freud is er bijgevolg van overtuigd dat deze techniek nuttig kan zijn in de analyse van patiënten.

In *De waan en de dromen in Gradiva van W. Jensen* (Freud, 1907) stelt Freud dat de manier waarmee Zoë omsprong met de dromen en wanen van Hanold gelijklopend zijn met de analytische methode:

“De werkwijze waarvoor de schrijver zijn Zoë laat kiezen om de waan van haar jeugdvriend te genezen, vertoont een verregaande gelijkenis, neen, is naar haar aard volledig in overeenstemming met een therapeutische methode die dr J. Breuer en ikzelf in 1895 in de geneeskunde hebben geïntroduceerd (...) bestaat hieruit dat men bij de patiënten die aan stoornissen lijden die analoog zijn met de wanen van Hanold, het onbewuste, waarvan de verdringing ertoe geleid heeft dat zij ziek geworden zijn, in zekere zin met geweld tot bewustzijn brengt, precies zoals Gradiva doet met de verdrongen jeugdherinneringen aan hun relatie in de tijd toen zij nog kinderen waren.”
(op.cit., p119).

Wat Gradiva dus deed in Jensens verhaal was het duiden van Hanolds dromen. Daar waar ze elementen meende te herkennen die refereerden naar hun gedeelde jeugdijaren, bracht ze het stuk gedeelde levensgeschiedenis aan. Hierbij brengt ze Hanold zover dat hij op het einde van het verhaal de naam "Gradiva" terugvertaalt naar "Bertgang". Bijkomend wekt ze ook weer gevoelens bij hem op. Iedere psychoneurose houdt volgens Freud in dat er een deel van het driftleven wordt verdrongen, meer bepaald de seksuele drift. De analyse wekt deze weer op: "*Het genezingsproces volstrekt zich in een herleving van de liefde...*" (op.cit., p120). De gelijkenis met de analytische therapie gaat zover dat "*de opnieuw tot leven gewekte hartstocht, hetzij liefde of haat, altijd de persoon van de arts als object kiest.*" (ibidem). Maar toch waarschuwt Freud ons ook nog voor de verschillen: Gradiva was in de bevoorrechtte positie zelf deelgenote te zijn geweest van Hanolds jeugd, waardoor ze kennis had van wat verdrongen was. De arts daarentegen moet dmv de analytische methode deze brokstukken trachten te achterhalen. Een ander voordeel dat Gradiva had was dat zijzelf de oorzaak van de verdringing was, wat de "analytische arbeid" in zijn geheel makkelijker maakte. (op.cit., p119)

Wat Freud bij de studie van Gradiva evenzeer fascineerde was hoe een schrijver in staat was een klinisch perfecte, doch fictieve, droom te construeren. Het bijzondere hierin lag in de vraag hoe men een droom die nooit gedroomd werd moest interpreteren (Freud, 1907, p35). Freud zelf vond het voorstel dat hem gemaakt werd door "*...een kring van mannen voor wie het een uitgemaakte zaak is dat de belangrijkste raadselen van de droom door de inspanning van de auteur van dit geschrift⁵ zijn opgelost*" misschien overbodig en bevreemdend, maar vanuit een bepaald gezichtspunt gerechtvaardigd (ibidem). Eén van die mannen herinnerde zich dat hij in een literair werk dat hij kort voordien gelezen had verscheidene dromen waren voorgekomen. Het betrof *Gradiva* van Wilhelm Jensen.

In zijn eerste hoofdstuk herneemt hij nog eens heel gevat zijn theorie rond de droom en de droomduiding. Daarin geeft hij kort aan dat hij er niet van uitgaat dat de droom een voorspellende functie heeft, zoals bij "de Ouden", maar dat hij de droom ziet als een wensvervulling, met daarin elementen van de dagrest⁶ en de voorgeschiedenis van de dromer zelf. Freud omschrijft de dromen dus als een psychisch proces waarachter men een betekenis, zin of bedoeling mag zoeken (op.cit. , p36). Freud maakt nog de toevoeging dat fictieve dromen,

⁵ Freud zelf, nl: Freud (1900a)

⁶ Elementen uit een korte periode, voorafgaand aan de droom (dit kan zelfs 2 à 3 dagen omvatten) , die weerkeren in de droom zelf, eventueel onder gewijzigde vorm of in een andere context.

geproduceerd door schrijvers, ook ontspruiten aan hun fantasie en dus hun onbewuste (op.cit., p37) en dus mogen beschouwd worden als echte dromen:

"Weliswaar worden de werkelijke dromen beschouwd als ongebreidelde, aan geen regels onderworpen bouwsels - en wat kunnen wij dan niet verwachten in het geval van de vrije nabootsingen van dergelijke dromen! - maar in het zieleleven bestaat er veel minder vrijheid en willekeur dan wij geneigd zijn aan te nemen; misschien is er van vrijheid en willekeur helemaal geen sprake. Wat wij in de wereld om ons heen toeval noemen verdwijnt om, zoals wij weten, voor wetten plaats te maken; ook wat wij psychische willekeur noemen berust op - nu nog slechts vaag vermoedde- wetten." (ibidem).

Verderop in zijn novelle merkt Freud op dat het misschien bizar mag overkomen dat hij de personages zal behandelen alsof ze werkelijke personen van vlees en bloed zijn. Hij vergoedelijkt dit door te stellen dat *"al de beschrijvingen zo natuurgetrouw zijn dat hij geen bezwaar zou maken Gradiva niet een fantasie maar een psychiatrische studie te noemen"* (op.cit., p70).

Het is op deze wijze dat Freud verder zal werken. De voorvallen die Hanold meemaakte beschouwt hij als de bron van de dromen. Vervolgens analyseert hij de dromen in zijn drie componenten : dagrest, manifeste inhoud en latente inhoud. Bij zijn duidingen naar het personage Norbert Hanold toe blijft Freud binnen de betekeniselementen die terug te vinden zijn in de tekst zelf. Bij de duiding van de dromen zal hij enkel de elementen gebruiken die terug te vinden zijn in de novelle. Bij de duiding van dromen heeft Freud veel aandacht voor de substituties die plaatsvinden : Richard de hagedissenvanger die vervangen wordt door een hagedis bijvoorbeeld. (op.cit., p103 ev.).

Het is overduidelijk welk belang de Gradiva had voor Freud zijn droomduiding: het was voor hem een dankbare toetssteen voor zijn psychoanalytische droomtheorie. Freuds interesse voor deze roman sproot in de eerste plaats voort uit zijn belangstelling voor dromen, de duiding droomduiding en de aanwending daarvan in de analytische therapie.

3.2. Freuds interesse in de ontwikkeling van de seksualiteit en de bijzondere betekenis daarin van het partieel object.

Een ander belangrijk punt in heel Freuds theorievorming is zijn belangstelling voor de seksuele ontwikkeling. Psychoanalytisch is deze ontwikkeling dezelfde als de ontwikkeling van het liefdesleven, zij het dan wel dat het volwassen liefdesleven voortspuit uit de ontwikkeling van de seksualiteit. Als sprekendste voorbeeld hiervoor kunnen we zijn *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Freud, 1905d) aanhalen. In dat gebied heeft hij een heel parcours afgelegd. Tussen 1895 en 1897 postuleerde hij de "verleidingstheorie" welke de determinerende rol in de etiologie van de psychoneurosen legt bij de herinnering aan verleidingsscènes die zich daadwerkelijk hebben afgespeeld. (Freud, 1895d, p43-48, p401).

Later echter verlaat hij deze theorie, en gaat hij ervan uit dat het eerder om een fantasmatisch gegeven gaat dan om een zich daadwerkelijk afgespeelde scène. Het is ook in die periode dat hij de beginselen van zijn theorie rond het oedipuscomplex schrijft, namelijk in een brief aan Fließ, waarin hij schrijft "*Het kan toch niet zijn dat al mijn patiënten het slachtoffer waren van seksueel misbruik in hun kinderjaren?*" (Freud, 1897, p257-295). Hij legt de oorzaak van de verdringing vanaf nu bij enerzijds seksuele trauma's die echt gebeurd kunnen zijn en anderzijds bij "fantasmatische" seksuele trauma's (het feit dat er verdringing is wil echter niet zeggen dat er een reëel seksueel trauma heeft plaats gevonden) waar wensfantasieën van de personen de uitlokkende factor waren. Denk hierbij aan de wens van sommige jongetjes hun vader te doden, en met de moeder te trouwen; een fantasie die soms zelfs heel concreet uitgesproken wordt en welke een zeker schuldgevoel opwekt bij deze kinderen. "*The Readiness is all*" stelt Freud (ibidem). Verder zou de confrontatie met het geslachtsverschil en dus de mogelijk tot castratie van traumatische aard zijn en ook oorzaak de verdringing .

Bijkomend ziet Freud niet alleen de volwassenen als personen die zich inlaten met seksualiteit in de ruime zin. Volgens hem hebben ook kinderen een zekere vorm van seksualiteit, zij het dan niet op dezelfde wijze als volwassenen. De kinderen zouden "polymorf pervers" zijn, partiële driften bezitten die zich op objecten richten met een bepaald doel (Freud, 1905d, p88). Kinderen zouden ook erogene zones hebben, maar afhankelijk van hun levensperiode zouden deze zich op andere plaatsen situeren en pregenitaal (oraal, anaal) of genitaal zijn (genitaal/urethraal), met hun bijbehorende type seksualiteit (orale, anale en genitaal-urethrale erotiek.) (op. cit. p95 ev). Bij de ontwikkeling van de seksualiteit bij het kind zijn er ook twee

tijdstippen waarop er een objectkeuze plaatsvindt. *"De eerste schok begint tussen twee en vijf jaar en wordt door de latentietijd tot staan of involutie gebracht; hij wordt gekenmerkt door de infantiele aard van zijn seksuele doelen. De tweede schok begint met de pubertijd en bepaalt de definitieve vorm van het seksuele leven."* (ibidem). De objecten waarop de partiële drift⁷ zich richt worden gekozen in functie van de noden die dan heersen, en mede in functie van de dan "actieve" erogene zone. In de pubertijd zou gaan het object meer de richting uit van de liefde (volgens Freud : met als doel de lozing van genitale producten (op.cit. p 105)). Het object dat onderwerp was van de objectkeuze uit de kindertijd kan door fixatie nog steeds blijven persisteren naast het object dat onderwerp was de latere keuze in de pubertijd. Algemeen gesteld is het object iets dat verloren is en dat de persoon tracht terug te vinden (op.cit. p120).

Freud moet bij het lezen van de novelle *Gradiva* aangevoeld hebben dat er iets van het object persisteerde, maar hij werd geconfronteerd met een probleem. Norbert Hanold was immers op zoek naar zijn jeugd vriendinnetje Zoë Bertgang, en bij zijn zoektocht fixeerde hij zich op Gradiva's voeten. In *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* had Freud het reeds uitgebreid over het orale, anale en genitale object en de afwijkingen van het driftleven wat betreft object en doel. Daaronder besprak hij ook reeds het fetisjisme, maar ten tijde van de eerste uitgave had hij hieromtrent nog geen verklaring:

"Een heel speciale indruk maken de gevallen waarbij het normale seksuele object wordt vervangen door een ander, dat er weliswaar mee in verband staat, maar tegelijk volstrekt ongeschikt is om het normale seksuele doel te dienen (...) Het substituuut voor het seksuele object is een in het algemeen voor seksuele doeleinden zeer ongeschikt lichaamsdeel (voet, haar) of een levenloos object dat in een aantoonbare, bij voorkeur seksuele betrekking tot de persoon staat (kledingstuk, ondergoed). (...) Een zekere verflauwing van het streven naar het normale seksuele doel schijnt voor alle gevallen premisse te zijn. (...) Een zekere mate van fetisjisme is daarom altijd eigen aan het normale liefhebben, vooral in stadia van verliefdheid waarin het normale seksuele doel onbereikbaar of de verwezenlijking ervan gestaakt blijft. Het pathologische geval doet zich pas voor wanneer het verlangen naar de fetisj ook buiten deze context gefixeerd raakt en voor het normale doel in de plaats komt; voorts wanneer de fetisj zich van de concrete persoon losmaakt en het enige seksuele doel wordt." (op.cit., p 48-49).

⁷ Partieel want slechts gericht op een object en niet op een persoon in zijn geheel.

Later, bij zijn studie van Leonardo Da Vinci zal Freud stellen dat de blik en de glimlach ook partiële object zijn.

In Jensens *Gradiva* werd Freud dus wederom geconfronteerd met de voet als object. Freud stelt dat Norbert Hanold eventueel een voetfetisjist zou kunnen zijn (Freud, 1907, p71). Wanneer we Freuds latere tekst *Fetisjisme* (Freud, 1927 e), dan lezen we dat Freud er vanuit ging dat een voetfetisjist zijn blik in de jeugd jaren heeft afgewend van het vrouwelijke genitaal omwille van de angst bij het niet zien van een penis. Daarom is het volgens Freud ook niet verwonderlijk dat de fetisjist een langwerpige lichaamsdeel van de vrouw als substituuut zou kiezen, een voet bijvoorbeeld. Het gekozen lichaamsdeel zou de dubbele functie hebben van het weergeven/niet-weergeven van de castratie: hierin vinden we de loochening van de perversie weer. (Freud, 1927e, p244). Er dient bijkomend opgemerkt te worden dat Freud de term object niet hanteert in deze tekst.

Structureel komt het erop neer dat Norbert Hanold via een partieel object, namelijk Gradiva's merkwaardige voetenstand, terug op gang wordt getrokken in het reperiëren van zijn vroegere jeugd vriendinnetje Zoë Bertgang. Het verdringingsinstrument dat hij hanteerde, namelijk de archeologie die hem scheidde van levende vrouwelijke liefdesobjecten, brengt hem in zijn zoektocht naar levensloze/levende vrouwen (Gradiva bevindt zich immers in de bevoorrechtte positie een grensgeval te zijn: in zijn dromen leeft ze, maar ze is aan zijn fantasie ontsproten toen hij een stenen reliëf zag) naar Pompeï. Wat hem drijft weet hij zelf niet, maar het verdringingsinstrument van dienst is ook de weg waarlangs het verdrongene zich weer opdringt, want in Pompeï vindt hij Zoë Bertgang ook weer terug. Dit is een zeer expliciete illustratie van twee van Freuds "oordelen": "*Het vinden van het object is steeds het terugvinden ervan*" en "*Wat verdrongen is keert steeds weer terug*" (Freud, 1910, p24-26) . In principe kan men verliefd worden op iedereen die dat "iets van het niets" heeft. Zelf wist Norbert Hanold in het begin nog niet dat het tweemaal om dezelfde persoon ging.

Zelf houdt Freud zich niet bezig met de duiding van de notie van het object in *Gradiva*. Hij houdt wel stil bij de vraag welk de uitlokkende factor zou kunnen geweest zijn voor Norberts wanen. Hij legt de oorzaak in "*zijn omgang met Zoë tijdens zijn kinderjaren, dewelke zich bij Hanold in een toestand van verdringing bevonden.*" (Freud, 1907, p77). Hierboven gaven we weer dat Freud zijn psychoanalytische theorie ook inhield dat de verdringing een oorzaak kan hebben in de confrontatie met het geslachtsverschil, wat ook te rijmen valt met zijn theorie in

verband met het fetisjisme. Zelf werkt Freud dit niet verder uit dan tot op het niveau van “*de macht van de erotiek*” en “*erotiek verdringen*” (op.cit., p78).

In de secundaire literatuur in verband met Norbert Hanold zal er aandacht besteed worden aan dit onderwerp.

3.3. Freuds interesse in archeologie

Nu zijn we aanbeland op het punt waar we de vraag moeten stellen naar Freuds eigen verlangen. We weten dat hij een passie had voor de archeologie. Bij de vorige twee motieven van Freuds interesse voor *Gradiva* ging het in de eerste plaats om zijn wetenschappelijke interesses. Hier vinden we een samenspel van passie en interesse voor de wetenschap terug. Deze combinatie valt te rijmen met één van de hoofdthema's van *Gradiva*, namelijk “Eros vs wetenschap”. Dat deze niet per definitie haaks op elkaar horen te staan kunnen we hier zien.

Freud had een sterke interesse voor de archeologie. Freud was een verwoed verzamelaar van archeologische voorwerpen en las heel veel archeologische studies. Susanne Bernfeld (Bernfeld, 1951, p 107, 128) merkt op dat Freud heel specifiek gefascineerd was door Pompeï, en dat hij al las en fantaseerde over de stad voor hij ze bezocht in 1902. Toen vergeleek hij het historische lot van de stad (begraven om weer opgegraven worden) met de mentale processen die hem zo bekend waren: verdringing en bewustwording. Ook had hij het boek van Schliemanns autobiografie, de tekst die verder nog besproken wordt, in zijn bibliotheek (Gamwell, Lynn and Wells, Richard, 1989, p176), evenals diens wetenschappelijke publicatie *Ilios, Stadt und Land der Trojaner* uit 1888 (Gubel, ea.,1993,p 200). Zelf was Freud heel trots op zijn archeologische verzameling en het feit dat hij veel meer archeologische dan psychologische werken had in zijn bibliotheek. Zo schrijft hij in 1931 aan Stefan Zweig : “*Ik heb mij vele offers getroost voor mijn verzameling Griekse, Romeinse en Egyptische antiquiteiten (...) en ik heb waarachtig meer archeologische dan psychologische studies gelezen*”. (Freud, 7 februari 1931, p420-421)

Lynn Gamwel schrijft in *De Sphinx van Wenen*, in het artikel *De oorsprong van Freuds verzameling oudheden* het volgende over Freud en zijn passie voor de archeologie:

“Freuds leven valt samen met de ontwikkeling van de moderne archeologie. Toen hij in 1856 geboren werd, was Troje een mythe en was het plunderen van antieke schatten een

winstgevende bezigheid. Aan het einde van zijn leven, in 1939, was de archeologie een wetenschap, en in vele oude steden, waaronder Kairo en Athene, waren er nationale musea opgericht. (...) Heinrich Schliemanns eerste grote vondsten in Troje dateerden van 1873 toen Freud een achttienjarige student was. Het legendarische labyrint van Minos werd op Kreta opgegraven in 1900, het jaar waarin Freud zijn Traumdeutung publiceerde, toen hij 44 was, en het graf van Toetanchamon in de Vallei der Koningen werd ontdekt in 1922, toen hij 66 was.” (Gubel ea, 1993, p179)

Hij vergeleek zich graag met Schliemann, want hijzelf deed toch ook aan archeologie in die zin dat de processen van bedelving en opgraving voor hem gelijklopend waren met die van verdringing en terugkeer (Freud, 1910[1909], p24-26), en bijkomend was hij de ontdekker van iets dat voor de psychoanalyse even belangrijk was als Troje voor de archeologie: het onbewuste. Doorheen heel zijn werk is de vergelijking van de psychoanalyse met de archeologie terug te vinden. Hierbij halen we enkele voorbeelden aan die door Lynn Gamwell geciteerd werden in haar hierboven genoemd artikel:

“Eveneens in dit decennium⁸ voerde Freud zijn revolutionaire zelfanalyse door tot in onbekende gebieden van de geest. Schrijvend in 1901 beschreef hij zichzelf als iemand die het voorbeeld van de archeologie volgt door ernaar te streven ‘de onschatbare zij het verminkte overblijfselen van de Oudheid, die zo lang begraven waren geweest, aan het licht te brengen’ (SE, 7, p42) “ (Gubel ea, 1993, p179).

“Freud gebruikte de analogie van archeologie en psychoanalyse voor het eerst in het midden van de jaren '90. Bij het beschrijven van de ziekte van Elisabeth von R., waaraan hij einde 1892 begon, schreef Freud: ‘In deze analyse van hysterie, de eerste volledige die ik ondernam, kwam ik tot een werkwijze, die ik later tot methode verhief en doelbewust toepaste: de werkwijze van het, laag voor laag, verwijderen van het pathogene psychische materiaal die we graag vergelijken met de techniek, gebruikt bij het opgraven van een begraven stad.” (op.cit., p 185)

“Toen hij in 1899 zijn zelfanalyse weergaf, schreef Freud : ‘Ik durf het nog nauwelijks te geloven. Het is alsof Schliemann wederom Troje had opgegraven, Troje dat tot dusver als een fabel was beschouwd.” (ibidem)

⁸ Namelijk 1890-1900

Voor Freud waren zijn archeologische voorwerpen zijn surrogaat-collega's:

“Deze honderden menselijke en dierlijke figuren keken hem allemaal aan als een legertje toehoorders (...)Freud verkoos er in het bijzonder voor figuren van geleerden, wijze mannen en schrijvers om zich heen te hebben; sommige stonden altijd op zijn bureau. Hij schreef duizenden bladzijden oog in oog met Imothep, de Egyptische architect die in de late Oudheid werd vereerd als genezer. Freuds bureau was ook de vaste verblijfplaats van de baviaan Thot, de Egyptische maangod en patroon van wijsheid en kennis.” (Gubel ea, 1993, p184)

Freud vergeleek volgens Gamwell *“het teruggewonnen geheugen met het opgegraven antieke object”* (op.cit.,p185).

In de hierboven weergegeven citaten kunnen we zien dat de passie (Eros) en de wetenschap met elkaar te verzoenen zijn. Vanuit zijn interesse voor de archeologie heeft hij zich erop toegelegd een methode te ontwikkelen die er gelijkenissen mee vertoont : de analytische therapie.

We kunnen deze interesse van Freud ook terug vinden in 2 teksten die hij geschreven heeft : *Brief aan Romain Roland* en de *Gradiva*. Deze interesse is terug te vinden in de zin dat ze beiden van doen hebben met archeologie (de Akropolis en Pompeï , en bijkomend de verdringing). Deze teksten zullen verder besproken worden.

Voor ons blijft het echter nog steeds een raadsel waarom Freud nooit een verband heeft gelegd tussen de het verhaal van Schliemanns autobiografie en de *Gradiva*. Freud had in Schliemann zijn idool gevonden, diens autobiografie gelezen en hij vergeleek zijn werk met Schliemanns werk, ... En, zoals verder zal aangetoond worden, zijn er sterke gelijkenissen tussen beide verhalen. We zullen het antwoord schuldig moeten blijven, maar dat neemt niet weg dat we ons niet aan een vergelijking van beide teksten kunnen wagen. Hiervoor willen we verwijzen naar hoofdstuk 4 van deze studie.

3.4. Freuds interesse van de toepassing van de psychoanalyse op de literaire creatie

Het lijkt alsof dit al aan bod gekomen is toen we Freuds interesse voor deze roman vanuit het perspectief van de droomduiding aangaven. Hier willen we het eerder hebben over zijn interesse voor de duiding van de implicaties van de schrijver. Net zoals een patiënt voor Freud geïmpliceerd is in wat hij zegt, is de schrijver dat ook in zijn literaire creatie. Dat is Freuds uitgangspunt.

We kunnen dit koppelen aan een Freuds tekst *De schrijver en het fantaseren* (Freud, 1908 [1907]) waar hij uiteenzet welke verschillende factoren bijdragen tot het feit dat een tekst bepaalde dingen uit het zieleleven van de auteur verraadt. Merk op dat deze tekst trouwens in het jaar van de publicatie van *Gradiva* (Freud, 1907) geschreven is. Freud stelt dat de fantasie van éénieder een deel van zijn verlangen herbergt, zij het dan op een verborgen wijze. Verder stelt hij ook dat een fantasie als het ware zweeft tussen 3 temporele dimensies : het heden (de actuele indruk die aanleiding gaf tot het fantaseren) , het verleden (de geheugenfragmenten die opnieuw geactiveerd worden, alsmede de infantiele belevenissen) en de toekomst (waarop de fantasie betrekking heeft) (op. cit, p17).

Bijkomend vestigt hij onze aandacht op het verband tussen de fantasie en de droom : beiden zijn het product van onze fantasie, en beiden zijn ook te zien binnen deze 3 temporele dimensies: de droominhoud herbergt fragmenten van recente gebeurtenissen (de dagrest) en van het verleden (de persoonlijke voorgeschiedenis en vroegere, eventueel infantiele wensen) om zo tot een wensvoorstelling van een toekomstige gebeurtenis te komen. Voor Freud is de schrijver een "*dromer op klaarlichte dag*" (op.cit., p 18). Samenvattend formuleert Freud het als volgt : "*Gegeven het inzicht dat wij in de fantasieën gewonnen hebben zouden wij de volgende stand van zaken mogen verwachten: een sterke actuele ervaring wekt in de schrijver de herinnering aan een vroegere ervaring, meestal uit zijn kinderjaren, waaraan vervolgens de wens ontspringt die zich in het literaire werk realiseert. In het werk zelf zijn zowel elementen van de recente aanleiding als van de herinnering uit het verre verleden terug te vinden*" (op.cit. p 21).

In dat opzicht mogen we de narratieve elementen die in "Gradiva" weer te vinden zijn zien als relictten van recente aanleiding, de actuele temporele dimensie die betrekking heeft op de schrijver. De elementen die te maken hebben met herinneringen uit een ver verleden (bv: het terugvinden van een verloren jeugdliefde) zijn meer verborgen, maar zoals we straks zullen aantonen zijn ze ook terug te vinden.

De enige twee duidingen die Freud gedaan heeft met betrekking tot de schrijver van *Gradiva* waren, zoals we kunnen afleiden uit de brieven van Jensen, erop gericht na te gaan of Jensen soms verliefd was op zijn zus, en of zijn zus een horrelvoet had.

3.4.1. Wilhelm Jensen: korte (psycho-)biografie

Los van de drie brieven⁹ (die hieronder aan bod zullen komen) die Freud aan Jensen richtte heeft Freud niet veel gedaan in dit veld en met betrekking tot deze tekst, maar het feit dat hij deze brieven schreef zijn reeds een sterke steun voor de hypothese dat de *Gradiva* Freud ook boeide wat betref de duiding van de schrijver zijn implicaties aan de hand van zijn literaire werken. Dat neemt echter niet weg dat we zelf de poging kunnen ondernemen. Voor een groot deel van de informatie hebben we ons moeten beroepen op het werk *Versuch einer konstruktiven Streitschrift van Klaus Schlagman* [Klaus Schlagman, 1997].

Wilhelm Jensen. Op 15 februari 1837 geboren in Heilighafen in Kiel bij Holstein, Noord-Duitsland, als onecht kind van de burgemeester van Kiel en latere landvoogd van Sylt, Sven Hans Jensen (toen 42 jaar) en de dienstmaagd Engel Dorothea Bahr (toen 29 jaar). Op driejarige leeftijd werd hij door zijn vader ter adoptie aan de ongehuwde kinderloze dochter van een professor in de Botaniek, Pauline Moldenhawer (1800 - 1876), gegeven. Verder weet Klaus Schlagman nog aan te geven dat zijn echte vader, Sven Hans, sterft wanneer Wilhelm 18 jaar oud is, nl in 1855. Zijn biologische moeder sterft, na een huwelijk met een fabrikant uit Hamburg, zes jaar later, in 1861. Met één van zijn halfzussen, die toen 8 jaar was heeft hij nog schriftelijk contact gehad. Zeven jaar later, in 1868, schrijft zij hem en bedankt zij hem voor die toenmalige brief, en ze hoopt hem eens te kunnen ontmoeten: "*Mein mir fremder Bruder: ... Das ist meines Bruders u. meiner Schwester einzigster Wunsch, daß wir mal was von Dir hören und wenn es sein könnte, Dich einmal sehen möchten.*". (Schlagman, 1997, p112)

De vader van Zoë Bertgang, volgens Jensens "Gradiva" is Botanicus (ibidem). Er lijkt dus wel een zekere duiding mogelijk wat betreft het feit dat de vader van zijn adoptiemoeder een Professor in de Botaniek was, maar dit verband is nog niet helemaal duidelijk, en gezien het feit dat we hier te weinig gegevens hebben wagen we ons niet aan verdere duidingen.

Freuds duiding ging meer in de richting van zijn halfzus (van vaders kant) (zie verder : de brieven) : hij suggereerde een duiding in de richting van Jensens zuster, ondanks het feit dat

⁹ Deze zijn niet beschikbaar, de antwoorden van Jensen anderzijds wel, en deze volstaan reeds opdat we ons een beeld kunnen vormen van Freuds vragen

hij geen weet had van de contacten tussen beide. Freud was ook steeds op zoek naar reële bewijzen voor zijn bevindingen, zaken die objectief vast te stellen waren. Het detail dat hij wou toetsen aan de werkelijkheid was de voetenstand van Gradiva. Volgens Freud had Jensen liefdevolle gevoelens voor zijn zuster.. Zo is voor Freud Zoë Bertgang-Gradiva niet alleen in werkelijkheid Jensens zuster, ... zelfs de voetenstand heeft een reëel evenbeeld in Jensens geschiedenis: Jensens veronderstelde zus had waarschijnlijk een horrelvoet, wat dan ook de verklaring zou zijn voor dit immer doorheen de novelle weerkerende detail. Volgens hem was dit een weerstandseffect van Jensen dat zich uitte via de omkering (op.cit, p76).

Uit een brief aan Freud (Jensen, brief 3, 14 December 1907) die hem voor de derde maal met aandrang vroeg of hij toch geen zuster had gehad naar wie hij lichamelijke verlangens had, hierbij ook verwijzend naar andere werken van Jensen (o.a. "Der rote Schirm", "Im gotischen Hause"), weten we dat hij ook een jeugdliefde had :

"Hochgeehrter Herr Professor! Übergewaltsam von der Zeit bedrängt und insbesondere von dieser mit vielen Kindern und Enkelkindern in intimsten Bunde stehenden Weihnachtszeit, bitte ich Sie, mit meiner nur lapidarischen Beantwortung Ihrer Zuschrift vorlieb zu nehmen. Nein. Eine Schwester habe ich nicht gehabt, überhaupt keine Blutsverwandte. Doch ist "Der rote Schirm" allerdings aus eigenen Lebenserinnerungen zusammengewoben, aus meiner ersten Jugendliebe zu einer vertraut mit mir aufgewachsenen Kindheitsfreundin, die achtzehnjährig an der Schwindsucht starb, und - um viele Jahre später - aus dem Wesen eines jungen Mädchens, zu dem ich in freundschaftliche Beziehung gerathen und das gleichfalls von plötzlichem Tode weggerafft wurde; der rote Schirm stammte von der Letzteren her. Beide Gestalten verschmolzen sich für mein Gefühl in der Dichtung gewissermaßen zu einer. ...".

[Brieven geciteerd uit : Klaus Schlagman, 1997, p111]

In vele werken beschrijft Jensen het vertrouwde opgroeien van een jongen samen met 1 tot 2 jaar jongere meisjes. Hierover schrijven Wilpert & Gühring het volgende :

Nachdem sie sich in der Zeit der Pubertät aus den Augen verloren haben, kommt es später zu einer neuen Begegnung, bei der der junge Mann seine erotische Neigung gegenüber der zur Frau erwachsenen Kindheitsgespielin erkennt. In der Novelle 'Gradiva' würde dies der ersten, noch sehr schüchternen Begegnung Norbert Hanolds

mit dem "Geist" in Pompeji entsprechen. Bei seiner ersten "Liebe" handelt es sich wohl um Clara Louise Adolphine Witthöfft, geboren am 16.11.1838, 18jährig gestorben am 02.05.1857 (nach Auskunft Jensens an der Schwindsucht). Sie war das jüngste Kind einer verarmten Justizrats-Witwe. Eine Fotografie von vermutlich dieser jungen Frau ist in der Familie Jensen als Bild von "Wilhelm Jensens Jugendliebe" erhalten. Eine ausführlichere Schilderung ihrer Begegnung findet sich z.B. in der Novelle "Jugendträume". Seine Erinnerungen an die schönen Stunden mit ihr wollte er vermutlich für sich und die Nachwelt bewahren. Viele "Bücherständer" sind nötig, um den Werken Platz zu geben, in denen die Schilderung dieser ersten Jugendliebe immer wieder in Variationen ihren Platz findet. (Wilpert & Gühring, 1992, p834)

Verder is het zo dat Jensen een natuurwetenschappelijke interesse had, waardoor hij in zijn jongere jaren 7 semesters lang "Medizin" studeerde in Würzburg. Verscheidene onafhankelijke commentatoren maken hiervan vermelding en schrijven hieraan het feit toe dat zijn onderlegdheid wat betreft 'dromen' niet veel verschilt van die van Freud. Ook opvallend is het, zo schrijft Klaus Schlagmann, dat er in veel van zijn romans, met name "Asphodil", "Im gotischen Hause", "Sonne und Schatten" en "Der Schleier der Maja", verscheidene sympathieke dokters opduiken (Schlagman, 1997, p115). Klaus Schlagmann maakt ook gewag van het feit dat Jensen omwille van de zware jeugdige taboes rond het lichamelijke en de seksualiteit deze studies voor arts met fascinatie volgde, omdat hij zich dan ongestoord met het lichamelijke kon bezig houden. Deze taboes zouden vooral zwaar op hem doorgewogen hebben omwille van zijn oneigenlijke herkomst (op.cit. p116).

Tijdens zijn leven heeft Jensen zich ook beziggehouden met het raadsel van de dood, wat bijgevolg de reden kan zijn waarom het thema van de dood, gecombineerd met de terugkeer uit de dood, zoveel voorkomt in zijn werk (op.cit., p109).

3.4.2. Duiding van Jensens implicaties

Om niet de fout te maken die reeds zovele psychobiografen en mensen die zich met psychoanalytische duiding van literaire werken bezig houden hebben gemaakt, zouden we hier nog even kort de in het oog springende elementen willen aanhalen. Veel verder dan dat KUNNEN we ook niet gaan. Hiervoor weten we veel te weinig over en van Wilhelm Jensen. Bijkomend is de duiding van Jensens implicaties hier van ondergeschikt belang: het is in de eerste plaats een studie Freuds studie van de Gradiva.

Indien we ons toch willen wagen aan de duiding van Jensens implicaties, kunnen we niet meer dan enkele opvallende elementen aangeven:

- Jensen was een onecht kind. Hieruit zouden we de hypothese kunnen formuleren dat hij problemen had met zijn identiteit, en met de band ten aanzien van zijn vader. Dit is een element dat ook opduikt binnen de "Gradiva". Norbert moet ergens de "Naam van de Vader" assumeren, maar heeft daar moeite mee. In dit verband kunnen we ook aanhalen dat verschillende personages in het verhaal, Norberts vader, de vader van Zoë en Norbert zelf de titel van "professor" hadden. Wilhelm Jensen was zelf ook wetenschappelijk geschoold, zij het dan dat hij "maar" de titel "Doctor" had, in vergelijking met zijn hoofdpersonages. Jensens stiefvader was dan wel weer professor in de botaniek.

- Binnen deze context kunnen we ook het thema van de "dood vs het leven" aanhalen, en zoals eerder reeds aangegeven, het thema "Eros vs de wetenschap". We zien dit ook mooi in de studiedomeinen beider professoren: zoölogie en archeologie. Verder is dit thema ook terug te vinden bij het verschil tussen de levende Zoë "Gradiva" Bertgang en de dode stenen Gradiva.

- Ook het thema van het teruggevonden jeugdvriendinnetje heeft ergens een grond in Wilhelm Jensen zijn voorgeschiedenis. Zelf had hij ooit een jeugdliefje, Clara Louise Adolphine Witthöfft genaamd, dat hij verloren is aan de dood.

3.4.3. Besluit

Er zijn ook andere elementen die hierboven reeds besproken werden. In essentie moeten ze niet hernomen worden aangezien het louter een herhaling zou zijn: we wilden niet teveel hypothesen maken, we gaven enkel het gevonden materiaal weer en lieten het voor zichzelf spreken. Uit dit materiaal en de hierboven in het kort hernomen thema's kunnen we minstens zeggen de dingen die Wilhelm Jensen bezighielden terug te vinden zijn in zijn roman Gradiva. Het is duidelijk dat hij bepaalde dingen psychisch nog niet doorgewerkt heeft. Dit is het duidelijkst te zien in de revenant-ervaringen waarover hij schrijft en fantaseert. *Der Roten Schirm* ging over een jeugdliefde die hij verloren had maar die hij later "weer terug zag". Deze onbewuste roerselen vinden hun weerspiegeling aan het oppervlak van de taal die hij hanteert en de verhaallijn die hij construeert met voor hem belangrijke themata. Als we een structuur moeten aangeven voor Jensen, dan is het neurose. Het is duidelijk dat hij worstelt met het feit dat zijn

vader hem niet als zoon wou aanvaarden, en dat zijn jeugdliefje gestorven was. Deze dingen komen terug in zijn schrijven op een gelijkaardige wijze als bij de "Signorelli-analyse" van Freud: ze zijn onderhevig aan principes van verschuiving en verdichting, dwz, ze duiken verborgen en onder andere bewoordingen en met vertekeningen door het verlangen weer op, wat al een redelijke grond tot hypothesevorming schijnt.

3.5. Freud en de rediviva-ervaringen.

Er zijn nog meer redenen dan de hierboven genoemde om aan te nemen dat Freud niet onbewogen bleef bij het lezen van deze novelle. Er zijn enkele elementen weer te vinden in de *Gradiva* waarvoor Freud "gevoelig" geweest moet zijn. Er is een verband te vinden tussen Freuds novelle omtrent *Gradiva*, zijn bekende *Brief aan Romain Roland*, zijn theorie in *Das Unheimliche* en de plaats die hij de moederfiguur geeft in zijn theorie rond de infantiele seksualiteit en de ontwikkeling van het kind. Het dient opgemerkt te worden dat de hieronder volgende argumentatie op enigszins gelijklopende wijze gevoerd werd in het artikel *Freud's Gradiva, mater nuda rediviva* van Harry Slochower (1971), doch de accenten liggen anders. Het is ook uit dit artikel dat we de term "revenant" hebben gehaald.

3.5.1. Brief aan Romain Roland : Freud op de Akropolis

Nu begeven we ons op glad ijs: de vraag naar het verlangen van Freud zelf.

In *Das Unheimliche* (Freud,1919h) schrijft Freud over "Unheimliche" gewaarwordingen. Zestien jaar eerder beleefde Freud op de Akropolis beleefde Freud zo een "entfremdungsgefühl", hetwelk hij beschreef in de *Brief aan Romain Roland* (Freud,1936a, p167-168), wat hij kadert binnen "unheimlichkeits"-ervaringen, dingen die tevoorschijn kwamen maar die beter "heimlich", in het huis, verborgen waren gebleven (Freud,1919h, p224). Laat ons even ingaan op wat Freud verstaat onder unheimlich :

Our conclusion could then be stated thus: an uncanny experience occurs either when infantile complexes which have been repressed are once more revived by some impression, or when primitive beliefs which have been surmounted seem once more to be confirmed... these two classes of uncanny experiences are not always sharply distinguishable. (Freud, 1919h, p249)

Kort gevat kunnen we stellen dat de terugkeer van "een spook uit het verleden", een oude gedachte, een primitief geloof, iets verdrongen, ... bij ons een ongemakkelijk, onaangenaam gevoel opwekt.

Verder weten we dat Freud in een *brief aan Wilhelm Fließ* (Freud, 1887-1902, p219) gewag maakt van het feit dat hij zijn moeder ooit eens naakt heeft gezien toen hij +/- 2,5 jaar was. Freud omschreef het als volgt :

... later (between the ages of two and two-and-a-half) libido toward matrem was aroused; the occasion must have been the journey with her from Leipzig to Vienna, during which we spent the night together and I had the opportunity to see her nudam...
(ibidem, geciteerd uit Slochower, 1971,p91)

Merk op dat Freud, die zich anders niet schroomde om de namen van geslachtsorganen te gebruiken in zijn verhandelingen, deze keer "matrem" en "nudam" gebruikt. "*Was this an attempt to make the experience something 'foreign' ?*" (Slochower, 1970, p91)

In de psychoanalytische visie roept het zien van het vrouwelijke geslacht, en heel specifiek bepaald de vaginale zone, castratieangst op bij de jongen. (Freud, 1919h, p230,p231). Jones echter vertelt ons dat Freud eigenlijk 4 jaar was toen hij zijn moeder naakt zag (Jones,1953 Volume II., p13), de leeftijd rond dewelke het oedipuscomplex, waarbij de jongen moeilijk kan loskomen van de moeder, zich meestal afspeelt. Freud meent ook dat kerken en kapellen en andere gebouwen (zoals de tempels op de Akropolis) te zien zijn als symbolen voor de vagina (Freud, 1900, p 425, voetnoot 104).

In *Brief aan Romain Roland* beschrijft Freud hoe hij moeite had om naar Athene te gaan. Iets in hem hield hem tegen. Toen hij de Akropolis zag, kon hij niet geloven dat het er echt was, en anderzijds wist hij reeds van in het gymnasium dat de Akropolis realiteit was (Freud, 1936a, p167) : zoals de patiënt die op het einde van de therapie zegt: "*Ik heb het altijd al geweten!*", een déjà-vu (Freud, 1914a, p165).

Tot nu toe hebben we het feit dat hij zijn moeder naakt heeft gezien, een "Entfremdungsgefühl" en het niet naar Athene willen gaan, ... Weinig zou men zeggen. We slaan er *De Droomduiding* (Freud, 1900) op na... Na enkele dromen ivm Rome, lezen we dat Freud

zich graag met Hannibal vergeleek, die ten strijde trok tegen de Romeinen waarvoor Freud minder sympathie had. Freud vergeleek Rome met de Kerk. (Freud, 1900, p248) Eén bladzijde verder verteld hij hoe erg hij het vond dat zijn vader, na van het trottoir geduwd te zijn door een christen omdat hij jood was, niets terugdeed (Freud, 1900, p249). Freud zag zijn vader liever als Hamilcar, die zijn zoon Hannibal liet zweren wraak te nemen op de Romeinen. Los van de mogelijk ambivalente houding die Freud had tegenover zijn vader, staat Rome volgens Freud voor de katholieke Kerk (Freud, 1900, p250). Na het overlijden van zijn vader, de daaropvolgende depressie en de formulering van "*The Readiness is all*" van waaruit hij het oedipuscomplex waarin de kleine jongen zijn vader wil doden formuleerde (Freud, 1897, p257-259), komt Freud ten dele in het reine met zichzelf ten aanzien van zijn vader, maar hij kan pas in 1901 Rome bezoeken na zijn zelfanalyse. Later bezoekt hij Rome nog veel in het kader van zijn studie van de *Mozes van Michelangelo* (Freud, 1914b) en omwille van andere redenen. Van Jones weten we ook dat hij nog later aan zijn vrouw vertelde dat hij naar Rome op pensioen wou gaan. Was dit om tegemoet te komen aan de vraag van Hamilcar, de verpersoonlijking van zijn ideale vaderbeeld ?

We zien hier reeds "*a link between Rome and Freud's father*" (Jones,1953, Volume II, p96). Kunnen we dan stellen dat voor Freud Athene voor de moeder staat? In *Mozes en het Monotheïsme* (Freud, 1939a) schrijft Freud dat "*er waarschijnlijk een grootse moeder-godin was, vermoedelijk nog voor de mannelijke goden, en dat zij nog lang naast hen bleef bestaan*" (Freud, 1939a,p83). We confronteren dit met : "*Het dient opgemerkt te worden dat Freud Rome als een mannelijke stad typeert, en dat Athene, met de godin Athena als boegbeeld, doorgaat voor een "vrouwelijke" stad, die er reeds lang voor Rome was, en die nog een bloeiperiode heeft gekend ten tijde van Rome*¹⁰" (Jones,1953 Volume II, p19).

We kunnen dus stellen dat Freuds aandacht in de periode van *Mozes en het Monotheïsme* (Freud, 1939a [1937-39]) van het patriarchale dat in tijden van *Totem en Taboe* (Freud, 1912-13) overheerste verschoven is naar het "matriarchale en preoedipale". (Verhaeghe, 2002, les Seksualiteit en Seksuele stoornissen). Het is opvallend dat Freud zijn *Brief aan Romain Roland* (Freud,1936a) schreef vlak voor hij aan *Mozes en het Monotheïsme* begon te werken. Mogelijks maakte hij op de Akropolis reeds de gelijkstelling **Athene-"moeder van alle steden"-moeder-**

¹⁰ Uit het begrippenkader van *Mozes en het Monotheïsme* en vanuit de Anglosakische psychoanalyse die meer focuste op de moeder-kind-verhouding zal Lacan later nog de notie van de eerste grote Ander halen. De vrouw is belangrijk in de eerste levensperiode van het kind. Later komt daar de symbolische castrerende vader nog bij om als 2^e grote Ander de Metafoor van de Naam van de Vader te installeren, en het kind te introduceren in het veld van de taal.

naakt geslacht , wat hem een "unheimlich" gevoel opleverde, en hetwelke hij later uitwerkte in *Mozes en het Monotheïsme* (Freud, 1939a [1937-39]). *“Dit loopt gelijk met het verloop in Freuds autobiografische geschiedenis. Hij zal zich niet onmiddellijk bewust geweest zijn van wat er zich afspeelde die dag op de Akropolis, het zal hem later duidelijk geworden zijn, rond de periode dat hij de Brief aan Romain Roland schreef. Kan dan niet gesteld worden dat Freud, toen hij de Akropolis bezocht, een revenant-ervaring had van zijn naakte moeder?”* (Slochower, 1971,p659, eigen vertaling). Waarschijnlijk wel, vooral wanneer we een passage aanhalen uit Freuds Droomduiding:

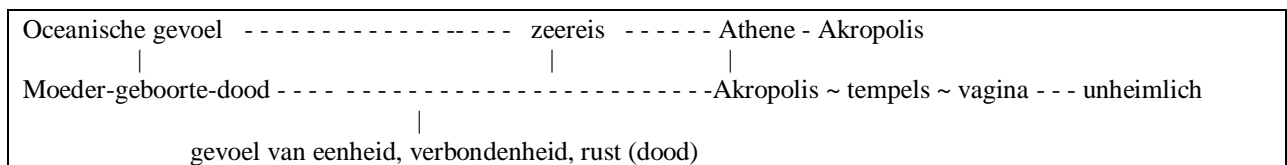
(Occurrences of a 'déjà-vu' in dreams have a special meaning.) These places are invariably the genitals of the dreamer's mother; there is indeed no other place about which one can assert with such conviction that one has been there once before. (Freud, 1900, SE, p399)

Als we dit in het achterhoofd houden, dan kunnen we stellen dat Freud zeker niet onbewogen aan deze studie begon (n.b. zijn bezoek aan de Akropolis was in 1904): hij was gevoelig voor "revenants". Volgens hem was Gradiva ook een revenant, iemand die terugkeert, een déjà-vu eventueel, iets dat herinnert aan iets dat reeds gezien is, en dat een "Unheimlich" gevoel geeft. We vinden dit ook in Freuds novelle over de Gradiva terug waar hij een patiënte accidenteel voor haar overleden zuster houdt (Freud, 1907, p101-102). Wat zijn positie tegenover de novelle betreft, merken we dat Freud zelf ook onderhevig is aan de processen die hij bestudeert. We zouden zo durven stellen dat Freud een zeker “gemis” voelde voor zijn moeder. Hij geeft ons zelf enige sporen die deze veronderstelling staven, maar anderzijds kan hij het nog steeds zelf niet geloven. Symptomatisch de aandacht afwendend van het verdrongene, maar hierbij nog steeds iets van het verdrongene tonend, schrijft hij over 'too good to be true'-ervaringen , waarbij hij in verband met zijn twijfel de Akropolis te bezoeken zich de vraag stelt: *"Waarom echter een dergelijk ongeloof tenaanzien van iets dat in tegendeel sterke lust belooft ?"* (Sigmund Freud, 1936a, p168). En ook nog in diezelfde brief : *"Wij konden niet geloven dat ons de vreugde beschoren zou zijn Athene te zien"* (op cit, p169). Toch moet Freud ergens aanvoelen waar het om gaat: *"Zonder nader aan te geven hoe ik eraan kom, wil ik ervan uitgaan dat er oorspronkelijk een gewaarwording moet zijn geweest dat aan de toenmalige situatie iets ongeloofwaardigs en onwerkelijks te bespeuren viel. ... doch ik herinner mij dat ik in het verleden aan iets getwijfeld heb dat met deze plek van doen had, en vind zo de uitweg om de twijfel naar het verleden te plaatsen."* (op. cit., p 170).

Een ander boeiend detail is dat Romain Roland, voordat Freud hem deze brief schreef, aan Freud voorstelde de uitdrukking 'oceanisch gevoel' te ijken. De uitdrukking oceanisch gevoel zou de transitie 'moeder-geboorte-dood' moeten omvatten. Freud schreef in zijn brief herhaaldelijk over een zeereis. Hij brengt dit in verband met belangrijke momenten in het leven van een mens, voor hem is het iets heel speciaals: *"Als men voor het eerst de zee ziet, de oceaan oversteekt, steden en landen als werkelijkheden ervaart, die zo lange tijd verre, onbereikbare wensdromen waren, voelt men zich als een held die onwaarschijnlijk grote daden heeft volbracht"* (op cit, p 173). We mogen ook niet vergeten dat Freud ook een hele tijd twijfelde of hij wel een ticket voor de zeereis naar Athene wou kopen. Op nog een andere plaats in de tekst schrijft Freud : *"Ik heb er alleen aan getwijfeld of ik Athene ooit te zien zou krijgen. Zo ver te reizen, 'het zo ver te brengen' leek mij volslagen onmogelijk"*. (op. cit. , p173). Over het algemeen kunnen we stellen dat hij enerzijds ernaar hunkerde om de Akropolis te zien, en anderzijds toch een zekere angst voelde om die plaats op te zoeken.

We weten ook dat Freud op het moment dat hij deze brief schreef voelde dat hij dicht bij zijn einde was (Jones, 1955, p340). Bijgevolg is dit één van Freuds meest verhullende en persoonlijke publieke geschriften.

Welke implicaties hebben de dingen die beschreven zijn in de voorgaande paragrafen? Wanneer we dit alles met elkaar verbinden zien we het volgende verschijnen :

Dit ziet er allemaal nogal bedenkelijk uit, maar dient ter illustratie van hoe de betekenaars waarschijnlijk met elkaar verbonden zijn. Het lijkt hier wel alsof Freud hunkert naar een verloren tijd : 'Le recherche du temps perdu', waar er een éénheid is met de moeder, een aduele, symbiotische eenheid van versmelting met de moeder. Het is bovendien interessant op te merken wanneer Freud hierover schrijft : dit is in de periode dat hij ook al aannam dat er voor de patriarchale periode er ook een matriarchale was. Wanneer we hieraan dan nog het door Freud beschreven unheimlichkeits-gevoel en de vervreemdingen (op. cit. p171) koppelen, dan hebben we een beschrijving van wat later bij Lacan de angst voor het Reële is, de angstige en tegelijkertijd lustvolle belevenis bij de confrontatie met iets dat niet onder woorden te brengen is.

3.5.2 Gradiva: één van Freuds vroegste uitingen van zijn verlangen naar zijn moeder

Maar wat onthult Freuds novelle Gradiva dan nog over Freud? Er is het feit dat Freud zijn spijt uitdrukt over het feit dat Zoë als eindresultaat van haar "therapie" een geliefde gewonnen had, en dat het voor hem, analyst zijnde, allemaal niet zo makkelijk lag: "*dat ze bij het beëindigen van de therapie uit elkaar moesten gaan als vreemdelingen voor elkaar*" (Freud, 1907, p119). Mogelijk projecteerde hij zijn eigen ervaring van op de Akropolis op de novelle van Jensen en voelde hij spijt dat het hem zo niet vergaan is: Freud dacht terug aan zijn moeder en hij vindt het spijtig dat hij zijn moeder niet "*als een levende terug mee naar huis heeft kunnen nemen*" zoals Norbert wel deed. Sta ons toe op te merken dat wij Zoë/Gradiva hier zien als de pendant van de rediviva-ervaring op de Akropolis. Voor Freud kwam er toen ook weer iets tot leven : de herinnering aan zijn moeder, allicht. Voor Norbert is het zo dat de herinnering aan zijn jeugdvriendinnetje weer geactiveerd werd bij het zien van het beeld.

Opvallender nog is het feit dat Freud meegaat in de waan van Norbert Hanold: Het is ontstellend te zien hoe Freud als man van het kritische onderzoek, en als wetenschapsman, met de semi-wetenschappelijke hypothese op de proppen komt dat er ooit, in oude tijden, een voorouder van Zoë Bertgang¹¹ ooit poseerde voor een beeldhouwer die het bewuste beeld maakte. (Freud, 1907, p71). Freud is hier eventjes de neurotische Norbert Hanold, de archeoloog. Waarom anders hing hij een kopij van het bas-reliëf van de Gradiva in zijn eigen bureau? (Lynn Gamwell and Richard Wells, 1989, p 176). Zoë Bertgang is Freuds wens naar het weer levend zijn van zijn overleden moeder.

3.6. Besluit

Als besluit kunnen we aangeven dat Freud zeker niet onverdeeld tegenover de novelle Gradiva stond en verscheidene van zijn interesses, zoals hierboven aangegeven, terug kon vinden in de Gradiva. Verder geldt het dat de novelle Freud ook confronteerde met enkele nieuwe vragen, vooral op het gebied van de droomduiding, fetisjisme en de literaire creatie. Bijkomend zijn er ook gegevens in verband met zijn relatie tot zijn moeder die ondersteuning geven voor het feit dat Freud zeker niet onbewogen bleef na het lezen van de novelle. Hetgeen hiervoor het sterkste spreek is het gegeven dat Freud een voorval uit zijn leven aanhaalt waar hij een patiënte

¹¹ Hiervoor geeft hij een etymologische uitleg in de zin dat Romeinse afstammelingen van Gradiva emigreerden naar Duitsland om die streken te koloniseren. De naam Gradiva zou in de loop der tijden omgevormd geweest zijn tot Bertgang. Freud merkt dus niet dat de voetenstand niet reëel aanwezig was bij Zoë, en slechts een gevolg was van zijn associatie op de naam Bertgang. Dit wordt verder uitvoerig uitgewerkt bij de secundaire literatuur rond Norbert Hanold.

verkeerdelijk voor iemand anders hield, samen met zijn eigen duidingen van bepaalde betekeniselementen (zoals het unheimliche gevoel dat de jongen ervaart na het weerzien van het vrouwelijke geslacht, de duiding van gebouwen en kapellen als zinnebeeld voor de vagina.)

(bijlage : afbeelding 6)

4. Gradiva versus Schliemann

Ik vroeg : "Ben je dan niet Maria?" en ze antwoordde : "Wat geeft het?"

Ze zei : "Gesteld dat je me liefhad en ik heette Franciska en jij noemde me Maria, je noemt me telkens zo als je me liefkoosde, je gaf me die naam in je dromen en iedere morgen vroeg je : Maria, wat eten we vandaag?, zou ik dan niet echt Maria heten? "

-- Het afscheid, Ivo Michiels --

Nu was hij nog maar vier dagen van datzelfde dorp af. Hij was opgewonden, en tegelijk onzeker : misschien was het meisje hem al vergeten. Er kwamen daar heel wat herders langs om wol te verkopen."Het is niet belangrijk," zei de jongen tegen zijn schapen. "Ik ken ook ander meisjes in andere dorpen."

--De Alchemist, Paulo Coelho --

Het vinden van een object is
steeds het terugvinden ervan.

--S. Freud--

4.1. Inleiding

We hebben hierboven Freuds interesse in de archeologie aangegeven. Verder hebben we aangegeven dat Freud kennis had van Schliemanns werk en diens autobiografie. Het blijft nog altijd een open vraag waarom Freud nooit het verband tussen Schliemanns autobiografie en Jensens Gradiva heeft gelegd.

Waarschijnlijk moet er een onbewust aanvoelen geweest zijn: zijn ervaring van op de Akropolis dateerde nog maar van 2 jaar eerder (Freud schreef zijn novelle over de Gradiva in 1906). Die ervaring van de confrontatie met zichzelf, de archeologie en de unheimliche revenant-ervaring van een verloren jeugdliefde (geen enkele jeugdliefde is primairder dan de liefde van een kind voor zijn/haar moeder) zullen er wel toe bij gedragen hebben dat hij open stond voor die zaken en er zich voor interesseerde, maar ze zullen er toch ook voor gezorgd hebben dat hij op zijn hoede was. Misschien is dat de reden waarom hij de link niet legde?

Hoe dan ook, dit hoeft ons niet te weerhouden om het verband tussen beide werken te leggen en uit te werken:

Rond de hogerop kort toegelichte notie van het object, het verlies ervan en het pogen terugvinden van dat verloren object, kunnen we twee werken plaatsen. Het eerste werk is de Heinrich Schliemanns autobiografie waarin hij zijn queeste beschrijft. Zijn object is tweeledig: Troje en een vrouw om te beminnen. Het tweede werk is Wilhelm Jensens *Gradiva*. Hier zou men kunnen stellen dat het verlangen van Norbert Hanold gelijklopend is: hij trekt immers naar Pompeï om daar tenslotte zijn Zoë (terug) te vinden. Maar we mogen niet vergeten dat zijn object slechts enkelvoudig is : hij zoekt slechts iemand om te beminnen, Pompeï was reeds opgegraven en niet de echte drijfveer van zijn verlangen. . . Schliemann zijn drijfveren daarentegen schijnen blijkbaar te verspringen van focus, om uiteindelijk samen te vallen, daarover later meer. De vraag is nu de volgende: verhouden de "verlangens" van beide hoofdpersonages zich op een zelfde wijze tot het object van verlangen, en is het object voor beide gelijkend? Het antwoord is neen, en dat zal aangetoond worden in dit onderdeel. Een andere vraag die we ons ook kunnen stellen is de volgende: wat kunnen we zeggen over de gelijkenis tussen beide; is het ene werk de inspiratiebron geweest voor het andere?

4.2. In een achterafbeweging: Gradiva van Wilhelm Jensen.

Zoals in het voorgaande hoofdstuk aangegeven werd is er duidelijk een verband te vinden tussen het verlangen van Wilhelm Jensen, zoals we dit kunnen terugvinden in zijn levensgeschiedenis en zijn publicatie van de *Gradiva*. Belangrijk hierin waren de thema's dood, leven, liefde, wetenschap, archeologie. Dit zijn dingen die we, zoals we zullen zien, ook kunnen terugvinden in het levensverhaal van Schliemann. Ook de structurele verschillen en gelijkenissen zullen aangegeven worden. Het is belangrijk niet uit het oog te verliezen dat de "Gradiva" na de publicatie van Schliemanns biografie geschreven is.

4.3. Intermezzo Geographico

Even een kort, min of meer geografisch intermezzo, met als doel na te gaan of het mogelijk was dat Jensen van Schliemann, diens leven en ontdekkingen gehoord had. We trachten dit te illustreren aan de hand van de volgende punten¹².

* Heinrich Schliemann, geboren in 1821 in Ankershagen, in de provincie Mecklenburg. Niet ver daar vandaan, in Kiel bij Holstein, een kwestie van een kleine 150 kilometer, woonde Wilhelm Jensen, geboren in 1837. Op oudere leeftijd woonde Jensen in Lübeck, wat al een eind dichterbij is.

¹² Het overgrote deel van deze info is verkregen zijn via telefonische gesprekken met de stadsarchieven van Kiel en Lübeck, anderzijds met een klerk van "Carl Reissner Verlag" te Leipzig.

* Wilhelm Jensen woonde gedurende de periode dat Schliemann en zijn vrouw Sophia zijn dorp van afkomst, Ankershagen, nog eens bezochten in Lübeck. Aangezien dat dit een groots gebeuren was dat zelfs tot in Berlijn aandacht kreeg, kan men veronderstellen dat dit in Lübeck ook gekend was.

* De voorvallen van Schliemann konden Jensen niet ontgaan zijn ... de kranten schreven uitgebreid over hem en zijn voorvallen op de momenten dat hij zelf niets in de kranten schreef of een boek publiceerde...

* Bovendien publiceerde Schliemann zijn boeken bij "Das Bröckhaus Verlag" in Leipzig. Jensen liet zijn boeken ook drukken in Leipzig, maar dan bij een andere drukkerij: "Carl Reissner Verlag" welke geassocieerd was met "Das Bröckhaus Verlag". Later is "Das Bröckhaus Verlag" door fusie verdwenen in "Carl Reissner Verlag". Het boek zal hem wel opgevallen zijn.

* Sterker nog: verder is het ook bekend dat Jensen journalist en editor was bij verscheidene kranten: van 1869 tot 1884 werkte hij voor de veelgelezen "Norddeutschen Zeitung". Daardoor is het niet uitgesloten dat hij bijvoorbeeld eens een artikel gelezen of geschreven heeft over Schliemann en diens voorvallen of diens autobiografie, zeker wanneer we in rekening brengen dat Schliemann zijn autobiografie publiceerde in 1874, en diens bezoek in Berlijn in nagenoeg alle Duitse kranten aangekondigd werd.

* Trouwens, voor een dichter uit een entourage zoals datgene waarin hij vertoefde en waar er gedweept werd met liefde, leven, dood, ruïnes, oude steden, en romantische omstandigheden, waren ruïnesteden zoals Troje, Pompeï, Mycene, ... bekend en geliefkoosd materiaal.

Al de hier opgesomde feiten en veronderstellingen steunen de hypothese dat Wilhelm Jensen zeker en vast gehoord had van Heinrich Schliemann en diens voorvallen... wat dan, naast de gevonden gelijkenissen tussen de autobiografie en de novelle, een bijkomend argument kan zijn voor het feit dat Jensen mogelijk geïnspireerd was door de autobiografie van Schliemann. De vraag die we ons moeten stellen wanneer we deze dingen lezen is de volgende: "Heeft Jensen daar inderdaad een deel van zijn materiaal gehaald?". Hier is het belangrijk om even de dingen die in het vorige hoofdstuk van deze scriptie aangehaald werden in gedachten te houden wat betreft voorvallen uit Jensens liefdesleven: Jensen fantaseerde over revenant-ervaring omwille van zijn aan de dood verloren jeugdliefde.

Bovendien is er nog een kleine kanttekening die we wilden maken: Freud is in Lübeck geweest toen Jensen daar woonde. (Freud, 1900a, p246). Verder publiceerden beiden hun boeken in Leipzig. Vooral dit tweede punt is van belang. Het is algemeen aangenomen dat het onmogelijk was dat Jensen Freuds *Droomduiding* kende. Anderzijds gaven ze hun boek in dezelfde stad uit. Het is dus niet onmogelijk dat Jensen dit werk kende.

4.4. In een eerste beweging: de autobiografie van Heinrich Schliemann

4.4.1 Samenvatting

Hieronder volgt een korte bespreking van Schliemanns leven aan de hand van zijn autobiografie onder de vorm van een kleine opsomming. Voor de overzichtelijkheid van de meer structurele gegevens werd de samenvatting geschreven aan de hand van een gecondenseerde versie van zijn autobiografie: nl "*Schliemann ontdekt Troje*" door Johannes J. Von Wiese. (1956)

Vanaf zijn geboorte als zoon van een dominee die het ambt van de vorige dominee van Ankershagen overnam, werd Heinrich Schliemann ondergedompeld in een wereld van plaatselijke mythen en legenden. In het dorp Ankershagen heersten 3 kleine legenden. Er is de legende van een vrouw die 's nachts op de dijk van Ankershagen zou verschijnen met een zilveren schaal in haar handen. Verder was er ook de legende van de roofridder Henning Bradenkirl die z'n overleden dochtertje zou begraven hebben in een gouden wieg die verborgen lag in een heuveltje vlakbij. Bovendien was deze ridder later in de gewijde grond bij de kerk begraven. De 3e legende verhaalt dat het been van deze wreedaardige ridder steeds boven de grond kwam steken, gehuld in een zwarte kous, tot de plaatselijke doodgraver het been onder het altaar van de kerk begroef. Verder geloofde de kleine Heinrich dat de geest van z'n vaders voorganger in het tuinhuisje vertoefde.¹³

In 1822 werd Heinrich Schliemann geboren in Ankershagen.

In zijn vroege jeugd jaren fantaseerde hij wild dat hij de gouden wieg in de heuvel zou vinden, evenals het been van de roofridder dat onder het altaar verborgen lag. Hieruit blijkt reeds dat Heinrich een zekere voorbestemdheid had om Troje te vinden. Toen al hechte hij geloof aan mythes, en had hij aspiraties om te gaan graven.

¹³ Aldus kan men stellen dat Heinrich in een omgeving (het "bad van de taal", lalangue, De Ander,...) opgroeide van waaruit er een sfeer van mythologie en verborgen schatten uitging. In zekere zin spreekt er hier iets van het verlangen van de mensen rondom hem tot hem, en hij krijgt bijgevolg de kans dat verlangen naar binnen te spiegelen... tot het zijne te maken.

Wanneer Heinrich 8 jaar oud was zat hij tijdens kerstavond in de kleine kerk van Ankershagen vlakbij het altaar, waardoor hij wederom aan de roofridder en diens zwarte kous moest denken. Z'n vader droeg de mis voor. Even later, na het avondmaal, worden de kerstcadeaus uitgedeeld, en Heinrich krijgt van z'n vader een boek: "Weltgeschichte für Kinder" met daarin onderandere de epische vertellingen van Homeros over de Trojaanse oorlog. In dat boek stond een afbeelding van een brandend Troje, waar Aeneas met diens vader op z'n rug en zijn zoontje Askanios aan de hand, langs de Skaëische poort wegvlucht. Heinrich, als hij gefascineerd was hierdoor, vertelde z'n vader vol enthousiasme dat hij Troje wilde vinden. Deze laatste vertelde hem al spottend dat dat niet kon, daar Troje reeds 3000 jaar geleden verbrand was. Heinrich vroeg hierop waarop de afbeelding dan gebaseerd was, waarop Heinrichs vader hem wist te vertellen dat de tekenaar z'n inspiratie uit de Ilias heeft gehaald. Heinrich geloofde niet dat er van de stad niets meer over was, aangezien de muren op de afbeelding zo dik leken, daar moest toch nog iets van overblijven... Hij, Heinrich, zou de muren van Troje vinden ... waarop zijn vader het uitbulderde van het lachen, en hem toedronk met de woorden : "Kom het mij dan vertellen !".

Enige maanden na kerstmis gaat Heinrich danslessen volgen. Daar leert hij Minna Meincke kennen. De danslessen duurden tot ver in de zomer, en het tweetal raakte bevriend. Geen van beide leerde er dansen, maar Minna leerde wel alles over de Ilias, en in heel Ankershagen was zij twee de enigste die ervan overtuigd was dat Heinrich de verborgen schatten van Troje zou ontdekken. Heinrich was opgetogen eindelijk iemand gevonden te hebben die hem niet uitlachte. Bijgevolg vroeg hij haar of ze hem wilde helpen met het opgraven van de gouden wieg die in de heuvel verborgen zat. Minna zag direct de praktische kant in van de zaak, en stelde voor om de wieg dan te verkopen aan een groothertog voor heel veel geld, om dan later daarmee en huis te bouwen met een grote tuin eraan. Heinrich had het helemaal anders bekeken: met dat geld konden ze dan de puinen van het oude Troje gaan opgraven.

Toen hij pas negen was, stierf zijn moeder. Hij omschreef het als een onherstelbaar verlies. Als gevolg van het overlijden wordt Heinrich van Minna gescheiden doordat hij bij zijn oom in Kalkhorst moet gaan wonen, een dorp dat ook in de provincie Mecklenburg lag. Eerst volgde hij les aan het gymnasium, en later, omdat zijn vader de school niet kon betalen, in de Reaalschool. Daar volgde hij 3 jaar les. Later, in 1936, de dag dat hij als koopmansleerling zou vertrekken naar Fürstenberg, ontmoet hij Minna nog één maal. Hij kwam afscheid nemen, maar

ze hebben niet met elkaar kunnen spreken.

In Fürstenberg moest hij 18 uur per dag werken in een koophandelszaak, en vergat de Ilias. Toch ontmoette hij een de molenaarsknecht Hermann Niederhöffer, die hem op een betoverende wijze verzen uit Homeros' Ilias citeerde. Heinrich zijn interesse was weer gewekt. Door een longscheur die voorkwam van Heinrichs zware werk was hij ongeschikt geworden voor de arbeid die hij moest doen, en stuurt hem naar Hamburg, bij een vriend van Heinrichs familie. Wanneer deze verneemt in welke situatie Heinrich verkeert, biedt hij hem overzees werk aan in Venezuela. Onderweg zinkt het schip door een storm, en Heinrich spoelt aan op het Hollandse eiland Texel. Na een opname in het hospitaal kan hij beginnen werken bij de handelsfirma F.C. Quien, op aanbeveling van de Pruisische konsul-generaal. Om zijn baas te plezieren en te imponeren begint hij verschillende talen te leren zodat hij de handelsbrieven kan vertalen van Nederlands naar het Russisch, Frans, Italiaans, Duits, Portugees, Spaans of Engels. Deze wil hem geen betere betrekking geven dan loopjongen, en dus gaat Schliemann werken bij Schröder & Co. Door zijn goede prestaties mag hij als vertegenwoordiger in Rusland gaan werken.

In 1846 werkt Schliemann in Sint-Petersburg. Hij moet plots weer aan Minna denken, en schrijft haar een brief met een huwelijksaanzoek. Wanneer hij later een antwoord krijgt, blijkt dat Minna ,enkele dagen voor zijn brief was gearriveerd in Neustrelitz, reeds getrouwd was met een andere man. Plots daaropvolgend was hij gebroken en lag hij met zeer hoge koorts in bed ... maar hij recupereerde, en wou zich niet laten vermurwen door zijn liefdesverdriet. Hij begint nog harder te werken. Hij was reeds verschrikkelijk rijk, maar bleef steeds harder werken. Om zijn liefdesverdriet te vergeten, trouwt hij niet veel later met een Russische van 16 jaar. Het huwelijk duurt niet lang, want zij wou hem enkel voor het geld ... bijgevolg scheidt hij van haar, en tegelijk laait zijn passie voor Troje weer op.

Dan begint hij met zijn vele reizen. Hij reist naar California om er een bank open te houden, en onderhandelt daar met de goudzoekers, en verdient immens veel geld. Op een dag verdwijnt hij daar, en hij werkt weer in Sint-Petersburg, en verdient hij veel geld aan de Krimoorlog in 1853. Om één of andere reden liggen zijn goederen in Memel opgestapeld, in één van de vele pakhuizen aldaar. Om zijn goederen te inspecteren reist hij daarheen. 's Morgens leest hij op een poort de volgende zin : "*Vultus fortunae variatur imagine lunae Crescit,*

descendit, constans persistere nescit" (Grillig wisselt het lot, het wast en neemt af gelijk de maan, zonder bestendigheid).

Wanneer hij dit leest beseft hij hoeveel geluk hij eigenlijk wel heeft in het zakenleven waar zoveel afhangt van het toeval. En inderdaad, diezelfde ochtend verneemt Schliemann dat heel Memel platgebrand is. Plots komt er een loopjongen van de firma van de opslagplaatsen op hem toegelopen om hem te zeggen dat per toeval zijn goederen in een andere opslagplaats waren terechtgekomen, en deze was niet opgebrand. Schliemann heeft niet anders dan geluk !

Hij begint te reizen: Arabië, Kaïro, Jeruzalem, Libanon, ... in 1863 stopt hij zijn firma. Hij heeft nu genoeg geld verdiend om te kunnen rentenieren. Hij begint Nieuw Grieks te leren van Theokletos Vimpos, een kleine geestelijke die later aartsbisschop van Griekenland én Schliemanns schoonfamilie wordt.

Dan reist hij naar Tunis, Carthago, Egypte, India, de Himalaya, Ceylon, Java, Indochina, China, Japan, San Francisco, Cuba, Mexico, ... Vervolgens ging hij in Parijs wonen, om de geschiedenis van Troje te bestuderen. In 1868 komt hij in Ithaca terecht. Ter bevestiging van zijn theorie begint hij te graven, ... op zoek naar het paleis van Odysseus en Penelope. Vinden doet hij het niet. Na 9 dagen vertrekt hij naar Mycene om dan door te reizen naar de Dardanellen, naar Burnabasji. Daar zou volgens de geleerden Troje gelegen hebben, maar na onderzoek van de streek en het bodemoppervlak aan de hand van de Ilias is hij ervan overtuigd dat Troje daar niet gelegen had. Hij vindt een betere plaats, dicht bij de kust dan Burnabasji dat 10 km ervan verwijderd lag : Hissarlik. Daar onderhandelt hij met de vice-consul Calvert (de man die later beweerde dat hijzelf Troje ontdekt had, en niet Schliemann) van wie hij een heuvel koopt in Hissarlik. Volgens de omtrek van de heuvel lag daar Troje. Voor de opgravingen moet alles wijken: zelfs Calverts villa koopt hij over om ze dan gewoon te laten slopen. Om goed met de lokale bevolking, die later zijn handlangers zouden worden, te kunnen opschieten leert hij snel nog een taal: Turks.

Voor de grote graafwerken beginnen reist hij als vrijgezel naar Athene om er met de mooie, verstandige Sophia Engastrenomenos te trouwen. Sophia was 17, het nichtje van de geestelijke van wie hij Grieks leerde. Het was deze man die ervoor zorgde dat ze elkaar leerden kennen. Hij nam Heinrich mee naar haar les, en van in de gang hoorde hij haar Griekse verzen (jawel, de Homerus) debiteren. Hij was meteen gegrepen door haar mooie stem.

Dat Sophia slim was bleek uit het feit dat ze hem al snel briefjes schreef in het Duits, en in Parijs leerde ze Engels en Frans. Ze hoorde van Schliemann en de geleerden die bij hun thuis kwamen over niets anders dan opgravingen en Troje. In april 1870 reizen ze samen naar hun kleine éénkamershuisje in Hissarlik. Ze pas zich wonderwel aan, en samen vinden ze Troje. In één van de muren vinden ze de schat van Priamos, en prompt tooit Schliemann haar met de juwelen, die later echter verloren zullen gaan met de oorlog.

Schliemann haalt met zijn vondst alle grote kranten uit de hele wereld, waaronder de The Times en vele Duitse kranten. Vervolgens gaat hij in Mycene graven en vindt er het masker van Agamemnoon en de leeuwenpoort. Nog later graaft hij ook Olympia op.

Naar het einde van zijn leven bezoekt hij Ankershagen nog eens, om zijn oude vrienden en familie nog eens weer te zien. In 1890 sterft hij te Napels. Op de Paizza della Santa Carita stort hij in elkaar, en de artsen van het ziekenhuis waar hij heen gevoerd werd helpen hem niet omdat ze meenden dat het om een arme stakker zonder geld ging. Later, wanneer alle hulp al te laat is, blijkt dat er in één van zijn zakken een buidel met goudstukken zat. Hij wordt in Athene begraven in een mausoleum dat speciaal voor hem opgericht werd in Oudgriekse stijl.

4.4.2 Schliemanns verlangen

Wanneer we ons de vraag stellen naar Schliemanns verlangen, dan zijn er verschillende elementen die onmiddellijk opvallen.

* Schliemann voert gedurende heel zijn leven een zoektocht naar verloren gewaande dingen: het zilveren schaalpje, de gouden wieg, Troje en andere verdwenen gewaande steden uit Griekse legenden (Ithaca, Mycene, Olympia ...).

* Wat zijn liefdesleven betreft kunnen we hetzelfde zien: eerst was er de liefde voor Minna Meincke, aan wie hij de hele tijd bleef denken, zelfs na zijn huwelijk met de jonge Russin. Na de jonge Russin trouwt hij met een Griekse, waarmee hij getrouwd blijft tot aan zijn dood.

Dit streven naar het vinden van enerzijds Troje en anderzijds de ideale liefde wisselt elkaar af, om tenslotte op het einde te culmineren. We lopen even kort de geschiedenis na: eerst de zoektocht naar de het been met de sok, vervolgens de zoektocht naar de gouden wieg. Hij zweert ook aan zijn vader dat hij Troje zal vinden. Niemand gelooft hem, zijn vader niet, en

niemand in zijn dorp. Dan volgt de ontmoeting met Minna. Zij beloven elkaar om samen Troje te vinden (dit 'samen' lijkt ons heel belangrijk, zie verder). Vervolgens vele omzwervingen, momenten van geld verdienen, onbewust in het teken van de kapitaal dat nodig is om Troje te vinden. Later de episode met de brief aan Minna Meincke, en de afwijzing. Direct daarop een hevige koorts. Dan keert Schliemann het roer: hij denkt terug aan zijn eed die hij ooit gezworen had: Troje vinden. Hij vergeet het even, en trouwt met een Russin van 16 jaar. Zij is helemaal niet geïnteresseerd in zijn dagdromerij over Troje, want het enige wat ze wil is zijn geld. Het huwelijk mislukt en ze scheiden, maar deze keer is hij er niet kapot van: zij was toch niet de vrouw die hij zocht. Hij begint verwoed te reizen, en zegt tenslotte de handelswereld vaarwel. Vanaf nu is het de zoektocht naar Troje die primeert. Hij doet hier en daar proefopgravingen, en dan komt hij terecht in Hissarlik. Hij is er van overtuigd dat Troje hier ligt, máár wat doet hij? Hij reist eerst naar Athene om met de 17-jarige Sophia, door wiens mooie stem hij gecapteerd is, te trouwen. Zij gelooft hem wel, en is er van overtuigd dat ze Troje zouden vinden. Pas dan begint hij zijn opgravingen en vinden zij samen Troje, en de schat van Priamos.

Dit als korte samenvatting van Schliemanns leven, gecentreerd rond twee thema's: Troje vinden en de ideale vrouw, die met hem op zoektocht wil, vinden. Eigenlijk is het één thema, als we de thema's als volgt samenvatten: "Tegen het ongeloof van vader en de anderen in, samen met de ideale vrouw, een verloren gewaand iets terugvinden."

We kunnen het zien als een zoektocht naar een object, een object van verlangen. Wat zijn liefdesleven betreft is dit heel duidelijk: hij huwt twee maal met een héél jong meisje (16 jaar en 17 jaar) . Toentertijd was dit de jongst huwbare en aanvaarde leeftijd. Hij houdt het toch bij het legale, maar liefst van al zijn zijn vrouwen zo jong mogelijk, kwestie van de jonge Minna zoveel mogelijk te benaderen (zij was 14 jaar toen hij zijn voor eeuwig verloren liefde voor het laatste zag).

Verder is er ook het "samen vinden" dat steeds terugkeert. Hij wil samen met Minna Troje vinden. Datzelfde wil hij met de jonge Russin, maar deze laat hem vallen. En waarom anders reist hij eerst snel nog naar Athene om met de jonge Sophia te trouwen, terwijl hij al zeker wist waar Troje lag? Hij wou namelijk Troje samen met zijn geliefde vinden.

Wanneer we het over Troje hebben, ligt de zaak al moeilijker. Hij wil al heel zijn leven lang iets vinden : de begraven been met de sok van de roofmoordenaar, de gouden wieg, goud in

California (net zoals geld een anaal object), de muren van Troje, de schat van Priamos, ... en dan stopt hij nog niet : Mycene, Olympia ... Het is een heel rijtje. Misschien moeten we het eerder zien als een optornen tegen de vader, die hem uitlachte (en wederom castreerde) toen hij zei Troje te zullen vinden. Was Troje voor hem de incarnatie van het eeuwige verloren object, en werd het geconstitueerd als object op het moment dat zijn vader hem uitlachte. Hij wist ergens dat er iets verloren was: een wieg, een been, een zilveren schaal, ... en wanneer zijn vader hem nog eens castreert weet hij wat dat verlorene is: het moet iets te maken hebben met een verloren stad, zoals Troje, ... een archaïsch object, iets waarvan de mensen allemaal de verhaaltjes kennen, maar niet geloven dat het nog bestaat. Het uitlachen van de vader kan zeker gezien worden als castratie, vooral als we zien wat Schliemann er dan nog mee doet : hoe zoekt het later, en elders met iemand anders. Dit "later, elders en met iemand anders" is de uitdrukking van de Symbolische Wet die met de castratie meegegeven word en die het exogamiegebod en het incestverbod oplegt.

Aldus durven we te stellen (op basis van constructie) dat Schliemanns fantasma iets was als het volgende : "Tegen het ongeloof van vader en de anderen in, samen met de ideale vrouw, een verloren gewaad iets terugvinden."

4.5. Besluit

Doorheen de lezing van de twee besproken werken en deze tekst zijn het natuurlijk vooral de gelijkenissen die opvallen, maar we mogen natuurlijk niet voorbij gaan aan de verschillen tussen de twee werken. In deze korte bespreking zullen we nog een derde werk naast Schliemanns autobiografie en Jensens Gradiva plaatsen: Freuds novelle.

Metonymie: het beoogde van de metonymie is de herhaling . . .

4.5.1 De gelijkenissen

Het zijn in hoofdzaak de oppervlakkige, inhoudelijke elementen die opvallen (in tegenstelling tot de structurele):

* Schliemann en Hanold zijn beiden archeoloog. Beiden komen ze uiteindelijk terecht op de archeologische site van een ruïne, zij het dan dat de tweede de ontdekker ervan is, en de andere niet.

* Voor beiden draait het tevens om het vinden van een ideale vrouw : Schliemann zoekt iemand die zijn Minna Meincke benadert, om samen met haar Troje te vinden. Hanold vindt zijn vrouw ook in de sfeer van een ruïne, zei het dan dat Hanold zijn toekomstige vrouw onbewust achtervolgde om haar daar te vinden.

*Bij beiden draait het om een terugvinden van de ideale vrouw, zoals ze deze zien in hun fantasma. Bij Schliemann is enigszins verscholen achter de façade van de zoektocht naar Troje. Heinrich zoekt naar Troje, en vindt eveneens zijn ideale vrouw. Zijn fantasma had zich gevormd of herwerkt bij de belofte van Minna dat ze Troje samen zouden vinden. Bij Hanold was dat enigszins anders: het excuus was een wetenschappelijk onderzoek naar de herkomst van het beeld met de merkwaardige voetenstand diende met de werkelijke bedoeling zijn jeugdvriendinnetje terug te vinden. Hij ging naar Pompeï om de geschiedenis van de dode, stenen Gradiva te achterhalen, maar komt in de plaats terug met een levende Zoë Bertgang van vlees en bloed. Zijn fantasma zou zich gevormd hebben bij het zien van het geslacht van zijn vriendinnetje Zoë Bertgang, en het ontkennen van haar anders-zijn. Later krijgt dit een nachträchtige bewerking bij het zien van het beeld met het schoonheidsfoutje van de beeldhouwer. Bijkomend wil Heinrich wel bewijzen aan zijn vader dat hij wel gelijk had.

Verder kunnen we hier eventjes Freud naast plaatsen: hij voert ook een zoektocht uit als alibi voor een andere zoektocht. Hij zoekt zozegd naar een duiding van het werk van de Gradiva van Wilhelm Jensen, naar iets archaisch dat zich in het leven van het hoofdpersonage Norbert Hanold en de schrijver Wilhelm Jensen zou hebben afgespeeld. Vergeet niet dat Freud de novelle geschreven had in 1906, en dat is de periode waarin hij het sterkst bezig was met archeologie, toch als we dat afmeten aan zijn reizen. Hij vergeleek zijn werk van het zoeken in het onbewuste met archeologische arbeid. In 1902 bezocht hij Pompeï, en in 1904 de Akropolis te Athene, waar hij zijn revenant-ervaring had. Het was dus allemaal in dezelfde geest. Zijn "archeologische zoektocht" was mogelijkwerwijs een excuus waarbij Eros en wetenschap hand in hand gaan. Zowel in het reële veld van Pompeï en de Akropolis , als in het veld van het onbewust was hij waarschijnlijk op zoek naar iets anders : zijn moeder !

Metonymie: het beoogde van de
metonymie is de herhaling,
maar met variatie.

4.5.2 De verschillen

Op het eerste zich zijn er ofwel geen verschillen (als we het enigszins inhoudelijk aanschouwen : wat streven ze beiden na?) ofwel toch wel heel wat (als we het structureel bekijken). Een groot deel van deze verschillen is van de weg geruimd door de vaststelling dat ze beiden de ideale vrouw zoeken, en dat verborgen achter een façade van wetenschappelijk-archeologische aspiraties. Rest echter nog één verschilpunt: bij Norbert primeerde de hele tijd de zoektocht naar de herkomst van de stenen Gradiva, en tegelijkertijd zocht hij de levende Gradiva. Schliemann daarentegen zocht afwisselend op het ene moment de ideale vrouw en dan op het andere weer Troje.

De oplossing lijkt niet moeilijk: bij Schliemann is het fantasma enigszins anders opgebouwd dan bij Norbert Hanold. Bij Schliemann bestond het fantasma uit twee zaken die beide moesten uitgevoerd worden, en natuurlijk verschuift de focus geregeld van het ene fantasmatische deel naar het andere, gezien de uitlokkende omgevingsfactoren die ook een rol spelen bij het Über-Ich, (of Lacaniaans het Symbolische register) : de mens die zijn verlangen bevredigd wil zien (lustprincipe) staat in interactie met zijn omgeving, en deze omgeving bepaalt wat toelaatbaar is op het moment (het realiteitsprincipe). Het ene deel van het fantasmatische functioneerde ook geregeld als façade voor het ander. Bij Norbert Hanold bestond het fantasmatische construct uit slechts één deel (ivm het afwenden van de blik in de jeugdijaren, en de fixatie op de voet) . Het beeld en Pompeï zijn er pas later bijgekomen om dan te dienen als alibi, als instrument van verdringing waarlangs het verdrongene kon terugkeren.

Rest nu nog Freud: waar zit bij hem het verschil met de anderen? Wel, hij is op zoek naar iets van de moeder, naar iets dat hij ooit gezien heeft, en dat hem sterk parten blijft spelen. Dit staat toch in sterke tegenstelling (of misschien net niet: de meest hechte liefde die een kind doormaakt in zijn jeugdijaren is toch de liefde voor de moeder) tot de anderen die toch opzoek zijn naar de ideale vrouw.

5. De secundaire literatuur.

In de jaren volgend op Freuds publicatie van *De Waan en de Dromen in de Gradiva* van *Wilhelm Jensen* (Freud, 1907) werd er niet zoveel geschreven. In het psychoanalytische tijdschrift *Imago* verschenen wel psychoanalytische duidingen van andere literaire werken. Het was nog een hele tijd wachten tot er publicaties verschenen die Freuds novelle over de Gradiva als onderwerp van duiding en interpretatie namen.

Even een overzicht:

- 1922: Alfred Carver publiceerde een gevalstudie, *The search for a Kingdom* (Carver, 1922) genaamd, waarin hij wees op de gelijkenissen tussen de lotgevallen van Norbert Hanold en zijn patiënt B.
- 1937: André Breton vertaalde Freuds novelle in het Frans: *Gradiva* (Breton, 1937) Hierdoor krijgt *Gradiva* een redelijk grote aandacht binnen de surrealistische beweging.
- 1971: Harry Slochower brengt een duiding van Freuds implicaties: *Freud's Gradiva, mater nuda rediviva* (Slochower, 1971).
- 1973: Sarah Kofmann schrijft een studie over Freuds selectie uit het basismateriaal. : *Quatre Romans Analytiques, (résumer interpreter: Gradiva)* (Kofmann, 1973)
- 1975: Ali Van Der Auwera doet hetzelfde voor de universiteit van Leuven, vakgroep Dieptepsychologie: *Een kritische studie van Freuds analyse van W. Jensens 'Gradiva' - De nauwkeurigheid en de selectie van het basismateriaal.* (Van Der Auwera, 1975)
- 1977 : Serge Viderman schrijft een studie over het personage Norbert Hanold: *Le Céleste et le sublunaire* (Viderman, 1977)
- 1983: Nora Crow Jaffe brengt naar voor dat de voetenstand bij Zoë Bertgang waarschijnlijk niet reëel aanwezig was, zonder dit grondig uit te werken: *A second opinion on delusions and dreams.* (Jaffe, 1983)

Onze betrachting is om nu een overzicht te geven van de ideeën die deze auteurs naar voor brachten. Bijkomend zullen we ook vragen genereren, kritieken formuleren en nagaan in welke mate er een oplossing naar voor kan geschoven worden voor de duidingsproblemen. De reden voor deze aanpak is dat we niet in staat zijn “de volledige duiding” van een tekst te maken, als deze al bestaat. Meestal slaagt zelfs de schrijver er niet in zijn eigen literaire creatie volledig te duiden. Door de door andere auteurs geformuleerde inzichten te integreren in onze interpretatie staan we al een hele stap verder in onze betrachtingen. Bij de studie van de secundaire literatuur gaan we de teksten onderbrengen in twee groepen : de auteurs die hun

aandacht hebben laten gaan naar Freud enerzijds, en diegenen die aandacht hadden voor Norbert Hanold anderzijds. Bij de studie van de secundaire literatuur rond Norbert Hanold leek het ons belangrijk eerst Freuds duiding van het personage aan te halen, om vervolgens deze duiding te confronteren met deze van andere auteurs. Deze dialectische werkwijze is volgens ons het meeste aangewezen. Bijkomend gaan we, om de receptiegeschiedenis zo volledig mogelijk te schetsen, de interpretatie door de surrealistische beweging na.

5.1. Norbert Hanold

Wat weten we uit de samenvatting over het verlangen van Norbert Hanold? We weten dat hij verliefd is geworden op een afbeelding van een jong meisje. Hijzelf weet echter nog niet dat hij in feite verliefd is op zijn overbuurmeisje, Zoë Bertgang. Door zijn voorgeschiedenis waar hij de goede naam van zijn vader in ere moest houden en zich geconcentreerd heeft op archeologie heeft hij zijn sociale contacten (waaronder die met vrouwen) tot een minimum beperkt. Men leest :

"Hij was evenmin in de vrije natuur ter wereld gekomen en opgegroeid maar eigenlijk was hij reeds van bij zijn geboorte door de traliestaven gekluisterd, waarmee familietraditie, ten gevolge van opvoeding en predestinatie, hem omgaven. Van kinds af aan had er in zijn ouderlijk huis geen twijfel over geheerst dat hij, als enige zoon van een universiteitsprofessor en archeoloog geroepen was door dezelfde activiteit de glans van vaders' reputatie verder in stand te houden, ja zo mogelijk nog te vergroten. Zo was de voortzetting van deze carrière hem van bij de beginne als de evidente opdracht van zijn eigen levenstoekomst voorgekomen. Na het vroege afsterven van zijn ouders volledig alleen achtergebleven, had hij zich trouw daaraan vastgehouden (...) Dat er buiten haar objectieven, afkomstig uit een ver verleden, ook nog een heden rondom hem voorhanden was, dat kwam hem slechts uiterst schimmig tot het bewustzijn. Naar zijn gevoelens waren marmers en brons geen dode mineralen maar integendeel het enige werkelijk levende dat doel en waarde van een mensenleven tot uitdrukking bracht. Zo zat hij dan tussen zijn muren, boeken en afbeeldingen, zonder behoefte aan andere contacten die hij stuk voor stuk als louter tijdverlies zoveel mogelijk ontweek. Het was dan ook met grote tegenzin dat hij zich af en toe aan de onafwendbare kwelling overgaf van sociale relaties tot wier bezoek hij, door vanouds overgeleverde banden uit zijn ouderlijk huis, werd opgeroepen. Het was evenwel bekend dat hij, zonder oor noch oog voor zijn omgeving, aan zulke samenkomsten deelnam en dat hij, onder een of ander voorwendsel en zo gauw als het enigszins door de mazen kon, zich steeds na afloop van het diner of het souper

verontschuldigde en dat hij op straat nooit iemand begroette waarmee hij samen aan tafel had gezeten. Dat droeg er toe bij hem, vooral onder jonge dames, in een weinig gunstig daglicht te plaatsen want zelfs haar met wie hij uitzonderlijk een paar woorden had gewisseld, staaarde hij, bij een gebeurlijke ontmoeting, zonder schijn van groeten aan als een nooit gezien en wildvreemd wezen. (Vertaling : Dirk Mareels, 2001, niet gepubliceerd, p11).

Freud zou het als volgt geformuleerd hebben: Norbert Hanolds libidinale objectbezetting naar vrouwelijke personen was sterk geremd. Doorheen zijn studies van beeldhouwwerken en andere archaische objecten wordt hij naar zijn object van verlangen, het meisje met de verheven voet, Gradiva, voortgestuwd. De vraag is nu : "Waarom lokt precies dat beeld, en niet zijn overbuurmeisje waar het tenslotte allemaal om draait, zo'n sterk verlangen uit bij Norbert Hanold?", en een vraag die daarop direct aansluit: "Was die voetenstand er echt bij Zoë Bertgang?". Een andere vraag zou zijn: "Hoe is de waan tot stand gekomen?", samen met de vraag : "Welke structuur heeft Norbert Hanold?" Vooreerst geven we verkort de visie van Freud weer om de secundaire literatuur hier dan tegenover te stellen.

5.1.1. Freud

5.1.1.1. Freuds duiding van Norberts verlangen.

Het lijkt ons de meest logische aanpak om te beginnen met de wijze waarop Freud zelf het personage Norbert Hanold analyseerde in zijn novelle *De Waan en de Dromen in Gradiva van W. Jensen* (Freud, 1907).

Om te beginnen stelt hij dat hij bij zijn duiding de personages Zoë en Hanold "*behandeld alsof het werkelijke individuen en niet creaties van een schrijver waren. Maar wij constateren dat al zijn beschrijvingen de werkelijkheid zo getrouw weergeven dat wij geen bezwaar zouden maken wanneer "Gradiva" niet een fantasie maar een psychiatrische studie zou worden genoemd.*"(op. cit. p 70).

Verder schrijft Freud " *... de toestand van Norbert Hanold wordt door de schrijver heel vaak een waan genoemd, en er is geen reden om deze benaming te verwerpen.*" (op. cit. p73). Vervolgens geeft hij aan waarom het inderdaad om een waan zou kunnen gaan : "*Hij behoort tot de eerste groep van ziekte-toestanden waaraan geen directe uitwerking op het lichamelijke kan worden toegekend, maar die slechts door psychische processen tot uitdrukking komen, en hij wordt in de tweede plaats gekenmerkt door het feit dat 'fantasieën' de overhand hebben*

gekregen, dat wil zeggen geloof hebben gevonden en het handelen zijn gaan beïnvloeden." (op. cit. p 74).

De meest voor de hand liggende symptomen die in de novelle ter illustratie hiervan terug te vinden zijn, zijn de volgende : Norbert reist naar Pompeï om in de as op zoek te gaan naar de op bijzondere wijze gevormde voetafdrukken van Gradiva. Freud hypotheeseert "*dat psychiaters de waan van Norbert Hanold waarschijnlijk tot de grote groep van de paranoia zou rekenen en misschien als 'fetisjistische erotomanie' zou aanduiden, omdat verliefd zijn op een stenen afbeelding voor deze psychiater het opvallendst zou zijn, en de belangstelling van de jonge archeoloog voor de voeten en voetstanden van vrouwelijke personen hem met zijn alles vergroevende opvatting, als 'fetisjisme' verdacht moet voorkomen.*" (ibidem).

Freud legt de oorsprong van de wanen in de jonge kinderjaren waar Norbert een jeugdvriendinnetje had met wie hij onafscheidelijk verbonden was en veel speelde. Uit de novelle weten we dat ze veel speelden, maar ook agressief met elkaar konden zijn zoals jongere kinderen dat vaak al spelend doen. Freud brengt hier de duiding "*dat in dit spel, waar agressie en tederheid verbonden waren, een zekere onvoltooide erotiek van het kinderleven tot uiting komt, welke dan later zijn nawerking heeft in het leven van de volwassen Norbert.*" (op. cit. p 75). Freud is ook van mening dat Norberts jeugdvriendinnetje Zoë Bertgang dan "*waarschijnlijk ... , zeker al als kind, de bijzondere eigenschap had van de fraaie manier van lopen waarbij de voet alvorens de grond te verlaten zich bij elke stap bijna rechtstandig verheft...*" (op. cit. p76) waardoor het grote stenen reliëf voor Norbert van zo grote betekenis werd.^{14 15}

Vervolgens gaat Freud in zijn novelle over naar de vaststelling dat Norbert deze voetenstand dan verdrongen moet hebben, en dat deze verdrongen herinnering opnieuw geactiveerd werd bij het zien van het reliëfbeeld met alle gevolgen vandien: de droom, de wanen, de reis, de ontmoeting met Zoë Bertgang, ...

¹⁴ In latere teksten van Freud lezen we dat hij van mening is dat de "*... fetisj het substituut is voor de fallus van de vrouw (moeder), waarvan de kleine jongen geloofd heeft en waarvan hij - wij weten waarom - geen afstand wil doen.*" (Freud, 1927e, p240). De kleine jongen zou dit doen uit castratie-angst : wanneer hij zijn moeder zo ziet, zonder penis, dan bekruipt hem de angst dat hij ook zijn penis zou kunnen verliezen. Daarom richt hij zijn blik op iets anders, en dat andere lichaamsdeel krijgt dan het statuut van penis : "*Ook hier blijft de interesse als het ware onderweg stilstaan en wordt misschien de laatste indruk vóór de akelige, traumatische indruk als fetisj vastgehouden. Zo heeft de voet of schoen - of een deel ervan - zijn bevoorrechte rol als fetisj te danken aan de omstandigheid dat de jongen in zijn nieuwsgierigheid van onderaf, langs de benen naar het vrouwelijk genitaal gegluurd heeft.*" (op. cit. p 242) . Aldus zou de kleine Norbert het geslacht van Zoë gezien hebben en zijn libido gefixeerd hebben op haar voetenstand.

¹⁵ Het is ook bij deze uitspraak dat we zeker kunnen zijn dat Freud geloofd in de realiteit van de bijzondere voetenstand.

5.1.1.2. Kritische bemerkingen bij Freuds duiding.

Bij het lezen van Freuds duiding zijn er twee belangrijke gegevens die ons opvallen. Ten eerste gaat Freud er impliciet van uit dat de voetenstand reëel aanwezig is bij Zoë Bertgang. Dit kan niet anders, aangezien er anders geen reden is waarom hij ervan zou uitgaan dat Norbert een herinnering heeft aan de voetenstand, een herinnering die dan later bij het weerzien van het beeld geactiveerd wordt. Wij echter gaan ervan uit dat de voetenstand een constructie was van Norbert Hanold die bij het zien van het beeld aan Zoë Bertgang gekoppeld werd. Dit zal verderop uitgewerkt worden. Ten tweede heeft Freud niet aangegeven waarom deze dan zogenaamd reëel aanwezige voetenstand en de fixatie erop verdrongen zou zijn. In zijn novelle schrijft hij dat Norbert Hanold erotische fantasieën zou gehad hebben in zijn kinderjaren, zij het dan onvoltooide. Vervolgens geeft hij een theoretische uiteenzetting over het feit dat alles wat verdrongen onbewust is, maar niet alles wat onbewust is ook verdrongen hoeft te zijn. Na deze uiteenzetting zegt hij direct dat Norbert de erotische gevoelens en de herinnering aan de voetenstand verdrongen heeft. Voor deze verdringing geeft hij geen reden weer.

Indien we ervan uitgaan dat de voetenstand niet reëel aanwezig was bij Zoë Bertgang (vroeger niet en op volwassen leeftijd ook niet), en de fixatie erop dus ook niet verdrongen was, dan komen we tot een andere interpretatie:

Bij het zien van het bas-reliëf werd Norbert Hanold gecapteerd door de opvallend ongewone voetstand van de afgebeelde vrouw (waarschijnlijk toe te schrijven aan de "onkunde" van de beeldhouwer). Deze voetstand, die hij waarschijnlijk wel mooi zal gevonden hebben, deed hem onbewust denken aan zijn jeugdvriendinnetje 'Bertgang', wat "een mooie wandelgang" betekent. Aangezien zijn gevoelens voor zijn jeugdvriendinnetje verborgen moesten blijven produceert hij dan maar de Latijnse naam "Gradiva", wat eigenlijk hetzelfde wil zeggen.

Zodoende kan hij nu fantaseren over Zoë Bertgang zonder dat het echt duidelijk is, ook niet voor zichzelf. Om het allemaal nog meer te vertekenen en te coderen¹⁶ wordt Gradiva in een setting geplaatst die te verzoenen valt met de veronderstelde afkomst van het beeld (Pompeï, want het beeld was een Romeinse kopij van een Grieks beeld, en Pompeï was een Grieks-Romeinse stad). Dit speelt zich allemaal nog af in de droom van Norbert Hanold. Intussen moet hij in zijn verdringingspogingen ook nog de fantasie geproduceerd hebben dat zijn overbuurmeisje ook zo loopt (omwille van haar naam), en het is op dat punt dat het allemaal

¹⁶ Dit is de sublimatie : de 'codering' van het verlangen

even dreigt mis te gaan: 's morgens wanneer hij na zijn droom door het venster naar de mensen op straat kijkt, ziet hij plots iemand die ook zo loopt. Zeer waarschijnlijk was het dan ook zijn overbuurmeisje Zoë Bertgang, maar dat mocht niet duidelijk worden, zijn gevoelens voor haar waren immers verdrongen.

Enige dagen later is Norbert al op reis vertrokken om zijn Gradiva te gaan zoeken in Pompeï, alleen, dat weet hij nog niet: hij was eigenlijk van plan een oudheidkundig museum te gaan bezoeken in Rome om een onderzoek te doen naar de voetstanden van andere beelden. Structureel komt het erop neer dat Norbert Hanold via een partieel object, namelijk Gradiva's merkwaardige voetenstand, terug op gang wordt getrokken in het reperiëren van zijn vroegere jeugdvriendinnetje Zoë Bertgang.

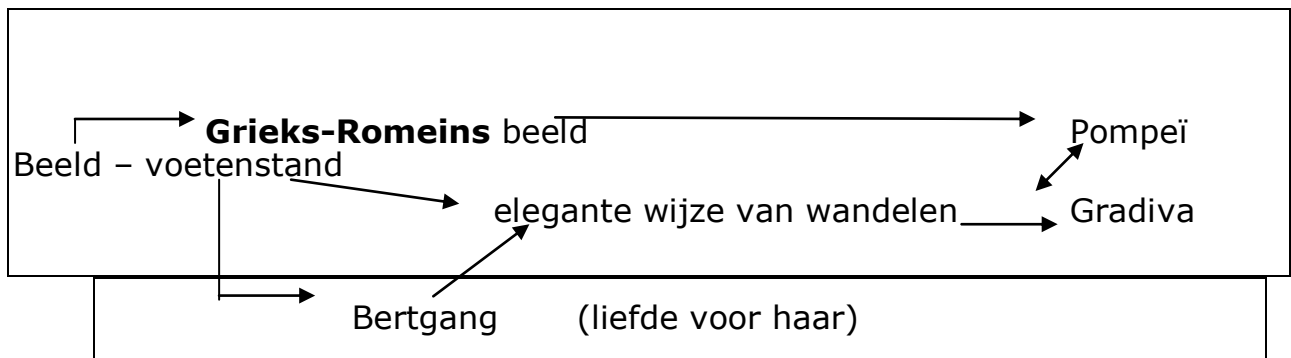
Het verdringingsinstrument dat hij hanteerde, namelijk de archeologie die hem scheidde van levende vrouwelijke liefdesobjecten, brengt hem in zijn zoektocht naar levensloze/levende vrouwen¹⁷ naar Pompeï. Wat hem drijft weet hij zelf niet, maar het verdringingsinstrument van dienst is ook de weg waarlangs het verdrongene zich weer opdringt, want in Pompeï vindt hij Zoë Bertgang ook weer terug. Dit is een zeer expliciete illustratie van één van Freuds oordelen: "Het vinden van het object is steeds het terugvinden ervan" en "Wat verdrongen is keert steeds weer terug". (Freud, 1910, p24-26).

We zien hier de hele tijd dat Norbert tracht zijn gevoelens voor zijn vriendinnetje te verdringen, maar het lukt niet: de herinnering probeert steeds terug te komen: bij het zien van het beeld denkt hij onbewust aan haar, maar zijn fantasie geeft er direct een wending aan waardoor het allemaal niet meer zou duidelijk is voor Norbert. Het is hier dat we ook de bron van de wanen kunnen situeren

Zodoende menen we hieruit een betekenaarsketting¹⁸ te kunnen distilleren. Deze is gebaseerd op onze reconstructie van wat waarschijnlijk gebeurd was in het associatieve denken van Norbert Hanold.

¹⁷ Gradiva bevindt zich immers in de bevoorrechte positie een grensgeval te zijn: in zijn dromen leeft ze, maar ze is aan zijn fantasie ontsproten toen hij een stenen reliëf zag

¹⁸ een associatieve ketting van significante woorden en betekenissen die aan elkaar gelink zijn

Het bovenste kader geeft de meer bewuste inhouden weer, het onderste kader geeft de onbewuste inhouden weer. Het is belangrijk er rekening mee te blijven houden dat de betekenaarsketting in het bovenste kader die van het huidige moment is. De liefde voor Zoë Bertgang is de verdrongen herinnering en dus veel ouder dan de rest.

Hanold zou op zoek gegaan zijn naar een fictieve voorstelling van de voetenstand bij een vrouw. In essentie zou deze voetenstand dus bij iedereen kunnen teruggevonden worden, waarom dan net bij Zoë Bertgang? Onbewust had hij zijn overbuurvrouw Zoë reeds in zijn woonplaats gezien, onbewust van het feit dat zij zijn jeugdvriendinnetje was van schuinrechtover.

Dit kan perfect, aangezien wij ervan uitgaan dat enkel zijn erotische gevoelens tenaanzien van haar verdrongen waren. Hij had haar dus al eens gezien zoals ze er nu uitzag. Toeval (toe te schrijven aan de auteur van het verhaal) wil nu dat hij haar ontmoet in Pompeï. Hij herkent zijn overbuurvrouw wederom onbewust, en kleeft er de betekenaarsketting die hij bij het zien van het bas-reliëf had geproduceerd weer over... hij achtervolgt onbewust de oorzaak van de betekenaars-ketting, het object van zijn verlangen, Zoë Bertgang, het meisje uit zijn jeugd waaraan hij teruggacht bij het zien van het beeld.

Het is belangrijk te beseffen dat het beeld niet de oorzaak van Norberts wanen was. Het was eerder een mediërende factor die de jeugtherinnering van de liefde voor Zoë wederom activeerde. Het was de liefde voor Zoë die eerder als oorzaak moet gezien worden. Zodoende kon alleen zij voldoen aan de vrouw uit zijn delusie. Een bewijs hiervoor vinden we bij een nauwkeurige herlezing in de tekst zelf. Zegt Gradiva niet "*Heb ik een speciale wijze van wandelen?*" en "*Wat is er zo specifiek speciaal aan mijn manier van wandelen?*" Nora Crow Jaffe opperde in haar tekst *A second opinion on delusions and dreams* (Jaffe, Nora Crow, 1983) ook al dat de voetenstand waarschijnlijk niet werkelijk aanwezig was bij Zoë Bertgang, zonder dit te funderen. Wij hebben hierboven gepoogd dit wel te doen. Zodoende menen we reeds een antwoord geformuleerd te hebben op onze eerste 2 onderzoeksvragen die we bij dit onderdeel geformuleerd hebben : "*Waarom lokt precies dat beeld, en niet zijn overbuurmeisje waar het*

tenslotte allemaal om draait, zo'n sterk verlangen uit bij Norbert Hanold?", en een vraag die daarop direct aansluit: "*Was die voetenstand er echt bij Zoë Bertgang?*". We zullen bij de studie van de hieropvolgende auteurs steeds na gaan of onze hypothese stand blijft houden.

5.1.2. Serge Viderman - de keuze voor de perverse positie

5.1.2.1. Le céleste et le sublunaire

Om te beginnen stelt Serge Viderman in zijn tekst *Le Céleste et le sublunaire* (Viderman, 1977) dat Freud de zaak maar oppervlakkig bekeek en enkel de bovenste "laag" van een mogelijke interpretatiemogelijkheid heeft besproken. Hij legt de oorzaak hiervan in het feit dat Freuds bedoeling in hoofdzaak was aan te tonen dat romanciers intuïtief in staat waren de droomproductie, de verdringing, de genese en de genezing van een waan weer te geven in hun werken zonder deze "wetten" ook maar op één manier te kennen. Zo probeerde Freud van Jensen het antwoord te ontlokken dat deze de droomduiding kende. Jensen geraakte hierdoor geïrriteerd "*...qu'il ne connaisse pas les travaux de Freud, qu'il le dise et s'irrite qu'on veuille lier sa création à des découvertes ...*", wat voor Viderman betekent dat Jensen inderdaad die intuïtieve schrijver is waarvan de psychoanalyse kan leren (op. cit. p130). Het was volgens Viderman dus niet Freuds bedoeling de zaak helemaal te analyseren.

Maar het grootste probleem was volgens hem dat Freud poogde elementen uit de roman terug te vinden in het werkelijke leven van de auteur (op. cit. p 130-132). Zo deduceerde Freud bijvoorbeeld uit zijn lezing van de tekst dat Jensen een zus met een horrelvoet moet gehad hebben: "*Freud pense être en mesure de conclure que le soeur de Jensen avait dû être affectée d'un grave défaut de la démarche.*" (op.cit. p 132). Ergens werd het hier problematisch voor Freud wanneer bleek dat Jensen niet eens een zus had: "*Les difficultés deviennent plus grandes si Jensen n'a pas eu de soeur du tout.*" (op. cit. p130). Viderman is van mening dat Freud teveel interpreteerde en aan lecture singulière deed, slechts één van de interpretatie-ingangen van de tekst koos: "*Freud ne lit pas le récit de Jensen, il l'interprète. (...) Construire un modèle explicatif et y conformer l'interprétation c'est renoncer à toutes les autres possibilités du texte, c'est fixer un sens et laisser échapper échapper la pluralité de sens et l'ouverture indéfinie des significations possibles*" (op. cit. p133). Zelf wil hij een "lecture plurale" van de tekst brengen en zo de ambiguïteit van de posities van elk van de personages bewijzen.

Viderman begint met Gradiva zelf: in het begin wordt Gradiva beschreven als een meisje met een "*corps grande et svelte*" (op. cit. p 134). Het valt Serge op dat de eerste lijnen van de

tekst uiting geven aan "*le caractère phallique du personnage*" (op. cit. p 136), heel specifiek doelt hij op de woorden "*puissance, force, charme, étrangeté, perfections réunies*" (ibidem). Wanneer er dan ook nog gesproken wordt over de verticale positie van de voet, en de naam "Mars Gradivus" (de god Mars die op oorlogspad trekt) dan lijkt dit voor Serge Viderman reeds genoeg signifiëring te zijn om te kunnen stellen dat Gradiva eigenlijk de phallus is. Bijkomend haalt hij nog andere elementen aan: in de hagedisvangstdroom maakt ze, zittend op de zon, een soort lasso met behulp van een grashalm, met als doel een hagedis te vangen, als het ware om een man te vangen en hem te castreren: "*... le lézard dans le noeud coulant manoeuvré par ce personnage phallique, c'est le risque de sa propre castration, la capture de son sexe prise dans le piège de l'autre.*" (op. cit. p137). Zodoende is ze niet enkel een representatie van de phallus, ze heeft ook een "*imago castratrice*" (ibidem).

Verderop in zijn bespreking produceert hij een fantastisch inzicht: hij merkt op dat Norbert de voetenstand probeert te imiteren, maar bij hem lukt het niet, hij krijgt zijn voet niet even verticaal. Van daaruit reconstrueert hij een moment uit de jeugd van Norbert en Zoë: er is een moment geweest waarop Norbert het geheim van het sekseverschil van zijn vriendinnetje probeerde te achterhalen: "*Il comparait aujourd'hui son pied à celui de la Gradiva comme il aurait souhaité, dans les fanasmes de son enfance, comparer son sexe à celui de Zoë; il lui semblait aujourd'hui que son pied (...) était toujours dans une position moins verticale, comme jadis il devait penser que son sexe aussi était moins verticale, se dressait moins que celui de Gradiva.*" (op. cit. p 138). Norbert probeert een oplossing te vinden voor het probleem: "*Mathematisch geformuleerd stond de zijne tijdens het vluchtige overgangsmoment slechts halverwege van de rechte hoek op de bodem en zo leek het hem ook, als meest doelmatige pose, natuurgetrouw.*" (Mareels, 2001, p 5). Maar toch is deze bevinding niet bevredigend voor Norbert: hij gaat op onderzoek uit op een oplossing te vinden voor het probleem van de voetenstand en het sekseverschil. Eerst gluurt hij naar de vrouwen in de straat, maar zelfs al krijgt hij hun voeten te zien, toch komt er nog niet uit: "*Mais, pourra-t-on objecter, n'est ce pas réellement le pied qui est l'objet de la recherche de Norbert, et n'y a t'il pas quelque artifice ou quelque méthode à vouloir opérer une substitution dans la chaîne signifiante qui conduise le pied au phallus ?*" (op. cit. p140). Inderdaad, hoe komt Norbert tot de substitutie van de (ontbrekende) phallus naar de voet? Het antwoord is slechts impliciet terug te vinden in de tekst van Viderman.

Verder geeft Viderman aan dat ook Hanold soms "fallisch" is. In het begin lijkt hij de standaard huiskamergeleerde en Gradiva is de "fallische" figuur. Dit toont Viderman aan door weer te geven dat Norbert mooi in de voetsporen van zijn vader is getreden en een geleerde is geworden, en die bijkomend geen contact heeft met vrouwen, terwijl Gradiva heel fallisch is (*grande, svelte, puissance, force, ...* (op. cit. p.134 – 136)). Verderop in het verhaal, in Napels, wordt Norbert geplaagd door hele hordes vliegen en *"Il souhaitait, au comble de l'exaspération maladivement, un scacciamosche, cette excellente arme pour tuer les mouches. Armé du scacciamosche - dont la signification phallique agressive est évidente - il lui-même est devenu le castrateur"* (op. cit. p 146). Zowel Gradiva als Norbert schommelen heen en weer in het al dan niet phallisch zijn : *"Le mouvement pendulaire du texte va constamment soutenir l'ambiguïté du personnage"* (op. cit. p 144). Indien we dit zouden vertalen naar een psychoanalytisch kader dat zich meer richt op gender-identiteit, dan kunnen we stellen dat de beide personages een steeds wisselende graad van "mannelijkheid" hebben. Volgens Verhaeghe (Verhaeghe, les sexualiteit en sexuelle stoornissen, 17/4/2002) ontkent, verloochent de pervert het geslachtsverschil. Dit ligt ook in de lijn van wat Viderman besluit. Aan het einde van de tekst vinden we het volgende terug : *"Ce sont bien les pieds de la Gradiva qui étaient, depuis le début, le centre de son mystère. Mais c'est surtout d'un seul pied qu'il a été constamment question. De celui qui se dressait perpendiculaire, la pointe au sol, le talon au ciel, position étrange pour un pied - moins étrange pour un sexe en érection. Mais c'était la démarche de la Gradiva qui avait exercé ce puissant attrait sur Norbert, c'est à dire les deux pieds. Le second était posé à plat. Dans la position des deux pieds on retrouve la figuration paradigmatique de l'ambiguïté fondamentale du récit. Non pas la femme phallique ou châtrée, mais bien phallique et châtrée."* [op. cit. p152]. Zodoende zou Gradiva (volgens Norbert) phallisch én gecastreerd zijn, wat wil zeggen dat Norbert het geslachtsverschil ontkent, wat meteen ook impliceert dat Norbert pervers zou zijn van structuur.

5.1.2.2. Kritische bespreking van de duiding van Viderman

In zijn geheel gesproken is deze tekst, net zoals de duiding door Freud, ook een "lecture singulière", terwijl Viderman ons toch een "lecture plurale" beloofd had (op. cit. p133). Dit is een eerste bedenking bij het lezen van deze tekst. We zijn van mening dat een echte "lecture plurale", in de zin dat ieder mogelijk aspect van de tekst in rekening gebracht en geduid wordt, naar de limiet toe onmogelijk is. Zelfs schrijvers van literaire werken slagen er niet in : *"L'écrivain ne maîtrise jamais son langage."* (op. cit. p 141). Maar de punten die Viderman

aanbrengt zijn natuurlijk wel terug te vinden in de tekst: Norbert komt inderdaad over als een pantoffelheld die een beetje verdwaasd rondloopt, en Gradiva lijkt een zelfverzekerde vrouw. Vidermans hypothese die de positie van de tweede voet koppelt aan Norberts verloochening van het geslachtsverschil is verdedigbaar, maar ze is ons al even ondienstig als Freuds hypothese, want net als Freud zegt Viderman niets over de waarschijnlijke reden waarom Norbert de voet als fetisj uitkoos. Freud deed het later impliciet wel in zijn theorievorming rond de fetisj.

Beide auteurs gaan ervan uit dat de voetenstand er weldegelijk is, wat ook impliceert dat Norbert het geslacht van Zoë moet gezien hebben, en uit angst voor castratie bij het niet-zien van een penis een voet als substituut koos. Dit is een plausibele oplossing voor het probleem die ervoor zorgt dat Norbert eerder geklasseerd in de diagnostische categorie "perversie", iets wat niet tegengesproken wordt door de bevindingen van Viderman wat betreft de viriliteit van de personages in het verhaal. Maar waarom vraagt Zoë dan tweemaal wat er nu zo speciaal is aan haar voetenstand?

De oplossing die we bij de kritische bespreking van Freuds duiding naar voor hadden geschoven lijkt ons toch plausibeler. Vooral omdat de diagnose perversie geen uitleg geeft voor de wanen van Norbert. Wij gaan ervan uit dat zelfs de idee dat er zulk een voetenstand aanwezig was bij Zoë ook deel uitmaakte van de wanen van Norbert. De volgende tekst, die van Carver, brengt ons een oplossing die aanleunt bij de diagnose perversie en tegelijk ook een antwoord geeft over het waarom van de wanen van Norbert.

5.1.3. Carver : de sublimatie

5.1.3.1. The Search for a Kingdom

Alfred Carver, een Engelse analyst uit de jaren 1920, presenteert ons hier een gevalstudie van een jonge man uit zijn praktijk. Niets belangrijks op het eerste zicht, ware het niet dat hij ons enkele belangrijke inzichten bijbrengt voor onze Gradiva-studie.

Hij lanceert zijn tekst met een probleem dat Freud eveneens opmerkte in zijn analyse van de Gradiva, een probleem waar we ook mee worstelen : "Onze auteur heeft het nagelaten ons het motief van waar de verdringing van het seksuele leven van onze held stamt, aan te geven" (Carver, 1921-1922). Welk antwoord meent Carver ons nu te kunnen bieden? En langs welke weg? Hij begint met de gevalstudie van B, de 32-jarige curaat van de kerk van de Anglicaanse kerk. Carver zegt dat de gelijkenissen tussen de gevalstudie van deze jongeman en de lotgevallen

van Hanold in interactie met Gradiva zo treffend waren, dat hij meent een (mogelijke) uitleg voor Hanolds seksuele repressie te hebben gevonden.

We zullen de gevalstudie kort hernemen. In die gedachte dat het natuurlijk niet meer dan een samenvatting kan zijn, geven we reeds aan welke zaken we zullen weerhouden : in hoofdzaak enerzijds de punten die een licht kunnen werpen op de ontogenese van de problemen van de jonge B; de gelijkenissen met het Gradiva-verhaal anderzijds. Eens er een abstractie kan gemaakt worden van de ontogenetische gegevens van het probleem van de seksualiteit bij B, kunnen we eventueel een meer universele (fylogenetische) hypothese formuleren, een hypothese die tracht een meer algemene uitspraak te doen over de genese van zulke seksuele problematiek, om tenslotte dan de hypothese te toetsen aan wat we bij Hanold terugvinden.

Natuurlijk zou hier een methodologisch probleem naar voor geschoven kunnen worden, in die zin dat de hypothese zal opgebouwd worden aan de hand van wat we weerhouden, en dat het weerhoudene niet meer zal zijn dan datgene wat we als overeenkomsten kunnen isoleren uit beide gevalstudies. Deze kritiek kan enigzins terzijde geschoven worden omdat we van het particuliere ontogenetische bij B overgaan naar het meer universele fylogenetische, om dan dat universele te toetsen aan het particuliere van Hanold. Komen ze overeen, én hebben we onze abstractie in het begin vooral opgebouwd rond de particulariteit van B, dan is er geen methodologisch probleem, tenzij dat we een fylogenetische hypothese voor de problematieken als die van B en Hanold hebben opgebouwd op informatie die gebaseerd is op maar 2 gevalstudies. Laat dit geen onoverkomelijk probleem zijn, want met deze werkwijze kan er ook toe leiden dat de hypothese niet opgaat in het geval van Hanold : de hypothese zal immers niet opgebouwd zijn op basis van gemeenschappelijke factoren. De gelijkenissen tussen beide “gevalstudies” zullen wel aangehaald worden maar niet als basis dienen bij de besluitvorming.

De eerste herinnering van B is die van een spelletje dat hij voor zijn 4 jaar heel veel speelde met zijn 1 jaar oudere zus (op. cit. , p275). Het kwam erop neer dat zij zich oprolde, en dat hij zich "tussen" haar nestelde : ze beelden zich in dat zij het nestje was. Hij voedde de vogeltjes die in het nestje waren (een rol die zij ook speelde) dmv tongkusjes. Hij was het mannetje dat de voeding gaf, zij was de moedervogel. Zij was dus tegelijk nest, jongeren en moedervogel. In die periode, toen ze soms ook doktertje speelden, kwam het kindermisje hen vertellen van waar de kindjes kwamen (ibidem). Wat hij ervan onthield was dat een man een vrouw beklimt, en haar dan moest bedekken met een schort, met als gevolg dat hij zijn zus niet

meer durft te helpen kleden (op.cit. , p276). De nadruk die ze legde op de geheimhouding maakte een diepe indruk op hem. In die periode ontdekte hij ook het sexeverschil tussen zijn zusje en zichzelf (ibidem). Hij vroeg zich af of er soms iets mis was met hem.

Later, op vierjarige leeftijd, vertelde één van zijn vriendjes met wie hij om het hoogste aan het plassen was, dat het de pipi is die babietjes doet groeien (ibidem).

Op 5-jarige leeftijd was hij door het sleutelgat aan het loeren naar zijn papa die zich aan het afdrogen was (ibidem). Hij zag enkel een handdoek. Plots, en hij weet niet wat hij zag toen, vluchtte hij geschrokken weg. Wat in hem opkwam is het volgende: "Hij die zijn ogen in zonde gebruikt, zal niet in staat zijn god te aanschouwen". Sindsdien heeft hij in school problemen met het verschil tussen de U en de V (op.cit. , p275). Hij ziet niet goed meer, ondanks het feit dat er geen organisch defect is vastgesteld, en volgend op de ontdekking van zijn visuele stoornis merkt de leraar op "*There's something wrong with you.*", wat voor hem een bevestiging lijkt van wat hij al dacht (op.cit. , p277). Verder heeft hij soms ook de onbedwingbare drang te plassen. De leraar vraagt zich luidop af of er soms iets mis is met B. Een meisje uit zijn klas vertelt hem dat haar moeder zwanger is. Nog steeds onder de indruk van de geheimhouding van het dienstmeisje en met het idee dat men zulke zaken niet mag zeggen vlucht hij weg om te gaan plassen... Rond die tijd toont hij ook veel respect voor zijn vader, en gezien de religieuze sfeer thuis, geeft hij preken aan zijn zusje over het feit dat we "onze vader" moeten respecteren (op.cit. , p276).

Hij fantaseert ook over een ideaal huis, waar hij aanwezig is met zijn zusje. Hijzelf, in de positie van de vader... maar geen moederfiguur (op.cit. , p276). Hij interesseert zich sterk in de chemie: hij kan vloeistoffen mengen, iets creëren (op.cit. , p277). Maar de leraar maakt fouten, en zijn medeleerlingen knippen soms stukken van zijn schort: de "vader" die fouten maakt en die gecastreerd wordt (ibidem).

Rond zijn 13 jaar heeft hij een vriend met wie hij heel goed overeenkomt. Samen beelden ze zich in dat ze een geheim koninkrijk hebben (let op de betekenaar "geheim"). Ieder deel waarlangs ze fietsen of wandelen wordt geannexeerd aan hun koninkrijk. Het kan zich immer uitbreiden (op.cit. , p278). Het is ook dan dat zijn zus om de ene of de andere reden niet meer thuis is (op.cit. , p277). Hijzelf is kalmer: het gevaar dat hij ook gecastreerd kan worden is op veilige afstand, aldus Carver (op.cit. , p284). Ook op school gaat het beter (op.cit. , p278). Na de middelbare school gaat hij studeren voor priester: het is als het ware een sublimatie van de

verering van de vader, een veilige oplossing, losgekoppeld van het sexuele. Bovendien volgt hij ook de familietraditie sterk op. Hij wil naar China op missie vertrekken, maar hij mag niet omwille van zijn slechte zicht. Zijn gewillige blindheid heeft iets verhinderd (ibidem). In die periode leert hij ook dat de oogziekte die hij had 'cataract' heette. Tijdens zijn analyse merkte hij op dat het woord hem deed denken aan 'castratie' (op.cit., p284). Tussendoor heeft hij ook een droom waarin hij een kerktoeren probeert te beklimmen, maar dit lukt niet (op. cit. , p281). Hij heeft ook problemen met de kerkelijke instanties omdat hij zich toch enigszins kritisch opstelt tenaanzien van verscheidene katholieke dogma's. Hij vindt zijn kritische ingesteldheid in strijd met zijn neiging om gezag te aanvaarden (op.cit. , p279). Verder is hij ook geschokt wanneer de priester van een naburig dorp beschuldigd wordt van pedofilie: ook priesters kunnen dus falen (op.cit., p281).

Hij beslist vervolgens dat hij zijn koninkrijk dan maar even goed ter plekke in een parochie kan uitbreiden . Zijn neef geraakt getrouwd en hijzelf krijgt een plaats aangeboden in een andere parochie omdat de plaatselijke priester dominee daar getrouwd is en verhuisde. Hij zit nu ook terug dicht bij zijn familie (op.cit. , p280). Tweemaal heeft hij het gevoel dat hij een stap achterstand heeft, vooral ten opzichte van zijn neef: ze waren even oud en hij dacht dat ze in alle opzichten gelijke zouden zijn (op.cit. , p274). Intussen verneemt hij het nieuws dat zijn zuster een werk heeft gevonden als lerares. B begint korte wandeltochtjes te maken tussen zijn werkuren door, als het ware om problemen te overdenken (op.cit. , p282). Hij heeft het idee dat er hem iets ontbreekt, maar hij weet niet wat. Plots loopt dit uit in een dwaaltocht van 4 dagen richting Blackpool, waar zijn neef woont (op. cit. , p274). Na een tijd rust te hebben gehad begint hij weer te werken en de wandelingen herbeginnen. Hij krijgt een tweede fugue en ook deze keer weet hij niet wat er toen gebeurde, of wat de uitlokkende factoren of het motief waren (op. cit. , p275). Hij vertelt wel dat hij tijdens een helder moment op een heuvel stond en uitkeek over de vallei, bij zichzelf denkend dat dit een deel van zijn koninkrijk moet zijn. Hij wou daar ook zijn voor zijn huwelijksreis. Nadien is hij voortgegaan en aangehouden door iemand die hem kende. Hij was op weg naar de gemeente waar zijn oude vriend woonde met wie hij het geheime koninkrijk "deelde".

Tenslotte komt hij in analyse bij Carver. Na enige sessies komt hij op het idee dat het een vrouw is die hij mist, en dat hij dat al de hele tijd verdrongen had. Hij vertrekt naar een gemeente bij een gezin waar hij eens op visite was (op. cit. , p290). Na enige tijd ontvangt Carver een brief

waarin staat dat hij gaat trouwen met het meisje uit dat gezin: een vrouw die (net als zijn zus) 1 jaar ouder en onderwijzeres is (ibidem). Hij is gelukkig en we horen niets meer van hem.

5.1.3.2. Kritische bespreking van "The Search for a Kingdom"

Gelijkenissen met "Gradiva"

Hetgeen ons direct in het oog springt qua gelijkenissen zijn de fugues waarin hij op zoek is naar iets waarvan hij niet weet wat het is. De zoektocht is bij beiden gerelateerd aan de sublimatie.

Betreffende de sublimatie: Hanold is opgegroeid in een gezin waar het beroep van de vader hoog aangeschreven staat. Hij heeft ook heel veel ontzag voor zijn vader. Door zijn interesse in de archeologie kon hij zich bezig houden met stenen, dode vrouwen (deseksualisering) en anderzijds voldoen aan wat hij meende te onderkennen van verlangen bij zijn vader. Dit is waar sublimatie over gaat: de driften die, gezien de sociale normen, niet uitleefbaar zijn, maar die hun uitweg vinden op een meer gecodeerde wijze waarbij ze toch nog steeds tegemoet komen aan de "Naam van de Vader" of Symbolische Wet (afgezwakt te zien als de door de vader opgelegde normen die ook voldoen aan de sociale normen) enerzijds, en de driften anderzijds. Het is net hierdoor dat de sublimatie een pervers tintje krijgt : tegelijk het 'ja' en het 'neen', het loochenspelletje waar er tegelijk wel en niet aan de driften/Symbolische Wet tegemoet gekomen wordt. Hierbij willen we verwijzen naar de "anamorphose" bij Lacan (Lacan, 1959-1960 en 1963-1964). Maar het verdringingsinstrument is niet sterk genoeg gebleken en zijn zoektocht naar de vrouw begint, onder het mom van een op te lossen archeologisch probleem.

Een vergelijkbare situatie vinden we bij B: ontzag voor de vader en opgegroeid in een gezin waar de religie hoog aangeschreven staat. Bijkomend hebben we nog de verbinding "**seksualiteit-geheimhouding-geheim koninkrijk-uitbreiding-missie**". Deze kan gezien worden als een soort metonymiesering daar waar de aanvaarding van de castratie niet heeft plaatsgevonden. Dit resulteert in een sublimatie die getuigt van godsdienstigheid om de vader op te volgen in de traditie, gelinkt aan een neiging tot uitbreiding die niets anders is dan het resultaat van de castratieangst. Deze sublimatie was ook niet sterk genoeg als verdringingsinstrument, en binnen het deel van de sublimatie dat draait rond de uitbreiding van het koninkrijk krijgt het voor hem een enigmatisch karakter: hij weet zelfs niet wat er is, alleen het feit dat er iets ontbreekt.

Wat de zoektocht van Hanold betreft moet hij een archeologisch probleem oplossen. Natuurlijk is het een probleem dat verbonden is aan het raadsel van de vrouwelijkheid en de zoektocht naar een levensgezellin. Wat B betreft komt het ook daarop neer. Hun beider probleem is opgelost na het vinden van een levensgezellin. Hanold heeft de Gradiva gevonden, zijn jeugdvriendinnetje, en B heeft een meisje gevonden dat sterke gelijkenissen heeft (leeftijd + beroep) met zijn zus bij wie hij het sekseverschil ontdekt heeft.

B moet ook een probleem oplossen: ogenschijnlijk is het een uitbreidingsprobleem van zijn geheime rijk (iets wat niet gelukt was toen hij op missie wilde naar China en dat hij tijdelijk verder heeft gespeeld op lokaal vlak). Zijn wandelingetjes nemen een buitensporige vorm aan. Verborg onder het ogenschijnlijke is er ook hier de zoektocht naar de vrouw. Wat deze zoektocht naar de vrouw betreft moeten we ook nog opmerken dat B zijn moederfiguur buiten heeft gesloten uit zijn wensfantasieën. Ook Hanold had het vrouwelijke uitgesloten uit zijn leven.

De verschillen

Er lijkt maar één groot verschil te zijn (los van inhoudelijke details): bij B hebben we meer gegevens over de voorgeschiedenis, namelijk rond wat er zich bij zijn zusje heeft afgespeeld, zijn houding tegenover zijn moeder en enkele verknoppingen.

Wat kunnen we hier nu uit halen? We kunnen hier verschillende dingen uit isoleren: de castratieangst die hij ervaart wanneer hij het sekseverschil met zijn zusje ontdekt. Deze castratieangst is dubbel: hij heeft angst zelf gecastreerd te worden. We zien dit in het feit dat hij het verschil tussen U en V niet kent, in zijn analyse maakt hij direct volgende associaties: de U is vrouwelijk, rond, en de V heeft iets meer en is dus mannelijk. Hij ontkent dus het sekseverschil. Hij heeft ook angst wanneer de vader, de leraar chemie of God (tijdens zijn seminariestudies had hij een uitgesproken probleem met het feit dat er aan sommige religieuze fundamentelementen getwijfeld werd door religieuzen) falen, gecastreerd worden (deze castratie zien we uitgesproken bij de leraar chemie wiens schort beetje bij beetje korter geknipt wordt door de leerlingen. Zelf wil hij de vader niet castreren, want hij heeft zo'n uitgesproken respect voor de vader dat hij hem niet durft tegen te spreken.

De abstractie

Een persoon wordt geconfronteerd met het sekseverschil en daarmee ook met de dreiging van de castratie. Gevolg is dat hij de castratie niet onder de werkelijke vorm wil aanvaarden. Als oplossing sublimeert de persoon, wordt aseksueel en richt zijn hele leven op het object van sublimatie. Dat kan kunst zijn, een zoektocht, studie, religie, ... Langs metonymische weg wordt de seksuele libido toch nog bevredigd, maar de verdringing die ermee samenhangt lukt niet, op het hoogtepunt van de verdringing vindt ook de terugkeer van het verdrongene plaats... Ofwel met behulp van een geliefde, of langs analytische weg (in dien verstande dat het liefdesobject ergens al onbewust gekozen is) kan het probleem van de castratie uitgewerkt worden en het sekseverschil geassumeerd worden.

Kan dit ons helpen in de Gradiva-studie ?

Hebben we hier de sleutel om het raadsel van Hanolds jeugd op te lossen? We menen van wel: het is overduidelijk dat Hanold een probleem had met de castratie. Serge Viderman heeft ons daar overduidelijk op gewezen in zijn artikel "Le Céleste et le sublunaire". Denken we aan de fallisch opgerichte voet enerzijds, maar toch ergens het aanvaarden van de castratie dmv van de platte voet, dan lijkt dit een pervers spelletje.

Wijzelf zien het eerder als volgt: de sublimatie bereikt haar hoogtepunt en op dat moment keert het verdrongene terug. De libidinale objectfixatie is zo sterk dat er geen libido meer overblijft voor het Ego, waardoor het object niet meer zou zijn dan een "ding-an-sich" zoals bij Sartre, waar volgens hem het "ding-an-sich" niet in staat is tot zelfreflectie (Sartre, 1949).

Gevolg is dat de hysterische waan losbreekt bij het subject, verschillend van de psychotische waan in die zin dat de objectlibido niet teruggetrokken is van de buitenwereld: de libido heeft een doel extern aan het Ego. Dit leidt tot de fugue waarin de persoon volledig vervalt als subject¹⁹: hij dwaalt rond, weet niet waarom, waarheen, volledig geleid door de libido die zich aan iets extern heeft gehecht. Komt hij dan op het punt waar hij zijn object van verlangen ontmoet, dan komt er terug een deel van de libido vrij voor het Ego, en kan de interactie ontstaan. Dit alles lijkt des te aannemelijker als we weten dat B het meisje met wie hij op het einde een relatie heeft hem enerzijds aan zijn zuster herinnert, net zoals Gradiva Hanold

¹⁹ Lacaniaans gezien is dit niet helemaal juist, want het subject is daar iets dat verdwijnt onder de betekenaars, en dat soms spreekt langsheen de gapingen tussen de betekenaarsketting, het Ego is hier niet aan gelijk. Hier hanteren we het concept "subject" zoals Sartre dat deed.

herinnerde aan zijn jeugdvriendinnetje. Hij heeft dus iets van een object teruggevonden in haar, het was dus niet de hele persoon zelf die object was (anders had hij achter zijn zuster aan gezeten) maar een deel ervan. Bijkomend moet gesteld worden dat het incestverbod en het exogamiegebod, twee aspecten van de Symbolische Wet, nageleefd werden.

Besluit

We kunnen nog geen uitsluitsel geven ivm de structuur van Hanold (en van B), maar er zijn meerdere factoren die wijzen in de richting van de sublimatie binnen de neurose. De wanen zouden dan ook hysterisch van aard zijn en niet psychotisch. Het vraagstuk van de perversie is hier niet aan bod gekomen, maar mag quasi direct uitgesloten worden omdat er op de 2 voetenstanden bij Hanold na niets is dat wijst op een duele verhouding van de Wet : ik ben niet gecastreerd, de anderen wel... Dat vinden we hier niet terug. De sublimatie is van die aard dat ze wel iets schijnt weg te hebben van de perversie en dat is misschien de reden waarom de hypothese "perversie" zo aannemelijk lijkt.

5.1.4. Gradiva en het de interpretatie van de surrealisten

Het was André Breton die in 1937 Jensens "Gradiva" herontdekte. Voorheen waren Freuds werk "De waan en de dromen in W. Jensens Gradiva" en het werk van Jensen zelf quasi onbekend in het Franstalige taalgebied, tenzij in psychologische en filosofische kringen. Pas in 1937 verschenen er hiervan Franstalige vertalingen waardoor het aan enige bekendheid won. André Breton zorgde ervoor dat een hele generatie van (hoofdzakelijk Franse en Spaanse) surrealisten in de ban raakten van Gradiva. Kort nadat hij Freuds analyse gelezen had publiceerde hij de "Gradiva", een essay dat gecentreerd was rond het thema van de metamorfose: van leven naar dood, van onbewust naar bewust - gebaseerd op de idee van de transitie van het ene ding in een ander, van de ene staat in de andere (André Breton, 1937). Deze metafoor is de *conditio sine qua non* die de surrealisten bezighield.

Later, in 1939, ontdekt André Masson het belang van deze novelle voor het surrealisme, en hij produceert een schilderwerk, wederom "Gradiva" genoemd. (André Masson, 1939 - zie bijlage, figuur 3) In een gefragmenteerde kubistische ruimte geeft hij het portret weer van een vrouwelijke figuur, half-vlees, half-beeld. De discrepantie tussen organisch en anorganisch

verbeeld²⁰. De hier verdeelde vrouw is voor de helft de met een tunica gedrapeerde klassieke figuur, 'uitgegoten' over de 'plynth' van een klassiek Grieks-Romeins gebouw (denk hierbij aan de trappen waarop ze zich neervlijde bij de ondergang van Pompeï en haarzelf. De andere helft is meer kubistisch, mooier afgerond, minder getormenteerd, de moderne "Gradiva", de "Gradiva Rediviva" zoals Norbert Hanold ze kon ontmoeten in de oude Grieks-Romeinse koloniale stad. De opmerkelijke voetenstand waar alles om draait voor Norbert is mede afgebeeld .

In het midden van de afbeelding (bijlage, figuur 4) spilt ze quasi haar ingewanden uit over de plynth ... het evenwicht tussen leven en dood ... ? Het opvallendste aspect is het centrale punt, de gapende vagina, met uitsteeksels naar binnen toe : enerzijds de vagina als zinnebeeld van de libineuze verlangens van Norbert, anderzijds de 'vagina dentata', het object van diens angstaffect.

Dit lijkt een bevestiging van Norberts fetisjisme zoals vermeld bij Serge Viderman: mogelijk heeft hij ooit eens het geslacht van zijn vriendinnetje Zoë aanschouwd, en omwille van z'n afgrijzen hiervoor heeft hij, zoals de pervert dit doet, in volle Verleugnung (of verloochening) de blik afgewend en zich gefixeerd op het eerste opvallende object in z'n gezichtsveld, namelijk de voetenstand van Zoë. Verleugnung omdat het aspect van de aanwezigheid of het bestaan van het object van afschuw en oorzaak van de verloochening van cruciaal belang is om zich te fixeren op iets anders. Bemerkt dat deze opmerkelijke voetenstand onmiddellijk naast de vagina staat ... Norbert kon praktisch niet naast de voet kijken toen hij wegkeek van de vagina.

In 1937 hadden de surrealisten ook hun eigen kunstgalerij die, u raadt, de naam 'Gradiva' draagt ((bijlage, figuur 5). Deze galerij werd opgericht door niemand minder dan André Breton, zij het dan wel uit geldnood... De galerij bevond zich in de Parijse Rue de Seine, en de silhouetten van de mannelijke en vrouwelijke figuur die op de glazen deuren te zien waren, werden ontworpen door aan andere bekende surrealist : Marcel Duchamp. Op de affiche die de opening van de 'Galerie Gradiva' aankondigde stond te lezen : "*Gradiva. Deze schitterende titel, die geleend is van Wilhelm Jensens werk, betekent bovenal ' Zij die voortschrijdt ' . Wat kan ze zijn, zij die voortschrijdt, misschien wel de schoonheid van morgen... "*

²⁰ Wat deze discrepantie betreft kunnen we verwijzen naar het thema "Eros versus Wetenschap" enerzijds, en naar de eerste droom anderzijds, waar Gradiva in Hanolds wensfantasie veranderd in een anorganische stof (door verassing, aangezien ze bedolven wordt onder de vulkaan van de Vesuvius)

De vooruitstappende, antieke reliëf van de Gradiva werd gebruikt als metafoor voor de geavanceerde kunst, de progressieve beweging van de surrealistische avant-garde. De stap terug naar klassieke modellen is in feite een berekende stap vooruit, is modern...en aldus was Gradiva de geschikte metafoor voor de Surrealisten. Zij was de muze, het contrapunt van surrealistische beweging, de overgang van bewust naar onbewust, van dood naar leven, ...

Salvador Dali zei ooit eens van zijn vrouw Gala Eluard: "*She is Gradiva, the woman who advances*". Volgens Paul Eluard is zij "*the woman whose glance pierces walls*". Verder is het misschien ook het vermelden waard dat de dochter van Gala Eluard en Salvador Dali de naam Gradiva Dali meekreeg.

5.1.5. Besluit

Uit de receptiegeschiedenis van de Gradiva en onze bevindingen bij de vraag naar de betekenaarsketting die Norbert Hanold heeft aangezet tot deze waanachtige belevingen kunnen we maar 1 zaak met zekerheid afleiden: de verscheidene auteurs en kunstenaars die zich over de Gradiva gebogen hebben zijn het onderling oneens met elkaar.

Er lijken echter wel 3 tendensen te zijn: een deel meent dat het over een structurele perverse dispositie van Norbert Hanold gaat. De ander deel is ervan overtuigd dat Norbert Hanold neurotisch is, zij het dan met een fetisjistisch-perverse trek. Het lijkt hier op zijn plaats nog even aan te geven dat een perverse trek binnen elk van de 3 structuren kan gevonden worden en NIET wil zeggen dat de persoon pervers is. Gezien de huidige tendensen in de maatschappelijke evolutie kunnen we zelfs stellen dat dingen die vroeger als pervers gezien werden nu schijnbaar binnen de grenzen van de normaliteit liggen. (Verhaeghe P., les "Seksualiteit en Seksuele stoornissen", 17/4/2002). Nog een andere auteur, Carver namelijk, is ervan overtuigd dat het eigenlijk om sublimatie gaat.

Persoonlijk zijn we ervan overtuigd dat dit laatste antwoord het dichtste bij de waarheid moet liggen: sublimatie kan binnen de neurose gevonden worden en kan qua fenomenologie sterk aanleunen bij de perversie. Verdere steun voor deze hypothese vinden we in de betekenaarsketting die we bij Norbert Hanold menen terug te vinden. Deze werkt volgens neurotische principes van verdichting (metafoor) en verschuiving (metonymie) zoals in de bekende "*Signorelli-gevalstudie*" van Freud (Freud, 1901b, p27). Deze functioneringswijze geeft al genoeg geldingsgrond voor de hypothese dat Norbert Hanold neurotisch zou zijn. Laat het hierbij wel duidelijk zijn dat deze uitspraak slechts een zeer hypothetisch karakter heeft en dat we ze niet voor de enige en echte waarheid aannemen.

5.2. Freud.

In onze bespreking van de interesses en verlangens van Freud hebben we onze stelling in verband met zijn verhouding tot zijn moeder reeds naar voor gebracht. Deze wordt ondersteund door Harry Slochowers artikel *Freud's Gradiva, mater nuda rediviva* (Slochower, 1971). Op bepaalde punten gaat hij nog verder door dan wij, vooral dan rond Freuds theoretische uitwerkingen in verband met het "Unheimliche". Dit valt buiten het bestek van dit onderzoek en daarom zal er geen afzonderlijke bespreking volgen van dit artikel.

Anderzijds zijn er nog twee auteurs die ingaan op het verlangen van Freud.

5.2.1. Granoff

Wladimir Granoff brengt on in zijn tekst "Le Pensée et le féminin" (Granoff, 1975, p 383) enkele ankerpunten die ons eigenlijk meer vertellen over het verlangen van Freud. In het begin van de tekst geeft Granoff zelf kort aan wat het opzet is van zijn tekst: hij wil Freuds relatie tenaanzien van zijn moeder schetsen.

Hij begint bij de dekherinnering die Freud bespreekt in zijn tekst *Screen Memories* (Freud, 1899a) en die, zoals aangenomen wordt, toegeschreven mag worden aan Freud zelf. Granoff zet enkele opvallende elementen op een rijtje: eerste is er de treinreis die Freud maakte met zijn ouders toen ze van Freiberg verhuisenden naar Wenen. Onmiddellijk hieraan linkt Granoff de "*matrem nudam*" uitspraak die Freud deed in een brief aan Fließ (Freud, 1887-1902, p219). De reden hiervoor is dat Freud beschreef hoe hij tijdens die treinreis zijn moeder naakt zag toen ze in het slaapcompartiment van een trein zaten.

Vervolgens haalt Granoff Freuds kleine ongeval aan, een snijwonde die een chirurgische ingreep vereiste en die hij opliep bij het overtreden van een verbod van zijn vader. Granoff wijst ons erop deze herinnering aan de snijwonde in diezelfde brief van Freud aan Fließ stond, kort voorafgegaan door de bekenenis dat hij zijn moeder naakt gezien had. Volgens Granoff zijn ze dus qua betekenis gelinkt aan elkaar, en hij formuleert het als volgt:

" ... *n'est autre que la vision de sa matrem nudam, comme il l'écrit à Fließ, en effectuant la Beseitigung, la mise à côté de cette représentation dans la langue latine. Kleine Vorfälle ! dit il. Des petites occurences, de petits événements... Et en contraste, sur la même ligne, l'événement qui, lui alors, laisse un souvenir vivace. Celui qui, à la suite de la violation d'une interdiction (nous l'avons vu à propos du Vaterkomplex), lui fait*

perdre beaucoup de sang et se termine par l'intervention du chirurgien. Il en garde encore la cicatrice, dit-il. Ce n'est pas tant le rappel des événements qui importe, mais leur rapport contrasté sur une même ligne : la mère nu, rien ou presque, sa blessure oui et pour toujours. " (op.cit. p383)

Granoff bespreekt in het verdere verloop alle occurrenties van gele kleuren en tinten (geel haar, het albasten gezicht, de gele bloem, geel licht, de gele kanarievogel, ...) die hij aan Freuds (eigen) gevalstudie in de tekst *Deckerinnerungen* (Freud, 1899a) verbindt. In die gevalstudie is het heel opvallend te zien hoe de Freud mijmert over een verloren jeugdliefde die een bruingeel kleed aan had de eerste keer hij ze zag (op.cit., p313). In een andere herinnering vertelt de analysand over een scène uit de vroege jeugd (rond 2,5 à 3 jaar notabene) waarin hij samen met een andere jongen gele bloemen van een meisje steelt. Het geel van de bloemen was hem bijzonder sterk bijgebleven. De analysand produceert ook de herinnering aan zijn bergbeklimmingen waarbij hij gecapteerd was door de gele bloemen die daar groeiden. De analysand (Freud) heeft dat meisje later weer gezien in de grootstad waar hij woonde. (= dit is wederom een revenant-ervaring)

We kunnen duidelijk stellen dat Freud in het verhaal van de Gradiva gegrepen werd door de setting : de geelkleurige bloemen, kleuren, zonnestralen, gebouwen, ... de albasten colonnen, de gouden zon, ... zetten de ondertoon voor het hele narratief. "*La gamme des jaunes et des jaunes bruns y est la facteur constant,*" schrijft Granoff (Granoff,1975, p388). Het zou naïef zijn te stellen dat het alleen dit was waardoor Freud zo een interesse had voor dit werk. Natuurlijk waren er ook nog de dromen, zijn vakgebied, de archeologie. Maar er was meer: Norbert Hanold was archeoloog, en had een plaasteren Gradiva aan zijn muur hangen. Had Freud, zoals uit de catalogus van het Freud-museum kan afgeleid worden, ook niet een ontzagelijke collectie objecten uit de oudheid ? Volgens Strachey, zo vertelt Granoff ons, is het de scène, de imaginaire setting van het verhaal die een grote aantrekkingskracht uitoefent op Freud (Granoff,1975, p387). Freud laat ook iets doorschemeren van wat hem nog aantrok: de "rediviva"-ervaringen, ervaringen die gezien zijn wedervaren op de Akropolis aan de aanblik van zijn naakte moeder kunnen gekoppeld worden.

5.2.1. Sarah Kofmann

Kort samengevat kunnen we stellen dat Sarah Kofmann in het geheel van haar tekst (Kofmann,1973) weergeeft dat Freud ongewild/onbewust bepaalde elementen die in de Gradiva voorkwamen heeft weggelaten in zijn samenvatting.

Het eerste hoofdstuk van Freuds "De waan en de dromen in de 'Gradiva' van W. Jensen" begint met een korte samenvatting van de originele tekst van Wilhelm Jensen, stelt ze . Het was de bedoeling zo beter te kunnen werken, doordat hij dan een betere visie zou hebben op het geheel van de tekst. Hij stelt het résumé wel voor als een niet-perfect substituut van de eigenlijke tekst. Zulk een résumé "*neemt het leesplezier weg voor de lezer en berooft de tekst van zijn charme*", waarschuwt Freud ons nog (Freud, 1907, p38). Wanneer de interpretatie op zulk een wijze gebeurt, namelijk op een samenvatting van een tekst, en op extracten uit de tekst, dan kan men zich de vraag stellen of alle belangrijke elementen en betekenaars uit de tekst wel in de interpretatie worden opgenomen. Dit staat scherp in tegenstelling tot Freuds beproefde methode waarbij er steeds aandacht dient geschonken te worden aan het kleinste, onooglijkste detail. Bij de droominterpretatie is het namelijk zo dat er uitgebreid aandacht wordt besteed aan ieder detail van de droom, en ook aan de dagrest van de dromer. Ook bij deze tekst dient het zo te zijn.

Kofmann stelt zich de vraag hoe het toch kon zijn dat hij, terwijl hij in het begin van zijn novelle nog zegt dat het belangrijk is ALLE elementen uit een tekst te beschouwen in de interpretatie, toch zijn interpretatie opbouwt op grond van de samenvatting die, naar hij zelf zegt, ontdaan is van haar charme. Deze charme dient vooral gezocht te worden in, vinden wij, het geheel van de betekenaars met inbegrip van de adjectieven.

Wanneer we dan het geheel van de oorspronkelijke tekst naast de samenvatting leggen, dan kunnen we stellen dat er qua structuur en belangrijke substantieven geen weglatingen zijn.²¹ Maar een belangrijk adjectief, een significante betekenaar, namelijk de kleur "geel", is weggelaten. Zo zijn er ook veel omschrijvende elementen die natuurlijk niet kunnen opgenomen worden in een samenvatting. In dat opzicht zou het misschien beter geweest zijn de hele tekst weer te geven. Maar zoals we bij Vladimir Granoff lezen (Granoff, 1975), maakte de kleur "geel" een belangrijk deel uit van de sfeerschepping van het verhaal. Slechts 4 maal haalt Freud het woord geel expliciet of impliciet aan: de gele kanarievogel, de goudgele zon, de gouden gesp, het gele licht". De gele asphodilos haalt hij aan in termen van "graflelie". Welke onbewuste drijfveer heeft Freud ertoe bewogen dit belangrijk element uit het geheel weg te laten ?

Dit is des te opvallender omdat, indien we uitgaan van Ali Van Der Auwera (Van Der Auwera,1975) zijn studie rond de selectie van het basismateriaal, er volgens hem geen enkel belangrijk element werd weggelaten wanneer hij de vergelijking maakte tussen de originele tekst

²¹ Van Der Auwera,1975, p113

en de samenvatting van Freud. Laat het wel duidelijk zijn dat deze studie statistisch was van aard, en zich enkel richtte op de werkwoorden, thema's, substantieven, scènes en dromen.

Wanneer we de bovenstaande bespreking van Vladimir Granoff bekijken is het niet meer zo bevreemdend : de gele bloem heeft voor Freud een belangrijke rol blijven spelen, en mogelijkwijs heeft hij dit niet willen weten, misschien heeft hij niet willen aanvaarden dat de tekst hem zoveel aansprak omwille van zijn jeugdherinnering en zijn verborgen moederliefde, en heeft hij daarom het "geel" zo opvallend uit zijn résumé geweerd.

5.2.3. Besluit

We kunnen minstens stellen dat Freud niet onverdeeld tegenover zijn moeder stond. Het wedervaren waarbij haar naakt gezien heeft zal een niet te definiëren indruk nagelaten hebben op hem die lang is blijven doorwerken. In deze context is het belangrijk op te merken dat hij hier het eerst over schrijft in zijn brieven aan Fließ in de periode dat hij met zijn eigen analyse begonnen was. Later herneemt hij dit thema in meer bedekte termen in de periode dat hij zijn theorie over patriarchale en matriarchale structuren in samenlevingsvormen herbekijkt en zijn bekende brief aan Romain Roland schrijft. Verder zijn er enkele revenant-ervaringen die een diepe indruk op hem hebben nagelaten (het Unheimlichkeitsgefühl en de ontmoeting met zijn jeugdvriendinnetje dat een geel kleed droeg bij hun eerste ontmoeting). Vladimir Granoff haalt ook nog aan dat een dekherinnering uit Freuds jeugd (de dekherinnering met de gele bloemetjes) er schijnbaar toe bijgedragen heeft dat hij aangetrokken werd door dit boek, aangezien de gele kleur doorheen heel de "Gradiva" een belangrijke rol speelt in de sfeerschepping. Dan zijn er ook nog Freuds fascinatie voor archeologie en Heinrich Schliemanns werk, samen met het belang van *Gradiva* voor zijn studie van de dromen.

Het feit dat Freud geen verband scheen te kunnen leggen tussen de

- Gradiva,
- zijn wedervaren met zijn moeder (waar de kleur geel ook een rol speelde volgens Harry Slochower: denk aan de gele gaslampen in de trein toentertijd),
- zijn dekherinnering,
- zijn psychoanalytisch werk dat hij maar al te graag vergeleek met archeologie,
- zijn fascinatie voor Schliemann
- en zijn revenantervaringen

lijkt reeds genoeg aan te geven dat er hier iets aan het werk was waar hij zelf geen greep op had. Een onbewuste onderstroom van gedachten die ergens bleef doorwerken bij hem en hij trachtte die "niet te weten" (hij is er schijnbaar nooit opgekomen in zijn eigen analyse, toch niet indien we zijn gepubliceerde teksten bekijken) zorgde ervoor dat hij in het samenspel van de hierboven aangehaalde werken (Brief aan Romain Roland, Totem en Taboe, brieven aan Fließ, zijn studie van de Gradiva en waarschijnlijk nog vele werken) een bekentenis van formaat heeft neergepoot zonder het zelf ooit te weten.

6. Algemeen besluit

Bij het schrijven van een besluit scheen het ons vooral belangrijk na te gaan in welke mate we voldaan hebben aan de doelstellingen die we in het begin uitgestippeld hebben.

Wat het eerste deel van deze studie, Freuds verlangen, betreft, kunnen we duidelijk aantonen dat er verscheidene redenen waren waarom Freud de *Gradiva* zulke een boeiend werk vond. We konden heel makkelijk zijn *interesses* in de *droom, de ontwikkeling van de seksualiteit en daarbij de notie van het partiële object, de archeologie en de toepassing van de psychoanalyse op literatuur* terugvinden. Elk van deze interesses werd in deze scriptie aangetoond vanuit Freud eigen publicaties. Op het vlak van de toepassing van de psychoanalyse op de literatuur hebben we volgende bevindingen gedaan: Jensen is zelf ook sterk geïmpliceerd in zijn werk. We menen dit te mogen afleiden uit de verschillende elementen of betekenaars die in zowel zijn leven als in zijn novelle "Gradiva" terug te vinden zijn. Het onderlinge verband is niet zo duidelijk aangezien we dit niet kunnen toetsen bij de schrijver zelf, en in die optiek willen we ons niet wagen aan wilde duidingen. In de korte psychobiografie werd duidelijk dat zijn studies niet los stonden van zijn verlangen: hij was sterk met zijn afkomst, leven en dood bezig en daarom was een studie in de geneeskunde niet zo een bizarre keuze. Verder had hij een jeugdliefje verloren aan de dood, een meisje dat hij zo graag zag. Kunnen we stellen dat hij via zijn verhalen probeerde haar niet te vergeten? We konden ook aantonen dat wat Freuds *verlangen* betrof, voor hem heel belangrijke momenten uit zijn levensgeschiedenis als het ware "gewekt" werden waardoor hij niet zo objectief kon zijn bij het schrijven van zijn interpretatie van de *Gradiva*. In zijn interpretatie en de bijbehorende samenvatting van de *Gradiva* kunnen we reeds genoeg elementen puren om dit bevestigd te zien : de kleur geel, archeologie, de rediviva-ervaring. Wanneer we dan ook nog andere teksten van Freud bekeken, teksten die belangrijke mijlpalen in zijn levensgeschiedenis en zijn onderzoek, dan vonden we daar nog meer elementen die ons besluit staafden: zijn ervaring op de Akropolis, zijn betekenisverlening aan tempels zoals we ze terugvinden in de droomduiding, zijn plotse ommeslag in zijn theorievorming waar hij de moederfiguur een belangrijkere plaats gaf en liet voorafgaan aan de patriarchale maatschappij, zijn brief aan Romain Roland.

In een tweede luik hebben we de vergelijking gemaakt van Heinrich Schliemanns autobiografie met de novelle van de *Gradiva*. Hierbij menen we te mogen besluiten dat Wilhelm Jensen sterk geïnspireerd moet zijn geweest door deze autobiografie en het nieuws over Schliemanns ontdekkingen. Anderzijds hebben we ook nog een onderzoek gedaan naar de

structurele elementen in beiden verhalen, om tot de conclusie te komen dat ook Schliemann, net als Norbert Hanold, probeerde een verloren jeugdliefde terug te vinden, zij het dan gekoppeld aan een nog grootser tentatief: het terugvinden van Troje, tegen het ongeloof van zijn vader in. Wat ons bij deze studie ook verbaasde was dat Freud, die bekend was met beide werken en een grote liefhebber was van Schliemann en de archeologie nooit de link tussen beide heeft gelegd. Hier botsen we wederom op dezelfde vraag: in welk opzicht was Freud geïmpliceerd in zijn eigen studie?

Wat het derde luik van deze studie behelst, de secundaire literatuur, kunnen we verscheidene conclusies naar voor schuiven. Wat betreft de secundaire literatuur die betrekking heeft op het verlangen en de structuur van Norbert Hanold, kunnen we stellen dat er verdeeldheid is. Een deel van de auteurs houdt het bij een perverse structuur, een ander deel van de auteurs houdt het op een neurotische structuur. Eén auteur, Alfred Carver, meent dat het om een sublimatie binnen een neurotische structuur gaat. We menen dat dit laatste antwoord het dichtst bij de waarheid ligt. Wat de secundaire literatuur met betrekking tot Freud betreft, kunnen we stellen dat ze allen aangeven dat Freud zelf sterk geïmpliceerd is in zijn studie van de *Gradiva*. Zo zijn er auteurs die aangeven dat er een belangrijk element, de kleur "geel" die in sterk verband staat met Freuds eigen jeugdherinneringen, werd weggelaten in zijn samenvatting van de novelle. Dit element zou dus in sterk verband staan met Freuds levensgeschiedenis en dus met zijn verlangen. Ook zijn er bepaalde elementen uit de setting van het verhaal die bij Freud een sfeer moeten oproepen hebben waardoor het boek een onweerstaanbare aantrekkingskracht op hem uitoefende. Het belangrijkste element uit deze categorie is de archeologie, een wetenschap waarmee Freud zijn eigen onderzoeksveld graag vergeleek. Een ander element zijn de zogenaamde "rediviva-ervaringen".

Als algemeen samenvattend besluit kunnen we stellen dat Jensen persoonlijk geïmpliceerd was in zijn verhaal over Norbert Hanold. Binnen het kader van zijn tijd is hij geïnspireerd geweest door de ontdekking van Troje en Schliemanns autobiografie. Freud was bij zijn duiding van Jensens novelle evenzeer geïmpliceerd. Dat Schliemanns ontdekkingen en zijn autobiografie als inspiratiebron dienden voor Freuds gedrevenheid om de radselen van het onbewuste te ontrafelen is nog duidelijker aantoonbaar.

Bibliografie :

- Barthes, R. (1970). *S/Z*, Paris : Seuil.
- Bernfeld, Susanne Cassirer. (1951). *Freud and Archeology*. American Imago, VIII.
- Bonaparte, M. (1933). *The Life and Work of Edgar Allan Poe : an psychoanalytic interpretation*. Foreword Sigmund Freud, trans. John Rodker. London : Imago (1949)
- Carver, A. (1922) *The search for a kingdom*. London: The British Journal of Psychology (medical section), Volume II 1921-1922
- Diverse Auteurs (1980). *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur*. Bussum: Unieboek
- Freud, S., Breurer J. (1895d). *Studies over Hysterie*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (KB5)
- Freud, S. (1887-1902) *The origin of Psychoanalysis*. Letters to Wilhelm Fließ. Edited by Marie Bonaparte, Anna Freud, Ernest Freud. New York: Basic Books, Inc, 1954
- Freud, S. (1897) *brief 21 sept 1897*, Standard edition brief 69, p257-259. London: Hogart Press & institue of psychoanalysis. Trans : James Strachey, Anna Freud, Ernest Freud
- Freud, S. (1899a). *Screen Memories*. Standard edition. London: Hogart Press & institue of psychoanalysis. Trans : James Strachey, Anna Freud, Ernest Freud
- Freud, S. (1900a) *De Droomduiding*. Nederlandse editie. Paperbackuitgave. Amsterdam: Boom, Meppel (2000)
- Freud, S. (1901b) *Psychopathologie van het dagelijkes leven : Het vergeten van eigennamen*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (PD1)
- Freud, S. (1905d) *Drie verhandelingen over de theorie van de sexualiteit*. Nederlandse editie. Paperbackuitgave (2000) Amsterdam: Boom, Meppel
- Freud, S. (1905 e [1901]). *Fragment van de analyse van een geval van hysterie*. Nederlandse editie. Paperbackuitgave Ziektegeschiedenissen (2000) Amsterdam: Boom, Meppel
- Freud, S. (1907). *De waan en de dromen in Gradiva van W. Jensen*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (CR1)
- Freud, S. (1908 [1907]) *De schrijver en het fantaseren*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (CR2)
- Freud, S. (1910[1909]) *Vijf Colleges*, Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (IP4)
- Freud, S. (1914a) *Over Fausse reconnaissance (déjà raconté) tijdens de psychoanalytische arbeid*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (KB4)
- Freud, S. (1912-13). *Totem en Taboe*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (CR4)

- Freud, S. (1914b) *De Mozes van Michelangelo*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (KB4)
- Freud, S. (1919h). *The Uncanny*. Standard Edition XVII. London: Hogart Press & institute of psychoanalysis. Trans : James Strachey, Anna Freud, Ernest Freud
- Freud, S. (1927e). *Fetisjisme*. Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (PT3)
- Freud, S. (1936a). *Brief aan Romain Roland*, Nederlandse editie. Amsterdam: Boom, Meppel (CR5)
- Freud, S. (7 februari 1931) *Briefe 1837-1939*. Frankfurt am Main : S. Fischer (1960). Red : Ernst en Lucie Freud. (p420-421). Geciteerd uit Gubel e.a.
- Freud, S. (1939a [1937-1939]). *Mozes and Monotheïsm*. Standard Edition, XXIII. London : Hogart Press & institute of psychoanalysis. Trans : James Strachey, Anna Freud, Ernest Freud
- Gamwell, Lynn and Wells, Richard. (1989) *Sigmund Freud and Art : his Personal Collection of Antiquities*, with an introduction by Peter Gay. Published by the State University of New York in collaboration with the Freud Museum in London
- Gubel e.a. (1993) *De Sfinx van Wenen. Sigmund Freud, kunst en archeologie*. London: Ludion
- Jaffe, Nora Crow. (1983) "A second opinion on delusions and dreams". Images of Healers, Vol II. State University of New York Press, Albany
- Jensen. W. (1903). *Gradiva, Ein pompejanisches Phantasiestück*. Dresden und Leipzig: Carl Reissner Verlag (eigen reconstructie, in bijlage)
- Jones, Ernest (1953) *The Life and Work of Sigmund Freud*, Vols I, II, III. New York, Basic Books, Inc. , 1953, 1955, 1957
- Jones, E. (1955). *Sigmund Freud : Life and work* vol 2. London en New York
- Jones, E. (1976). *Hamlet and Oedipus*. New York : Norton Publishing
- Kofmann, Sarah. (1973) *Quatre Romans Analytiques, (résumer interpreter : Gradiva)*. Editions Galilée
- Lacan. J. (1959-60) : *The Ethics of Psychoanalysis*. New York : Norton Publishing. Trans : Dennis Porter
- Lacan. J. (1963-64) : *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. London : Hogart Press, Vintage. Foreword : David Macey. Trans : Alan Sheridan
- Mareels, D. (2001) *Vertaling "Gradiva" in het Nederlands*, onuitgegeven.
- Schlagman, Klaus. (1997) *Die Wahrheit über Narziss, Iokaste, Ödipus und Norbert Hanold : Versuch einer konstruktiven Streitschrift*. Verlag Der Stammbaum und die Sieben Zweige, vooral pag 101-140

- Slochower, Harry. (1970) *Freud's déjà-vu on the acropolis. A symbolic relict of "Mater Nuda"*. Psychoanalytical Quarterly, p90-102
- Slochower, Harry. (1971) *Freud's Gradiva, mater nuda rediviva*. Psychoanalytical Quarterly, p646-662
- Van Der Auwera, Ali. (1975), "*Een kritische studie van Freuds analyse van W. Jensens 'Gradiva' - De nauwkeurigheid en de selectie van het basismateriaal*". Thesis aan de K.U.L. , Faculteit de Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, onderzoekscentrum voor Dieptepsychologie, o.l.v. Prof. G. Vandendriessche.
- Verhaeghe, P. (2002) Les « Sexualiteit en sexuele stoornissen, 17/4/2002». Universiteit Gent
- Viderman, Serge. (1977) *Le Céleste et le sublunaire*. Presse Universitaire de France
- Von Wiese, Johannes J. (1956). *Schliemann ontdekt Troje* . Antwerpen : uitgeverijfirma L. Opdebeek
- Wilpert & Gühring. (1992) *Erstausgaben deutscher Dichtung. Eine Bibliografie zur deutschen Dichtung 1600- 1990*. 2. vollst. Überarb. Auflage, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart

Genoemde schilderijen:

"The Roses of Heliogabalus" (Sir Lawrence Alma-Tadema, 1836 - 1912)

"Bacchus" (Simeon Solomon, 1840 - 1905)

"Romeo and Juliet" (Ford Madox Brown, 1821 - 1893)

"Pandora" (Ernest Normand, 1857 - 1923)

"L' étude du rôle" (Alfred Stevens, 1823 - 1906)

André Masson, (1939) *Gradiva, Oil on Canvas, 97cmx130cm, Private Collection. Photograph courtesy of Galerie Louise Leiris.*

Genoemde Foto's :

- "Portes de la Galerie Café Gradiva" - gezandstraalde silhouetten op glazen deuren (Foto en ontwerp : Marcel Duchamp, 1937)

Universiteit Gent
Faculteit Psychologische en Pedagogische Wetenschappen

Academiejaar 2001-2002

Freuds studie van de Gradiva van Jensen

BIJLAGES

Wouter Mareels
Promotor: Prof. Dr. Filip Geerardyn

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van
Licentiaat in de psychologie
Optie Klinische Psychologie

Inhoud :

Deel 1: afbeeldingen (p3)

Deel 2: Jensen, Wilhelm. *Gradiva, Ein pompejanisches Phantasiestück*. Dresden und Leipzig: Verlag Carl Reissner Verlag. Reconstructie van de originele druk welke weer te vinden is in de Stadsbibliotheek in Nürnberg, Duitsland. (p8)

Deel 3: Vertaling

Deel 1 : Afbeeldingen

Bijlage : afbeelding 1 : Gradiva (foto van gipsen afdruk).

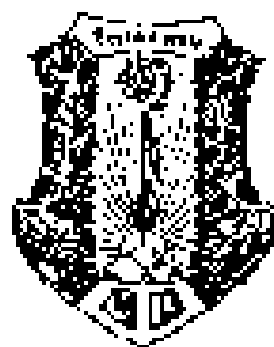

Gradiva

Ein pompejanisches Phantasiestück

VON

Wilhelm Jensen

Dresden und Leipzig

Verlag von Carl Reissner

1903.

Bijlage : Afbeelding 3 : . **André Masson**, *Gradiva*, Oil on Canvas, 97cmx130cm, Private Collection. Photograph courtesy of Galerie Louise Leiris. (1939)

Plate 214 André Masson, *Gradiva*, 1939, oil on canvas, 97 x 130 cm. Private collection. Photograph courtesy of Galerie Louise Leiris. © DACS, London, 1993.

Bijlage : Afbeelding 4 : Gradiva, détail

Bijlage : Afbeelding 5 : Galérie Gradiva. Foto en ontwerp: Marcel Duchamp, 1937.

Bijlage : afbeelding 6, Max pollak, Sigmund Freud, 1914.

Deel 2 :

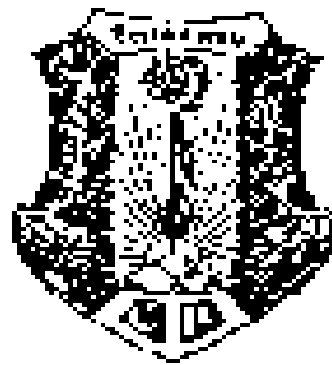
*Gradiva, Ein pompejanisches
Phantasiestück*

Gradiva

Ein pompejanisches Phantasiestück

VON

Wilhelm Jensen

Dresden und Leipzig

Verlag von Carl Reissner

1903.

Beim Besuche einer der großen Antikensammlungen Roms hatte Norbert Hanold ein Reliefbild entdeckt, das ihn ausnehmend angezogen, so daß er sehr erfreut gewesen war, nach Deutschland zurückgekehrt, einen vortrefflichen Gipsabguß davon erhalten zu können. Der hing nun schon seit einigen Jahren an einem bevorzugten Wandplatz seines sonst zumeist von

Bücherständern umgebenen Arbeitszimmers, sowohl im richtigen Lichtauffall als an der, wenngleich nur kurz, von der Abendsonne besuchten Seite.

Ungefähr in Drittel-Lebensgröße stellte das Bildnis eine vollständige, im Schreiten begriffene weibliche Gestalt dar, noch jung, doch nicht mehr im Kindesalter, andererseits indes augenscheinlich keine Frau, sondern eine römische Virgo, die etwa in den Anfang der Zwanziger-Jahre eingetreten. Sie erinnerte in nichts an die vielfach erhaltenen Reliefbilder einer Venus, Diana oder sonstigen Olympierin, ebensowenig an eine Psyche oder Nymphe. In ihr gelangte etwas im nicht niedrigen Sinn Menschlich-Alltägliches, gewissermaßen ›Heutiges‹ zur körperhaften Wiedergabe, als ob der Künstler, statt wie in unsern Tagen mit dem Stift eine Skizze auf ein Blatt hinzuwerfen, sie auf der Straße im Vorübergehen rasch nach dem Leben im

Tonmodell festgehalten habe. Eine hochwüchsige und schlanke Gestalt, deren leichtgewelltes Haar ein faltiges Kopftuch beinahe völlig umschlungen hielt; von dem ziemlich schmalen Gesicht ging nicht das geringste einer blendenden Wirkung aus. Doch lag ihm unverkennbar auch fremd ab, eine solche üben zu wollen; in den feingebildeten Zügen drückte sich eine gleichmütige Achtlosigkeit auf das umher Vorgehende aus, das ruhig vor sich hinschauende Auge sprach von voll unbeeinträchtiger leiblicher Sehkraft und still in sich zurückgezogenen Gedanken. So fesselte das junge Weib keineswegs durch plastische Formenschönheit, besaß aber etwas bei den antiken Steingebilden Seltenes, eine naturwahre, einfache, mädchenhafte Anmut, die den Eindruck regte, ihm Leben einzuflößen. Hauptsächlich geschah dies wohl durch die Bewegung, in der sie dargestellt war. Nur ganz leicht vorgeneigten Kopfes, hielt sie mit der linken Hand ihr außerordentlich reichfaltiges, vom Nacken bis zu den Knöcheln niederfließendes Gewand ein wenig aufgerafft, so daß die Füße in den Sandalen sichtbar wurden. Der linke hatte sich vorgesetzt, und der rechte, im Begriff nachzufolgen, berührte nur lose mit den Zehenspitzen den Boden, während die Sohle und Ferse sich fast senkrecht emporheben. Diese Bewegung rief ein Doppelgefühl überaus leichter Behendigkeit der Ausschreitenden wach und zugleich eines sicheren Ruhens auf sich. Das verlieh ihr, ein flugartiges Schweben mit festem Auftreten verbindend, die eigenartige Anmut.

Wo war sie so gegangen und wohin ging sie? Doktor Norbert Hanold, Dozent der Archäologie, fand eigentlich für seine Wissenschaft an dem Relief nichts sonderlich Beachtenswertes. Es war kein plastisches Erzeugnis alter großer Kunst, sondern im Grunde ein römisches Genrebild, und er wußte sich nicht klarzustellen, was daran seine Aufmerksamkeit erregt habe, nur daß er von etwas angezogen worden und diese

Wirkung des ersten Anblicks sich seitdem unverändert forterhalten habe. Um dem Bildwerk einen Namen beizulegen, hatte er es für sich ›Gradiva‹ benannt, ›die Vorschreitende‹ das war zwar ein von den alten Dichtern lediglich dem Mars Gradivus, dem zum Kampf ausziehenden Kriegsgott, verliehenes Beiwort, doch Norbert erschien es für die Haltung und Bewegung des jungen Mädchens am besten bezeichnend. Oder, nach dem Ausdruck unserer Zeit, der jungen Dame, denn unverkennbar gehörte sie nicht unterem Stande an, war die Tochter eines Nobilis, jedenfalls eines honesto loco ortus.

Vielleicht – ihre Erscheinung erweckte ihm unwillkürlich die Vorstellung – konnte sie vom Hause eines patrizischen Aedilis sein, der sein Amt im Namen der Ceres ausübte, und befand sich zu irgendeiner Verrichtung auf dem Weg nach dem Tempel der Göttin.

Doch einem Gefühl des jungen Archäologen stand's entgegen, sie sich in den Rahmen der großen, lärmvollen Stadtwelt Roms einzufügen. Ihr Wesen, ihre ruhige stille Art gehörte ihm nicht in dies tausendfältige Getriebe, drin niemand auf den andern achtete, sondern in eine kleinere Ortschaft, wo jeder sie kannte, stillstehend und ihr nachblickend zu einem Begleiter sagte: »Das ist Gradiva« – ihren wirklichen Namen vermochte Norbert nicht an die Stelle zu setzen – »die Tochter des ... sie geht am schönsten von allen Jungfrauen in unserer Stadt.«

Als ob er's mit eigenem Ohr so vernommen, hatte sich das ihm im Kopfe festgesetzt und drin eine andere Annahme fast zur Überzeugung ausgebildet. Auf seiner italienischen Reise war er mehrere Wochen hindurch zum Studium der alten Trümmerreste in Pompeji verblieben und in Deutschland ihm eines Tages plötzlich aufgegangen, die von dem Bild Dargestellte schreite dort irgendwo auf den wiederausgegrabenen eigentümlichen Trittsteinen, die bei regnerischem Wetter einen trockenen Übergang von einer Seite der Straße zur anderen ermöglicht und doch auch Durchlaß für Wagenräder gestattet hatten. So sah er sie, wie ihr einer Fuß sich über die Lücke zwischen zwei Steinen hinübersetzt, während der andere im Begriff stand nachzufolgen, und bei der Betrachtung der Ausschreitenden baute sich das sie näher und weiter Umgebende wie leibhaftig vor seiner Vorstellungskraft auf. Sie erschuf ihm, unter Beihülfe seiner Altertumskenntnis, den Anblick der lang hingedehnten Straße, zwischen deren beide Häuserreihen mannigfach Tempelgebäude und Säulenhallen sich einmischten. Auch Handel und Gewerbe traten ringsum zur Schau, tabernae, officinae, cauponae, Verkaufsläden, Werkstätten, Schankbuden; Bäcker hielten ihre Brote ausgelegt, Tonkrüge, in marmorne Ladentische eingelassen, boten alles für den Haushalt und die Küche Erforderliche dar; an der Straßenkreuzungsecke saß eine Frau, in Körben Gemüse und Früchte feilbietend; von einem halben Dutzend der großen Walnüsse hatte sie die Hälfte der Schale weggetan, um zur Reizung der Kauflust den Kerninhalt als frisch und tadellos zu zeigen. Wohin das Gesicht sich wendete, stieß es auf lebhaftere Farben, bunt bemalte Mauerflächen, Säulen mit roten und gelben Kapitälern; alles funkelte und strahlte in mittägiger Sonne Blendung zurück. Weiter abwärts ragte auf hohem Sockel eine weißblitzende Statue empor, darüberher sah aus der Weite, doch von zitterndem Spiel

der heißen Luft halb verschleiert, der Mons Vesuvius, noch nicht in seiner heutigen Kegelgestalt und braunen Öde, sondern bis gegen den zerfurchten Schroffengipfel hinan mit grünflimmerndem Pflanzenwuchs bedeckt. In der Straße bewegten sich nur wenig Leute, nach Möglichkeit einen Schattenwurf aufsuchend, hin und her, die Glut der sommerlichen Mittagsstunde lähmte das sonst geschäftige Treiben. Dazwischen schritt die Gradiva über die Trittsteine dahin, scheuchte eine goldgrünschillernde Lazerte von ihnen fort.

So stand's lebendig vor Norbert Hanolds Augen, allein aus der täglichen Anschauung ihres Kopfes hatte sich ihm allmählich noch eine neue Mutmaßung herausgebildet. Der Schnitt ihrer Gesichtszüge bedünkte ihn mehr und mehr nicht von römischer oder latinischer, sondern von griechischer Art, so daß sich ihm nach und nach ihre hellenische Abstammung zur Gewißheit erhob. Ausreichende Begründung dafür lieferte die alte Besiedelung des ganzen südlichen Italiens von Griechenland her, und weitere, den darauf Fußenden angenehm berührende Vorstellungen entsprangen daraus. Dann hatte die junge ›domina‹ vielleicht in ihrem Elternhause Griechisch gesprochen und war mit griechischer Bildung genährt aufgewachsen. Bei eingehender Betrachtung fand dies auch in dem Ausdruck des Antlitzes Bestätigung, es lag entschieden unter seiner Anspruchslosigkeit Kluges und etwas fein Durchgeistigtes verborgen.

Diese Konjekturen oder Ausfindungen konnten indes ein wirkliches archäologisches Interesse an dem kleinen Bildwerk nicht begründen, und Norbert war sich auch bewußt, etwas anderes, und zwar in seine Wissenschaft Fallendes sei's, was ihn zu so häufiger Beschäftigung damit zurückkehren lasse. Es handelte sich für ihn um eine kritische Urteilsabgabe, ob der Künstler den Vorgang des Ausschreitens bei der Gradiva dem Leben entsprechend wiedergegeben habe. Darüber vermochte er nicht ins klare zu gelangen, und seine reichhaltige Sammlung von Abbildungen antiker plastischer Werke verhalf ihm ebenfalls nicht dazu. Ihn bedünkte nämlich die fast senkrechte Aufstellung des rechten Fußes als übertrieben; bei allen Versuchen, die er selbst unternahm, ließ die nachziehende Bewegung seinen Fuß stets in einer weit minder steilen Haltung; mathematisch formuliert, stand der seinige während des flüchtigen Verharrungsmomentes nur in der Hälfte des rechten Winkels gegen den Boden, und so erschien's ihm auch für die Mechanik des Gehens, weil am zweckdienlichsten, als naturgemäß. Er benützte einmal die Anwesenheit eines ihm befreundeten jungen Anatomen, diesem die Frage vorzulegen, doch auch der war zur Abgabe eines sicheren Entscheides außerstande, da er nie Beobachtungen in dieser Richtung angestellt hatte. Die von dem Freunde an sich selbst gewonnene Erfahrung bestätigte er wohl als mit seiner eigenen übereinstimmend, wußte indes nicht zu sagen, ob vielleicht die weibliche Gangweise sich von der männlichen unterscheide, und die Frage gelangte nicht zu einer Lösung.

Trotzdem war ihre Besprechung nicht ertraglos gewesen, denn sie hatte Norbert Hanold auf etwas ihm bisher nicht Eingefallenes gebracht, zur Aufhellung der Sache selbst Beobachtungen nach dem Leben anzustellen. Das nötigte ihn allerdings zu einem ihm durchaus fremdartigen Tun; das weibliche Geschlecht war bisher für ihn nur ein Begriff

aus Marmor oder Erzguß gewesen, und er hatte seinen zeitgenössischen Vertreterinnen desselben niemals die geringste Beachtung geschenkt. Aber sein Erkenntnisdrang versetzte ihn in einen wissenschaftlichen Eifer, mit dem er sich der von ihm als notwendig erkannten eigentümlichen Ausforschung hingab. Diese zeigte sich in dem Menschengedrange der Großstadt durch viele Schwierigkeiten behindert, ließ ein Ergebnis nur vom Aufsuchen minder belebter Straßen erhoffen. Doch auch hier machten zumeist lange Kleider die Gangart völlig unerkennbar, hauptsächlich trugen nur die Dienstmägde kurze Röcke, konnten jedoch mit Ausnahme einer geringen Minderzahl schon wegen ihres groben Schuhwerks für die Lösung der Frage nicht wohl in Betracht fallen. Trotzdem fuhr er beharrlich in seiner Auskundung fort, bei trockener wie bei nasser Witterung; er nahm gewahr, daß die letztere noch am ehesten Erfolg verheiße, da sie die Damen zum Aufraffen ihrer Kleidsäume veranlasse. Unvermeidlich mußte mancher von ihnen sein prüfend nach ihren Füßen gerichteter Blick auffallen; nicht selten gab ein unmutiger Gesichtszug der Betrachteten kund, sie sehe sein Behaben als eine Keckheit oder Ungezogenheit an; hin und wieder, da er ein junger Mann von sehr einnehmendem Äußern war, drückte sich in ein paar Augen das Gegenteil, etwas Ermutigendes aus, doch kam ihm das eine sowenig zum Verständnis wie das andere. Nach und nach dagegen gelang seiner Ausdauer dennoch die Einsammlung einer ziemlichen Anzahl von Beobachtungen, die seinem Blick mannigfache Verschiedenheiten vorüberführten. Diese gingen langsam, jene hurtig, die einen schwerfällig, die andern leichter beweglich. Manche ließen die Sohle nur eben über den Boden hingleiten, nicht viele hoben sie zu zierlicherer Haltung schräger auf. Unter allen aber bot nicht eine einzige die Gangweise der Gradiva zur Schau; das erfüllte ihn mit der Genugtuung, er habe sich in seinem archäologischen Urteil über das Relief nicht geirrt. Andererseits indes bereiteten seine Wahrnehmungen ihm einen Verdruß, denn er fand die senkrechte Aufstellung des anhaltenden Fußes schön und bedauerte, daß sie, nur von der Phantasie oder Willkür des Bildhauers geschaffen, der Lebenswirklichkeit nicht entsprach.

Bald nachdem seine pedestrischen Prüfungen ihm diese Erkenntnis eingetragen, hatte er eines Nachts einen schreckvoll beängstigenden Traum. Darin befand er sich im alten Pompeji, und zwar grade an dem 24. Augusttage des Jahres 79, der den furchtbaren Ausbruch des Vesuvs mit sich brachte. Der Himmel hielt die zur Vernichtung ausersehene Stadt in einen schwarzen Qualmmantel eingeschlagen, nur da und dort ließen durch eine Lücke die aus dem Krater auflodernden Flammenmassen etwas von blutrotem Licht Übergossenes erkennen; alle Bewohner suchten, einzeln oder wirt zusammengeballt, von dem unbekanntem Entsetzen kopfverloren-betäubt, Rettung in der Flucht. Auch auf Norbert stürzten die Lapilli und der Aschenregen nieder, doch, wie's in Träumen wunderbar geschieht, verletzten sie ihn nicht, und ebenso roch er den tödlichen Schwefeldunst in der Luft, ohne davon am Atmen behindert zu werden. Wie er so am Rande des Forums neben dem Jupitertempel stand, sah er plötzlich in geringer Entfernung die Gradiva vor sich; bis dahin hatte ihn kein Gedanke an ihr Hiersein angerührt, jetzt aber ging ihm auf einmal und als natürlich auf, da sie ja eine Pompejanerin sei, lebe sie in ihrer Vaterstadt und, ohne daß er's geahnt habe, gleichzeitig mit ihm. Auf den ersten Blick erkannte er sie, ihr steinernes Abbild war bis in jede Einzelheit vortrefflich geraten und gleicherweise ihre schreitende Bewegung; unwillkürlich bezeichnete er sich diese als ›lente festinans‹. Und so ging sie ruhig-behend über die Fliesenplatten des Forums dem Apollotempel zu, mit der ihr eigenen gleichmütigen Achtlosigkeit für ihre Umgebung. Sie schien von dem auf die Stadt niederbrechenden Geschick nichts zu bemerken, nur ihren Gedanken nachzuhängen; darüber vergaß auch er den furchtbaren Vorgang, wenigstens ein paar Augenblicke

lang, suchte in einem Gefühl, ihre lebende Wirklichkeit werde ihm rasch wieder verschwinden, sich diese aufs genaueste einzuprägen. Dann indes, ihn jählings überfallend, kam ihm zum Bewußtwerden, wenn sie sich nicht eilig rette, müsse sie dem allgemeinen Untergang mit verfallen, und heftiger Schreck entriß seinem Mund einen Warnruf. Den hörte sie auch, denn ihr Kopf wendete sich ihm entgegen, so daß ihr Antlitz ihm jetzt flüchtig die Vollansicht bot, doch mit einem völlig verständnislosen Ausdruck und ohne weiter achtzugeben, setzte sie ihre Richtung in der vorherigen Weise fort. Dabei aber entfärbte ihr Gesicht sich blasser, wie wenn es sich zu weißem Marmor umwandle; sie schritt noch bis zum Portikus des Tempels hinan, doch dort zwischen den Säulen setzte sie sich auf eine Treppenstufe und legte langsam den Kopf auf diese nieder. Nun fielen die Lapilli so massenhaft, daß sie sich zu einem völlig undurchsichtigen Vorhang verdichteten; ihr hastig nacheilend, fand er indes den Weg zu der Stelle, an der sie seinem Blick verschwunden war, und da lag sie, von dem vorspringenden Dach geschützt, auf der breiten Stufe wie zum Schlaf hingestreckt, doch nicht mehr atmend, offenbar von den Schwefeldünsten erstickt. Vom Vesuv her überflackerte der rote Schein ihr Antlitz, das mit geschlossenen Lidern vollständig dem eines schönen Steinbildes glich; nichts von einer Angst und Verzerrung gab sich in den Zügen kund, ein wundersamer, sich ruhig in das Unabänderliche fügender Gleichmut sah aus ihnen. Doch wurden sie rasch undeutlicher, da der Wind jetzt den Aschenregen hierhertrieb, der sich erst wie ein grauer Florschleier über sie breitete, dann den letzten Schimmer ihres Gesichtes auslöschte und bald auch wie ein nordisch-winterliches Flockengestöber die ganze Gestalt unter einer gleichmäßigen Decke begrub. Draus ragten die Säulen des Apollotempels auf, indes auch nur zur Hälfte mehr, denn eilig häufte sich an ihnen ebenfalls der graue Aschenfall empor.

Als Norbert Hanold aufwachte, lag ihm noch das verworrene Geschrei der nach Rettung suchenden Bewohner Pompejis und der dumpf dröhnende Brandungsanschlag der wilderregten See im Ohr. Dann kam er zur Besinnung; die Sonne warf ein goldenes Glanzband über sein Bett, ein Aprilmorgen war's, und von draußen scholl das vielfältige Gelärm der Großstadt, Ausrufe von Verkäufern und Wagengeroll, bis zu seinem Stockwerk herauf. Doch stand das Traumbild noch mit jeder Einzelheit ihm aufs deutlichste vor den geöffneten Augen, und es bedurfte einiger Zeit, eh' er sich aus einem Halbzustand der Sinnbefangenheit losmachen konnte, daß er nicht wirklich in der Nacht vor bald zwei Jahrtausenden dem Untergang an der Bucht von Neapel beigewohnt habe. Erst beim Ankleiden ward er allmählich davon frei, dagegen gelang's ihm nicht, sich durch

Anwendung kritischen Denkens seiner Vorstellung zu entwinden, daß die Gradiva in Pompeji gelebt und dort im Jahre 79 mit verschüttet worden sei. Vielmehr hatte die erstere Annahme sich ihm zur Gewißheit befestigt, und ebenso schloß sich jetzt auch die zweite daran. Mit einer wehmütigen Empfindung betrachtete er in seinem Wohnzimmer das alte Relief, das für ihn eine neue Bedeutung angenommen. Es war gewissermaßen ein Gruftdenkmal, mit dem der Künstler das Bild der so früh aus dem Leben Geschiedenen für die Nachwelt forterhalten hatte. Doch wenn man sie mit aufgegangenem Verständnis ansah, ließ der Ausdruck ihres ganzen Wesens nicht zweifelhaft, daß sie sich in der verhängnisvollen Nacht wirklich mit solcher Ruhe zum Sterben hingelegt habe, wie's der Traum ihm gezeigt. Ein altes Wort sagte, die Lieblinge der Götter seien's, die sie in blühender Jugend von der Erde fortnähmen.

Norbert legte sich, ohne seinen Hals noch in einen Kragen eingeeengt zu haben, in leichter häuslicher Morgenkleidung, mit Hausschuhen an den Füßen, ins geöffnete Fenster und blickte hinaus. Der endlich auch zum Norden vorgeschrittene Frühling lag draußen, gab sich in der großen Steingrube der Stadt zwar nur durch das Himmelsblau und die linde Luft kund, doch ein Ahnen berührte aus ihr die Sinne, weckte Verlangen in die sonnige Weite nach Blättergrün, Duft und Vogelgesang; ein Anhauch davon kam doch auch bis hierher, die Marktweiber auf der Straße hatten ihre Körbe mit ein paar bunten Wiesenblumen besteckt, und an einem offenstehenden Fenster schmetterte ein Kanarienvogel im Käfig sein Lied. Der arme Bursche tat Norbert leid, er hörte unter dem hellen Klang trotz seinem Jubeltone die Sehnsucht nach der Freiheit, der Ferne hinaus.

Doch verweilten die Gedanken des jungen Archäologen nur flüchtig dabei, denn etwas anderes hatte sich ihnen aufgedrängt. Ihm geriet's erst jetzt zum Bewußtsein, daß er in dem Traum nicht genau darauf geachtet habe, ob die belebte Gradiva wirklich auch so gegangen sei, wie das Bildwerk es darstellte und wie die heutigen Frauen jedenfalls nicht gingen. Das war merkwürdig, weil sein wissenschaftliches Interesse an dem Relief darauf beruhte; andererseits freilich erklärte sich's aus der Erregung, in die ihre Lebensgefährdung ihn versetzt gehabt. Er suchte sich, indes vergeblich, ihre Gangart ins Gedächtnis zurückzurufen.

Da durchfuhr ihn plötzlich einmal etwas wie mit einem Ruck; im ersten Augenblick wußte er sich nicht zu sagen, von woher. Aber dann erkannte er's; drunten auf der Straße ging, ihm die Rückseite zuwendend, ein weibliches Wesen, nach Gestalt und Kleidung wohl eine junge Dame, leicht elastischen Schrittes dahin. Sie hielt mit der linken Hand ihren nur bis zu den Knöcheln herabreichenden Kleidsaum ein wenig aufgerafft, und seinen Augen erregte es den Eindruck, als ob bei der schreitenden Bewegung sich die Sohle ihres nachfolgenden schmalen Fußes für einen Moment auf den Zehenspitzen senkrecht vom Boden aufrichte. Es schien so, ein gewisses Erkennen ließ die Entfernung und der Niederblick von oben nicht zu.

Auf einmal befand Norbert Hanold sich inmitten der Straße, ohne noch recht zu wissen, wie er dorthin geraten sei. Er war, einem am Geländer niedergleitenden Knaben gleich, blitzgeschwind die Treppe hinuntergefliegen, lief unten zwischen Wagen, Karren und Menschen hindurch. Die letzteren richteten verwunderte Augen auf ihn, und von mehreren Lippen klangen lachende, halb spöttische Ausrufe. Daß sich diese auf ihn bezogen, ward ihm nicht verständlich, sein Blick suchte nach der jungen Dame umher, und er glaubte auch, auf ein paar Dutzend Schritte weit vor sich, ihre Kleidung zu unterscheiden. Doch nur den Oberteil, von der unteren Hälfte und den Füßen konnte er nichts gewahren, denn sie wurden durch das Getriebe sich auf dem Trottoir drängender Leute verdeckt. Nun reckte ein altes, behäbiges Gemüseweib die Hand nach seinem Ärmel, hielt ihn dran an und brachte halb grinsend vom Mund: »Sagen Sie mal, mein Muttersöhnchen, Sie haben heut' nacht wohl ein bißchen was zuviel Flüssigkeit in den Kopf gekriegt und suchen hier auf der Straße nach Ihrem Bett? Da tun Sie besser, erst

mal nach Hause zu gehn und sich im Spiegel zu besehn.« Ein Gelächter umher bestätigte, daß er sich in einem für die Öffentlichkeit nicht schicklichen Anzug präsentierte, brachte ihm jetzt zur Erkenntnis, wie er bedachtlos aus seinem Zimmer davongelaufen sei. Das machte ihn betroffen, da er auf Anständigkeit der äußeren Erscheinung hielt, und, von seinem Vorhaben ablassend, kehrte er rasch in die Wohnung zurück. Offenbar von dem Traum her doch noch mit etwas verwirrten, ihm Täuschung vorgaukelnden Sinnen, denn er hatte als letztes wahrgenommen, daß bei dem Lachen und Rufen die junge Dame einen Augenblick den Kopf umgewendet habe, und er hatte kein fremdes Gesicht, sondern das der Gradiva von drüben herschauend zu sehen gemeint.

Doktor Norbert Hanold befand sich in der angenehmen Lage, durch beträchtlichen Vermögensbesitz unbeschränkter Herr seines Tuns und Lassens zu sein und bei dem Auftauchen einer Neigung in ihm nicht von einer Begutachtung derselben durch irgendwelche höhere Instanz als seine eigene Entscheidung abzuhängen. Darin unterschied er sich äußerst günstig von dem Kanarienvogel, der seinen angeborenen Trieb, aus dem Käfig in die sonnige Weite davonzukommen, nur erfolglos hinausschmettern konnte, sonst jedoch besaß der junge Archäologe mit jenem in manchem einige Ähnlichkeit. Er war nicht in der Naturfreiheit zur Welt gekommen und aufgewachsen, sondern eigentlich schon bei der Geburt zwischen Gitterstäben eingehengt worden, mit denen ihn Familien-Tradition durch Erziehung und Vorbestimmung umgeben. Von seiner frühen Kindheit auf hatte im Elternhause kein Zweifel darüber bestanden, daß er als einziger Sohn eines Universitätsprofessors und Altertumsforschers berufen sei, durch die nämliche Tätigkeit den Glanz des väterlichen Namens weiterzuerhalten, womöglich noch zu erhöhen, und so war diese Geschäftsfortsetzung ihm von jeher als die selbstverständliche Aufgabe seiner Lebenszukunft erschienen. Daran hatte er auch, nach dem frühen Abscheiden seiner Eltern völlig allein zurückgeblieben, getreulich festgehalten, im Anschlusse an sein vorzüglich bestandenes philologisches Examen die vorschriftsmäßige Studienreise nach Italien gemacht und auf dieser eine Fülle alter plastischer Kunstwerke, deren Nachbildungen ihm bisher nur zugänglich gewesen, im Original gesehen. Lehrreicher als in den Sammlungen von Florenz, Rom, Neapel konnte nirgendwo für ihn geboten werden, er durfte sich das Zeugnis zuteilen, seine dortige Aufenthaltszeit aufs beste zur Bereicherung seiner Kenntnisse ausgenutzt zu haben, und war vollbefriedigt heimgekehrt, sich mit den neuen Errungenschaften ganz in seine Wissenschaft zu vertiefen. Daß außer ihren Gegenständen aus einer fernen Vergangenheit auch noch eine Gegenwart um ihn herum vorhanden sei, kam ihm nur äußerst schattenhaft zur Empfindung; für sein Gefühl waren Marmor und Bronze nicht tote Mineralien, vielmehr das einzig wirklich Lebendige, den Zweck und Wert des Menschenlebens zum Ausdruck Bringende. Und so saß er zwischen seinen Wänden, Büchern und Bildern, keines andern Verkehrs bedürftig, sondern jedem als einer leeren Zeitvergeudung möglichst ausweichend und sich nur sehr widerwillig ab und zu in die unabwendbare Plage einer Gesellschaft fügend, deren Besuch altüberlieferte Verbindungen seines Elternhauses ihm aufnötigten. Doch war's bekannt, daß er an solchen usammenkünften ohne Augen und Ohren für seine Umgebung teilnahm, unter einer Vorgabe sich stets nach der Beendigung des Mittag- oder Abendessens, sobald es irgend tunlich wurde, empfahl, und auf der Straße niemand von denen, mit welchen er am Tisch

gesessen, begrüßte. Das diente dazu, ihn besonders bei jungen Damen in ein wenig günstiges Licht zu stellen; denn selbst eine solche, mit der er ausnahmsweise ein paar Worte gesprochen hatte, blickte er bei einer Begegnung grußlos als ein nie gesehenes, wildfremdes Gesicht an.

Ob etwa die Archäologie an sich eine etwas kuriose Wissenschaft sein mochte oder ihre Legierung mit dem Wesen Norbert Hanolds eine absonderliche Verquickung bewerkstelligt hatte, so wie diese war, vermochte sie auf andere nicht viel Anziehung zu üben und gereichte ihm selbst wenig zum Genuß des Lebens, nach welchem die Jugend zu trachten pflegt. Doch hatte, vielleicht in wohlmeinender Absicht, die Natur ihm als Zugabe gewissermaßen ein Korrektiv durchaus unwissenschaftlicher Art ins Blut gelegt, ohne daß er selbst von diesem Besitztum wußte, eine überaus lebhaftes Phantasie, die sich bei ihm nicht nur in Träumen, sondern oft auch im Wachen zur Geltung brachte und im Grunde seinen Kopf für nüchtern-strenge Forschungsmethodik nicht vorwiegend geeignet machte. Aus dieser Mitgift aber entsprang wieder eine Ähnlichkeit zwischen ihm und dem Kanarienvogel. Der war in der Gefangenschaft geboren, hatte nie anderes als seinen ihn eng umsperrenden Käfig gekannt, trug indes trotzdem ein Gefühl in sich, daß ihm etwas fehle, und ließ das Verlangen nach diesem Unbekannten aus seiner Kehle hervorklingen. So verstand's Norbert Hanold, bedauerte ihn deshalb, in sein Zimmer zurückgekehrt und wieder aus dem Fenster liegend, nochmals, und ward dabei von einer Empfindung heut' angerührt, ihm fehle gleichfalls etwas, wovon sich nicht sagen lasse, was es sei. Ein Nachdenken darüber konnte drum auch nichts nützen; die unbestimmte Gefühlserregung kam aus der linden Frühlingsluft, den Sonnenstrahlen, der Weite mit ihrem Duftanhauch und gestaltete ihm einen Vergleich herauf, er sitze hier eigentlich ebenfalls in einem Käfig hinter Gitterstäben. Doch gesellte sich dem sofort beschwichtigend hinzu, seine Lage sei ungleich vorteilhafter als die des Kanarienvogels, denn er habe Flügel im Besitz, die durch nichts am beliebigen Ausfliegen ins Freie behindert wurden.

Das aber war jetzt ein Vorstellungsergebnis, von dem sich durch Nachdenken weiter fortschreiten ließ. Norbert gab sich dieser Beschäftigung ein Weilchen hin, doch dauerte es nicht lange, bis der Vorsatz einer Frühlingsreise in ihm feststand. Den führte er am selben Tage noch aus, packte seinen leichten Handkoffer, warf beim Abendanbruch noch einen bedauerlichen Verabschiedungsblick auf die Gradiva, die, von den letzten Sonnenstrahlen überflossen, behender denn je über die unsichtbaren Trittsteine unter ihren Füßen auszuschreiten schien, und fuhr mit dem Nachtschnellzug in südlicher Richtung davon. Wenn auch der Antrieb zu einer Reise ihm aus einer unbenennbaren Empfindung entsprungen war, hatte die weitere Überlegung doch als selbstverständlich ergeben, daß sie einem wissenschaftlichen Zweck dienen müsse. Ihm war aufgegangen, daß er vernachlässigt habe, sich in Rom bei mehreren Statuen über einige wichtige archäologische Fragen zu vergewissern, und er begab sich, ohne unterwegs anzuhalten, in anderthalbtägiger Fahrt dorthin.

Nicht allzuviele machen an sich selbst die Erfahrung, daß es sehr schön ist, jung, vermöglich und unabhängig im Frühling aus deutschen Landen nach Italien zu ziehen, denn selbst die mit jenen drei Eigenschaften Ausgerüsteten sind solcher Schönheitsempfindung nicht allmal zugänglich. Besonders wenn sie, und leider die Mehrzahl

ausmachend, sich in den einer Hochzeit nachfolgenden Tagen und Wochen zu zweien befinden, nichts ohne ein außerordentliches, sich durch zahlreiche Superlative kundgebendes Entzücken an ihren Augen vorübergleiten lassen und schließlich nur das nämliche als Ausbeute mit nach Hause zurückbringen, was sie beim Dortverbleiben ganz ebenso entdeckt, empfunden und genossen hätten. In umgekehrter Richtung wie die Zugvögel pflegen solche Dualisten im Frühling die Alpenpässe zu überschwärmen. Norbert Hanold ward während der ganzen Fahrt von ihnen wie in einem rollenden Taubenschlag umflügelt und umflötet und eigentlich zum erstenmal im Leben in die Zwangslage versetzt, seine ihn umgebenden Mitmenschen mit Auge und Ohr genauer in sich aufzunehmen. Obwohl sie nach ihrer Sprache sämtlich deutsche Landsleute waren, rief seine Stammeszugehörigkeit zu ihnen durchaus kein Stolzgefühl in ihm wach, vielmehr nur das ziemlich entgegengesetzte, er habe vernunftgemäß wohl daran getan, sich bisher mit dem lebendigen ›Homo sapiens‹ der Linnéschen Klassifizierung möglichst wenig zu befassen. Hauptsächlich in bezug auf die weibliche Hälfte dieser Gattung; zum erstenmal auch sah er derartig vom Paarungstrieb Zusammengesetzte in seiner nächsten Nähe, außerstande zu begreifen, was sie gegenseitig dazu veranlaßt haben könne. Ihm blieb unverständlich, warum die Frauen sich diese Männer ausgewählt hätten, noch rätselhafter aber, weshalb die Wahl der Männer auf diese Frauen gefallen sei. Bei jeder Kopfaufhebung mußte sein Blick auf das Gesicht einer von ihnen geraten und traf auf keines, das die Augen durch eine äußere Wohlbildung einnahm oder innerlich auf einen geistigen und gemütlichen Inhalt hinwies. Allerdings fehlte ihm ein Maßstab, um sie daran zu bemessen, denn mit der erhabenen Schönheit der alten Kunstwerke durfte man das heutige weibliche Geschlecht natürlich nicht in Vergleich bringen, doch trug er eine dunkle Empfindung in sich, daß er sich dieses ungerechten Verfahrens nicht schuldig mache, sondern in allen Zügen etwas vermisse, zu dessen Darbietung auch das gewöhnliche Leben verpflichtet sei. So dachte er manche Stunden hindurch über das sonderbare Treiben der Menschen nach und kam zu dem Ergebnis, unter allen ihren Torheiten nehme jedenfalls das Heiraten, als die größte und unbegreiflichste, den obersten Rang ein, und ihre sinnlosen Hochzeitsreisen nach Italien setzten gewissermaßen dieser Narretei die Krone auf.

Wiederum aber ward er an den von ihm in der Gefangenschaft zurückgelassenen Kanarienvogel erinnert, denn er saß auch hier in einem Käfig, rundum von den ebenso verzückten als nichtig-leeren jungen Ehepaargesichtern eingepfercht, an denen vorbei sein Blick nur dann und wann einmal durch die Fenster hinausschweifen konnte. Daraus mochte sich wohl erklären, daß die draußen seinen Augen vorüberziehenden Dinge ihm andere Eindrücke als damals erregten, wie er sie vor einigen Jahren gesehen hatte. Das Olivenlaub flimmerte in einem stärkeren Silberglanz, die da und dort einsam gegen den Himmel ragenden Zypressen und Pinien zeichneten sich mit schöneren und eigenartigeren Umrissen ab, reizvoller bedankten ihn die auf den Berghöhen hingelagerten Ortschaften, wie wenn jede gleichsam ein Individuum mit verschiedengeartetem Gesichtsausdruck sei, und der Trasimenische See erschien ihm von einer weichen Bläue, wie er sie noch nie an einer Wasserfläche wahrgenommen. Ihn rührte ein Gefühl an, den Schienenstrang umgebe rechts und links eine ihm fremde Natur, als ob er diese vormals in beständigem Dämmerlicht oder bei grauem Regenfall durchfahren haben müsse und jetzt zum erstenmal in ihrer von der Sonne vergoldeten

Farbenfülle sehe. Ein paarmal ertappte er sich auf einem ihm bisher unbekannt
gewesenen Wunsch, aussteigen und zu Fuß sich einen Weg nach dieser und jener
Stelle suchen zu können, weil sie ihn ansah, wie wenn sie irgendetwas Eigentümliches,
wie Geheimnisvolles verborgen halte. Doch ließ er sich von solchen vernunftwidrigen
Anwandlungen nicht verleiten, sondern der ›direttissimo‹ brachte ihn gradewegs nach
Rom, wo ihn bereits vor der Einfahrt in den Bahnhof die alte Welt mit den
Trümmerresten des Tempels der Minerva Medica in Empfang nahm. Aus seinem mit
den Inseparables
angefüllten Käfig in Freiheit gelangt, nahm er vorderhand in einem ihm bekannten
Gasthof
Unterkunft, um sich von dort aus ohne Übereilung nach einer seinem Wunsch
entsprechenden Privatwohnung umzusehen.

Eine solche fand er im Verlauf des nächsten Tages noch nicht, sondern kehrte am
Abend nochmals in seinen Albergo zurück und begab sich, von der ungewohnten
italienischen Luft, der starken Sonnenwirkung, vielem Umherwandern und dem
Straßenlärm ziemlich ermüdet, zur Ruhe. So fing auch schon das Bewußtsein bald an
ihm zu verdämmern, doch grade im Einschlafen begriffen, ward er wieder aufgeweckt,
denn sein Zimmer war durch eine nur durch einen Schrank verstellte Tür mit dem
nebenan befindlichen verbunden, und in dieses traten zwei Gäste, die am Morgen
davon Besitz genommen, ein. Nach ihren die dünne Scheidewand durchklingenden
Stimmen ein männlicher und ein weiblicher, die unverkennbar der Klasse der deutschen
Frühlingsstrichvögel angehörten, mit denen er gestern von Florenz hierhergefahren war.
Ihre Gemütsstimmung schien der Hotelküche ein entschieden günstiges Zeugnis
auszustellen, und der Güte eines castelli romani-Weines mochte es zu danken sein,
daß sie ihre Gedanken und Empfindungen äußerst deutlich vernehmbar mit
norddeutschen Zungen austauschten:

»Mein einziger August–«

»Meine süße Grete –«

»Nun haben wir uns wieder.«

»Ja, endlich sind wir wieder allein.«

»Müssen wir morgen noch mehr ansehen?«

»Wir wollen beim Frühstück mal im Baedeker nachsehen, was noch notwendig ist.«

»Mein einziger August, du gefällst mir viel besser als der Apoll von Belvedere.«

»Das hab' ich oft denken müssen, meine süße Grete, du bist viel schöner
als die capitolinische Venus.«

»Ist der feuerspeiende Berg, auf den wir hinaufwollen, hier nahebei?«

»Nein, da müssen wir, glaub' ich, noch ein paar Stunden mit der Eisenbahn fahren.«

»Wenn er dann grade anfinge zu speien und wir da mitten hineinkämen, was würdest du da tun?«

»Da würde ich gar keinen andern Gedanken haben, als wie ich dich retten sollte, und dich so auf die Arme nehmen.«

»Stich dich nur nicht an einer Stecknadel!«

»Ich kann mir ja nichts Schöneres denken, als mein Blut für dich zu vergießen.«

»Mein einziger August –«

»Meine süße Grete –«

Damit schloß vorderhand die Unterhaltung. Norbert hörte noch ein unbestimmtes Rascheln und Rücken von Stühlen, dann ward's still, und er verfiel in den Halbschlaf zurück. Der versetzte ihn nach Pompeji, wie eben der Vesuv wieder ausbrach; ein buntes Gewimmel von flüchtenden Menschen knäuelte sich um ihn herum, und darunter sah er auf einmal den Apoll von Belvedere, der die capitolinische Venus aufhob, forttrug und in einen dunklen Schatten gesichert auf einen Gegenstand hinlegte; ein Wagen oder Karren, mit dem sie fortgebracht werden sollte, schien's zu sein, denn ein knarrender Ton scholl davon her. Dieser mythologische Vorgang verwunderte den jungen Archäologen nicht weiter, nur fiel ihm als merkwürdig auf, daß die beiden nicht Griechisch, sondern Deutsch miteinander redeten, denn er hörte sie, dadurch zu halber Besinnung gelangend, nach einem Weilchen sagen:

»Meine süße Grete –«

»Mein einziger August –«

Aber danach verwandelte sich das Traumbild um ihn herum vollständig. Lautlose Stille trat an die Stelle der verworrenen Töne, und statt des Rauches und Flammenscheines lag helles, heißes Sonnenlicht über den Trümmerresten der verschütteten Stadt. Die änderte sich ebenfalls allmählich um, ward zu einem Bett, auf dessen weißen Linnen Goldstrahlen sich bis an seine Augen heranringelten, und Norbert Hanold wachte, vom römischen Frühmorgen umfunkelt, auf.

Auch in ihm selbst war indes etwas anders geworden, wodurch, wußte er sich nicht anzugeben, doch hatte sich seiner abermals ein sonderbar beklemmendes Gefühl bemächtigt, daß er in einem Käfig eingesperrt sei, der diesmal Rom heiße. Wie er das Fenster öffnete, kreischten ihm von der Straße her die dutzendfachen Ausrufe der Verkäufer noch weit schrilltöniger im Ohr als in seiner deutschen Heimat; er war nur aus einer lärmvollen Steingrube in die andre geraten, und ihn schreckte ein wunderlich unheimliches Grauen vor den Altertumssammlungen, einer dortigen Begegnung mit dem Apoll von Belvedere und der capitolinischen Venus zurück. So stand er nach kurzem Besinnen von seinem

Vorhaben, sich eine Wohnung zu suchen, ab, packte eifertig seinen Koffer wieder und fuhr auf der Eisenbahn weiter nach Süden. Dies tat er, um den Inseparables zu entgehen, in einem Wagen dritter Klasse, zugleich in diesem eine interessante und ihm wissenschaftlich förderliche Umgebung von italienischen Volkstypen, den ehemaligen Modellen der antiken Kunstwerke, erwartend. Doch er fand nichts als landesüblichen Schmutz, entsetzlich riechende Monopol-Zigarren, kleine, windschiefe, mit Armen und Beinen fuchtelnde Kerle und Vertreterinnen des weiblichen Geschlechtes, gegen die ihm seine zwiegepaarten Landsmänninnen in der Erinnerung fast noch als olympische Göttinnen erschienen.

Zwei Tage später bewohnte Norbert Hanold einen ziemlich fragwürdigen, camera benannten

Raum im ›Hotel Diomède‹ neben dem von Eukalyptusbäumen bewachten ›ingresso‹ zu den Ausgrabungen von Pompeji. Er hatte beabsichtigt, dauernd in Neapel zu bleiben, um die Skulpturen und Wandgemälde im Museo Nazionale eingehend wieder zu studieren,

doch es war ihm dort ähnlich ergangen wie in Rom. Im Saale der pompejanischen Hausgerätesammlung sah er sich von einer Wolke weiblicher Reisekleider neuester Fassung

eingehüllt, die zweifellos sämtlich unmittelbar mit dem jungfräulichen Strahlenglanz von Atlas-, Seide- oder Gaze-Brautkleidern vertauscht worden waren; jedes hing durch die Vermittlung eines Ärmels am Arm eines ebenso tadellos männlich kostümierten, jüngeren oder älteren Begleiters, und Norberts neugewonnene Einsicht in ein ihm bisher unbekannt gewesenes Wissensgebiet war so weit vorgeschritten, ihn auf den ersten Blick erkennen zu lassen, jeder war August und jede war Grete. Nur kam dies hier durch andere, vom Ohr der Öffentlichkeit modifizierte, gemäßigte und gemilderte Gesprächsführung zutage:

»O sieh' mal, das hatten sie praktisch, solchen Speisewärmer wollen wir uns doch auch anschaffen.«

»Ja, aber für die Gerichte, die meine Frau kocht, muß er aus Silber gemacht sein.«

»Weißt du denn schon, ob das, was ich koche, dir so gut schmecken wird?«

Die Frage wurde von einem schelmischen Aufblick begleitet und von einem wie mit Glanzlack gefirnißten bejaht. »Was du mir servierst, kann alles nur zur Delikatesse werden.«

»Nein, das ist ja ein Fingerhut! Haben denn die Leute damals schon Nähnadeln gehabt?«

»Das scheint beinah' so, aber du hättest nichts mit ihm anfangen können, mein Herz, dir würde er noch für den Daumen viel zu groß sein.«

»Meinst du wirklich? Und hast du denn schmale Finger lieber als breite?«

»Deine brauch' ich gar nicht zu sehen, die würde ich beim tiefsten Dunkel aus allen anderen auf der Welt herausfühlen.«

»Das ist wirklich alles furchtbar interessant. Müssen wir eigentlich auch noch nach Pompeji selbst?«

»Nein, das lohnt sich kaum, da sind nur alte Steine und Schutt, was von Wert war, steht im

Baedeker, ist alles hierhergebracht. Ich fürchte, die Sonne würde dort auch für deinen zarten Teint schon zu heiß sein, das könnte ich mir nie verzeih'n.«

»Wenn du auf einmal eine Negerin zur Frau hättest.«

»Nein, so weit reicht glücklicherweise doch meine Phantasie nicht, aber eine Sommersprosse auf deinem Näschen würde mich schon unglücklich machen. Ich denke,

wenn's dir recht ist, wollen wir morgen nach Capri fahren, mein Liebchen. Dort soll alles sehr

bequem eingerichtet sein, und in der wundervollen Beleuchtung der Blauen Grotte werde ich erst ganz erkennen, was für ein großes Los ich in der Glückslotterie gezogen habe.«

»Du, wenn jemand das anhört, ich schäme mich ja beinah'. Aber wohin du mich bringst, ist's mir überall recht und ganz einerlei, wo, denn ich habe dich ja bei mir.«

August und Grete rundum, für Auge und Ohr etwas gemäßigt und gemildert. Norbert Hanold war's, als ob er von allen Seiten mit verdünntem Honig angegossen würde und davon

Schluck um Schluck auch über die Zunge herunterbringen müsse. Es wandelte ihn ein Übelkeitsgefühl an, und er lief aus dem Museo Nazionale davon, zur nächsten Osteria hinüber, um ein Glas Wermut zu trinken. Verzehntfacht drang's auf ihn ein: Wozu füllte dieser hundertfältige Dual die Museen von Florenz, Rom und Neapel an, statt sich seiner

Pluralbeschäftigung in den heimischen deutschen Vaterländern hinzugeben? Doch war ihm aus einer Anzahl der Causerien und Kosereden aufgegangen, wenigstens die Mehrheit der Vogelpaare habe nicht im Sinn, zwischen dem Schutt von Pompeji zu nisten, sondern sehe eine Flugabschwenkung nach Capri als zweckdienlicher an, und daraus entsprang für ihn der rasche Antrieb, das zu tun, was sie nicht taten.

Vergleichsweise bot sich ihm jedenfalls so noch am meisten Aussicht, aus dem Hauptschwarm ihres Schnepfenstriches loszukommen und dasjenige zu finden, wonach er hier im hesperischen Lande vergeblich herumsuchte. Das war auch eine Zweiheit, doch kein Hochzeits-, sondern ein Geschwisterpaar ohne stets girrende Schnäbel, die Stille und die Wissenschaft, zwei ruhige Schwestern, bei denen allein sich auf eine befriedigende Unterkunft rechnen ließ. Sein Verlangen nach ihnen enthielt etwas ihm bisher Unbekanntes – wenn es nicht ein Widerspruch in sich gewesen wäre, hätte er diesem Drang das Epitheton ›leidenschaftlich‹ beilegen können –, und schon um eine Stunde später saß er in einer ›carozella‹, die ihn hurtig durch die Endlosigkeit von Portici und Resina davontrug. Eine Fahrt war's wie durch eine prangend für einen altrömischen Triumphator geschmückte Straße; links und rechts breitete fast jedes Haus, gelblichen Teppichbehängen ähnlich, zum Dörren in der Sonne einen überschwenglichen Reichtum von ›pasta da Napoli‹ aus, dem höchsten Landesleckerbissen an dickeren oder dünneren maccheroni, vermicelli, spaghetti, cannelloni und fidelini, denen dort durch Fettdünste der Garküchen, Staubgewirbel, Fliegen und Flöhe, in der Luft herumtanzende Fischschuppen, Schornsteinrauch und

sonstige Tag- oder Nachteinflüsse die intime Köstlichkeit ihres Wohlgeschmacks verliehen wurde. Dann sah über braune Lavageröllfelder der Vesuvkegel nah herunter, zur Rechten dehnte sich mit schillernder Bläue, wie aus flüssigem Malachit und Lapislazuli zusammengemischt, der Golf. Die kleine beräderte Nußschale flog, wie von einem tollen Sturm fortgewirbelt und als ob jeder Augenblick ihr letzter sein müsse, über das grausame Pflaster von Torre del Greco, durchrasselte Torre dell' Annunziata, erreichte das in
unablässigem, stummgrimmigem Ringkampf seine Anziehungskräfte messende Dioskurenpaar des ›Hôtel Suisse‹ und ›Hôtel Diomède‹ und hielt vor dem letzteren an, dessen altklassischer Name den jungen Archäologen wieder, wie bei seinem ersten Besuch, zu der Gasthofswahl bestimmt hatte. Wenigstens mit scheinbar größter
Gemütsruhe schaute indes der moderne schweizerische Konkurrent vor seiner Tür diesem
Vorgange zu; er war darüber beruhigt, daß auch in den Töpfen des klassischen Nachbars nicht mit andrem Wasser gekocht wurde als in seinem und daß die drüben verführerisch zum Ankauf ausgestellten antiken Herrlichkeiten ebensowenig wie seine unter der Aschendecke herauf nach zwei Jahrtausenden wieder ans Licht gekommen seien.

So war Norbert Hanold wider Erwarten und Absicht in wenigen Tagen vom deutschen Norden nach Pompeji versetzt worden, fand den Diomed mit menschlichen Gästen nicht allzu stark angefüllt, dagegen von der *musca domestica communis*, der gemeinen Stubenfliege, bereits überreichlich bevölkert. Er hatte nie eine Erfahrung gemacht, daß sein Gemüt für ungestüme Regungen veranlagt sei, doch gegen diese Zweiflügler brannte ein Haß in ihm; er betrachtete sie als die niederträchtigste Bosheitserfindung der Natur, gab um
ihretwillen dem Winter als der einzigen Zeit einer menschenwürdigen Lebensführung weitaus den Vorzug vor dem Sommer und erkannte in ihnen den unumstößlichen Beweis gegen das Vorhandensein einer vernünftigen Weltordnung. Nun empfingen sie ihn hier schon um mehrere Monate früher, als er ihrer Infamie in Deutschland anheimgefallen wäre, stürzten sich sofort dutzendweise über ihn als auf ein erharrtes Opfer, schwirrten ihm in die Augen, schnurrten im Ohr, verfangen sich im Haar, liefen kitzelnd auf Nase, Stirn und Händen. Manche erinnerten ihn dabei an hochzeitsreisende Paare, redeten sich vermutlich in ihrer Sprache auch »mein einziger August« und »meine süße Grete« an; dem Gedächtnis des Gequälten stieg ein sehnsüchtiger Wunsch nach einer ›scacciamosche‹, einer vortrefflich angefertigten Fliegenklatsche, auf, wie er sie im etruskischen Museum in Bologna aus einer Gruftstele ausgegraben gesehen hatte. Also war im Altertum diese nichtswürdige Kreatur schon ebenso die Geißel der Menschheit gewesen, bösartiger und unabwendbarer als Skorpione, Giftschlangen, Tiger und Haifische, die es nur auf leibliche Schädigung, Zerreißung oder Verschlingung der von ihnen Überfallenen abgesehen hatten, vor denen man sich außerdem durch besonnenes Verhalten sichern konnte. Gegen die gemeine Stubenfliege aber gab es keinen Schutz, und sie lähmte, verstörte, zerrüttete schließlich das geistige Wesen des Menschen, seine Denk- und Arbeitsfähigkeit, jeden höheren Aufschwung und jede schöne Empfindung. Nicht Hungerbegier und Blutdurst trieb sie dazu, lediglich das teuflische Gelüst zu martern; sie war das ›Ding an sich‹, in dem das absolut Böse seinen Ausdruck und seine Verkörperung gefunden. Die etruskische scacciamosche, ein Holzstiel mit einem daran befestigten Bündel feiner Lederstreifen, bewies: so hatte sie schon im Kopf des Äschylos die erhabensten Dichtungsgedanken zugrunde gerichtet, so den Meißel des Phidias zu einem nicht wieder verbesserlichen

Fehlschlag gebracht, die Stirn des Zeus, die Brust Aphrodites, vom Scheitel bis zur Sohle alle olympischen Götter und Göttinnen überlaufen, und Norbert empfand im Innersten, das Verdienst eines Menschen sei vor allem andern nach der Anzahl von Stubenfliegen zu bewerten, die er während seiner Lebzeit als ein Rächer seines ganzen Geschlechtes von Urzeit her erschlagen, aufgespießt, verbrannt, in täglichen Hekatomben ausgerottet habe.

Zu solchem Ruhmgewinn aber gebrach's ihm hier an der nötigen Waffe, und wie es auch der größte, doch in Vereinzelung geratene Schlachtenheld des Altertums nicht anders vermocht hatte, räumte er vor der hundertfältigen Überzahl der gemeinen Gegner das Feld oder vielmehr seine Stube. Draußen dämmerte ihm auf, er habe damit nur heute im engeren getan, was er morgen im weiteren wiederholen müsse; Pompeji bot seinem Bedürfnis offenbar auch keinen ruhig-befriedigenden Aufenthalt. Übrigens gesellte sich dieser Erkenntnis, wenigstens dunkel, noch eine andre hinzu, daß seine Unbefriedigung wohl nicht allein durch das um ihn herum Befindliche verursacht werde, sondern etwas ihren Ursprung auch aus ihm selbst schöpfe. Allerdings war die Belästigung durch die Fliegen ihm immer sehr widerwärtig gewesen, aber in eine derartige Grimmaufwallung wie eben hatten sie ihn bisher doch noch nicht versetzt. Seine Nerven befanden sich unverkennbar von der Reise in einem erregten und reizbaren Zustand, dessen Anbahnung vermutlich schon zu Hause durch winterlange Stubenluft und Überarbeitung begonnen. Er fühlte, daß er mißmutig sei, weil ihm etwas fehle, ohne daß er sich aufhellen könne, was. Und diese Mißstimmung brachte er überallhin mit sich; gewiß waren in Masse umschwärmende Stubenfliegen und Hochzeitspaare nicht dazu angetan, irgendwo das Leben zu verannehmlichen. Doch wenn er sich nicht in eine dicke Wolke von Selbstbeschönigung einwickeln wollte, konnte ihm nicht recht verborgen bleiben, daß er eigentlich ebenso zweck- und sinnlos, taub und blind wie sie, nur mit erheblich geringerer Vergnügungsbefähigung in Italien herumfuhr. Denn seine Reisebegleiterin, die Wissenschaft, hatte entschieden viel von einer alten Trappistin, tat den Mund nicht auf, wenn sie nicht angeredet wurde, und ihm kam's vor, er sei nicht weit davon, aus dem Gedächtnis zu verlieren, in welcher Sprache er überhaupt mit ihr verkehrt habe.

Durch den Ingresso noch nach Pompeji hineinzugehen, war's schon zu spät am Tage. Norbert erinnerte sich eines von ihm einmal auf der alten Stadtmauer gemachten Rundganges, suchte zu ihr durch allerhand Buschgestrüpp und Unkrautgewächs einen Aufstieg. So wanderte er eine Strecke weit etwas erhöht über der Gräberstadt dahin, die ihm, ohne Regung und Laut, zur Rechten lag. Als ein totes Schuttfeld erschien sie, größtenteils bereits vom Schatten zugedeckt, da die Abendsonne im Westen nicht weit mehr vom Rande des Tyrrhenischen Meeres entfernt stand. In der Runde umher dagegen überfloß sie alle Bergkuppen und Gelände noch mit einem zauberhaften Glanz des Lebens, vergoldete die über dem Vesuvkrater aufwachsende Rauchpinie, kleidete die Zinnen und Zacken des Monte Sant' Angelo in Purpur. Hoch und einsam stieg der Monte Epomeo aus der blauerlenden, Lichtfunken aufsprühenden See, der sich das Kap Misenum mit dunklem Umriß wie ein geheimnisvoller Titanenbau enthob. Wohin der Blick fiel, breitete sich ein wundervolles Bild aus, Erhabenheit und Anmut verschwisternd, ferne Vergangenheit und freudige Gegenwart. Norbert Hanold hatte

geglaubt, hier das, wonach er ein unbestimmtes Verlangen trug, zu finden. Doch er war nicht in der Stimmung dazu, obwohl ihn auf der verlassenen Mauer keine Hochzeitspaare und Fliegen behelligten, aber auch die Natur war außerstande, ihm zu bieten, was er um sich und in sich vermißte. Mit einer nah an Gleichgültigkeit grenzenden

Gelassenheit ließ er die Augen über alle Schönheitsfülle hingehen, bedauerte nicht im geringsten, daß diese beim Sonnenuntergang verblieb und auslosch, und kehrte unbefriedigt, wie er gekommen, zum Diomed zurück.

Da er aber nun einmal, ob auch invita Minerva, durch seine Unbedachtsamkeit hierher versetzt worden war, kam er über Nacht zum Beschluß, aus der begangenen Torheit wenigstens einen Tag lang wissenschaftlichen Nutzen zu ziehen, und begab sich, sobald am Morgen der Ingresso geöffnet ward, auf dem ordnungsmäßigen Wege nach Pompeji hinein. Vor ihm und hinter ihm wanderte in kleinen, von den Zwangsführern befehligten Trupps, mit rotem Baedeker oder ausländischen Vettern desselben bewaffnet, die derzeitige, nach heimlichen eignen Ausscharrungen lüsterne Bevölkerung der beiden Gasthöfe; fast ausschließlich erfüllte englisches oder anglo-amerikanisches Gequadder die noch frische Morgenluft, die deutschen Hochzeitspaare beglückten drüben hinter dem Monte Sant' Angelo auf Capri sich gegenseitig an dem Frühstückstisch des Pagano-Hauptquartiers mit germanischer Süßigkeit und Begeisterung. Norbert verstand's von früher her, sich durch richtig gewählte, mit einer guten ›mancia‹ verbundene Worte bald von der Lästigkeit seines ›guida‹ zu befreien, um unbehindert allein seinen Zwecken nachgehn zu können. Ihm gereichte etwas zur Befriedigung, daß er sich im Besitz eines tadellosen Gedächtnisses erkannte; wohin sein Blick fiel, lag und stand alles genauso, wie er es in sich trug, als ob er's erst gestern vermittelt sachverständiger Betrachtung seinem Kopf eingeprägt habe. Diese sich beständig wiederholende Wahrnehmung aber brachte andererseits mit, daß ihm sein Hiersein eigentlich sehr unnötig vorkam und sich seiner Augen und geistigen Sinne mehr und mehr, wie am Abend auf der Mauer, eine entschiedene Gleichgültigkeit bemächtigte. Obwohl, wenn er aufsaß, die Rauchpinie des Vesuvkegels zumeist gegen den blauen Himmel vor seinem Blick dastand, kam ihm doch merkwürdigerweise nicht ein einzigesmal in Erinnerung, daß er vor einiger Zeit einmal geträumt habe, bei der Verschüttung Pompejis durch den Kraterausbruch im Jahre 79 zugegen gewesen zu sein. Das stundenlange Umherwandern machte ihn wohl müde und halb schläfrig, allein von etwas Traumhaftem empfand er nicht den geringsten Anhauch, sondern ihn umgab lediglich ein Gewirr von Bruchstücken alter Torbogen, Säulen und Mauern, im höchsten Maße bedeutungsvoll für die archäologische Wissenschaft, doch ohne die esoterische Beihülfe dieser angesehen, eigentlich nicht viel anderes als ein großer, zwar sauber aufgeräumter, indes außerordentlich nüchternen Schutthaufen. Und obwohl Wissenschaft und Träumen sonst zueinander auf einem gegensätzlichen Fuße zu stehen gewöhnt waren, hatten sie offenbar heute hier ein Übereinkommen getroffen, Norbert Hanold gleicherweise ihre Hilfsleistungen zu entziehen und ihn völlig der Zwecklosigkeit seines Umhergehens und -stehens zu überlassen.

So war er vom Forum bis zum Amphitheater, von der Porta di Stabia zur Porta del Vesuvio, durch die Gräberstraße wie durch unzählige andere kreuz und quer gewandert, und die Sonne hatte währenddessen ebenfalls ihren gewohnten Vormittagsweg gemacht bis zu der Stelle hin, wo sie ihren Aufstieg vom Bergrücken her zum bequemeren Abstieg nach

der Seeseite umzuändern pflegte. Damit aber gab sie den von der Reisepflicht hergenötigten Engländern und Amerikanern, männlichen wie weiblichen, zur großen Zufriedenheit ihrer unverstandenen heiser geredeten Führer ein Zeichen, auch der besseren Bequemlichkeit des Sitzens an den Mittagstischen der beiden Dioskuren-Gasthöfe eingedenk zu werden; sie hatten außerdem alles mit eignen Augen angesehen, was für die Konversation jenseits des großen und des Ärmelwassers erforderlich sein konnte, und so traten die von der Vergangenheit vollgesättigten Einzeltrupps den Rückzug an, ebten in gemeinsamer Bewegung durch die Via Marina ab, um an den allerdings ziemlich euphemistisch-lukullischen Tafeln der Gegenwart im Hause des Diomedes und des Mr. Swiss für ihren Magen nicht den kürzeren zu ziehen. In Anbetracht sämtlicher innerer und äußerer Umstände war dies zweifellos auch das klügste, was sie zu tun vermochten, denn die Maimittagssonne meinte es zwar entschieden mit den Eidechsen, Schmetterlingen und sonstigen geflügelten Bewohnern oder Besuchern der weiten Trümmerstätte sehr gut, dagegen für den nordländischen Teint einer Mistreß oder Miß begann ihre scheitelrechte Aufdringlichkeit unbedingt weniger liebsam zu werden. Und vermutlich in einem Kausalverband damit hatten die ›charmings‹ sich in der letzten Stunde bereits erheblich vermindert, die ›Shockings‹ sich um ebensoviel vermehrt und die männlichen ›auhs‹, zwischen noch weiter als vorher auseinandergeklafferten Zahnreihen hervorkommend, einen bedenklichen Übergang zum Gähnen angetreten.

Merkwürdig aber war's, wie gleichzeitig mit diesem Wegschwinden das, was ehemals die Stadt Pompeji gewesen, ein ganz verändertes Gesicht annahm. Nicht etwa ein lebendiges, vielmehr schien's sich jetzt erst völlig zu toter Reglosigkeit zu versteinern. Doch aus dieser rührte ein Gefühl an, daß der Tod zu sprechen anfangte, nur nicht in einer für Menschenohren vernehmbaren Weise. Allerdings klang es da und dort, als komme ein raunender Ton aus dem Gestein hervor, den weckte indes nur der leise flüsternde Südwind auf, der alte Atabulus, der vor zwei Jahrtausenden so um die Tempel, Hallen und Häuser gesummt hatte und nun mit den grünen, flimmernden Halmen auf den niedrigen Mauerresten sein tändelndes Spiel trieb. Von der Küste Afrikas brauste er oftmals, aus voller Brust wildes Gefauch ausstoßend, herüber; das tat er heute nicht, umfächelte nur sanft die wieder ans Licht zurückgekehrten alten Bekannten. Von seiner eingeborenen Wüstenart dagegen konnte er nicht lassen, blies alles, was er auf seinem Wege traf, wenn auch noch so leis, mit heißem Atem an.

Dabei half ihm die Sonne, die seine ewig jungbleibende Mutter war. Sie verstärkte seinen glühenden Hauch und vollbrachte dazu, was er nicht konnte, übergoß alles mit zitterndem, blinkendem und blendendem Glanz. Wie mit einem goldenen Radiermesser löschte sie an den Häuserrändern der semitae und crepidines viarum, wie man einst die Trottoire benannt hatte, jeden schmalen Schattenstrich weg, warf in alle vestibula, atria, peristyla und tablina ihre vollsten Strahlengarben oder, wo ein Überdach ihnen den graden Zugang wehrte, unter dies abspringende Funken hinein. Kaum irgendwo gab's noch einen Winkel, dem es gelang, sich gegen das Lichtgewoge zu schützen und mit einem silbernen Dämmergewebe zu umhüllen; jegliche Straße zog sich zwischen den alten Mauerwerken wie ein langer, zum Bleichen ausgebreiteter, weißrieselnder Linnenstreifen dahin. Und ohne Ausnahme alle gleich reglos und lautlos, denn nicht nur

die schnurrenden und näselnden Sendboten Englands und Amerikas waren bis auf den letzten aus ihnen verschwunden, auch das bisherige kleine Leben der Lazerten und Falter schien ebenso die schweigsame Trümmerstatt verlassen zu haben. Sie hatten's wohl in Wirklichkeit nicht getan, doch der Blick nahm keine Bewegung mehr von ihnen wahr. Wie's seit Jahrtausenden der Brauch ihrer Vorfahren draußen an den Berghängen und Felswänden gewesen, wenn der große Pan sich zum Schlafen hingelegt, hatten sie auch hier, um ihn nicht zu stören, sich regungslos ausgestreckt oder, die Flügel zusammenfallend, da und dort hingekauert. Und es war, als empfänden sie hier noch verstärkter das Gebot der heißen, heiligen Mittagsstille, in deren Geisterstunde das Leben verstummen und sich niederdrücken müsse, weil die Toten in ihr aufwachten und in tonloser Geistersprache zu reden begannen.

Dies andere Gesicht, das rundherum die Dinge angenommen, drängte sich eigentlich weniger den Augen auf, als das Gefühl oder richtiger ein umbenannter sechster Sinn davon angerührt wurde, dieser aber so stark und nachhaltig, daß ein mit ihm Begabter sich der auf ihn geübten Wirkung nicht zu entziehen vermochte. Zu den derartig Ausgerüsteten hätte allerdings unter den bereits mit dem Suppenlöffel beschäftigten schätzbaren Tischgästen der beiden alberghi am Ingresso schwerlich einer oder eine gezählt, doch Norbert Hanold hatte die Natur einmal so veranlagt, und er mußte die Folge davon über sich ergehen lassen. Durchaus nicht, weil er selbst damit im Einverständnis war; er wollte gar nichts und wünschte nichts weiter, als, anstatt sich auf die zwecklose Frühlingsreise begeben zu haben, ruhig mit einem lehrreichen Buch in der Hand in seiner Studierstube zu sitzen. Allein wie er jetzt aus der Gräberstraße durch das Herkulanertor ins Stadtinnere zurückgekehrt und völlig absichts- und gedankenlos bei der Casa di Sallustio linkshin in den schmalen Vicolo abgebogen war, ward auf einmal jener sechste Sinn in ihm aufgeweckt. Oder eigentlich traf diese letzte Bezeichnung nicht zu, vielmehr wurde er von demselben in einen wunderbar traumhaften Zustand versetzt, der sich zwischen wacher Besinnung und ihrem Verlust ungefähr in der Mitte hielt. Wie überall ein Geheimnis behütend, lag die lichtübergossene Todesstille rings um ihn her, so atemlos, daß auch seine eigene Brust kaum Luft zu schöpfen wagte. Er stand an einer Straßenkreuzung, der Vicolo di Mercurio durchschnitt die breitere, zur Rechten und Linken sich lang hindehnende Strada di Mercurio; dem Handelsgott entsprechend, hatten hier ehemals Handel und Gewerbe ihren Sitz gehabt, stumm redeten die Straßenecken davon. Mehrfach öffneten sich nach ihnen tabernae, Verkaufsläden mit zersprungenen marmorbelegten Ladentischen; hier wies die Einrichtung auf eine Bäckerei hin, dort eine Anzahl großer, rundbauchiger Tonkrüge auf eine Öl- und Mehlhandlung. Gegenüber zeigten, in die Tischplatte eingelassen, schlankere, gehenkelte Amphoren an, daß der Raum hinter ihnen eine Schänkstube gewesen sei, doch dicht mochten sich hier abends auch Sklaven und Mägde der Nachbarschaft gedrängt haben, um in eigenen Krügen aus der caupona Wein für ihre Herrschaften zu holen; man sah, die nicht mehr lesbare, mit Mosaiksteinchen eingelegte Inschrift auf der semita vor dem Laden war von vielen Füßen abgetreten, vermutlich hatte sie den Vorüberkommenden eine Anpreisung des vini praecellentis entgegengehalten. Von der Mauerwand blickte ein ›graffito‹ her, nur in halber Manneshöhe, wahrscheinlich von einem Schuljungen mit dem eignen Nagel oder einem eisernen in den Bewurf eingeritzt, vielleicht spöttisch jene Lobpreisung

dahin erläuternd, daß des Schankwirts Wein seine Unübertrefflichkeit nicht sparsamem Zusatz von Wasser verdanke.

Denn aus dem Gekritzel schien sich vor den Augen Norbert Hanolds das Wort caupo herauszuheben, oder war's nur Täuschung, sicher feststellen konnte er's nicht. Er besaß eine entschiedene Fertigkeit in der Entzifferung schwer enträtselbarer graffiti, hatte schon rühmlich Anerkanntes darin geleistet, doch gegenwärtig versagte sie ihm vollständig. Nicht das nur, er trug ein Gefühl in sich, daß er überhaupt kein Latein verstehe und es sei widersinnig von ihm, lesen zu wollen, was vor zwei Jahrtausenden ein pompejanischer Quartaner in die Wand gekratzt habe. Seine ganze Wissenschaft hatte ihn nicht allein verlassen, sondern ließ ihn auch ohne das geringste Begehren, sie wiederaufzufinden; er erinnerte sich ihrer nur wie aus einer weiten Ferne, und in seiner Empfindung war sie eine alte, eingetrocknete, langweilige Tante gewesen, das ledernste und überflüssigste Geschöpf auf der Welt. Was sie mit hochgelehrter Miene über die verrunzelten Lippen brachte und als Weisheit vortrug, war alles eitel leere Wichtigtuerei, klaubte nur an den dürren Schalen der Erkenntnisfrüchte herum, ohne von ihrem Inhalt, dem Wesenskerne etwas zu offenbaren und zu innerem Verständnisgenuß zu bringen. Was sie lehrte, war eine leblose archäologische Anschauung, und was ihr vom Mund kam, eine tote, philologische Sprache. Die verhalfen zu keinem Begreifen mit der Seele, dem Gemüt, dem Herzen, wie man's nennen wollte, sondern wer danach Verlangen in sich trug, der mußte als einzig Lebendiger allein in der heißen Mittagsstille hier zwischen den Überresten der Vergangenheit stehen, um nicht mit den körperlichen Augen zu sehen und nicht mit den leiblichen Ohren zu hören. Dann kam's überall hervor, ohne sich zu regen, und begann zu reden ohne Laut – dann löste die Sonne die Gräberstarre der alten Steine, ein glühender Schauer durchrann sie, die Toten wachten auf, und Pompeji fing an, wieder zu leben.

Nicht eigentlich blasphemische Gedanken im Kopf Norbert Hanolds waren's, nur ein unbestimmtes, doch jenes Beiwort gleichfalls vollverdienendes Gefühl, und mit diesem sah er, regungslos stehend, vor sich hinaus, die Strada di Mercurio gegen die Stadtmauer zu hinunter. Die vielkantigen Lavablöcke ihrer Pflasterung lagen noch so tadellos zusammengefügt wie vor ihrer Verschüttung und waren im einzelnen von einer hellgrauen Farbe, doch brütete so blendender Glanz auf ihnen, daß sie sich wie ein gestepptes silberweißes Band zwischen den schweigenden Mauern und Säulenrümmern an den Seiten in glimmender Leere hinzogen.

Da plötzlich –

Mit geöffneten Augen blickte er die Straße entlang, doch war's ihm, als tue er's in einem Traum. Darin trat plötzlich ein wenig abwärts von rechts her aus der Casa di Castore e Polluce etwas hervor, und über die Lavatrittsteine, die vor dem Hause zur anderen Seite der Strada di Mercurio hinüberführten, schritt leichtbehend die Gradiva dahin.

Ganz zweifellos war sie's; wenn auch die Sonnenstrahlen ihre Gestalt wie mit einem dünnen Goldschleier umgaben, nahm er sie doch deutlich und genauso im Profil, wie auf dem Relief, gewahr. Ein wenig neigte der Kopf sich vor, dessen Scheitel ein auf den Nacken

zurückfallendes Tuch überschlang, die linke Hand hielt das außerordentlich reichfaltige Kleid leicht aufgerafft, und nicht weiter als bis zu den Knöcheln reichend, ließ es klar erkennen,

daß bei der vorschreitenden Bewegung der rechte Fuß sich im Zurückbleiben, wenn auch nur einen Moment lang, auf den Zehenspitzen mit der Ferse beinah' senkrecht emporhob. Nur stellte hier nicht ein Steingebild alles in gleichmäßiger Farblosigkeit dar, das Gewand, sichtlich aus äußerst weich-schmiegsamem Stoff verfertigt, sah nicht mit kaltem

Marmorweiß, sondern einem leicht ins Gelbliche fallenden warmen Ton an, und das leisgewellt unter dem Kopftuch auf der Stirn und an der Schläfe hervorblickende Haar hob sich mit goldbraunem Glanz von der Alabasterfarbe des Gesichtes ab.

Zugleich mit dem Anblick aber war's Norbert hell im Gedächtnis aufgewacht, daß er sie schon einmal so im Traum hier habe gehen seh'n, in der Nacht, als sie sich drüben am Forum

ruhig wie zum Schlafen auf die Stufen des Apollotempels hingelegt hatte. Und mit dieser Erinnerung zusammen kam ihm noch etwas anderes zum erstenmal zum Bewußtwerden: Er sei, ohne selbst von dem Antrieb in seinem Innern zu wissen,

deshalb nach Italien und ohne Aufenthalt von Rom und Neapel bis Pompeji

weitergefahren, um danach zu suchen, ob er hier Spuren von ihr auffinden könne. Und zwar im wörtlichen Sinne, denn bei ihrer besonderen Gangart mußte sie in der Asche einen von allen übrigen sich unterscheidenden Abdruck der Zehen hinterlassen haben.

Ein Mittagstraumbild war's wieder, was sich da vor ihm bewegte, und doch auch eine Wirklichkeit. Denn das sprach aus einer Wirkung, die es verursachte. Auf dem jenseitigen letzten Trittsteine lag im brennenden Sonnenlicht bewegungslos eine große Lazerte ausgestreckt, deren wie aus Gold und Malachit zusammengewobener Leib deutlich bis zu den Augen Norberts herleuchtete. Aber vor dem herannahenden Fuß schoß sie jetzt plötzlich herunter und ringelte sich über die weißglimmernden Lavaplatten der Straße davon.

Die Gradiva überschritt in ihrer ruhigen Hurtigkeit die Trittsteine und ging, nun den Rücken wendend, auf dem Trottoir der andren Seite fort, ihr Wegziel schien das Haus des Adonis zu sein. Vor dem hielt sie auch einen Augenblick an, doch bewegte sich dann, wie nach andrem Besinnen, durch die Strada di Mercurio weiter abwärts. In dieser lag zur Linken von vornehmeren Gebäuden nur noch, nach den zahlreich dort aufgedeckten Apollobildern benannt, die Casa di Apollo, und dem ihr Nachschauenden kam's wieder, daß sie sich ja auch den Portikus des Apollotempels zum Todesschlaf ausgewählt hatte. So stand sie wahrscheinlich in einem näheren Verband mit dem Kultus des Sonnengottes und begab sich dorthin. Bald indes hielt sie nochmals an; Trittsteine überkreuzten auch hier die Straße, und sie schritt wieder zur rechten Seite derselben zurück. So wendete sie jetzt ihre andere Profilseite zu und nahm sich ein wenig verändert aus, da ihre linke, das Gewand aufschürzende Hand nicht sichtbar ward und statt ihrer gebogenen Armhaltung die rechte gradlinig herabhing. In der weiteren Entfernung aber umwoben sie nun die goldwelligen Sonnenstrahlen mit dichterem Schleiergewirk, ließen nicht mehr unterscheiden, wo sie, auf einmal vor dem Haus des Meleager verschwindend, geblieben sei.

Norbert Hanold stand noch, ohne ein Glied gerührt zu haben. Nur mit den Augen, und diesmal mit den leiblichen, hatte er Schritt um Schritt ihr kleiner werdendes Bild in sich

aufgenommen. Jetzt holte er zum erstenmal tief Atem, denn auch seine Brust war beinah reglos geblieben.

Zugleich aber hielt der sechste Sinn, die übrigen zur Nichtigkeit niederdrängend, ihn völlig in seiner Macht. War das, was eben vor ihm gestanden, ein Erzeugnis seiner Phantasie oder Wirklichkeit gewesen?

Er wußte es nicht, nicht ob er wache oder träume, suchte sich vergeblich darauf zu besinnen. Dann jedoch überlief's ihm plötzlich mit einem sonderbaren Schauer den Rücken. Er sah und hörte nichts, doch fühlte an geheimen Schwingungen seines Innern, daß Pompeji in der Mittagsgeisterstunde rings um ihn her zu leben begonnen hatte, und so lebte in ihr auch die Gradiva wieder und war in das Haus gegangen, das sie vor dem verhängnisvollen Augusttage des Jahres 79 bewohnt hatte.

Er kannte die Casa di Meleagro von früherem Besuch, war diesmal jedoch noch nicht dahin gekommen, sondern hatte nur im Museo Nazionale Neapels kurz vor dem Wandgemälde des Meleager und seiner arkadischen Jagdgenossin Atalanta angehalten, das in jenem Hause der Merkurstraße gefunden und nach dem das letztere benannt worden. Doch wie er nun, wieder zur Bewegungsfähigkeit gelangt, gleichfalls diesem zuschritt, ward ihm zweifelhaft, ob es wirklich seinen Namen nach dem Erleger des kalydonischen Ebers trage. Er entsann sich plötzlich eines griechischen Dichters Meleager, der allerdings wohl etwa um ein Jahrhundert vor der Zerstörung Pompejis gelebt hatte. Aber ein Nachkomme von ihm konnte hierher geraten sein und sich das Haus erbaut haben. Das stimmte mit etwas anderem in seinem Gedächtnis Aufgewachten überein, denn er erinnerte sich seiner Vermutung oder vielmehr gewissen Überzeugung, die Gradiva sei von griechischer Abkunft gewesen. Daneben freilich mischte sich in seine Vorstellung das Bild der Atalanta ein, wie's Ovid in einer der Metamorphosen geschildert:

Oben schloß ihr Gewand mit dem Dorn die geglättete Spange, Kunstlos lag ihr das Haar in den einzelnen Knoten gesammelt. Nicht im Wortlaut konnte er sich auf die Verse besinnen, doch ihr Inhalt war ihm gegenwärtig; und aus seinem Kenntnisvorrat gesellte sich hinzu, daß die junge Gattin des Öneussohnes Meleagros Kleopatra geheißen habe. Mit größerer Wahrscheinlichkeit aber handelte sich's nicht um den, sondern um den griechischen Dichter Meleager. So gaukelte es in der campanischen Sonnenglut mythologisch-literarhistorisch-archäologisch durch seinen Kopf.

An den Häusern des Castor und Pollux und des Centauren vorübergekommen, stand er jetzt vor der Casa di Meleagro, von deren Schwelle ihm, noch erkennbar, der eingelegte Gruß

›Have‹ entgegensah. An der Wand des Vestibulum überreichte Mercurius der Fortuna einen mit Geld gefüllten Beutel; das wies vermutlich allegorisch auf Reichtum und sonstige

glückliche Umstände der ehemaligen Bewohner hin. Dahinter öffnete sich das Atrium, dessen Mitte ein runder, von drei Greifen getragener Marmortisch einnahm.

Leer und lautlos lag der Raum da, den Hineingetretenen völlig fremd anblickend, keine

Erinnerung weckend, daß er schon hier gewesen sei. Doch dann tauchte sie ihm auf, denn das Hausinnere bot eine Abweichung von dem der übrigen ausgegrabenen Gebäude der Stadt. An das Atrium schloß sich nicht in gebräuchlicher Art das Peristylum jenseits des Tablinums nach rückwärts an, sondern zur linken Seite, dafür aber von weiterem Umfang und prächtigerer Ausstattung als irgendein anderes in Pompeji. Es war von einem Portikus umrahmt, den zwei Dutzend an der unteren Hälfte rot bemalte, an der oberen weiße Säulen trugen. Die verliehen dem großen, schweigsamen Raume Feierliches; hier befand sich in der Mitte eine Piscina in Gestalt eines Brunnens mit schön gearbeiteter Umfassung. Nach allem mußte das Haus einem angesehenen Manne von Bildung und Kunstsinn zur Wohnstatt gedient haben.

Die Augen Norberts gingen umher, und sein Ohr horchte. Doch auch hier regte sich nirgendwo etwas, klang kein leisester Ton. Zwischen diesem kalten Gestein gab es keinen Atemzug des Lebens mehr; wenn die Gradiva sich in das Haus des Meleager begeben hatte, war sie bereits wieder in nichts zergangen.

An die Rückseite des Peristyls stieß noch ein Raum, ein Oecus, der einstmalige Festsaal, ebenfalls an drei Seiten von Säulen, doch gelb bemalten, umgeben, die von weitem im Lichtauffall wie mit Gold belegt schimmerten. Zwischen ihnen indes leuchtete ein noch weit glühenderes Rot als von den Wänden herüber, mit dem kein Pinsel des Altertums, sondern die heutige junge Natur den Boden übermalt hatte. Dessen früheres kunstvolles Paviment lag völlig zerstört, verfallen und verwittert; Mai war's, der seine urälteste Herrschermacht hier wieder übte, und den ganzen Oecus bedeckte wie zur Zeit in vielen Häusern der Gräberstadt gleicherweise rotblühender Feldmohn, dessen Samenkörner die Winde herübergetragen und die Asche zum Aufgehen gebracht. Ein Gewoge dichtzusammengedrängter Blüten war's, oder so erschien's, obwohl sie in Wirklichkeit unbeweglich dastanden, denn der Atabulus fand zu ihnen herunter keinen Zugang, summte nur in der Höhe leise darüber weg. Doch die Sonne warf so flammendes Glanzgezitter auf sie nieder, daß es den Eindruck regte, als schwankten in einem Weiher rote Wellen hin und her.

Norbert Hanolds Augen waren in andren Häusern achtlos über den ähnlichen Anblick hingegangen, aber hier ward er davon seltsam durchschauert. Die Traublume erfüllte den Raum, am Rande des Lethewassers aufgewachsen, und Hypnos lag dazwischen hingestreckt, aus den Säften, welche die Nacht in den roten Kelchen gesammelt, sinnumdämmernden Schlaf ausspendend. Dem durch den Portikus des Peristyls in den Oecus Hineingeschrittenen war's, als fühle er seine Schläfe vom unsichtbaren Schlummerstab des alten Besiegers der Götter und Menschen angerührt, doch nicht mit schwerer Betäubung, nur eine traumhaft süße Lieblichkeit umwob ihm das Bewußtsein. Dabei indes blieb er noch Herr seines Fußes, setzte ihn an der Wand des ehemaligen Festsaales hin weiter vor, von der alte Bilder hersahen: Paris, den Apfel zuteilend, ein Satyr, der eine Aspisschlange in der Hand trug und eine junge Bacchantin mit ihr ängstigte.

Aber da wiederum plötzlich, unvorgesehen – nur etwa fünf Schritte von ihm entfernt, in dem schmalen Schatten, den ein einzelnes, noch erhalten gebliebenes Oberstück des

Saalportikus herabwarf, saß zwischen zweien der gelben Säulen auf den niedrigen Stufen

eine hellgewandete, weibliche Gestalt, die mit leichter Bewegung jetzt den Kopf ein wenig emporhob. Dadurch bot sie dem unbemerkt Herangekommenen, dessen Fußtritt sie offenbar erst eben vernommen, die Vollansicht ihres Antlitzes entgegen, das eine Doppelpemfindung bei ihm hervorrief, denn es erschien seinen Augen zugleich als ein fremdes und doch auch als ein bekanntes, schon gesehenes oder vorgestelltes. Aber am Stocken seines Atemzuges und Aussetzen seines Herzschlages erkannte er als unzweifelhaft, wem es angehöre. Er hatte gefunden, wonach er gesucht, was ihn unbewußt nach Pompeji getrieben; die Gradiva führte ihr Scheinleben in der mittägigen Geisterstunde noch fort und saß hier vor ihm, so wie er sie im Traum sich auf die Stufen des Apollotempels niederlassen gesehn. Auf ihren Knien lag etwas Weißes ausgebreitet, das sein Blick klar zu unterscheiden nicht fähig war; ein Papyrosblatt schien's zu sein, und eine Mohnblüte hob sich mit rotem Scheine von ihm ab.

In ihrem Gesicht drückte sich eine Überraschung aus, unter dem glanzbraunen Haare und der

schönen alabasterfarbigen Stirn sahen ihn zwei außerordentlich hellgesternete Augen mit

fragender Verwunderung an. Nur weniger Momente jedoch bedurfte es für ihn, dann hatte er die Übereinstimmung ihrer Züge mit denen des Profils erkannt. So mußten sie, von vorn

wahrgenommen, sein, und deshalb waren sie ihm doch auch beim ersten Blick nicht wirklich fremd gewesen. In der Nähe erhöhte ihr weißes Kleid durch die leichte Neigung ins

Gelbliche den warmen Farbenton noch; sichtlich bestand's aus einem feinen, äußerst weichen Wollenstoff, der den reichen Faltenwurf veranlaßte, und aus dem gleichen war das um den Kopf geschlagene Tuch gefertigt. Darunter schimmerte im Nacken mit einem Teil wieder das braune Haar hervor, kunstlos in einem einzelnen Knoten gesammelt; vorn am Hals, unter dem zierlichen Kinn, hielt eine kleine goldene Spange das Gewand zusammengeschlossen.

Das gelangte Norbert Hanold in halber Deutlichkeit zur Wahrnehmung, unwillkürlich hatte er nach seinem leichten Panamahut gefaßt, ihn abgezogen, und nun kam ihm in griechischer Sprache vom Mund: »Bist du Atalanta, die Tochter des Jasos, oder entstammst du dem Hause des Dichters Meleager?«

Die Angeredete blickte ihn, ohne eine Antwort zu geben, lautlos mit dem ruhig-klugen Ausdruck ihrer Augen an, und zwei Gedanken durchkreuzten sich in ihm: Entweder vermochte ihr wiedererstandenes Scheindasein überhaupt nicht zu sprechen, oder sie war doch nicht von griechischer Abkunft und der Sprache unkundig. So vertauschte er diese mit der lateinischen und fragte in ihr: »War dein Vater ein vornehmer Bürger Pompejis von lateinischem Ursprung?«

Darauf erwiderte sie indes ebensowenig, nur um ihre feingeschwungenen Lippen ging etwas leise Huschendes, als drängten sie eine Lachanwandlung zurück. Jetzt befiehl's ihn mit Schreck; offenbar saß sie nur als ein stummes Bild vor ihm, ein Scheinen, dem

die Sprache versagt war. Die Bestürzung über diese Erkenntnis prägte sich voll in seinen Zügen aus.

Aber da vermochten ihre Lippen dem Antriebe nicht mehr zu widerstehen, ein wirkliches Lächeln umspielte sie, und zugleich klang zwischen ihnen eine Stimme hervor: »Wenn Sie mit mir sprechen wollen, müssen Sie's auf Deutsch tun.«

Das war eigentlich merkwürdig aus dem Munde einer vor zwei Jahrtausenden verstorbenen Pompejanerin, oder wär' es für einen Hörer in anderer Sinnesverfassung gewesen. Doch

Norbert verging jede Befremdlichkeit unter zwei über ihm zusammenschlagenden Empfindungswogen, der einen, daß die Gradiva Sprachfähigkeit besaß, und der andern, die von ihrer Stimme aus seinem Innern aufgedrängt worden. Die klang grade so hell, wie's der Blick ihrer Augen war; nicht scharf, doch an eine angeschlagene Glocke erinnernd, ging ihr Ton durch die Sonnenstille über das blühende Mohngefeld hin, und dem jungen Archäologen kam's plötzlich zum Bewußtsein, in sich, in seiner Vorstellung habe er sie schon so gehört. Und unwillkürlich gab er seinem Gefühl laut Ausdruck: »Ich wußte es, so klänge deine Stimme.«

In ihrem Gesicht stand zu lesen, sie suche nach einem Verständnis für etwas, doch finde es

nicht. Auf seine letzte Äußerung entgegnete sie nun: »Wie konnten Sie das? Sie haben doch noch nie mit mir gesprochen.«

Ihm war's nicht im geringsten mehr auffällig, daß sie Deutsch sprach und ihn nach dem heutigen Brauch in der dritten Person anredete; da sie's tat, begriff er vielmehr völlig, es könne nicht anders geschehn, und er erwiderte schnell: »Nein, gesprochen nicht – aber ich rief dir zu, als du dich zum Schlafen hinlegtest, und stand dann bei dir – dein Gesicht war so ruhig-schön wie von Marmor. Darf ich dich bitten – leg' es noch einmal wieder so auf die Stufe zurück –«

Während seines Sprechens hatte sich etwas Eigentümliches begeben. Von den Mohnblüten

her war ein goldfarbiger Falter, am Innenrand der Oberflügel leicht rot überhaucht, zu den

Säulen herangeflattert, umgaukelte ein paarmal den Kopf der Gradiva und ließ sich dann

auf dem braunen Haargewell über ihrer Stirn nieder. Zugleich aber wuchs ihre Gestalt schlank und hoch empor, denn sie stand mit einer ruhig-raschen Bewegung auf, richtete Norbert Hanold kurz und stumm noch einen Blick entgegen, aus dem etwas sprach, als ob sie ihn für einen Irrsinnigen ansehe, und den Fuß versetzend, schritt sie in ihrer Gangart, den Säulen des alten Portikus entlang, davon. Nur flüchtig noch sichtbar, dann schien sie in den Boden versunken zu sein.

Er stand atemberaubt, wie betäubt, doch hatte er mit dumpfem Verständnis aufgefaßt, was sich vor seinen Augen zugetragen habe. Die Mittagsgeisterstunde war vorüber und in der

Gestaltung eines Schmetterlings von der Asphodeloswiese des Hades herauf eine geflügelte Botin gekommen, um die Abgeschiedene an ihre Rückkehr dorthin zu mahnen. Damit verband sich ihm, ob auch in verworrener Undeutlichkeit, noch etwas

anderes. Er wußte, daß der schöne Falter der Mittelmeerländer den Namen Kleopatra trug, und so hatte die junge Gattin des kalydonischen Meleager geheißen, die aus Schmerz über seinen Tod sich selbst den Unterirdischen zum Opfer gebracht.

Von seinem Mund irrte der Fortschreitenden ein Ruf nach: »Kehrst du morgen in der Mittagsstunde wieder hieher?« Doch sie wendete sich nicht um, gab keine Antwort und verschwand nach wenig Augenblicken im Winkel des Oecus hinter den Säulen. Nun durchfuhr's ihn jäh wie mit einem treibenden Stoß, daß er ihr nacheilte. Aber ihr helles Gewand kam nirgendwo mehr zum Vorschein, von den heißen Sonnenstrahlen überflammt, lag rings um ihn die Casa di Meleagro ohne Regung und Laut, nur die Kleopatra schwebte auf ihren rotschimmernden Goldflügeln, langsame Kreise ziehend, wieder über dem dichten Gedränge der Mohnblüten dahin.

Wann und auf welche Weise er zum Ingresso zurückgekommen sei, war Norbert Hanold nicht im Gedächtnis haftengeblieben; er trug nur in der Erinnerung, daß sein Magen peremptorisch verlangt hatte, sich sehr verspätet im Diomed etwas aufzulesen zu lassen, und dann war er auf dem ersten besten Wege ziellos davongewandert, an den Golfstrand nördlich von Castellammare geraten, wo er sich auf einen Lavablock gesetzt und der Seewind ihm um den Kopf geblasen, bis die Sonne ungefähr in der Mitte zwischen dem Monte Sant' Angelo über Sorrent und dem Monte Epomeo auf Ischia untergegangen. Doch trotz diesem jedenfalls mehrstündigen Aufenthalt am Wasser hatte er aus der frischen Luft dort für seine geistige Sinnesbeschaffenheit keinen Vorteil gezogen, sondern kehrte zum Gasthof ziemlich im nämlichen Zustand zurück, in dem er ihn verlassen. Er traf die übrigen Gäste bei eifriger Beschäftigung mit der »cena« an, ließ sich in einem Winkel der Stube einen Fiaschetto mit Vesuvwein bringen, betrachtete die Gesichter der Speisenden und hörte ihren Unterhaltungen zu. Aus den Mienen aller wie aus ihren Reden aber ging ihm als vollkommen zweifellos hervor, daß niemand unter ihnen einer toten, in der Mittagsstunde wieder flüchtig zum Leben gelangten Pompejanerin begegnet sei und mit ihr gesprochen habe. Dies war allerdings von vornherein anzunehmen gewesen, da sie sich um die Zeit sämtlich beim pranzo befunden hatten; warum und wozu eigentlich, wußte er sich nicht anzugeben, doch nach einer Weile ging er zum Konkurrenten des Diomed, ins »Hotel Suisse« hinüber, setzte sich auch dort in eine Ecke, da er etwas bestellen mußte, ebenfalls vor ein Fläschchen Vesuvio, und gab sich hier mit Augen und Ohren den gleichen Nachforschungen hin. Sie führten genau zu dem nämlichen Ergebnis, nur außerdem noch zu dem weiteren, daß ihm nunmehr sämtliche zeitweiligen lebendigen Besucher Pompejis von Angesicht zu Angesicht bekannt geworden waren. Das bildete zwar einen Zuwachs seiner Kenntnisse, den er kaum als Bereicherung ansehen konnte, allein dennoch berührte ihn daraus eine gewisse befriedigende Empfindung, daß in den beiden Unterkunftstätten kein Gast, weder männlichen noch weiblichen Geschlechtes, vorhanden sei, zu dem er nicht vermittelt Ansehens und Anhörens in ein, wenn auch einseitiges, persönliches Verhältnis getreten war. Selbstverständlich war ihm mit keinem Gedanken die widersinnige Annahme in den Sinn gekommen, er könne möglicherweise in einer der beiden Wirtschaften die Gradiva antreffen, aber er hätte eidlich zu beschwören vermocht, daß sich niemand in jenen aufhalte, der oder die mit ihr nur im allerentferntesten eine Spur von Ähnlichkeit besitze. Während seiner Betrachtungen hatte er aus dem Fiaschetto ab und zu in sein Glas geschonken, dies hin und wieder ausgetrunken, und als dadurch allgemach der erstere inhaltslos geworden, stand er auf und ging zum Diomed zurück. Den Himmel hielten jetzt unzählbare blitzende und flimmernde Sterne übersät, jedoch nicht in der herkömmlich-

unbeweglichen Weise, sondern es erregte Norbert den Eindruck, als ob der Perseus, die Kassiopeia und die Andromeda mit noch einigen Nachbarn und Nachbarinnen, sich leicht hierhin und dorthin verneigend, einen langsamen Reigen aufführten, und auch unten auf dem Erdboden, schien's ihm, beharrten die dunklen Schattenrisse der Baumwipfel und Baulichkeiten nicht ganz auf dem nämlichen Standpunkt. Das konnte auf dem von altersher schwanken Boden der Gegend freilich nicht grade wundernehmen, denn die unterirdische Glut lauerte überall nach einem Aufbruch und ließ auch ein wenig von sich in die Rebstöcke und Trauben emporsteigen, aus denen der Vesuvio gekeltert wurde, der nicht zu den gewohnten Abendgetränken Norbert Hanolds zählte. Allein dieser trug in der Erinnerung, wenngleich dem Wein ein bißchen mit an der kreisenden Bewegung der Dinge zuzuschreiben sein mochte, daß alle Gegenstände schon seit der Mittagsstunde eine Neigung offenbart hatten, sich leise um seinen Kopf herumzudrehen, und so empfand er in dem bißchen Mehr nichts Neues, sondern nur eine Fortsetzung des bereits vorher Gewesenen. Er stieg zu seiner Camera hinan und stand noch ein Weilchen am offenen Fenster, nach dem Vesuvkegel hinüberblickend, über dem jetzt keine Rauchpinie den Wipfel ausbreitete, vielmehr umfloß ihn etwas wie das Hin- und Herwallen eines dunkelpurpurnen Mantels. Dann kleidete der junge Archäologe sich, ohne Licht angezündet zu haben, aus und suchte seine Lagerstätte. Doch wie er sich auf diese hinstreckte, war sie nicht das Bett des Diomed, sondern ein rotes Mohnfeld, dessen Blüten als ein weiches, sonnenheißes Kissen über ihm zusammenschlugen. Seine Feindin, die *musca domestica communis*, saß in halbhundertfältiger Anzahl, vom Dunkel zu lethargischem Stumpfsinn gebändigt, über seinem Kopf an der Stubenwand, nur eine schnurrte ihm, selbst in der Schlaftrunkenheit von ihrer Martergier getrieben, um die Nase. Aber er erkannte sie nicht als das absolut Böse, die jahrtausendealte Geißel der Menschheit, denn vor seinen geschlossenen Augen schwebte sie als eine rotgoldene Kleopatra um ihn her.

Als am Morgen die Sonne unter reger Beihülfe der Fliegen ihn aufweckte, konnte er sich nicht besinnen, was in der Nacht noch weiter an wundersamen ovidischen Metamorphosen um sein Bett vorgegangen sei. Doch zweifellos hatte irgendein mystisches Wesen, unablässig Traumgespinste webend, neben ihm gesessen, denn er fühlte seinen Kopf vollständig damit angefüllt und verhängt, so daß alle Denkfähigkeit darin ausweglos eingesperrt saß und nur das eine ihm im Bewußtsein stand, er müsse genau um die Mittagsstunde wieder im Hause des Meleager sein. Dabei hatte sich indes eine Scheu seiner bemächtigt, wenn die Torhüter am Ingresso ihm ins Gesicht sähen, würden sie ihn nicht hineinlassen, überhaupt sei's nicht ratsam, daß er sich in der Nähe der Beobachtung von Menschaugen aussetze. Dem zu entgehen, gab's für den Pompeji-Kundigen ein, freilich vorschriftswidriges Mittel, doch er befand sich nicht in der Verfassung, gesetzlichen Anordnungen eine Bestimmung seines Verhaltens zuzuerkennen, stieg wieder, wie am Abend seiner Ankunft, zur alten Stadtmauer hinan und umschritt auf dieser in weitem Halbbogen die Trümmerwelt bis zur einsam-unbewachten Porta di Nola. Hier fiel's nicht schwierig, ins Innere hinunterzugelangen, und er begab sich abwärts, ohne sein Gewissen übermäßig damit zu beschweren, daß er der ›amministracione‹ durch sein selbstherrliches Verfahren vorderhand zwei Lire Eintrittsgeld entzog, die er ihr wohl später auf irgendeine andere Weise zukommen lassen konnte. So hatte er ungesehen einen sonst von niemandem aufgesuchten, interesselosen, zum größten Teile noch unausgegrabenen Stadtteil erreicht, setzte sich in einen verborgenen Schattenwinkel und wartete, dann und wann seine Uhr zu Rat ziehend, auf das Vorrücken der Zeit. Einmal traf sein Blick in einiger Entfernung auf

etwas silberweiß glänzend aus dem Schutt Aufragendes, ohne daß sein unsicheres Sehvermögen erkannte, was es sei. Doch trieb's ihn unwillkürlich hinanzugehn, und da stellte es sich als ein hoher, ganz mit weißen Glockenkelchen behängter Asphodelos-Blütenschaft heraus, dessen Samen der Wind von draußen hierhergetragen. Die Blume der Unterwelt war's, deutungsvoll und, wie's ihm zum Gefühl kam, für sein Vorhaben bestimmt, hier aufzuwachsen; er brach den schlanken Stengel ab und kehrte damit nach seinem Sitz zurück. Mehr und mehr brannte die Maisonne heiß wie gestern nieder, näherte sich endlich ihrer Mittagshöhe, und nun machte er sich durch die lange Strada di Nola auf den Weg. Diese lag todesstill verlassen, wie auch fast alle übrigen schon; drüben nach Westen drängten sich bereits sämtliche Vormittagsbesucher wieder der Porta Marina und den Suppentellern zu. Nur glutdurchwirkte Luft zitterte, und in der Glanzblendung erschien die einsame Gestalt Norbert Hanolds mit der Asphodilstaude wie die eines in moderner Kleidung daherschreitenden Hermes Psychopompos, auf der Wanderung begriffen, um eine abgeschiedene Seele zum Hades hinunterzuleiten.

Nicht bewußt, doch einem Instinkttrieb folgend, fand er sich durch die Strada della Fortuna

weiter bis zur Merkurstraße zurecht und gelangte, rechtshin in diese abbiegend, vor die Casa

di Meleagro. Ebenso leblos wie gestern empfingen ihn hier das Vestibulum, Atrium und Peristylum, zwischen den Säulen des letzteren flammten die Mohnblüten des Oecus herüber. Dem in diesen Eintretenden aber war's nicht deutlich, ob er gestern oder vor zweitausend Jahren hier gewesen sei, um bei dem Eigentümer des Hauses irgendeine Erkundigung einzuziehn, die für die archäologische Wissenschaft größte Wichtigkeit besessen; welche, wußte er sich indes nicht anzugeben, und außerdem war ihm, ob auch in einem Widerspruch damit, die gesamte Altertumswissenschaft das Zweckloseste und Gleichgültigste auf der Welt. Er begriff nicht, daß ein Mensch sich mit ihr befassen könne, da es doch nur ein einziges gab, auf das sich alles Denken und Ergründen richten mußte; von welcher Beschaffenheit die körperliche Erscheinung eines Wesens sei, das zugleich tot und lebendig, wenn auch dies letztere nur in der Mittagsgeisterstunde, war. Oder nur grade am gestrigen Tage gewesen war, vielleicht nur ein einzigesmal in einem Jahrhundert oder Jahrtausend, denn ihn überfiel's jetzt plötzlich mit Gewißheit, seine heutige Rückkehr hierher sei vergeblich. Er treffe die Gesuchte nicht an, weil ihr nicht verstattet worden iederzukommen, erst nach einer Zeit, in der auch er seit lange nicht mehr zu den Lebenden gehöre, ebenfalls tot, begraben und vergessen sei. Allerdings, wie sein Fuß nun an der Wand unter dem apfelausteilenden Paris entlangschritt, gewährte sein Blick die Gradiva ebenso wie gestern vor sich, in derselben Gewandung zwischen den gleichen zwei gelben Säulen auf der nämlichen Stufe sitzend. Doch er ließ sich nicht von einem Gaukelspiel seiner Einbildungskraft täuschen, sondern wußte, nur die Phantasie gestalte ihm als Trugwerk wieder vor Augen, was er gestern dort in Wirklichkeit gesehn. Nicht umhin aber konnte er, sich der Anschauung der von ihm selbst geschaffenen wesenlosen Erscheinung hinzugeben, stand anhaltend, und ohne sein Wissen kamen ihm in einem Ton des Leides die Worte vom Mund: »Oh, daß du noch wärest und lebstest!«

Seine Stimme verhallte, und danach lag wieder das hauchlose Schweigen zwischen den Überresten des alten Festsaaes. Doch dann durchklang eine andere die leere Stille und sagte: »Willst du dich nicht auch setzen? Du siehst ermüdet aus.«

Norbert Hanolds Herzschlag stand einmal still. So viel brachte sein Kopf an Besinnung zusammen: Eine Vision vermochte nicht zu sprechen. Oder übte auch eine

Gehörhalluzination Betrug an ihm? Starr dreinblickend, stützte er sich mit der Hand an einer Säule.

Da fragte die Stimme wieder, und es war die, welche niemand sonst als die Gradiva besaß:

»Bringst du mir die weiße Blume?«

Ein Betäubungsschwindel faßte ihn an, er fühlte, daß die Füße ihn nicht mehr hielten, sondern zum Sitzen zwangen, und er ließ sich ihr gegenüber an der Säule auf die Stufe niedergleiten. Ihre hellen Augen waren auf sein Gesicht gerichtet, doch mit andersgeartetem Blick, als mit dem sie ihn gestern bei ihrem plötzlichen Aufstehen und Davongehn angesehen hatte. Aus dem hatte etwas Unmutiges und Zurückweisendes gesprochen, das war weggeschwunden, als ob sie inzwischen zu einer veränderten Auffassung gelangt sei, und ein

Ausdruck von suchender Neugier oder Wißbegier an die Stelle getreten. Und ähnlich schien

sie sich auch darauf besonnen zu haben, daß die heute bräuchliche Anrede in der dritten

Person ihrem Munde und den Umständen des Raumes nicht angemessen sei, denn sie hatte sich auch des ›Du‹ bedient, und es kam ihr eigentlich ohne Schwierigkeit, wie etwas Natürliches von den Lippen. Da er aber auf ihre letzte Frage gleichfalls stumm geblieben war, nahm sie nochmals wieder das Wort und sagte:

»Du sprachst gestern, du hättest mir einmal zugerufen, als ich mich zum Schlafen hingelegt, und nachher bei mir gestanden; mein Gesicht sei da ganz weiß wie Marmor gewesen. Wann und wo war das? Ich kann mich nicht daran erinnern und bitte dich, es mir genauer mitzuteilen.«

Norbert hatte jetzt so viel Sprachfähigkeit gewonnen, daß ihm möglich fiel zu antworten: »In der Nacht, als du dich am Forum auf die Stufen des Apollotempels setztest und der Aschenfall vom Vesuv dich zudeckte.«

»Ach so – damals. Ja richtig – das war mir nicht eingefallen. Aber ich hätte mir denken können, daß es eine derartige Bewandnis damit haben müsse. Als du's gestern sagtest, kam's mir nur zu unerwartet, und ich war zuwenig darauf vorbereitet. Doch das geschah, wenn ich mich recht besinne, vor bald zwei Jahrtausenden. Lebtest du denn damals schon? Mich deucht, du siehst jünger aus.«

Sie sprach's sehr ernsthaft, nur am Schluß spielte ihr ein leichtes, äußerst anmutiges Lächeln um den Mund. Er war in eine verlegene Unschlüssigkeit geraten und erwiderte ein wenig stotternd: »Nein, wirklich, glaub' ich, lebte ich wohl im Jahre 79 noch nicht – es war vielleicht – ja, es ist wohl der Seelenzustand, den man Traum nennt, gewesen, der mich in die Zeit vom Untergang Pompejis zurückbrachte – aber ich erkannte dich auf den ersten Blick wieder –«

In den Zügen der ihm nur auf ein paar Schritte Entfernung Gegenübersitzenden kennzeichnete sich merklich eine Überraschung, und sie wiederholte mit einem Ton von Verwunderung: »Du erkanntest mich wieder? In dem Traum? Woran?«

»Gleich zuerst an deiner besonderen Gangart.«

»Auf die hattest du achtgegeben? Und gehe ich denn besonders?«

Ihr Erstaunen hatte sich wahrnehmbar noch erhöht; er versetzte: »Ja – weißt du's selbst nicht? – anmutreicher als irgendeine sonst, wenigstens unter den jetzt Lebenden gibt es keine. Doch ich erkannte dich auch sofort an allem übrigen, der Gestalt und dem Antlitz, deiner Haltung und Gewandung, denn alles stimmte aufs genaueste mit deinem Reliefbild in Rom überein.«

»Ach so –« wiederholte sie noch einmal in ähnlichem Ton wie vorher –
»mit meinem Reliefbild in Rom. Ja, daran hatte ich auch nicht gedacht und weiß sogar im Augenblick nicht genau – wie ist es doch – und dort hast du's also gesehen?«

Nun berichtete er, der Anblick desselben habe ihn so angezogen, daß er hocheifrig gewesen sei, in Deutschland einen Abguß davon zu bekommen, der schon seit Jahren in seinem Zimmer hänge. Den betrachte er täglich, ihm sei die Vermutung aufgegangen, das Bild müsse eine junge Pompejanerin darstellen, die in ihrer Heimatstadt über die Trittsteine einer Straße wegschreite, und das habe jener Traum ihm bestätigt. Jetzt wisse er auch, daß er dadurch getrieben worden, wieder hierher zu reisen, um nachzusuchen, ob er nicht irgendeine Spur von ihr auffinden könne. Und wie er gestern mittags an der Ecke der Merkurstraße gestanden, sei sie selbst plötzlich grade ebenso wie ihr Bildnis vor ihm über die Trittsteine weggeschritten, als ob sie sich drüben in das Haus des Apollo begeben wollte. Dann habe sie weiterhin die Straße wieder zurücküberkreuzt und sei vor dem Hause des Meleager verschwunden.

Dazu nickte sie mit dem Kopf und sagte: »Ja, ich hatte die Absicht, das Haus des Apollo aufzusuchen, ging dann jedoch hierher.«

Er fuhr fort: »Dadurch kam mir der griechische Dichter Meleager ins Gedächtnis, und ich glaubte, du seiest eine Nachkommin von ihm und kehrtest – in der Stunde, die es dir gestattet – in dein Vaterhaus zurück. Aber, als ich dich Griechisch ansprach, verstandest du es nicht.«

»War das Griechisch? Nein, das verstand ich nicht oder hab' es wohl vergessen. Doch wie du jetzt wiederkamst, hörte ich dich etwas sprechen, was mir verständlich wurde. Du drücktest den Wunsch aus, jemand möchte doch noch dasein und leben. Nur begriff ich nicht, wen du damit meinst.«
Das ließ ihn erwidern, er habe bei ihrem Anblick geglaubt, sie sei es nicht wirklich, sondern

nur seine Phantasie täusche ihm ihr Bild an der Stelle, wo er sie gestern angetroffen, wieder vor. Dazu lächelte sie und pflichtete bei: »Es scheint, daß du Grund haben magst, dich vor einem Übermaß von Einbildungsvermögen in acht zu nehmen, obwohl ich bei meinem Zusammensein mit dir nicht auf solche Vermutung gekommen war.« Aber sie brach davon ab und fügte nach: »Was ist es denn mit meiner Gangart, von der du vorhin sprachst?«

Merkbar war's, daß ein in ihr rege gewordenes Interesse sie darauf zurückbrachte, und ihm kam vom Mund: »Wenn ich dich bitten darf –«

Dabei indes stockte er, denn ihm geriet schreckhaft in Erinnerung, daß sie gestern plötzlich aufgestanden und davongeschritten sei, als er sie gebeten hatte, sich noch einmal so auf der Stufe, wie auf der des Apollotempels, zum Schlaf hinzulegen, und dunkel brachte etwas in seinem Kopf den Blick, den sie beim Weggang auf ihn gerichtet, damit in Verbindung. Doch jetzt erhielt sich der ruhig-freundliche Ausdruck ihrer Augen gleichmäßig fort, und da er nicht weitersprach, sagte sie: »Es war artig von dir, daß dein Wunsch, jemand möge noch leben, mir galt. Wenn du dafür etwas von mir bitten willst, erfülle ich es dir gern.«

Das beschwichtigte seine Furcht, und er entgegnete: »Es würde mich glücklich machen, dich in der Nähe so gehen zu sehn wie dein Bildnis –«

Bereitwillig, ohne etwas zu erwidern, stand sie auf, schritt eine Strecke zwischen der Wand und den Säulen entlang. Genau die ihm so festeingeprägte, ruhig-behende Gangart mit der sich fast senkrecht emporhebenden Sohle war's, nur nahm er zum erstenmal gewahr, daß sie unter dem fußfreien Gewand keine Sandalen, sondern sandfarbig helle Schuhe von feinem Leder trug. Als sie zurückkehrte und sich schweigend wieder hinsetzte, zog er unwillkürlich diesen Unterschied ihrer Fußbekleidung von der auf dem Relief in Rede. Darauf entgegnete sie: »Die Zeit ändert ja immerzu an allem, und für die gegenwärtige passen Sandalen nicht, darum lege ich Schuhe an, die besser gegen Staub und Regen schützen. Aber weshalb batest du mich, vor dir zu gehen? Was ist denn Besonderes daran?«

Ihr nochmals ausgedrückter Wunsch, dies zu erfahren, bekundete sie nicht ganz von einer weiblichen Neugierde frei. Der Befragte erläuterte nun, daß es sich um die eigenartig hohe Aufstellung ihres zurückgehaltenen Fußes während des Ausschreitens handle, und knüpfte daran, wie er in seiner Heimat mehrere Wochen lang auf der Straße den Gang der heutigen Frauen zu beobachten gesucht habe. Doch es scheine, daß diese schöne Bewegungsweise ihnen völlig verlorengegangen sei, mit Ausnahme vielleicht von einer einzigen, die ihm einmal den Eindruck, so zu gehen, gemacht. Sicher habe er dies indes in dem Menschengedränge um sie her nicht feststellen können und ihn wohl eine Augentäuschung befallen gehabt, da ihm vorgekommen sei, als ob auch ihre Gesichtszüge etwas denen der Gradiva geähnelt hätten.

»Wie schade«, antwortete sie, »denn die Feststellung wäre doch von

großer wissenschaftlicher Bedeutung gewesen, und wenn sie dir gelungen wäre, hättest du vielleicht die weite Reise hierher nicht zu machen gebraucht. Doch von wem sprachst du eben? Wer ist die Gradiva?»

»So habe ich mir dein Bild benannt, da ich deinen wirklichen Namen nicht wußte – und auch jetzt noch nicht weiß.«

Das letzte setzte er ein bißchen zögernd hinzu, und auch ihr Mund zauderte ein wenig, ehe sie auf die indirekte Frage seiner Nachfügung erwiderte: »Ich heiße Zoë.«

Ihm entflog mit einem schmerzlichen Ton: »Der Name steht dir schön an, aber er klingt mir als ein bitterer Hohn, denn Zoë heißt das Leben.«

»Man muß sich in das Unabänderliche finden«, entgegnete sie, »und ich habe mich schon lange daran gewöhnt, tot zu sein. Nun aber ist für heute meine Zeit vorbei; du hast die Grabesblume mitgebracht, daß sie mich auf den Weg zurückgeleiten soll. So gib sie mir.«

Aufstehend streckte sie die schmale Hand vor, und er reichte ihr die Asphodelosstaude, doch behutsam, ihre Finger nicht zu berühren. Den Blütenzweig annehmend, sagte sie: »Ich danke dir. Solchen, die besser daran sind, gibt man im Frühling Rosen, doch für mich ist die Blume der Vergessenheit aus deiner Hand die richtige. Morgen wird es mir verstattet sein, um diese Stunde noch wieder hierher zu kommen. Wenn auch dich dein Weg dann noch einmal ins Haus des Meleager führt, können wir uns wie heute am Mohnrand gegenüber sitzen. Auf seiner Schwelle steht: Have, und ich spreche es dir: Have!«

Sie ging und verschwand wie gestern an der Umbiegung des Portikus, als ob sie dort in den Boden niedergesunken sei. Leer und stumm lag alles wieder, nur aus einiger Entfernung her scholl einmal kurz ein heller, gleich wieder abgebrochener Ton wie von einem lachenden Ruf eines über die Trümmerstadt hinfliegenden Vogels. Der Zurückgebliebene sah auf den verlassenen Stufensitz hinunter, dort schimmerte etwas Weißes, das Papyrusblatt schien's zu sein, das die Gradiva gestern auf den Knien gehalten und heute mitzunehmen vergessen hatte. Doch wie er scheu die Hand danach streckte, war's ein kleines Skizzenbuch mit Bleistiftzeichnungen verschiedener Überreste aus mehreren Häusern Pompejis. Das vorletzte Blatt zeigte den Greifentisch im Atrium der Casa di Meleagro abgebildet, und auf dem letzten war ein Anfang gemacht, über die Mohnblüten des Oecus hin den Durchblick durch die Säulenreihe des Peristyls wiederzugeben. Ebenso Verwundersames rührte daraus an, daß die Abgeschiedene in einem Skizzenbuch von heutiger Art zeichnete, wie daß sie ihren Gedanken in deutscher Sprache Ausdruck gab. Doch waren das nur geringfügige Wunderzugaben neben der großen ihrer Wiederbelebung, und offenbar benützte sie die mittägige Freistunde dazu, die Umgebung, in der sie einst gelebt, mit ungewöhnlicher künstlerischer Begabung sich gegenwärtig zu erhalten. Die Darstellungen zeugten von fein ausgebildetem Auffassungssinn, wie jedes ihrer Worte von klugem Denkvermögen,

und vermutlich hatte sie oftmals an dem alten Greifentisch gesessen, so daß er ihr ein besonders wertvolles Erinnerungsstück war.

Mechanisch ging Norbert mit dem Büchlein ebenfalls den Portikus entlang und nahm an der Stelle, wo dieser umbog, in der Mauer einen schmalen Spalt gewahr, doch breit genug, um eine Gestalt von ungewöhnlicher Schlankheit in das Nebengebäude und wohl weiter nach dem Vicolo del Fauno an der andern Seite des Hauses hindurchzulassen. Zugleich aber durchschoß es ihm den Kopf mit der Erkenntnis, die Zoë-Gradiva versinke hier nicht in den Boden – das war an sich auch vernunftwidrig, und er begriff nicht, es geglaubt zu haben –, sondern begeben sich auf diesem Wege zu ihrer Gruft zurück. Die mußte in der Gräberstraße sein, und fortstürzend eilte er in die Merkurstraße hinaus und weiter bis zum Tor des Herkules. Allein, als er an diesem atemlos und in Schweiß gebadet eintraf, war's schon zu spät; leer dehnte sich die breite Strada di Sepolcri weißblendend hinunter, nur an ihrem Ende schien hinter dem glitzernden Strahlenvorhang ein leichter Schatten ungewiß vor der Villa des Diomedes zu zergehen.

Norbert Hanold verbrachte die zweite Hälfte dieses Tages mit einem Gefühl, daß Pompeji überall oder wenigstens da, wo er sich grad aufhalte, in eine Nebelwolke eingehüllt sei. Die war nicht nach ihrer sonstigen Art grau, düster und trübsinnig, vielmehr eigentlich heiter und äußerst vielfarbig, blau, rot und braun, hauptsächlich leicht gelblich-weiß und alabasterweiß, dazu von Sonnenstrahlen mit goldenen Fäden durchspinnen. Auch beeinträchtigte sie weder das Sehvermögen des Auges noch die Gehörkraft des Ohres, nur durch sie hindurch denken ließ sich nicht, und das machte doch eine Wolkenmauer daraus, deren Wirkung mit dem dichtesten Nebel wetteiferte. Dem

jungen Archäologen war's ungefähr, als werde ihm allstündlich in unsichtbarer und auch sonst nicht bemerkbarer Weise ein Fiaschetto mit Vesuvio beigebracht, der einen unterlaßlosen Kreislauf in seinem Gehirn ausführe. Davon suchte er sich instinktiv durch Anwendung von Gegenmitteln zu befreien, indem er einerseits häufig Wasser trank, andererseits möglichst viel und weit umherlief. Seine medizinischen Kenntnisse waren nicht umfangreich, allein sie verhalfen ihm doch zu der Diagnose, dieser unbekannte Zustand müsse einem zu starken Blutandrang nach dem Kopf, vielleicht in Verbindung mit einer beschleunigten Herztätigkeit, entspringen, denn er fühlte die letztere, ebenfalls als etwas ihm bisher völlig Fremdartiges, ab und zu an einem raschen Klopfen gegen seine Brustwandung. Im übrigen verhielten sich seine Gedanken, die nicht nach außen durchdringen konnten, im Innern keineswegs untätig, oder richtiger war's nur ein Gedanke, der dort den Alleinbesitz angetreten hatte und eine rastlose, wenngleich vergeblich bleibende Geschäftigkeit betrieb. Er drehte sich dabei immerwährend um die Frage herum, von welcher leiblichen Beschaffenheit die Zoë-Gradiva sein möge, ob sie während ihres Aufenthaltes im Hause des Meleager ein körperhaftes Wesen oder nur eine Trugnachahmung dessen, das sie ehemals besessen habe, sei. Für das erstere schien physikalisch-physiologisch-anatomisch zu reden, daß sie über Organe zum Sprechen verfügte und mit den Fingern einen Bleistift zu halten vermochte. Aber bei Norbert überwog doch die Annahme, wenn er sie berühren, etwa seine Hand auf die ihrige legen würde, träfe er damit nur auf leere Luft. Sich darüber zu vergewissern, trieb ihn ein eigentümlicher Drang, indes eine ebenso große Scheu hielt ihn in der Vorstellung

auch davon zurück. Denn er empfand, die Bestätigung jeder der beiden Möglichkeiten müsse etwas Bangniseinflößendes mit sich bringen. Die Körperhaftigkeit der Hand würde ihn mit einem Schreck durchfahren und ihre Körperlosigkeit ihm einen starken Schmerz verursachen.

Mit diesem, nach wissenschaftlicher Ausdrucksweise ohne Anstellung eines Experimentes nicht lösbaren Problem fruchtlos beschäftigt, gelangte er bei seiner weiten Umherwanderung am Nachmittag bis zu den südwärts von Pompeji aufsteigenden Vorbergen der großen Gebirgsgruppe des Monte Sant' Angelo und traf hier unvorgesehen mit einem älteren, schon graubärtigen Herrn zusammen, der nach seiner Ausrüstung mit allerhand Gerätschaften ein Zoolog oder Botaniker zu sein und an einem heißbesonnenen Abhang eine Nachspürung anzustellen schien. Der drehte den Kopf um, da Norbert dicht an ihn hingeraten war, sah diesen einen Augenblick überrascht an und sagte dann: »Interessieren Sie sich auch für die Faraglioneensis? Das hätte ich kaum vermutet, aber mir ist es durchaus wahrscheinlich, daß sie sich nicht nur auf den Faraglione bei Capri aufhält, sondern sich mit Ausdauer auch am Festland finden lassen muß. Das vom Kollegen Eimer angegebene Mittel ist wirklich gut, ich habe es schon mehrfach mit bestem Erfolg angewendet. Bitte, halten Sie sich ganz ruhig –«

Der Sprecher brach ab, setzte behutsam einige Schritte am Gelände empor vorwärts und hielt, sich reglos auf den Boden hinstreckend, eine aus einem langen Grashalm hergestellte kleine Schlinge vor eine schmale Felsritze, aus der das bläulich schillernde Köpfchen einer Eidechse hervorsah. So blieb er ohne die leiseste Bewegung liegen, und Norbert Hanold wendete sich hinter seinem Rücken geräuschlos um und kehrte auf den Weg, den er gekommen, zurück. Ihm war's dunkel, das Gesicht des Lazertenjägers sei schon einmal, wahrscheinlich in einem der beiden Gasthöfe, an seinen Augen vorübergegangen, darauf wies auch die Anrede desselben hin. Es hatte etwas kaum Glaubliches, was für närrisch merkwürdige Vorhaben Leute zu der weiten Fahrt nach Pompeji veranlassen konnten; froh, daß es ihm gelungen sei, sich so rasch von dem Schlingensteller loszumachen, und wieder imstande zu sein, seine Denkkraft auf das Problem der Körperhaftigkeit oder -losigkeit zurückzurichten, begab er sich auf die Rückwanderung. Doch verleitete ein Seitenweg ihn einmal zu unrichtigem Abbiegen und brachte ihn, statt zum westlichen Rand, an das Ostende der langgestreckten alten Stadtmauer; in seine Gedanken vertieft, nahm er die Irrung erst gewahr, als er dicht an ein Gebäude herangekommen, das weder der ›Diomed‹ noch das ›Hotel Suisse‹ war. Trotzdem trug es die Anzeichen einer Wirtschaft an sich, unweit davon erkannte er die Reste des großen pompejischen Amphitheaters, und ihm kam von früher ins Gedächtnis, daß in der Nähe des letzteren noch ein Gasthaus, der ›Albergo del Sole‹, vorhanden sei, wegen seiner abgelegenen Entfernung vom Bahnhof meistens nur von einer geringen Gästezahl aufgesucht werde und ihm selbst auch unbekannt geblieben sei. Der Weg hatte ihm heiß gemacht, dazu das nebelhafte Kreisen in seinem Kopf nicht vermindert, so trat er in die offene Tür ein und ließ sich das von ihm als nützlich

gegen den Blutandrang erachtete Mittel einer Flasche kohlensauren Wassers geben. Das Zimmer stand, selbstverständlich bis auf den vollzählig versammelten Fliegenbesuch, leer, und der unbeschäftigte Wirt nützte, mit dem Eingekehrten eine Unterhaltung anknüpfend, die Gelegenheit, sein Haus und die darin enthaltenen ausgegrabenen Schätze bestens in Empfehlung zu bringen. Nicht grade unverständlich deutete er darauf hin, daß es in der Nähe von Pompeji Leute gäbe, bei denen unter den vielen von ihnen zum Verkauf ausgestellten Gegenständen kein einziges Stück echt, sondern alle nachgemacht seien, während er, sich mit einer geringeren Anzahl begnügend, seinen Gästen nur zweifellos Ungefälschtes anbiete. Denn er erwarb lediglich Dinge, bei deren Zutageförderung er selbst anwesend war, und im Weitergang seiner Beredsamkeit ergab sich, daß er auch zugegen gewesen, als man in der Gegend des Forum das junge Liebespaar aufgefunden, das sich bei der Erkenntnis des unabwendbaren Unterganges fest mit den Armen umschlungen und so den Tod erwartet habe. Davon hatte Norbert schon früher gehört, darüber als über eine Fabelerfindung irgendeines besonders phantasiereichen Erzählers die Achsel gezuckt, und er wiederholte dies auch jetzt, wie der Wirt ihm zum Beleg eine mit grüner Patina überkrustete Metallspange herbeiholte, die in seiner Gegenwart neben den Überresten des Mädchens aus der Asche gesammelt worden. Aber als der im Sonnenhof Eingekehrte sie in die eigene Hand nahm, übte doch die Einbildungskraft solche Übermacht auf ihn aus, daß er plötzlich, ohne weiteres kritisches Bedenken, den dafür verlangten Engländerpreis entrichtete und eilig mit seinem Erwerb den ›Albergo di Sole‹ verließ. In diesem sah er bei einer nochmaligen Umdrehung oben an einem offenstehenden Fenster einen in ein Wasserglas gestellten, mit weißen Blüten behängten Asphodilschaft herabnicken, und ohne eines logischen Zusammenhanges dafür zu bedürfen, durchdrang's ihn bei dem Anblick der Gräberblume, daß von ihr ihm eine Beglaubigung der Echtheit seines neuen Besitztums zuteil werde.

Dies betrachtete er, jetzt längs der Stadtmauer den Weg zur Porta Marina innehaltend, zugleich angespannt und scheu, vor allem mit einem zwiespältigen Gefühl. Es war also doch kein Märchen, daß ein junges Liebespaar in solcher Umschlingung unweit des Forums ausgegraben worden sei, und dort am Apollotempel hatte er die Gradiva sich zum Todesschlaf hinlegen gesehn. Aber nur in einem Traum, das wußte er jetzt bestimmt; in Wirklichkeit konnte sie vom Forum noch weitergegangen, mit jemand zusammengetroffen und gemeinsam mit ihm gestorben sein.

Aus der grünen Spange zwischen seinen Fingern durchfloß ihn ein Gefühl, sie habe der Zoë-Gradiva angehört, das Gewand derselben am Halse geschlossen gehalten. Dann aber war diese die Geliebte, Verlobte, vielleicht die junge Frau dessen gewesen, mit dem sie zusammen sterben gewollt.

Es wandelte Norbert Hanold an, die Spange fortzuschleudern. Sie brannte seine Finger, als ob sie in glühenden Zustand gerate. Oder richtiger, sie verursachte ihm den Schmerz wie bei der Vorstellung, daß er seine Hand auf die der Gradiva lege und nur leere Luft antreffe.

Indes die Vernunft behauptete in seinem Kopf die Oberhand, er ließ ihn nicht willenlos von der Phantasie beherrschen. Wie wahrscheinlich es sein mochte, fehlte doch der unumstößliche Beweis, daß die Spange ihr angehört habe und daß sie es gewesen sei, die man in den Armen des jungen Mannes aufgefunden. Diese Erkenntnis verhalf ihm zur Fähigkeit eines befreienden Atemzuges, und als er im Dämmerungsbeginn den

›Diomed‹ erreichte, hatte die langstündige Umherwandlung seiner gesunden Konstitution doch auch leibliches Nahrungsbedürfnis eingebracht. Er verzehrte die ziemlich spartanische Abendkost, die der

›Diomed‹ trotz seiner argivischen Abkunft bei sich am Tisch adoptiert hatte, nicht ohne Eßlust und nahm dabei zwei im Laufe des Nachmittags neueingetroffene Gäste gewahr. Durch Aussehen und Sprache kennzeichneten sie sich als Deutsche, ein Er und eine Sie; sie hatten beide jugendliche, einnehmende und mit einem geistigen Ausdruck begabte Gesichtszüge; ihr Verhältnis zueinander ließ sich nicht entnehmen, doch schloß Norbert nach einer gewissen Ähnlichkeit auf ein Geschwisterpaar. Allerdings unterschied das Haar des jungen Mannes sich durch Blondfarbigkeit von ihrem lichtbraunen; sie trug eine rote Sorrentiner Rose am Kleid, deren Anblick an etwas im Gedächtnis des aus seiner Stubenecke Hinüberschauenden rührte, ohne daß er sich darauf besinnen konnte, was es sei. Die beiden waren die ersten ihm auf seiner Reise Begegnenden, von denen er einen sympathischen Eindruck empfing. Sie redeten, bei einem Fiaschetto sitzend, miteinander, weder zu laut vernehmbar noch in besorglichem Flüsterton, augenscheinlich bald über ernsthafte Dinge und bald über heitere, denn zuweilen ging gleichzeitig um ihre Lippen ein halblachender Zug, der ihnen hübsch stand und Lust zu einer Anteilnahme an ihrer Unterhaltung erweckte. Oder vielleicht bei Norbert hätte erwecken können, wenn er um zwei Tage früher mit ihnen in dem sonst nur von den Anglo-Amerikanern bevölkerten Raum zusammengetroffen wäre. Doch er fühlte, was in seinem Kopf vorging, stehe in einem zu starken Gegensatz zu der fröhlichen Natürlichkeit der beiden, um die unverkennbar kein leisester Nebel lag und die zweifellos nicht über die Wesensbeschaffenheit einer vor zwei Jahrtausenden Verstorbenen tiefgrundig nachsannen, sondern sich ohne alle Abmühung an einem rätselvollen Problem ihres Lebens in der gegenwärtigen Stunde freuten. Damit stimmte sein Zustand nicht zusammen; er kam sich einerseits höchst überflüssig für sie vor und scheute andererseits vor dem Versuch, eine Bekanntschaft mit ihnen anzuknüpfen, zurück, da er eine dunkle Empfindung hatte, ihre heiteren, hellen Augen könnten ihm durch die Stirnwandlung in seine Gedanken hineingehen und dabei einen Ausdruck annehmen, als ob sie ihn nicht ganz richtig bei Verstand hielten. So begab er sich zu seinem Zimmer hinauf, stand noch etwas wie gestern, nach dem mächtigen Purpurmantel des Vesuv hinüberblickend, am Fenster und legte sich dann zur Ruhe. Übermüdet schlief er auch bald ein und träumte, doch merkwürdig unsinnig. Irgendwo in der Sonne saß die Grädiva, machte aus einem Grashalm eine Schlinge, um eine Eidechse drin zu fangen, und sagte dazu: »Bitte halte dich ganz ruhig – die Kollegin hat recht, das Mittel ist wirklich gut, und sie hat es mit bestem Erfolg angewendet –«

Norbert Hanold kam's im Traum zum Bewußtwerden, das sei in der Tat vollständige Verrücktheit, und er warf sich herum, um von ihr loszukommen. Dies gelang ihm auch durch die Beihülfe eines unsichtbaren Vogels, der einen kurzen lachenden Ruf ausstieß, wie es schien, die Lazerte im Schnabel forttrug, und danach war alles verschwunden.

Beim Aufwachen erinnerte er sich, daß in der Nacht eine Stimme gesprochen habe, im Frühling gäbe man Rosen, oder eigentlich ward ihm dies durch die Augen ins Gedächtnis gerufen, da sein aus dem Fenster gehender Blick drunten auf einen mit roten Blumen leuchtenden Strauch fiel. Sie waren von der nämlichen Art wie die, welche die junge Dame vor der Brust getragen, und als er hinuntergekommen, pflückte er unwillkürlich ein paar von ihnen ab und roch daran. Es mußte mit den Sorrentiner Rosen in der Tat

eine absondere Bewandnis haben, denn ihr Duft bedünkte ihn nicht nur wundervoll, sondern auch völlig neu und fremdartig, und dabei, als ob sie eine etwas lösende Wirkung in seinem Kopf ausübten. Wenigstens entledigten sie ihn seiner gestrigen Scheu vor den Torwächtern, er begab sich vorschriftsmäßig durch den Ingresso nach Pompeji hinein, entrichtete unter einer Vorgabe

den doppelten Betrag des Eintrittsgeldes und schlug rasch Wege ein, die ihn aus der Nähe der

übrigen Besucher davonbrachten. Das kleine Skizzenbuch aus der Casa di Meleagro trug er nebst der grünen Spange und den roten Rosen mit sich, doch zu frühstücken hatte er

über dem Duft der letzteren vergessen, und seine Gedanken befanden sich nicht in der Gegenwart, sondern ausschließlich auf die Mittagsstunde vorausgerichtet. Bis zu der war's indes noch lang, er mußte die Wartezeit verbringen und trat zu dem Behuf bald in dieses, bald in jenes Haus ein, von dem ihm wahrscheinlich vorkam, daß auch die Gradiva es ehemals öfter betreten habe oder noch jetzt zuweilen aufsuche – seine Annahme, daß sie lediglich um Mittag dazu imstande sei, war etwas ins Schwanken geraten. Vielleicht stand's ihr auch noch zu anderen Tagesstunden frei, möglicherweise ebenfalls bei Nacht im Mondschein; verwunderlich bekräftigten ihm diese Mutmaßung die Rosen, wenn er sie einatmend an seine Nase hielt, und dieser neuen Auffassung kam sein Nachsinnen willfährig und überzeugungsbereit entgegen. Denn er konnte sich das Zeugnis zuerkennen, daß er durchaus nicht bei einer vorgefaßten Meinung beharre, vielmehr jeder vernünftigen Einwendung freien Lauf lasse, und eine solche machte sich hier entschieden, nicht nur logisch, auch ebenso wünschens[w]ert geltend. Nur geriet in Frage, ob dann bei einer Begegnung mit ihr auch die Augen anderer imstande seien, sie als leibliche Erscheinung wahrzunehmen, oder ob nur den seinigen die Befähigung dazu innewohne. Das erstere ließ sich nicht abweisen, behauptete sogar die Wahrscheinlichkeit für sich und wandelte das Wünschenswerte zum Gegenteil um, versetzte ihn in eine unmutig-unruhige Stimmung. Der Gedanke, andere könnten sie ebenfalls anreden, sich zu ihr setzen, um eine Unterhaltung mit ihr zu führen, entrüstete ihn; darauf besaß nur er ein Anrecht oder jedenfalls ein Vorrecht, denn er hatte die Gradiva, von der niemand sonst gewußt, entdeckt, sie täglich betrachtet, in sich aufgenommen, gewissermaßen mit seiner Lebenskraft durchdrungen, und ihm war's, als ob er ihr dadurch ein Leben wiederverliehen habe, das sie ohne ihn nicht besessen hätte. Daraus aber fiel seinem Gefühl ein Recht zu, auf das er allein Anspruch erheben durfte und verweigern konnte, es mit irgend jemand sonst zu teilen.

Der vorschreitende Tag war noch heißer als die beiden voraufgegangenen, die Sonne schien es heut' auf eine ganz außerordentliche Leistung abgesehen zu haben und machte nicht nur in

archäologischer, auch in praktischer Hinsicht bedauerlich, daß die Wasserleitung Pompejis

seit zwei Jahrtausenden zerborsten und ausgetrocknet dalag. Straßenbrunnen erhielten da und

dort ihr Gedächtnis fort und legten ingleichen noch Zeugnis von ihrer umstandslosen Benützung durch vorübergekommene durstige Leute ab. Sie hatten, um sich an das verschwundene Mündungsrohr vorzubücken, eine Hand auf den marmornen Brunnenrand

gestützt und diesen, wie der Tropfen den Stein höhlt, allmählich an der Stelle zu einer Einmuldung ausgeschürft; Norbert machte diese Wahrnehmung an einer Ecke der Strada della Fortuna, ihm stieg daraus die Vorstellung auf, daß auch die Hand der Zoë-Gradiva sich ehemals hier so aufgestützt haben möge, und unwillkürlich legte seine

Hand sich in die kleine Aushöhlung hinein. Doch verwarf er die Annahme sogleich, empfand einen Verdruss über sich selbst, daß er darauf hatte geraten können. Sie stand in keinem Einklang

zu dem Wesen und Benehmen der jungen Pompejanerin aus feingebildetem Hause; Entwürdigendes lag darin, daß sie sich so übergeben und ihre Lippen an das nämliche Rohr gelegt haben sollte, aus dem die Plebs mit rohem Munde trank. Im edlen Sinn Schicklicheres, als es sich in ihrem Tun und ihren Bewegungen kundgab, war ihm noch nie zu Gesicht gekommen; ihn überkam's schreckhaft, sie könne ihm den unglaublich verstandwidrigen Einfall ansehen. Denn ihre Augen besaßen etwas Eindringliches; ihn hatte ein paarmal das Gefühl angerührt, während seines Zusammenseins mit ihr trachteten sie danach, einen Zugang ins Innere seines Kopfes auszufinden und darin wie mit einer stahlhellen Sonde herumzusehen. Er mußte deshalb sehr behutsam achtgeben, daß sie nichts Törichtes in seinen Gedankenvorgängen antrafen.

Noch immer war's eine Stunde bis Mittag, und um sie zu verbringen, ging er quer über die

Straße in die Casa del Fauno, das umfänglichste und stattlichste aller ausgegrabenen Häuser, hinein. Wie kein anderes, besaß es ein doppeltes Atrium und zeigte in dem bedeutendsten inmitten des Impluviums den leeren Sockel, auf dem die berühmte Statue des

tanzenden Fauns, nach dem es benannt worden, gestanden hatte. Doch ward bei Norbert Hanold nicht das geringste Bedauern rege, daß sich dies von der Wissenschaft am höchsten geschätzte Kunstwerk nicht mehr hier befände, sondern zugleich mit dem Mosaikbilde der Alexanderschlacht ins Museo Nazionale nach Neapel überführt worden sei; er trug keinerlei weitere Absicht noch Wunsch in sich, als die Zeit weiterrücken zu lassen, und wanderte zu diesem Zweck planlos durch das große Gebäude umher. Hinter dem Peristyl öffnete sich ein weiter, von zahlreichen Säulen umfaßter Raum, entweder auch eine nochmalige Wiederholung des Peristyls oder als Xystos, Schmuckgarten, angelegt; so erschien's gegenwärtig, denn wie der Oecus der Casa di Meleagro war er ganz mit blühendem Mohn überdeckt. In abwesenden Gedanken schritt der Besucher durch die stille Verlassenheit.

Dann aber hielt er einmal stutzend den Fuß an, er befand sich doch nicht allein hier, sein

Blick traf in einiger Entfernung auf zwei Gestalten, die zuerst nur den Eindruck von einer erregten, da sie so nah als irgend möglich aneinandergedrängt standen. Sie nahmen ihn nicht gewahr, denn sie waren ganz nur mit sich beschäftigt und mochten sich dabei in dem Winkel durch die Säulen für etwaige andere Augen unentdeckbar gemacht glauben. Wechselseitig sich mit den Armen umschlingend, hielten sie auch ihre Lippen zusammengeschlossen, und der unvermutete Zuschauer erkannte zu seiner Überraschung, es seien der junge Herr und die junge Dame, an denen er gestern abend zum erstenmal auf seiner Reise ein Gefallen gefunden hatte. Für zwei Geschwister aber bedünkten ihn ihr gegenwärtiges Verhalten, die Umarmung und der Kuß von zu langer Andauer, also war es doch ein Liebes- und mutmaßlich junges Hochzeitspaar, auch ein August und eine Grete.

Merkwürdigerweise indes gerieten die beiden letzteren Norbert augenblicklich nicht in den Sinn, und der Vorgang rührte ihn durchaus nicht lächerlich oder widerwärtig an, vielmehr erhöhte noch sein Wohlgefallen an den beiden. Was sie taten, kam ihm ebenso natürlich wie vollbegreiflich vor, seine Augen hafteten auf dem lebenden Bild mit größer aufgewerteten Lidern als je auf einem der am höchsten bewunderten antiken Kunstwerke, und gern hätte er sich dieser Betrachtung noch länger überlassen. Doch war's ihm zumut, als sei er unberechtigt in einen geweihten Raum eingedrungen und stehe im Begriff, darin eine geheime Andachtsübung zu stören; die Vorstellung, dabei wahrgenommen zu werden, befahl ihm mit Schreck, er wendete sich hastig um, ging geräuschlos ein Stück auf den Zehen zurück und lief, aus der Hörweite gelangt, beengten Atems und klopfenden Herzens auf den Vicolo del Fauno hinaus.

Als er vor dem Hause des Meleager ankam, wußte er nicht, ob es bereits Mittagsstunde sei, und geriet auch nicht darauf, seine Uhr danach zu befragen, doch er blieb vor der Tür, unschlüssig eine Weile auf das ›Have‹ des Einganges niederblickend, stehen. Ihn hielt eine Furcht ab hineinzutreten, und sonderbar fürchtete er sich gleicherweise davor, die Gradiva drinnen nicht anzutreffen und sie dort zu finden, denn in seinem Kopf hatte sich während der letzten Minuten festgesetzt, im ersteren Falle halte sie sich anderswo mit irgendeinem jüngeren Herrn auf und im zweiten leiste dieser ihr auf den Stufen zwischen den Säulen Gesellschaft. Gegen den aber empfand er einen Haß noch weit stärker als gegen die Gesamtheit aller gemeinen Stubenfliegen, hatte bis heute nicht für möglich gehalten, daß er einer so heftigen inneren Erregung fähig sein könne. Das Duell, das er immer für eine sinnlose Dummheit angesehen, erschien ihm plötzlich in einem veränderten Lichte; hier ward es zum Naturrecht, das der in seinem eigensten Recht Gekränkte, zu Tod Beleidigte an sich nahm als einzig vorhandenes Mittel, eine befriedigende Vergeltung zu üben oder sich eines zwecklos gewordenen Daseins entäußern zu lassen. So setzte sein Fuß sich mit jäher Bewegung doch zum Eintritt vor; er wollte den frechen Menschen herausfordern und wollte – das drängte sich fast noch gewaltsamer in ihm auf – ihr rückhaltlos zum Ausdruck bringen, daß er sie für etwas Besseres, Edleres, solcher Gemeinschaft nicht fähig gehalten habe –

So bis zum Lippenrande voll war er von diesem Vorhaben der Empörung, daß es ihm auch vom Mund flog, wo durchaus keinerlei Anlaß dafür zutage lag. Denn wie er mit stürmischer

Eile die Entfernung bis zum Oecus hinter sich gebracht hatte, stieß er ungestüm aus: »Bist du allein?!«, obwohl der Augenschein keinen Zweifel darüber beließ, daß die Gradiva grad ebenso einsam wie an den beiden vorigen Tagen auf der Stufe dasaß.

Sie sah ihn verwundert an und erwiderte: »Wer sollte denn nach Mittag noch hier sein? Da sind die Leute alle hungrig und sitzen beim Essen. Das hat die Natur für mich sehr erfreulich so eingerichtet.«

Seine überwallende Aufregung konnte sich jedoch so rasch nicht beschwichtigen und ließ

ihm ohne Wissen und Willen noch weiter die Mutmaßung entfahren, die eben draußen mit der Stärke einer Gewißheit über ihn geraten; denn, setzte er, zwar einigermaßen widersinnig, hinzu, es lasse sich ja eigentlich gar nicht anders denken. Ihre hellen Augen hielten sich in sein Gesicht gerichtet, bis er zu Ende gesprochen, dann machte sie mit einem Finger einmal eine Bewegung gegen ihre Stirn und sagte: »Du –.« Danach aber fuhr sie fort:

»Mir scheint's grade genug, daß ich nicht von hier wegbleibe, obgleich ich erwarten muß, daß du um diese Zeit hierherkommst. Aber der Platz gefällt mir einmal gut, und ich sehe, du hast mir mein Skizzenbuch, das ich gestern vergessen hatte, mitgebracht. Ich danke dir für deine bessere Achtsamkeit. Willst du's mir nicht geben?«

Die letzte Frage war wohlbegründet, denn er traf keinerlei Anstalt dazu, sondern blieb unbeweglich auf demselben Fleck stehen. In seinem Kopf dämmerte es, daß er sich eine

ungeheure Dummheit ein- und ausgebildet, dazu auch noch ausgesprochen habe; um sie, soweit es möglich fiel, wiedergutzumachen, trat er nun hastig vor, reichte der Gradiva das Buch hin und setzte sich zugleich mechanisch neben ihr auf die Stufe nieder. Einen Blick auf seine Hand werfend, sagte sie: »Du scheinst ein Freund von Rosen zu sein.«

Bei den Worten kam's ihm auf einmal zum Bewußtwerden, was ihn zum Abpflücken und Mitnehmen derselben veranlaßt habe, und er entgegnete: »Ja – doch, ich habe sie nicht für mich – du sprachst gestern – und auch heut' nacht sagte mir's jemand – man gäbe sie im Frühling –«

Sie dachte merklich kurz nach, ehe sie antwortete: »Ach so – ja, ich erinnere mich – anderen, meinte ich, gäbe man nicht Asphodil, sondern Rosen. Das ist artig von dir; es scheint, du hast deine Ansicht von mir ein wenig verbessert.«

Ihre Hand streckte sich zum Empfang der roten Blumen aus, und diese ihr jetzt hinreichend, versetzte er: »Ich glaubte zuerst, du könntest nur in der Mittagsstunde hier sein, aber mir ist wahrscheinlich geworden, daß du auch zu anderer Zeit – das macht mich sehr glücklich –«

»Warum macht dich das glücklich?«

Ihr Gesicht drückte Verständnislosigkeit aus, nur um ihre Lippen ging ein kaum merkbar leises Zucken. Verwirrt brachte er hervor: »Es ist schön, lebendig zu sein – mir ist dies früher nie so – ich wollte dich noch fragen –«

Er suchte in seiner Brusttasche und setzte, das Gefundene herausziehend, hinzu: »Hat diese Spange ehemals dir gehört?«

Ihr Gesicht bewegte sich ein klein wenig danach vor, doch sie schüttelte den Kopf.

»Nein, ich kann mich nicht erinnern. Der Zeitrechnung nach wär's sonst wohl nicht unmöglich, denn

sie wird vermutlich erst aus diesem Jahr herkommen. Hast du sie vielleicht in der Sonne gefunden? Bekannt kommt die schöne grüne Patina mir doch vor, als hätte ich sie schon gesehen.«

Unwillkürlich wiederholte er: »In der Sonne – warum in der Sonne?«

»Sole heißt sie hier, die bringt mancherlei von der Art zustande. Sollte die Spange nicht einem jungen Mädchen gehört haben, das mit einem Begleiter zusammen, ich glaube in der Umgegend des Forums, verunglückt sein soll.«

»Ja, der seine Arme um sie geschlungen hielt –«

»Ach so –«

Die beiden Wörtchen lagen offenbar der Grädiva als eine Lieblings-Interjektion auf der Zunge, und sie hielt danach einen Augenblick inne, ehe sie hinzufügte: »Deshalb meinst du, ich hätte sie an mir getragen. Und hätte das dich etwa – wie sagtest du vorhin? – dich unglücklich gemacht?«

Ihm war anzusehen, daß er sich außerordentlich erleichtert fühle, und vernehmlich klang's auch aus seiner Antwort: »Ich bin sehr froh darüber – denn die Vorstellung, daß dir die Spange gehört habe, verursachte mir einen – einen Schwindel im Kopf –«

»Dazu scheint er bei dir etwas Neigung zu hegen. Hast du vielleicht heut' morgen zu frühstücken vergessen? Das verstärkt leicht solche Anfälle noch; ich leide nicht daran, aber sehe mich vor, da es mir am besten zusagt, um die Mittagszeit hier zu sein. Wenn ich dir von dem mißlichen Zustand deines Kopfes dadurch ein bißchen abhelfen kann, daß ich meinen Vorrat mit dir teile –«

Sie zog ein in Seidenpapier eingewickeltes Weißbrot aus ihrer Kleidertasche, brach es durch,

legte ihm die eine Hälfte in seine Hand und begann die andere mit sichtlichem Appetit zu

verzehren. Dabei blitzten ihre ausnehmend zierlichen und tadellosen Zähne nicht nur mit einem perlenden Glanz zwischen den Lippen auf, sondern verursachten beim Durchbeißen der Rinde auch einen leicht krachenden Ton, so daß sie durchaus den Eindruck erregten, nicht wesenlose Scheingebilde, sondern von wirklicher körperhafter Beschaffenheit zu sein. Im übrigen hatte sie mit ihrer Vermutung bezüglich des versäumten Frühstückes wohl das Richtige getroffen; mechanisch aß er ebenfalls und empfand eine entschieden günstige Wirkung davon auf die Klärung seiner Gedanken ausgeübt. So sprachen sie beide ein Weilchen nicht weiter, sondern gaben sich schweigend der gleichen nützlichen Beschäftigung hin, bis die Grädiva sagte: »Mir ist's, als hätten wir schon vor zweitausend Jahren einmal so zusammen unser Brot gegessen. Kannst du dich nicht darauf besinnen?«

Das konnte er nicht, doch nahm's ihn jetzt wunder, daß sie von einer so unendlich fernen

Vergangenheit sprach, denn die Stärkung des Kopfes durch das Nahrungsmittel hatte eine Umänderung in seinem Gehirn nach sich gezogen. Die Annahme, sie sei schon seit so langer Zeit hier in Pompeji umhergegangen, wollte sich nicht mehr mit der gesunden Vernunft in Einklang bringen lassen; alles an ihr erschien ihm gegenwärtig so, als ob es kaum mehr als zwanzig Jahre alt sein könne. Die Formen und Farbe des Gesichtes, das überaus reizvolle, braungewellte Haar und die makellosen Zähne; auch die Vorstellung, das helle, von keinem Schatten eines Fleckens beeinträchtigte Gewand habe ungezählte Jahre in der Bim[s]steinasche gelegen, enthielt im höchsten Maße Widerspruchsvolles. Norbert ward von einem Empfindungszweifel angefaßt, ob er eigentlich in wachem Zustande hier sitze oder nicht wahrscheinlicher in seiner Studierstube, wo er bei der Betrachtung des Bildes der Gradiva von Schlaf überkommen worden, geträumt habe, daß er nach Pompeji gefahren, mit ihr als einer noch Lebenden zusammengetroffen sei, und weiter träume, noch so an ihrer Seite in der Casa di Meleagro zu sitzen. Denn daß sie wirklich noch lebte oder wieder lebendig geworden sei, konnte sich doch wohl nur in einem Traume zutragen – die Naturgesetze erhoben dagegen einen Einwand –

Seltsam freilich war's, daß sie eben gesagt hatte, sie habe schon vor zweitausend Jahren

einmal so ihr Brot mit ihm geteilt. Davon wußte er nichts und konnte doch darauf auch im Traum nicht geraten –

Ihre linke Hand lag mit den schmalen Fingern ruhig auf ihren Knien – die trug den Schlüssel zur Lösung eines unentwirrbaren Rätsels in sich –

Auch vor dem Oecus der Casa di Meleagro machte die Frechheit der gemeinen Stubenfliege nicht halt; an der gelben Säule ihm gegenüber sah er eine nach ihrer nichtswürdigen Gepflogenheit in suchender Gier auf und ab rennen; nun schwirrte sie dicht an seiner Nase vorbei.

Er mußte doch irgend etwas auf ihre Frage, ob er sich nicht an das schon früher gemeinsam mit ihr verzehrte Brot erinnere, antworten und brachte, jäh herausgestoßen, vom Mund: »Waren die Fliegen damals schon ebenso teuflisch wie jetzt, daß sie dich bis zum Lebensüberdruß gemartert haben?«

Sie blickte ihn mit einem völlig begrifflosen Erstaunen an und wiederholte: »Die Fliegen?

Hast du jetzt eine Fliege im Kopf?«

Da saß auf einmal das schwarze Ungeheuer auf ihrer Hand, die nicht durch die leiseste Regung kundgab, daß sie etwas davon verspüre. Bei dem Anblick aber mischten sich in dem jungen Archäologen zwei gewaltsame Antriebe zur Ausführung einer und der nämlichen Handlung ineinander. Seine Hand fuhr plötzlich in die Höh' und klatschte mit einem keineswegs gelinden Schlag auf die Fliege und die Hand seiner Nachbarin herunter.

Mit diesem Zuschlag erst kam Besinnung, Bestürzung und doch auch ein freudiger Schreck

über ihn. Er hatte den Streich nicht durch leere Luft hindurch geführt, auch nicht auf etwas Kaltes und Starres, sondern auf eine unzweifelhaft wirkliche, lebendige und warme

Menschenhand, die einen Moment lang, augenscheinlich vollständig verblüfft, regungslos

unter der seinigen liegen blieb. Doch dann zog sie sich mit einem Ruck fort, und der Mund über ihr sagte: »Du bist doch offenbar verrückt, Norbert Hanold.«

Der Name, von dem er niemand in Pompeji Mitteilung gemacht, ging der Gradiva so glatt, zweifellos und deutlich über die Lippen, daß der Inhaber desselben noch stärker erschrocken von der Stufe aufflog. Zugleich ertönten im Säulengang unvermerkt nah herangekommene

Fußtritte, vor verworrenem Blick tauchten ihm die Gesichter des sympathischen Liebespaars aus der Casa di Fauno auf, und die junge Dame rief mit einem Ton höchlicher Überraschung:

»Zoë! du auch hier? Und auch auf der Hochzeitsreise? Davon hast du mir ja kein Wort geschrieben!«

Norbert befand sich wieder draußen vor dem Haus des Meleager in der Strada di Mercurio. Wie er dorthin gekommen, war ihm nicht klar, es mußte instinktiv geschehen sein, und zwar von einer blitzartigen Erleuchtung in ihm veranlaßt, das einzige sei's, was er tun könne, um nicht eine überaus lächerliche Figur darzustellen. Vor dem jungen Paar, mehr noch vor der von diesem freundschaftlich Begrüßten, die ihn eben mit seinem Vor- und Zunamen angeredet, und am allermeisten vor sich selbst. Denn wenn er auch nichts begriff, war ihm doch eines als ganz unanfechtbar aufgegangen. Die Gradiva mit der nicht wesenlosen, sondern körperhaft wirklichen, warmen Menschenhand hatte eine zweifellose Wahrheit ausgesprochen, sein Kopf war in den beiden letzten Tagen in einem Zustand völliger Verrücktheit gewesen. Und zwar keineswegs in unklugem Traum, vielmehr mit so wachen Augen und Ohren, als sie zu ihrer vernünftigen Anwendung Menschen von der Natur mitgegeben wurden. Wie das sich derartig zugetragen habe, entzog sich, gleich allem übrigen, seinem Verständnis; nur dunkel rührte ihn eine Empfindung an, ein sechster Sinn müsse dabei im Spiel gewesen sein, der, in solcher Weise zur Oberhand gelangend, etwas sonst vielleicht Schätzenswertes zum Gegenteil umwandte. Um darüber durch einen Nachdenkungsversuch wenigstens ein bißchen mehr Aufschluß zu gewinnen, war ein in unbesuchter Stille abgelegener Ort durchaus erforderlich; zunächst aber trieb es Norbert an, sich möglichst rasch aus dem Bereich der Augen, Ohren und sonstigen Sinne zu entfernen, die ihre Naturmitgift so benutzten, wie's dem eigentlichen Gebrauchszweck entsprach.

Was die Besitzerin jener warmen Hand betraf, so war sie jedenfalls von dem unvorgesehenen und um die Mittagsstunde nicht erwarteten Besuch in der Casa di Meleagro auch, und nach ihrem allerersten Mienenausdruck nicht in ausschließlich angenehmer Weise, überrascht worden. Doch ließ vom letzteren schon der nächste Augenblick in ihrem klugen Gesicht keine Spur mehr erkennen, sie stand hurtig auf, trat der jungen Dame entgegen und versetzte, ihr die Hand reichend: »Das ist ja wirklich hübsch, Gisa, der Zufall hat zuweilen auch einen netten Einfall. Also das ist seit vierzehn Tagen dein Mann? Ich freue mich, ihn mit Augen kennenzulernen, und brauche nach eurem beiderseitigen Aussehen offenbar meinen Glückwunsch nicht

nachträglich zu einer Kondolation umzuändern. Paare, bei denen das angebracht wäre, pflegen um diese Zeit in Pompeji bei Tisch zu sitzen; ihr seid vermutlich am Ingresso in Quartier, da suche ich euch heut' nachmittag auf. Nein, geschrieben habe ich dir nichts; das wirst du mir nicht übelnehmen, denn du siehst, meine Hand genießt nicht die Berechtigung der deinigen, sich durch einen Ring auszuzeichnen. Die Luft hier wirkt außerordentlich kräftig auf die Einbildung, das merke ich an dir; besser ist's ja freilich, als wenn sie zu nüchtern machte. Der junge Herr, der eben fortging, laboriert auch an einem merkwürdigen Hirngespinnst, mir scheint, er glaubt, daß ihm eine Fliege im Kopf summt; nun, irgendeine Kerbtierart hat wohl jeder drin. Pflichtmäßig verstehe ich mich etwas auf Entomologie und kann deshalb bei solchen Zuständen ein bißchen von Nutzen sein. Mein Vater und ich wohnen im Sole, er bekam auch einen plötzlichen Anfall und dazu den guten Einfall, mich mit hierher zu nehmen, wenn ich mich auf meine eigene Hand in Pompeji unterhalten und an ihn keine Anforderungen stellen wollte. Ich sagte mir, irgendetwas Interessantes würde ich wohl schon allein hier ausgraben. Freilich, auf den Fund, den ich gemacht – ich meine das Glück, dich zu treffen, Gisa, hatte ich mit keinem Gedanken gerechnet. Aber ich verschwatze die Zeit, wie's bei einer alten Freundin so geht – ganz uralte allerdings sind wir doch grade noch nicht. Mein Vater kommt um zwei Uhr aus der Sonne an den Sonnentisch, da muß ich seinem Appetit Gesellschaft leisten und darum leider augenblicklich auf deine weitere verzichten. Ihr werdet die Casa di Meleagro ja auch ohne mich besichtigen können; ich verstehe das zwar nicht, aber ich denke es mir. Favorisca signor! A rivederci, Gisetta! So viel Italienisch habe ich schon gelernt, und viel mehr braucht man eigentlich nicht. Was sonst noch nötig ist, schöpft man aus sich selbst – bitte, nein, senza complimenti!«

Dies letzte Ersuchen der Sprecherin bezog sich auf eine höfliche Bewegung, mit der ihr der junge Eheherr das Geleit geben zu wollen schien. Sie hatte sich höchst lebendig, äußerst unbefangen und ganz den Umständen der unerwarteten Begegnung mit einer nahstehenden Freundin entsprechend ausgedrückt, doch mit einer außerordentlichen Schnelligkeit, die für die Dringlichkeit ihrer Aussage, daß sie sich gegenwärtig nicht länger aufhalten könne, Zeugnis ablegte. Und so waren nicht mehr als ein paar Minuten seit dem eifertigen Abgang Norbert Hanolds verflossen, wie sie gleichfalls aus dem Hause des Meleager in die Strada di Mercurio hinaustrat. Diese lag, der Tageszeit gemäß, einzig da und dort von einer schwänzenden Lazerte belebt da, und für ein paar Augenblicke gab sich die an ihrem Rande Innehaltende offenbar einem kurz überwiegenden Nachdenken hin. Dann schlug sie hurtig die nächste Richtung dem Tor des Herkules zu ein, überschritt an der Kreuzung des Vicolo di Mercurio und der Strada di Sallustio mit dem anmutig-behenden Grativa-Gang die Trittsteine und gelangte so sehr rasch bis an die beiden Seitenmauerreste der Porta Ercolanese. Hinter dieser dehnte sich lang die Gräberstraße abwärts, doch nicht weißblendend und von glitzernden Strahlen verhängt wie vor vierundzwanzig Stunden, als der junge Archäologe ebenso mit suchenden Augen von hier durch sie hinuntergeblickt hatte. Die Sonne schien heut' von einem Gefühl überkommen zu sein, daß sie am Vormittag doch

des Guten ein wenig zuviel getan habe; sie hielt einen grauen Schleier vor sich gezogen, an dessen Verdichtung sichtlich noch weitergearbeitet wurde, und infolge davon hoben die hin und wieder an der Strada de' Sepolcri aufgewachsenen Zypressen sich ungewöhnlich scharf und schwarz gegen den Himmel ab. Ein anderes Bild als gestern war's, der geheimnisvoll alles überflimmernde Glanz fehlte ihm; auch die Straße befließ sich einer gewissen trübsinnigen Deutlichkeit, hatte gegenwärtig ein ihrem Namen Ehre machendes totes Gesicht angenommen. Dieser Eindruck ward durch eine vereinzelte Regung an ihrem Ende nicht aufgehoben, sondern eher noch erhöht; es sah aus, als ob dort in der Umgegend der Villa des Diomedes eine Schattengestalt ihren Tumulus aufsuche und unter einem der räberdenkmäler verschwinde.

Nicht der nächste Weg vom Haus des Meleager zum Albergo del Sole war's, vielmehr eigentlich die grade entgegengesetzte Richtung dorthin, aber die Zoë-Gradiva mußte nachträglich zur Einsicht gekommen sein, daß die Zeit doch noch nicht so übermäßig zum Mittagstisch dränge. Denn nach einem ganz flüchtigen Anhalten am Herkulestor ging sie, die Sohle des zurückbleibenden Fußes jedesmal beinahe senkrecht emporrichtend, über die Lavaplatten der Gräberstraße weiter.

Die ›Villa des Diomedes‹ – äußerst beliebig von den Heutlebenden so nach einem Grabmal benannt, das ein ›Libertus‹ Marcus Arrius Diomedes, der zu einem Vorstand des früher hier gelegenen Stadtteiles aufgerückt gewesen, in der Nähe für seine vormalige Gebieterin Arria sowie für sich und seine Angehörigen errichtet hatte – war ein sehr umfänglicher Bau und barg ein nicht von der Phantasie erfabeltes, sondern recht schauerlich-wirkliches Stück der Geschichte vom Untergang Pompejis in sich. Eine Wirrnis weitläufiger Trümmerreste machte den oberen Teil aus, darunter lag vertieft ein ungemein großer, ringsum von einem erhalten gebliebenen Pfeilerportikus umschlossener Gartenraum mit kargen Überbleibseln eines Brunnens und kleinen Tempels in der Mitte, und noch weiter abwärts führten zwei Treppen in ein rundlaufendes, nur matt von trübem Dämmerlicht angehelltes Kellerganggewölbe nieder. Auch in dies war die Vesuvasche eingedrungen, und man hatte hier in ihr die Skelette von achtzehn Frauen und Kindern gefunden; Schutz suchend, waren sie mit einigen hastig zusammengerafften Nahrungsmitteln in das halbunterirdische Gelaß geflüchtet und die trügerische Zuflucht allen zur Gruftstatt geworden. An anderer Stelle lag der mutmaßliche, namenlose Herr des Hauses gleichfalls erstickt auf dem Boden hingestreckt; er hatte sich durch die verschlossene Gartentür retten wollen, denn er hielt den Schlüssel zu ihr in den Fingern. Neben ihm kauerte ein anderes Gerippe, wahrscheinlich das eines Dieners, der eine beträchtliche Anzahl goldener und silberner Münzen mit sich getragen. Von der erhärteten Asche waren die Körperformen der Verunglückten erhalten gewesen; im Museo Nazionale in Neapel ward unter Glas der hier

aufgefundene genaue Abdruck des Halses, der Schultern und des schönen Busens eines jungen, mit florartig feinem Gewand bekleideten Mädchens bewahrt.

Die Villa des Diomedes bildete wenigstens einmal unerlässlich das Wegziel für jeden pflichtgetreuen Pompeji-Besucher, doch jetzt um die Mittagszeit ließ sich bei ihrer ziemlich weiten räumlichen Abgeschlossenheit mit großer Sicherheit annehmen, daß keinerlei Neugier sich in ihr aufhalte, und so war sie Norbert Hanold als geeignetster Zufluchtsort für sein neuestes Kopfbedürfnis erschienen. Das verlangte dringlichst nach grabesartiger Einsamkeit, atemloser Stille und unbeweglicher Ruhe; wider die letztere aber erhob eine treibende Unruhe in seinem Gefäßsystem einen energischen Gegenanspruch, und er hatte zwischen den beiden Forderungen eine Übereinkunft schließen müssen, daß der Kopf die seinige zu behaupten suchte, dagegen den Füßen freigab, ihrem Drang Folge zu leisten. So wanderte er seit seiner Hierherkunft rundum durch den Portikus; ihm gelang dabei, das körperliche Gleichgewicht zu bewahren, und er mühte sich, sein geistiges in den gleichen Normalzustand zu versetzen. Das aber erwies sich in der Ausführung schwieriger als in der Absicht; allerdings stand als unanzweifelbar vor seiner Erkenntnis, er sei völlig ohne Sinn und Verstand gewesen zu glauben, daß er mit einer mehr oder weniger leiblich wieder lebendigen gewordenen jungen Pompejanerin beisammensitze, und diese deutliche Einsicht seiner Verrücktheit bildete unstreitig einen wesentlichen Fortschritt auf dem Rückweg zur gesunden Vernunft. Doch fand diese sich damit entschieden noch nicht in ihre ordnungsmäßige Verfassung zurückgebracht, denn wenn ihr auch aufgegangen war, die Gradiva sei nur ein totes Steinbild, so stand trotzdem gleicherweise außer Zweifel, daß sie noch lebte. Dafür war ein unumstößlicher Beweis beigebracht; nicht er allein, auch andere sahen sie, wußten, daß sie Zoë hieß, und sprachen mit ihr als einer ihnen gleichartigen Leibhaftigkeit. Andererseits aber wußte sie auch seinen Namen, und das konnte wieder nur einer übernatürlichen Befähigung ihres Wesens entstammen; diese Doppelnatur blieb auch für die in den Kopf einziehende Vernunft unenträtselbar. Doch gesellte sich der unvereinbaren Zwiespaltigkeit eine anänelnde in ihm selbst hinzu, denn er hegte den inständigen Wunsch, vor zweitausend Jahren hier in der Villa des Diomedes mitverschüttet worden zu sein, damit er nicht Gefahr laufe, der Zoë-Gradiva nochmals irgendwo zu begegnen; zugleich indes klopfte ein außerordentlich freudiges Gefühl in ihm, daß er noch lebte und dadurch instand gesetzt ward, irgendwo noch wieder mit ihr zusammenzutreffen. Das drehte sich in einem vulgären, doch zutreffenden Vergleich wie ein Mühlenrad durch seinen Kopf herum, und ebenso lief er anhaltlos rundum durch den langen Portikus, der ihm nicht zu einer Aufhellung der Widersprüche verhalf. Im Gegenteil rührte ihn eine undeutliche Empfindung an, daß sich alles nur noch immer mehr um ihn und in ihm verdunkle.

Da prallte er plötzlich einmal, eine der vier Ecken des Pfeilerganges umbiegend, zurück. Auf ein halbes Dutzend Schritte entfernt vor seinem Gesicht saß ziemlich erhöht auf einem

abgebrochenen Mauerstück eines der jungen Mädchen, die hier in der Asche den Tod gefunden.

Nein, das war ein Unsinn, den seine Vernunft abgetan. Auch seine Augen und noch etwas anderes, nicht mit einem Namen Belegtes in ihm erkannten es. Die Gradiva war's, sie saß auf dem Steinrest wie sonst auf der Stufe, nur sahen, da jener beträchtlich höher war, ihre frei herabhängenden schmalen Füße in den sandfarbigen Schuhen bis an das zierliche Knöchelgelenk unter dem Kleidsaum hervor.

Mit instinktiver erster Bewegung wollte Norbert zwischen zwei Pfeilern durch den Gartenraum hinaus fortlaufen; das, wovor er sich seit einer halben Stunde am meisten auf der Welt fürchtete, war jählings eingetreten, sah ihn mit den hellen Augen und darunter mit Lippen an, die nach seiner Empfindung im Betriff standen, in ein spöttisches Lachen auszubrechen. Doch taten sie's nicht, sondern die bekannte Stimme klang nur ruhig von ihnen her: »Draußen wirst du naß.«

Nun sah er's zum erstenmal, es regnete; davon war's so dunkel geworden. Das gereichte fraglos allem Pflanzenwachstum um und in Pompeji zum Vorteil, aber anzunehmen, daß ein Mensch des nämlichen dadurch teilhaft werde, enthielt eine Lächerlichkeit, und Norbert Hanold scheute augenblicklich weit mehr als vor einer Todesgefahr davor zurück, sich lächerlich zu machen. Deshalb gab er unwillkürlich den Versuch davonzukommen auf, stand ratlos da und sah auf die beiden Füße, die jetzt, als ob sie etwas in eine Ungeduld gerieten, leicht hin und her schlenkerten. Und da auch dieser Anblick nicht grade so klärend auf seine Gedanken einwirkte, daß er einen sprachlichen Ausdruck für sie finden konnte, nahm die Besitzerin der zierlichen Füße nochmals das Wort: »Wir wurden vorhin unterbrochen, du wolltest mir etwas von Fliegen erzählen – ich dachte mir, daß du hier wissenschaftliche Untersuchungen anstelltest – oder von einer Fliege in deinem Kopf. Ist dir's geglückt, sie auf meiner Hand zu erwischen und umzubringen?«

Das letzte sagte sie mit einem lächelnden Zug um die Lippen, der indes so leicht und anmutig war, daß er nichts Schreckhaftes an sich trug. Im Gegenteil verlieh er dem Befragten jetzt Sprechfähigkeit, nur mit der Beschränkung, daß der junge Archäolog auf einmal

nicht wußte, welches Pronomens er sich eigentlich bei seiner Antwort bedienen sollte. Um diesem Dilemma zu entkommen, fand er's am besten, überhaupt keines anzuwenden, sondern erwiderte:

»Ich war – wie jemand sagte – etwas verwirrt im Kopf und bitte um Verzeihung, daß ich die Hand derartig – wie ich so sinnlos sein konnte, ist mir nicht begreiflich – aber ich bin auch nicht imstande zu begreifen, wie ihre Besitzerin mir meine – meine Unvernunft mit meinem Namen vorhalten konnte.«

Die Füße der Gradiva hielten in ihrer Bewegung inne, und sie entgegnete, bei der Anrede

in der zweiten Person verbleibend: »So weit ist dein Begreifen also noch nicht vorgeschritten,

Norbert Hanold. Wundernehmen kann's mich allerdings nicht, da du mich lange daran gewöhnt hast. Um die Erfahrung wieder zu machen, hätte ich nicht nach Pompeji zu kommen gebraucht, und du hättest sie mir um gut hundert Meilen näher bestätigen können.«

»Um hundert Meilen näher« – wiederholte er verständnislos und halb stotternd – »wo ist das?«

»Deiner Wohnung schräg gegenüber, in dem Eckhaus, an meinem Fenster steht ein Käfig mit einem Kanarienvogel.«

Wie eine Erinnerung aus einer weiten Ferne rührte das letzte Wort den Hörer an, der es wiederholte: »Ein Kanarienvogel –«, und er fügte, noch entschiedener stotternd, hinzu: »Der – der singt?«

»Das pflegen sie zu tun, besonders im Frühling, wenn die Sonne wieder warm zu scheinen anfängt. In dem Haus wohnt mein Vater, der Professor der Zoologie Richard Bertgang.«

Norbert Hanolds Augen erweiterten sich zu einer noch niemals von ihnen erreichten Größe.

Er sprach abermals nach: »Bertgang – dann sind Sie – sind Sie – Fräulein Zoë Bertgang? Die sah aber doch ganz anders aus –«

Die beiden herabhängenden Füße fingten wieder ein wenig an zu schlenkern, und Fräulein Zoë Bertgang sprach dazu: »Wenn du die Anrede passender zwischen uns findest, kann ich sie ja auch anwenden, mir lag nur die andere natürlicher auf der Zunge. Ich weiß nicht mehr, ob ich früher, als wir täglich freundschaftlich miteinander herumliefen, gelegentlich uns zur Abwechslung auch knufften und pufften, anders ausgesehen habe. Aber wenn Sie in den letzten Jahren einmal mit einem Blick auf mich achtgegeben hätten, wäre Ihren Augen vielleicht aufgegangen, daß ich schon seit längerer Zeit so aussehe. – Nein, jetzt schüttet's, wie man bei uns sagt, Schusterjungen, da behalten Sie keinen trockenen Faden.«

Nicht nur die Füße der Sprecherin hatten auf eine Erneuerung der Ungeduld in ihr oder was

es sonst sein mochte, hingedeutet, auch in den Tonfall ihrer Stimme war ein bißchen von

lehrhaft unmutiger Anzüglichkeit geraten und Norbert dabei von einem Gefühl überkommen worden, daß er Gefahr laufe, etwas in die Rolle eines ausgescholtenen und auf

den Mund geschlagenen großen Schuljungen zu verfallen. Das ließ ihn mechanisch noch

einmal nach einem Ausweg zwischen den Pfeilern suchen, und auf seine Bewegung, durch welche er diesen Antrieb kundgegeben, hatte sich die letzte, gleichmütig nachgefügte

Äußerung Fräulein Zoës bezogen. Und allerdings in unanfechtbar zutreffender Weise, denn für das, was sich jetzt außerhalb des Schutzdaches zutrug, war »schütten« eigentlich eine gelinde Bezeichnung. Ein tropischer Wassersturz, wie er sich nur selten einmal des sommerlichen Durstes der kampanischen Gefilde erbarmte, schoß

senkrecht herunter, rauschte, als ergieße sich das Tyrrhenische Meer vom Himmel her auf die

Villa des Diomedes, und stand andererseits wie eine feste, aus Milliarden nußgroßer und perlenhaft blinkender Tropfen zusammengefügte Mauer da. Das machte in der Tat ein Entkommen in die freie Luft hinaus zur Unmöglichkeit, zwang Norbert Hanold, in der Schulstube des Portikus zu verbleiben, und die junge Lehrmeisterin mit dem feinen, klugen Gesicht benützte diesen Riegelverschluß zu einer noch weiteren Fortsetzung ihrer pädagogischen Erörterungen, indem sie nach einer kurzen Pause fortfuhr:

»Damals, so bis um die Zeit, in der man uns, ich weiß nicht weshalb, Backfische titulierte, hatte ich mir eigentlich eine merkwürdige Anhänglichkeit an Sie angewöhnt und glaubte, ich könnte nie einen mir angenehmeren Freund auf der Welt finden. Mutter und Schwester oder Bruder hatte ich ja nicht, meinem Vater war eine Blindschleiche in Spiritus bedeutend interessanter als ich, und etwas muß man, wozu ich auch ein Mädchen rechne, wohl haben, womit man seine Gedanken und was sonst mit ihnen zusammenhängt beschäftigen kann. Das waren also Sie damals; doch als die Altertumswissenschaft über Sie gekommen war, machte ich die Entdeckung, daß aus dir – entschuldigen Sie, aber Ihre schickliche Neuerung klingt mir doch zu abgeschmackt und paßt auch nicht zu dem, was ich ausdrücken will – ich wollte sagen, da stellte sich heraus, daß aus dir ein unausstehlicher Mensch geworden war, der, wenigstens für mich, keine Augen mehr im Kopf, keine Zunge mehr im Mund und keine Erinnerung mehr da hatte, wo sie mir an unsere Kindheitsfreundschaft sitzengeblieben war. Darum sah ich wohl anders aus als früher, denn wenn ich ab und zu in einer Gesellschaft mit dir zusammenkam, noch im letzten Winter einmal, sahst du mich nicht, und noch weniger bekam ich deine Stimme zu hören, worin übrigens keine Auszeichnung für mich lag, weil du's mit allen andern ebenso machtest. Ich war Luft für dich, und du warst mit deinem blonden Haarschopf, an dem ich dich früher oft gezaust, so langweilig, vertrocknet und mundfau! wie ein ausgestopfter Kakadu und dabei so großartig wie ein – Archäopteryx heißt das ausgegrabene vorsintflutliche Vogelungetüm ja wohl. Nur daß dein Kopf eine ebenfalls so großartige Phantasie beherbergte, hier in Pompeji mich auch für etwas Ausgegrabenes und wieder lebendig Gewordenes anzusehn – das hatte ich nicht bei dir vermutet, und als du auf einmal ganz unerwartet vor mir standest, kostete es mich zuerst ziemliche Mühe, dahinterzukommen, was für ein unglaubliches Hirngespinnst deine Einbildung sich zurechtgearbeitet hatte. Dann machte mir's Spaß und gefiel mir auch trotz seiner Tollhäusigkeit nicht so übel. Denn, wie gesagt, das hatte ich bei dir nicht vermutet.«

Damit beendete Fräulein Zoë Bertgang, am Schluß im Ausdruck und Ton etwas abgemildert, ihre rückhaltlose, ausführliche und lehrreiche Strafrede, und merkwürdig in der Tat war's, wie genau sie dabei dem Reliefbildnis der Gradiva glich. Nicht nur in den

Gesichtszügen, der Gestalt, den mit klugem Ausdruck blickenden Augen, dem reizvoll gewellten Haar wie in der mehrfach zur Schau gestellten graziösen Gangweise; auch ihre Gewandung, Kleid und Kopftuch aus einem cremefarbenen, feinen, viel- und weichfaltigen Kaschmirstoff vollendeten die außerordentliche Ähnlichkeit der gesamten Erscheinung. Es mochte viel Torheit in dem Glauben gelegen haben, daß eine vor zwei Jahrtausenden vom Vesuv verschüttete

Pompejanerin zeitweilig wieder lebend herumgehen, sprechen, zeichnen und Brot essen könne, aber wenn der Glaube selig machte, nahm er überall eine erhebliche Summe von Unbegreiflichkeiten in den Kauf. Und in Berücksichtigung sämtlicher Umstände lagen unstreitig bei der Beurteilung der Kopfverfassung Norbert Hanolds doch einige Milderungsgründe für die Verrücktheit vor, daß er zwei Tage lang die Gradiva als Rediviva angesehen hatte.

Obwohl er trocken unter dem Portikusdach dastand, ließ sich doch nicht ganz unzutreffend ein Vergleich zwischen ihm und einem begossenen Pudel anstellen, dem eben ein voller Wasserkübel über den Kopf geschüttet worden. Allein eigentlich hatte das kalte Brausebad ihm wohlgetan. Ohne recht zu wissen warum, fühlte er seine Brust davon wesentlich zu besserem Atemholen erleichtert. Dazu mochte freilich besonders die Tonumänderung am Schlusse der Predigt – denn die Rednerin saß wie auf einem Kanzelstuhl – mit beigetragen haben, wenigstens war bei ihr zwischen seine Lider ein verklärender Schimmer geraten, wie er aus den Augen andächtig ergriffener Kirchenbesucher die erweckte Hoffnung auf ein Seligwerden durch den Glauben zum Vorschein bringt. Und da die Abkanzlung nun überstanden war, ohne daß eine weitere Fortsetzung zu befürchten schien, gelang's ihm, vom Mund zu bringen: »Ja, nun erkenne ich – nein, im Grunde hast du dich gar nicht verändert – du bist es, Zoë – meine gute, fröhliche, klugsinnige Kameradin – das ist höchst sonderbar –«

»Daß jemand erst sterben muß, um lebendig zu werden. Aber für die Archäologie ist das wohl notwendig.«

»Nein, ich meine dein Name –«

»Warum ist der sonderbar?«

Der junge Archäolog erwies sich nicht nur in den klassischen Sprachen, sondern auch in der

Etymologie der germanischen bewandert und versetzte: »Weil Bertgang mit Gradiva gleichbedeutend ist und ›die im Schreiten glänzende‹ bezeichnet.«

Die beiden sandalenähnlichen Schuhe Fräulein Zoë Bertgangs erinnerten augenblicklich

durch ihre Beweglichkeit gradezu an eine ungeduldig wippende, auf etwas wartende Bachstelze; doch sprachwissenschaftliche Erläuterungen schienen nicht das zu sein, worauf die Inhaberin der im Schreiten glänzenden Füße gegenwärtig ihr Augenmerk verwendete. Auch durch ihre Miene erregte sie den Eindruck, mit irgendeiner hurtigen Ausführung umzugehen, ward davon indes noch durch einen hörbar aus tiefster Überzeugung heraufkommenden Ausruf Norbert Hanolds abgehalten: »Aber welches Glück, daß du nicht die Gradiva bist, sondern so wie die sympathische junge Dame!«

Das ließ einen Zug wie aufhorchender Verwunderung über ihr Gesicht gehen, und sie fragte:

»Wer ist das? Wen meinst du?«

»Die dich im Haus des Meleager anredete.«

»Kennst du die?«

»Ja, ich hatte sie schon gesehen. Es war die erste, die mir vortrefflich gefallen hat.«

»So? Wo hast du sie denn gesehen?«

»Heut' vormittags im Haus des Faun. Da taten die beiden auch etwas ganz Sonderbares.«

»Was taten sie denn?«

»Sie sahen mich nicht und küßten sich.«

»Das war ja eigentlich recht vernünftig. Wozu sind sie sonst in Pompeji auf der Hochzeitsreise?«

Mit einem Schlage veränderte sich bei dem letzten Wort vor den Augen Norberts das bisherige Bild, denn der alte Mauerrest lag leer geworden da, weil die, welche sich ihn zum Sitz, Lehrkathedr und Kanzel auserwählt gehabt, von ihm heruntergekommen war. Oder eigentlich geflogen, und zwar ebenfalls mit der eigenartig wiegenden Behendigkeit einer sich durch die Luft davonschwingenden Bachstelze, so daß sie schon wieder auf den Gradivafüßen stand, ehe der Blick ihren Niederflug mit Bewußtsein aufgefaßt hatte. Und wie unmittelbar im Sprechen fortfahrend, sagte sie: »Nun hat der Regen aufgehört, zu gestrenge Herren regieren nicht lange. Das ist ja auch vernünftig, und so ist alles wieder zur Vernunft gekommen, ich nicht am wenigsten, und du kannst Gisa Hartleben, oder welchen neuen Namen sie trägt, wieder aufsuchen, um ihr bei dem Zweck ihres Aufenthalts in Pompeji wissenschaftlich behilflich zu sein. Ich muß jetzt in den Albergo del Sole, denn mein Vater wird schon zum Mittagessen auf mich warten. Vielleicht treffen wir uns in einer Gesellschaft in Deutschland oder auf dem Mond noch einmal wieder. Addio.«

Das sprach Zoë Bertgang in dem durchaus artigen, doch auch ebenso gleichmütigen Ton einer jungen Dame von bester Erziehung und stellte, den linken Fuß versetzend, nach ihrem Brauch die Sohle des rechten beinahe senkrecht zum Weitergange auf. Da sie außerdem in Anbetracht des draußen stark durchnässten Bodens mit der linken Hand ihr Kleid ein wenig in die Höh' raffte, war das Ebenbild der Gradiva vollendet, und der auf kaum mehr als doppelte Armlänge von ihr entfernt Stehende nahm nur zum erstenmal eine ganz geringfügige Abweichung der lebendigen von der steinernen gewahr. Dieser fehlte etwas, das jene besaß und das augenblicklich besonders deutlich an ihr zutage trat, ein kleines Grübchen auf der Wange, darin sich ein winziger, nicht bestimmbarer Vorgang zutrug. Es hielt sich ein bißchen gekraust und gefältelt, konnte damit einen Verdruß oder auch einen verhaltenen inneren Lachreiz, möglicherweise beides zusammen zum äußeren Ausdruck bringen. Darauf sah Norbert Hanold hin, und obwohl er nach dem ihm eben ausgestellten Zeugnis wieder völlig zur Vernunft gelangt war, mußten seine Augen doch nochmals einer optischen Täuschung unterliegen. Denn er stieß mit einem eigentümlich über seine Entdeckung triumphierenden Ton aus: »Da sitzt die Fliege wieder!«

So absonderlich klang's, daß der verständnislosen Hörerin, die sich nicht selbst anzusehen vermochte, unwillkürlich die Frage entflog: »Die Fliege – wo?«

»Da auf deiner Wange!« Und zugleich schlang der Antwortende plötzlich einen Arm um ihren Nacken und haschte diesmal nach dem von ihm so tief verabscheuten Insekt, das die Vision seinem Blick in dem Grübchen vorgaukelte, mit den Lippen. Offenbar indes ohne Erfolg, denn gleich danach rief er nochmals: »Nein, nun sitzt sie dir auf der Lippe!«, und damit wendete er blitzgeschwind seinen Fangversuch dieser zu, jetzt aber so lang ausdauernd, daß kein Zweifel darüber bleiben konnte, er gelange zur

vollkommensten Erreichung seines Zweckes. Und merkwürdigerweise behinderte die lebendige Gradiva ihn diesmal durch nichts dabei, und als ihr Mund nach Ablauf von ungefähr einer Minute sich einmal genötigt sah, tief nach Atem zu ringen, sagte sie, zur Sprachfähigkeit zurückversetzt, nicht: »Du bist wirklich verrückt, Norbert Hanold«, vielmehr ließ ein überaus reizvolles Lächeln um ihre erheblich stärker als zuvor geröteten Lippen erkennen, sie sei eher noch mehr von der vollständigen Gesundheit seiner Vernunft überzeugt worden.

Die Villa des Diomedes hatte vor zwei Jahrtausenden in einer bösen Stunde sehr Schauerliches gesehen und gehört, doch gegenwärtig vernahm und gewahrte sie ungefähr eine Stunde lang nur Dinge, die sich nicht im allergeringsten zur Einflößung eines Grausens eigneten. Dann jedoch machte sich einmal bei Fräulein Zoë Bertgang eine verständige Besinnung geltend, und infolge davon geriet ihr, eigentlich wider Wunsch und Willen, vom Mund: »Jetzt aber muß ich wirklich gehen, sonst verhungert mein armer Vater. Mich deucht, du kannst heute auf die Mittagsgesellschaft Gisa Hartlebens verzichten, da du nichts mehr von ihr zu lernen hast, und nimmst am besten mit mir in der Sonnenwirtschaft vorlieb.«

Daraus ließ sich auf einiges schließen, das während der Stunde unter vielem anderm mit zur Rede gekommen sein mußte, denn es wies auf eine hülfreiche Lehrtätigkeit hin, die Norbert von der genannten jungen Dame zuteil geworden. Doch faßte er aus den mahnenden Worten nicht dies auf, sondern etwas zum erstenmal ihm erschreckend ins Bewußtwerden Kommendes, das sich durch die Wiederholung kundgab: »Dein Vater – was wird der –?«

Fräulein Zoë fiel indes, ohne irgendein Anzeichen in ihr dadurch erweckter Beunruhigung, ein: »Wahrscheinlich wird er nichts, ich bin kein unentbehrliches Stück in seiner zoologischen Sammlung; wär' ich das, hätte sich mein Herz vielleicht nicht so unklug an dich gehängt. Im übrigen bin ich mir schon von frühauf darüber klar gewesen, daß ein Frauenzimmer auf der Welt nur zu etwas nützt, wenn sie einem Mann die Mühe abnimmt zu bestimmen, was im Hause geschehen soll; die erspare ich meinem Vater fast stets, und du kannst nach dieser Richtung also auch für deine Zukunft ziemlich beruhigt sein. Sollte er jedoch zufällig einmal und grade in diesem Fall eine andere Meinung haben als ich, da machen wir's so einfach wie möglich. Du fährst für ein paar Tage nach Capri hinüber, fängst dort mit einer Grasschlinge – wie man's macht, kannst du an meinem kleinen Finger einüben – eine *Lacerta faraglionensis*, läßt sie hier wieder laufen und fängst sie vor seinen Augen noch einmal. Dann stellst du ihm die Wahl frei zwischen ihr und mir, und du hast mich so sicher, daß es mir beinah' um dich leid tut. Gegen den Kollegen Eimer aber, fühle ich heut', hab' ich mich bisher undankbar verhalten, denn ohne seine geniale Eidechsenfang-Erfindung wäre ich wahrscheinlich nicht in das Haus des Meleager gekommen, und das wäre doch schade gewesen, nicht nur für dich, sondern auch für mich.«

Dieser letzten Ansicht gab sie bereits außerhalb der Villa des Diomedes Ausdruck, und leider war kein Mensch mehr auf Erden vorhanden, der über die Stimme und Sprechweise der Gradiva irgendwelche Angaben machen konnte. Doch wenn auch sie denen des Fräuleins Zoë Bertgang ebenso wie alles sonstige geglichen hatten, mußten sie einen ganz ungewöhnlich schönen und schalkhaften Reiz besessen haben.

Von dem ward wenigstens Norbert Hanold so stark überkommen, daß er, ein wenig zu poetischem Aufschwung emporgetragen, ausrief: »Zoë, du liebes Leben und liebliche Gegenwart – unsere Hochzeitsreise machen wir nach Italien und Pompeji!«

Das bildete einen entschiedenen Beleg für die Erfahrung, wie sehr veränderte Umstände auch eine Umwandlung im Menschengemüt herbeiführen und zugleich eine Gedächtnisschwächung damit verbinden können. Denn es kam ihm gar nicht in den Sinn, daß er sich und seine Begleiterin auf jener Reise dadurch der Gefahr aussetzen werde, von misanthropisch-mißmutigen Eisenbahngenossen die Namen August und Grete zu empfangen; aber er dachte daran augenblicklich so wenig, wie daß sie Hand in Hand miteinander durch die alte Gräberstraße von Pompeji dahingingen. Freilich drängte diese sich auch gegenwärtig der Empfindung nicht mehr als solche auf; wolkenloser leuchtete und lachte wieder über ihr, die Sonne deckte ein goldenes Teppichgewirk auf die alten Lavaplatten, der Vesuv breitete seine duftige Pinienkrone aus, und die ganze ausgegrabene Stadt erschien, statt mit Bimssteinen und Asche, von dem wohlthätigen Regensturz mit Perlen und Diamanten überschüttet. Mit den letzteren wetteiferte auch ein Glanz in den Augen der jungen Zoologentochter, doch ihre klugen Lippen entgegneten auf den kundgegebenen Reisezielwunsch ihres gewissermaßen gleichfalls aus der Verschüttung wiederausgegrabenen Kindheitsfreundes: »Darüber, denke ich, wollen wir uns heute nicht den Kopf zerbrechen; das ist eine Sache, die wohl besser von uns beiden erst noch öfter in reiflichere Erwägung gezogen und künftigen Eingebungen überlassen wird. Ich fühle mich wenigstens zu solcher geographischen Entscheidung jetzt doch noch nicht völlig lebendig genug.«

Das zeugte auch von einer der Sprecherin innewohnenden großen Bescheidenheit hinsichtlich der Beurteilung ihres Einsichtsvermögens in Dinge, über die sie bis heute noch nie nachgedacht hatte. Sie waren an das Herkulestor zurückgelangt, wo am Anfang der Strada Consolare alte Trittsteine die Straße überkreuzten. Norbert Hanold hielt vor ihnen an und sagte mit einem eigentümlichen Klang der Stimme: »Bitte, geh hier vorauf!« Ein heiter verständnisvoll lachender Zug umhuschte den Mund seiner Begleiterin, und mit der Linken das Kleid ein wenig raffend, schritt die Gradiva rediviva Zoë Bertgang, von ihm mit traumhaft dreinblickenden Augen umfaßt, in ihrer ruhigbehenden Gangart durch den Sonnenglanz über die Trittsteine zur anderen Straßenseite hinüber.

Deel 3:

Vertaling

GRADIVA

Een Pomeïaans Fantasiestuk

Wilhelm Jensen

Vertaling : Dirk Mareels

GRADIVA

Tijdens een bezoek aan één der grote oudheden-verzamelingen te Rome had Norbert Hanold een halfverheven beeldhouwwerk ontdekt dat hem buitengewoon geboeid had zodat hij, eens terug in Duitsland, opgetogen was een gipsafdruk daarvan te kunnen verwerven. Dat stuk hing nu reeds enkele jaren op een uitgezocht muurpand in zijn, voorts meestal door boekenrekken omgeven werkkamer, waarbij zowel de juiste belichting beoogd werd als ook - een poosje slechts - de avondzon. Nagenoeg een derde levensgroot en ten voeten uit vertoonde de afbeelding, een stappende vrouwelijke gestalte, jong maar toch niet meer in de kinderjaren, anderszins blijkbaar nog geen volwassen vrouw maar een romeinse "Virgo", zowat aan het begin van de twintig. Niets in haar deed denken aan de talrijk bewaarde reliëfs met een Venus, een Diana of een andere godin en evenmin aan een Psyché of aan een Nimf. In haar was er iets geslaagd in de - niet platvloerse - alledaags- menselijke zin , ergens iets "hedendaags" in de lichamelijke weergave, net alsof de kunstenaar, in plaats van zoals tegenwoordig met een potlood een schets te maken op een stukje papier, haar voorbijlopend op straat, snel naar het leven in de klei zou hebben geboetseerd. Een rijzige en slanke gestalte wier zacht golvend haar bijna volledig door een gedrapeerd hoofddoek omstrengeld was; het tamelijk smalle gezicht oefende absoluut geen fascinatie uit. Daarbij was het er onmiskenbaar niet op gesteld die te willen uitoefenen;

de fijn gevormde trekken vertolkten een onverschillige achteloosheid voor wat er rondom zoal kon gebeuren, het rustig voor zich uit starend oog sprak van een lichamelijk onbelemmerd gezichtsvermogen en van stil in zichzelf teruggetrokken gedachten. Zo wist de jonge vrouw geenszins door haar plastische vormen-schoonheid te boeien maar bezat ze - iets zeldzaam bij antieke sculpturen - een natuurgetrouwe, eenvoudige meisjesachtige charme die de indruk wekte haar leven in te blazen. Dit kwam vooral toch voort uit de beweging waarin ze was voorgesteld. Het hoofd slechts zacht naar voor geneigd, hield zij met de linkse hand haar buitengewoon rijk geplooid, van hals tot enkels neervloeiend gewaad lichtjes opgetrokken, zodat de voeten in de sandalen zichtbaar werden. De linkse was vooruit geplaatst en de rechtse, bij de inhaalbeweging, beroerde slechts luchtig met de teenspitsen de bodem, terwijl de zool en de hiel zich bijna loodrecht oprichtten. Deze beweging riep de dubbele indruk wakker van een uitgesproken lichte behendigheid bij het stappen en meteen van een zelfzekere rust. Dat verleende haar, in de verbintenis van dat vluchtig zweven met de vaste tred, een bijzondere bevalligheid.

Waar was zij zo op stap en waar ging zij heen? Doctor Norbert Hanold, docent in archeologie, vond feitelijk voor zijn wetenschap niets bijzonder opmerkelijks aan dat reliëf. Het was geen plastisch product van oude grote kunst, maar in de grond evenwel een Romeins genrestuk en het was hem evenmin duidelijk wat daaraan precies zijn opmerkzaamheid gewekt kon hebben buiten het feit dat hij door iets was aangetrokken en dat deze uitwerking van de eerste confrontatie zich sindsdien onveranderd gehandhaafd had.

Om op de sculptuur een naam te kleven, had hij haar voor zichzelf "Gradiva" genoemd, "de voorwaarts stappende". Dat was weliswaar een bijnaam die door oude dichters slechts aan de krijgsgod werd verleend wanneer hij uittrok ten oorlog - aan Mars Gradivus - maar aan Norbert leek dat qua houding en beweging van het jonge meisje

best gepast. Ofwel, naar de uitdrukking van onze tijd, van die van de jonge dame - want zij behoorde ontegensprekelijk niet tot de lage stand - was het de dochter van een "nobilis" of toch tenminste van een "honesto loco ortus". Vermits haar verschijning hem onwillekeurig die voorstelling verwekte, kon zij wellicht uit het huis van een patriciër stammen, een "aedilis" die zijn ambt in naam van Ceres uitoefende, en bevond zij zich met het oog op een of andere ceremonie op weg naar de tempel van die godin.

Toch ondervond de jonge archeoloog een zekere weerzin om haar zich in het kader van de grote en luidruchtige wereldstad Rome in te denken. Haar wezen, haar stille, rustige aard leek hem niet thuis in dat onophoudelijk gedrang waarin niemand oog had voor de andere maar wel in een kleinere localiteit, waar iedereen mekaar kende en men haar stilstaand achterna keek met de opmerking tot zijn gezelschap: "dat is Gradiva" - haar ware naam wist Norbert er niet op te passen - "de dochter van ... ze stapt het mooist van al de jonge dames in onze stad".

Alsof 't met eigen oor zo was waargenomen, had hij zich dat in het hoofd gestoken en het daarin als een andere soort beaming schier tot een overtuiging uitgebouwd. Op zijn Italiaanse reis had hij meerdere weken aan een stuk ter studie van de oude ruïnenoverblijfselen in Pompeï verbleven en op een keer, in Duitsland, was hem plots het beeld opgedoken waarbij de figuur uit het beeldhouwwerk daar ergens voortschreed op de karakteristieke opgegraven overstapstenen die bij regenweer een droge oversteek toelieten van de ene naar de andere straatkant zonder daarom de passage voor wagenwielen te verhinderen. Zo zag hij haar met haar ene voet over de opening tussen de twee stenen heengestapt, terwijl de andere op het punt stond na te volgen en bij de observatie van de voortschrijdende figuur dook de nabije en verdere omgeving als authentiek in zijn verbeelding op. Ze creëerde hem, dank zij zijn oudheidkundige kennis, het uitzicht op de lang uitgestrekte straat, waar zich tussen de twee rijen huizen heel wat tempelgebouwen en portieken mengden. Ook handel en ambacht traden rondom

tevoorschijn: “tabernae”, officinae”, caponae”, winkels, ateliers, kroegen. Bakkers etaleerden hun brood, aarden potten, neergelaten in marmeren winkeltafels, boden alles aan wat te pas kwam in keuken en huishouding. Aan een kruispunt van straten zat een vrouw groenten en fruit uit korven te verkopen; van een half dozijn grote noten had ze de helft van de doppen weggenomen om des te beter de koper te lokken door de kern binnenin vers en zuiver voor te leggen. Waarheen men ook maar keek, overal stootte men op levendige kleuren, bont geverfde muurpanden, zuilen met rode en gele kapitelen; alles fonkelde en weerkaatste verblindend in de middagzon. Verder weg troonde op een hoge sokkel een stralend wit beeldhouwwerk. Daarover heen was uit de verte - maar verdoezeld door het sidderend spel van de hete lucht - de mons Vesuvius zichtbaar, nog niet in zijn huidige kegelgestalte en bruine woestenij, maar tot vlak bij de gevreesde rotspiek met glimmend groene plantengroei bedekt. Op straat bewogen zich slechts weinig mensen die zo mogelijk hier en daar een schaduwplekje opzochten want de gloed van de zomerse middag verlamde de normale drukte. Daartussen schreed de “Gradiva” over de stapstenen heen, daarbij een groen-goud flikkerende hagedis verjagend.

Zo stond het levendig voor Norbert Hanolds’ ogen maar uit de dagelijkse observatie van haar kop was stilaan nog een nieuw vermoeden aan het licht getreden. De contour van haar gezichtstrekken leek hem hoe langer , hoe minder van Romeinse of Latijnse maar veeleer van Griekse aard te zijn, zodat hij geleidelijk haar Helleense komaf tot een zekerheid verhief. Voldoende fundering hiertoe leverde de oude kolonisatie vanuit Griekenland van de totaliteit van zuidelijk Italië en verdere, daarop stoelende, flatterende voorstellingen ontsprongen daaruit. In dat geval had de jonge “domina” wellicht in haar ouderlijk huis Grieks gesproken en was zij opgegroeid, gevoed met Griekse cultuur. Bij nadere beschouwing vond dit ook bevestiging in de uitdruk van het aangezicht. Er lag beslist onder zijn bescheidenheid iets schranders, iets fijn vergeestelijkt verborgen.

Deze conjecturen of bevindingen konden intussen geen werkelijke archeologische interesse aan de kleine sculptuur verlenen maar Norbert was zich ook bewust dat het iets anders was, en dan nog wel binnen het bereik van zijn eigen wetenschap, waarom hij zich zo vaak daarmee inliet. Het ging hem om een kritisch oordeel, of de kunstenaar het gebeuren van het doorstappen bij de "Gradiva" levensecht had weergegeven. Hij slaagde er maar niet in daarover in het reine te komen en zijn exhaustieve verzameling afbeeldingen van antieke plastische werken verschaftte hem in deze evenmin raad. De haast loodrechte opstelling van de rechter voet dunkte hem namelijk overdreven. Bij alle pogingen die hij zelf ondernam liet de inhaalbeweging zijn voet steeds in een heel wat minder steile houding. Mathematisch geformuleerd stond de zijne tijdens het vluchtige overgangsmoment slechts halverwege van de rechte hoek op de bodem en zo leek het hem ook, als meest doelmatige pose, natuurgetrouw. Eens nam hij de aanwezigheid van een bevriende jonge anatoom te baat om hem dat vraagstuk voor te leggen maar die was evenmin in staat de zaak te beslechten vermits hij nog nooit dergelijke observaties had verricht. Hij constateerde wel dat de proef waaraan zijn vriend zich had onderworpen, met zijn eigen ervaring overeenstemde maar toch wist hij er zich niet over uit te spreken of de vrouwelijke wijze van stappen zich ja dan niet van de mannelijke onderscheidde en zo kwam het probleem niet tot een oplossing.

Desondanks was hun discussie toch niet zonder resultaat gebleven want ze had Norbert Hanold op het spoor gebracht van iets wat hem tot nog toe ontsnapt was: om de zaak op te klaren moest men zelf naar het leven observeren. Dat bracht hem echter tot een, in zijn geval, ronduit vreemdsoortig optreden. Het vrouwelijk geslacht was tot op dat moment voor hem slechts een begrip uit marmer of gietijzer geweest en hij had zijn eigentijdse vertegenwoordigsters uit dat materiaal nooit de minste aandacht geschonken. Maar zijn zucht naar kennis bracht hem tot een wetenschappelijke drift waarmee hij zich aan het zonderlinge - in zijn optiek noodzakelijk - onderzoek overgaf.

Dat leek in het mensengedrang van de grootstad door tal van moeilijkheden bemoeilijkt zodat een resultaat slechts te verhoppen viel door het frequenteren van minder drukke straten. Toch maakten ook hier meestal lange klederen de manier van stappen volkomen onherkenbaar. In hoofdzaak droegen slechts dienstmeisjes korte rokken. Ze konden evenwel - met uitzondering van een beperkte minderheid - reeds wegens haar ruwe schoeisels niet in aanmerking worden genomen ter oplossing van dit vraagstuk. Desondanks ging hij met zijn uitvorsing standvastig door, zowel bij droog als bij nat weer. Hij maakte uit dat het laatste meest van al succes beloofde, dat het de dames noopte tot het optrekken van de zoom van haar japon. Onvermijdelijk zou aan menigeen van haar zijn blik frapperen die zich onderzoekend op haar voeten richtte. Niet zelden gaf een ontstemde gelaatstrek van de geobserveerde te kennen dat ze zijn gedrag als een vrijpostigheid of als een onwellevendheid opvatte. Vermits hij een jonge man met een zeer innemend uiterlijk was, drukte zich af en toe in een paar ogen het tegengestelde, iets aanmoedigend uit ofschoon het één zomin als het andere tot hem doordrong. Stilaan echter slaagde zijn doorzettingsvermogen toch in het verzamelen van een betrekkelijk aantal observaties die aan zijn blik heel wat afwijkingen lieten defileren. Deze hier stapte maar traagjes, die daar snel, de ene log, de andere dan weer luchtiger. Vele lieten de zolen amper over de grond heen glijden maar niet zo vele hieven ze tot een sierlijke houding schuins omhoog. Tussen allen door was er echter geen enkele die de tred van de "Gradiva" te zien gaf. Dat vervulde hem met voldoening want hij heeft zich in zijn archeologisch oordeel over het reliëf niet vergist. Anderzijds bereidden zijn waarnemingen hem toch een onbehagen vermits hij de loodrechte opstelling van de rustende voet mooi vond en hij betreurde dat zij, die slechts uit de fantasie of de willekeur van de beeldhouwer was geschapen, niet aan de realiteit van het leven beantwoordde.

Kort nadat zijn pedestrische experimenten hem tot dit inzicht hadden gebracht, had hij op een zekere nacht een vreselijk angstwekkende droom. Daarin bevond hij zich in het

oude Pompeï en dan nog uitgerekend op die 24-ste Augustus van het jaar 79, waarop de verschrikkelijke uitbarsting van de Vesuvius plaats vond. De hemel hield de ter verdelging uitgekozen stad in een mantel van zwarte walm gewikkeld. De uit de krater oplaaiende massa's vlammen lieten, doorheen een opening, slechts hier en daar iets onderkennen dat met bloedrood licht was overgoten; alle bewoners zochten, afzonderlijk of kriskras samengetroeft, hun redding in de vlucht, radeloos bedwelmd door de onbekende verschrikking. Ook op Norbert kwamen de "lapilli" en de assenregen neergestort maar, zoals het in dromen als bij wonder voorkomt, verwondden zij hem niet en ofschoon hij de dodelijke zwavelwasem in de lucht rook, werd zijn adem daardoor toch niet bemoeilijkt. Terwijl hij daar zo aan de rand van het forum naast de tempel van Jupiter stond, zag hij plotseling, op korte afstand, de "Gradiva" vóór zich; tot nog toe had hem nog geen idee van haar aanwezigheid beroerd maar nu viel hem ineens, als een natuurlijk iets, te binnen dat ze inderdaad een Pompejaanse was, dat ze in haar vaderstad leefde en gelijktijdig met hem, zonder dat hij het ook maar wist te vermoeden. Op het eerste zicht erkende hij haar; haar stenen beeltenis was raak tot in het kleinste detail en zo ook haar schrijdende beweging, die hij zich onwillekeurig als "lente festinans" typeerde. En zo ging zij, met de haar eigen onverschillige achteloosheid ten aanzien van haar milieu, rustig en soepel, over de plaveien van het forum heen, naar de Apollo-tempel toe. Ze leek niets te merken van het onheil dat over de stad neer brak; ze was slechts met haar eigen gedachten begaan. Daarbij vergat ook hijzelf het beangstigend gebeuren - voor een paar ogenblikken tenminste - en hij probeerde zich dit tafereel zo nauwkeurig mogelijk in te prenten, welbewust dat haar levende werkelijkheid hem dra weer zou ontglippen. Maar dan - plots overviel het hem - werd hem duidelijk dat, indien zij zich niet ijlings wist te redden, ze mee ten prooi zou vallen aan de algemene catastrofe en hevige schrik ontrukte een alarmkreet aan zijn mond. Die hoorde zij ook want haar hoofd keerde zich naar hem toe zodat, in een oogwenk nu, haar gelaat zich in zijn volle wezen aan hem vertoonde. Maar met een uitdrukking van volslagen onbegrip en zonder ook maar

verder acht te geven, zette zij haar richting op de voormalige manier verder. Daarbij ontkleurde haar gezicht zich steeds maar bleker, net alsof het zich in witte marmer veranderde. Ze schreed nog voort tot vlak bij de porticus van de tempel maar daar ging zij zitten tussen de zuilen en legde ze langzaam het hoofd op de drempel neer. Nu vielen de lapilli zo massaal dat zij zich tot een volkomen ondoorzichtig gordijn samen pakten. Terwijl hij haar in der haast achterna zette vond hij toch de weg naar de plaats waar zij aan zijn blik ontsnapt was en ze lag daar, beschermt door het vooruitspringend dak, op de brede traptrede alsof ze in slaap was uitgestrekt, doch niet meer ademend, blijkbaar door de zwaveldampen verstikt. Vanaf de Vesuvius flakkerde er een rode schijn over haar gelaat dat, met gesloten oogleden, volmaakt geleek op een mooi stenen beeld; niets dat zich in haar trekken prijs gaf als van angst of krampen. Ze weerkaatste rustig een wonderbare gelijkmoedigheid die zich schikte in het onveranderlijke. Toch werden zij vlug onduidelijker aangezien de wind nu de asseregen naar hier dreef die zich eerst als een rouwsluier over haar uitbreidde om dan de laatste zweem van haar aangezicht te doven en om spoedig als een noordelijk-winterse sneeuwjacht haar figuur onder een egaal deken te begraven. Daaruit staken de zuilen van de Apollotempel in de hoogte, ook al was het maar voor de helft, want de neerstortende, grauwe assen hoopten zich daaraan eveneens met spoed omhoog.

Toen Norbert Hanold wakker werd, lag hem nog het verwarde geschreeuw vers in het oor van de inwoners van Pompeï, op zoek naar redding, en van het dof dreunend gebeuk der branding van de wild opgezweepte zee. Daarop kwam hij tot bezinning. De zon wierp een strook van gouden glans over zijn bed - het was een Aprilmorgen - en van buitenaf weerklonk, tot boven op zijn verdieping, het veelsoortig lawaai van de grootstad, geroep van venters en rollende wagens. Toch stond hem dat droombeeld nog met elke bijzonderheid zeer duidelijk voor zijn open ogen, en hij had wat tijd nodig vooraleer hij zich uit de halftoestand van illusie kon losmaken, dat hij niet werkelijk in de nacht van haast tweeduizend jaar geleden de catastrofe aan de baai van Napels had

bijgewoond. Pas bij het aankleden werd hij geleidelijk daarvan verlost. Daarentegen gelukte het hem niet om zich - gebruik makend van zijn kritisch denken - van zijn voorstelling te ontdoen, dat de "Gradiva" in Pompeï geleefd had en daar, in het jaar 79, bedolven werd. In tegendeel, zijn eerste hypothese werd voor hem bevestigd tot een vaststaand feit en zo sloot zich nu eveneens de tweede daarbij aan. Met een weemoedig gevoel bekeek hij, in zijn woonkamer, het oude reliëf dat voor hem een nieuwe betekenis had aangenomen. Het was in zekere zin een grafgedenkteken waarmee de kunstenaar de beeltenis van een zo vroeg uit het leven gerukt wezen voor het nageslacht bewaard had. Wanneer men haar echter met een ontwikkeld inzicht beschouwde, dan liet de uitdrukking van haar hele wezen er geen twijfel over dat zij zich in die fatale nacht waarlijk met zulk een rust te sterven gelegd had, zoals het hem in de droom voorkwam. In een oud gezegde heette het dat het de lievelingen der goden waren zij die, in de bloesem van hun jeugd, van de aarde werden weggenomen.

Zonder dat hij de hals met een kraag had dicht gesnoerd en in een licht huiselijk morgenkostuum en pantoffels aan de voeten, legde Norbert zich in 't open raam en keek naar buiten. De lente die uiteindelijk ook in het Noorden was doorgebroken, lag daar buiten en gaf zich, in de grote steengroeve van de stad, slechts te kennen door de blauwe hemel en de zachte lucht. Toch prikkelde zij een voorgevoel in de zinnen, wekte zij het verlangen naar zonnige verten, naar 't groen van blaren, geur en fluitende vogels maar een zweem daarvan kwam toch ook door tot hier. De marktvrouwen op straat hadden een paar bonte veldbloemen op hun korven gestoken en aan een open venster schetterde een kanarievogel in een kooi zijn deuntje. Het speet Norbert voor de arme stakker want hij beluisterde, ondanks al het gejubel, uit de heldere klanken de zucht naar vrijheid en naar verre streken.

Maar daar bleven de gedachten van de jeugdige archeoloog slechts vluchtig bij vertoeven, want het was iets anders dat zich daaraan had opgedrongen. Het drong pas

nu tot zijn bewustzijn door dat hij er in zijn droom niet precies op gelet had of de "Gradiva", tot leven gewekt, in werkelijkheid ook zo gestapt had, zoals het beeldhouwwerk het voorstelde en zoals de hedendaagse vrouwen geenszins stapten. Dat was opmerkelijk vermits zijn wetenschappelijk interesse aan dat reliëf daar toch op rustte. Anderzijds verklaarde zich dat weer uit de opwinding waarin hem het levensgevaar gestort had. Hij trachtte zich, ofschoon vergeefs, haar manier van lopen opnieuw in het geheugen te brengen.

Toen schoot hem plots iets als met een schok te binnen. Op het eerste moment wist hij er geen raad mee waar dat vandaan kwam. Maar dan ging hem een licht op: daar beneden op straat liep er - met de rug naar hem gekeerd en met een lichte elastische pas - een vrouwelijk wezen, qua gestalte en kleding een heuse jonge dame. Ze hield met de linkerhand de zoom van haar kleed, dat slechts tot bij de enkels reikte, lichtjes opgetrokken en het maakte de indruk op zijn ogen alsof de zool van haar inhalende, smalle voet zich bij de stappende beweging voor een ogenblik loodrecht van op de punten van haar tenen oprichtte. Zo leek het tenminste want een vaststaande zekerheid liet de afstand en de neerwaartse blik niet toe.

Op de kortste keren bevond Norbert Hanold zich midden op straat zonder zich te vergewissen hoe hij daar was terechtgekomen. Zoals een kwajongen die van de trapleuning kwam neergegleden, was hij bliksemsnel de trappen afgedonderd en liep hij tussen wagens, karren en mensen door. Deze wierpen verbaasde ogen op hem en van heel wat lippen klonken er lachende, half spottende opmerkingen. Het werd hem ook niet duidelijk dat het op hem bedoeld was; zijn blik zocht slechts in 't rond naar de jonge dame en hij dacht ook, op amper een paar dozijn stappen voor hem uit, haar kleding te onderscheiden. Alleen het bovenste gedeelte echter, want van de onderste helft en van de voeten kon hij niets waarnemen, verdoken als het ware door de drukte van mekaar verdringende mensen. Een oude, welgedane groentevrouw hield hem dan

maar tegen door hem aan de mouwen te trekken en zei hem half grijnzend: "Hoor eens aan, moederskindje, je hebt vannacht toch wel wat te veel nattigheid in je kop gekregen en zoek je daarom nu hier op straat naar je bed? Je deed er beter aan eerst eens naar huis te gaan om je eens in de spiegel te bekijken." Gelag rondom verried dat hij zich in een kostuum had aangeboden dat niet best geschikt was voor publiek gebruik. Nu drong het tot hem door hoe hij uit zijn kamer verstrooid was weggelopen en, gesteld op fatsoen wat zijn uiterlijk betrof, was hij de kluts kwijt. Van zijn voornemen afziend, keerde hij snel naar zijn woning terug. Hij was blijkbaar van zijn droom verlost maar toch was zijn verwarde geest nog steeds door waanbeelden begoocheld want op de valreep had hij nog geconstateerd dat, bij al dat gelach en geroep, de jonge dame een ogenblik het hoofd had omgedraaid en daarbij had hij geen vreemd gelaat maar dat van de "Gradiva" menen te zien, achteruit blikkend van de overkant.

Door een aanzienlijk patrimonium volkomen vrij in doen en laten, bevond Doctor Norbert Hanold zich in de aangename situatie dat hij, bij het opduiken van een of ander verlangen, van geen andere hogere instantie dan zijn eigen oordeel afhing om daaraan gevolg te geven. Daarin stak hij uitermate gunstig af van de kanarievogel, die zijn aangeboren zucht om uit zijn kooi naar zonnige horizonten te ontkomen, slechts vergeefs wist uit te schetteren. Voor het overige bezat de jeugdige archeoloog daarmee heel wat gemeens. Hij was evenmin in de vrije natuur ter wereld gekomen en opgegroeid maar eigenlijk was hij reeds van bij zijn geboorte door de tralie-staven gekluisterd, waarmee familietraditie, ten gevolge van opvoeding en predestinatie, hem omgaven. Van kinds af aan had er in zijn ouderlijk huis geen twijfel over geheerst dat hij, als enige zoon van een universiteitsprofessor en archeoloog geroepen was door dezelfde activiteit de glans van vaders' reputatie verder in stand te houden, ja zo mogelijk nog te vergroten. Zo was de voortzetting van deze carrière hem van bij de beginne als de evidente opdracht van zijn eigen levenstoekomst voorgekomen. Na het vroege afsterven van zijn ouders volledig alleen achtergebleven, had hij zich trouw

daaraan vastgehouden en, in aansluiting op zijn voortreffelijk afgelegd examen in filologie, had hij de voorgeschreven studiereis naar Italië ondernomen en ter dier gelegenheid een massa oude beeldhouwwerken in het origineel aanschouwd die hem tot nog toe slechts in kopieën toegankelijk waren geweest. Nergens kon hem ook maar iets meer leerrijk worden aangeboden als dat het geval was voor de verzamelingen van Florence, Rome en Napels . Zo kon hij zichzelf het attest verschaffen dat hij zijn verblijf aldaar op zijn best ter verrijking van zijn kennissen had weten te benutten en hij was ten volle bevredigd naar huis gekeerd om er, aan de hand van zijn recente ervaringen, zijn eruditie aan te scherpen. Dat er buiten haar objectieven, afkomstig uit een ver verleden, ook nog een heden rondom hem voorhanden was, dat kwam hem slechts uiterst schimmig tot het bewustzijn. Naar zijn gevoelens waren marmer en brons geen dode mineralen maar integendeel het enige werkelijk levende dat doel en waarde van een mensenleven tot uitdrukking bracht. Zo zat hij dan tussen zijn muren, boeken en afbeeldingen, zonder behoefte aan andere contacten die hij stuk voor stuk als louter tijdverlies zoveel mogelijk ontweek. Het was dan ook met grote tegenzin dat hij zich af en toe aan de onafwendbare kwelling overgaf van sociale relaties tot wier bezoek hij, door vanouds overgeleverde banden uit zijn ouderlijk huis, werd opgeroepen. Het was evenwel bekend dat hij, zonder oor noch oog voor zijn omgeving, aan zulke samenkomsten deelnam en dat hij, onder een of ander voorwendsel en zo gauw als het enigszins door de mazen kon, zich steeds na afloop van het diner of het souper verontschuldigde en dat hij op straat nooit iemand begroette waarmee hij samen aan tafel had gezeten. Dat droeg er toe bij hem, vooral onder jonge dames, in een weinig gunstig daglicht te plaatsen want zelfs haar met wie hij uitzonderlijk een paar woorden had gewisseld, staarde hij, bij een gebeurlijke ontmoeting, zonder schijn van groeten aan als een nooit gezien en wildvreemd wezen.

Ofwel mocht archeologie ergens op zichzelf zowat voor een kurieuze wetenschap doorgaan, ofwel had haar legering met het wezen van Norbert Hanold een

vreemdsoortig amalgaam opgeroepen, een ding staat vast: op andere lui vermocht ze niet veel aantrekking uit te oefenen. Hemzelf wist ze slechts luttel levensvreugde aan te bieden, iets waarnaar de jeugd toch steeds op uit is. Toch had de natuur hem, wellicht met een goed gemeende bedoeling, in zekere zin als toegave een correctief van een uitgesproken onwetenschappelijk allooi in het bloed gestoken, zonder dat hij zich van deze eigenschap bewust was; met name een ronduit levendige fantasie, die zich bij hem niet alleen in dromen maar vaak ook wakker aandiende en dat in de grond zijn hoofd niet in de eerste plaats voor streng nuchtere onderzoeksmethodiek geschikt maakte. Uit deze toegift ontsprong echter weer verwantschap tussen hem en de kanarievogel. Deze was in gevangenschap geboren, had nooit wat anders gekend dan zijn nauw gemeten kooi maar hij droeg intussen niettemin het gevoel in zich dat er hem wat ontbrak en hij liet dat verlangen naar dat onbekende uit zijn keeltje klinken. Norbert Hanold, die dat zo wel begrepen had, beklagde hem om dezelfde reden nu hij in zijn kamer was teruggekeerd en opnieuw in zijn venster was gaan liggen. Daarbij werd hij vandaag door het gevoelen beroerd alsof hem eveneens iets ontbrak waarvan men niet precies besepte wat het kon wezen. Gemijmer daarover zou daarom geen uitkomst bieden; die onbestemde sensatie kwam uit de zachte lentelucht, de zonnestrallen, de verte met haar zweem van geuren en zij bracht hem tot de vergelijking alsof hij hier eigenlijk eveneens in een kooi zat achter traliestaafjes. Toch schoot het hem aanstonds vergoelijkend te binnen dat zijn situatie onvergelykelyk voordeliger was dan die van de kanarievogel want hij beschikte over vleugels die, bij een willekeurige uitvlucht naar de vrijheid, aan geen hindernis zouden blootstaan.

Dat was nu best een invalshoek van waaruit men, mits wat denkwerk, door kon stoten. Norbert was een poosje daarmee bezig maar het duurde niet lang of het voornemen van een lentereis kreeg bij hem een vaste vorm. Dezelfde dag nog bracht hij dat project ten uitvoer. Zijn licht valiesje ingepakt, wierp hij, bij valavond, nog een weemoedige afscheidsblik op de "Gradiva" die, in 't laatste zonnelicht gedompeld, knapper dan ooit

over de onzichtbare stapstenen onder haar voeten scheen voort te snellen en met de nacht - expres reed hij er vandoor, in zuidelijke richting. Ook al was de drijfveer tot een reis ontsprongen uit een niet te omschrijven sentiment, toch moest het uit het verder overleg als een evidentie naar voor komen, dat ze aan een wetenschappelijk doel was onderworpen. Het was hem te binnen geschoten dat hij het, in Rome, had verwaarloosd zich bij heel wat beelden van een belangrijk archeologisch probleem te vergewissen en hij trok, zonder oponthoud onderweg, in een rit van een anderhalve dag daarop af.

Er zijn er niet te veel die aan zichzelf ondervinden dat het iets prachtig is, om jong, vermogend en onafhankelijk tijdens de lente uit de Duitse landen naar Italië te trekken want gesteld dat men over die drie eigenschappen beschikt dan is men daarom nog niet tot een dergelijke schoonheidservaring toegankelijk. Dat geldt vooral wanneer ze zich - helaas de meerderheid - tijdens de dagen en weken op een bruiloft volgend, met hun beidjes bevinden en niets aan hun ogen laten ontsnappen zonder daarbij hun uitzonderlijke verrukking door menig superlatief kenbaar te maken. Per slot van rekening brengen ze die belevenissen dan als trofeeën mee naar huis, welke zij in hun eigen omgeving net zo goed hadden kunnen ontdekken, proeven en genieten. In tegengestelde richting plegen dat slag dualisten in de lente de Alpenpassen over te zwermen. De ganse reis door was Norbert Hanold door hen, zoals in een rollende duiventil, omvleugeld en omfloten en eigenlijk, voor de eerste maal in zijn leven, in de dwangpositie gedompeld waarbij hij zijn medemensen rondom met oog en oor nauwkeuriger moest observeren. Ofschoon zij, wat de taal betreft, allemaal getogen Duitsers waren, riep zijn stambewustzijn bij hem hoegenaamd geen zweem van trots op; ja veeleer slechts het tegenovergestelde en hij had er, verstandelijk bekeken, gewis goed aan gedaan om zich tot hiertoe slechts zo weinig mogelijk met de levendige "homo sapiens" uit de classificatie van Linnaeus in te laten. Vooral wat betreft de vrouwelijke helft van deze soort: voor de eerste keer ook zag hij, in zijn onmiddellijke nabijheid, zodanig door paringsdrift verenigde combinaties, dat het hem te boven ging

wat hen ook maar wederkerig daartoe kon hebben aangespoord. Het bleef hem onbegrijpelijk waarom die vrouwen zich deze mannen hadden uitgekozen. Nog raadselachtiger echter scheen het waarom de keuze van de mannen op deze vrouwen was gevallen. Telkens hij het hoofd ophief moest zijn blik zich op het aangezicht van één van haar richten zonder daarbij ook maar één enkele te treffen die de ogen streelde door uiterlijk vormen-schoon of die innerlijk, naar gemoed of geest, op inhoud duidde. In elk geval ontbrak hem een maatstaf om hen daaraan af te meten want men kon het huidig vrouwelijk geslacht natuurlijk niet aan de vergelijking onderwerpen met de verheven schoonheid van de oude kunstwerken. Toch droeg hij een duister bevroeden in zijn binnenste alsof hij aan deze onbillijke werkwijze geen schuld zou dragen want in al die gelaatstreken ontbrak hem iets dat het dagelijks leven eveneens diende aan te bieden. Zo zat hij menig uur aan een stuk het curieuze menselijke gedoe te overpeinen en kwam hij tot de slotsom dat, onder alle vormen van dwaasheid, als meest in het oog springend en minst van al begrijpelijk, ongetwijfeld het huwelijk op de bovenste plaats kwam waarbij al die zinloze huwelijksreizen naar Italië de zotternij in zekere zin bekronen.

Maar opnieuw ging zijn herinnering naar het kanarievogeltje dat hij in gevangenschap had achtergelaten vermits hij ook hier in een kooi zat, opgeperst tussen de gezichtjes van de jonge echtparen rondom hem, die net zo enthousiast als leeg en onbestaande waren, en waar tussenuit hij slechts, van tijd tot tijd, eens door de vensters turen kon. Daaruit valt best te verklaren dat de dingen, die daarbuiten aan zijn oog voorbijtrokken, andere indrukken op hem nalieten dan diegene van enkele jaren voorheen. Het olijfloof flikkerde in een sterkere zilverglans; de cypressen en pijnbomen, die links en rechts eenzaam de lucht instaken, profileerden zich mooier en origineler; de dorpjes op de bergflanken wisten hem met meer charme te vergoeden, net alsof elk afzonderlijk een enkeling was met een anders geaarde fysionomie en het blauw van het Trasimeense meer leek hem zo week als hij nog nooit bij een watervlak had waargenomen. Hij werd

door de indruk beroerd alsof de spoorrails links en rechts door een natuur omgeven waren die hem vreemd voorkwam, alsof hij die voorheen in bestendig schemerlicht of bij grauwe regenval was doorgereden en haar nu voor de eerste maal in haar kleurenweelde onder gouden zonneshijn aanschouwde. Een paar keer betrapte hij zich op een hem tot nog toe onbekend gebleven wens: namelijk uit te stijgen en zich te voet een weg naar dit of dat oord te kunnen banen terwijl het op hem aankeek, alsof het soms iets zonderling, iets geheimzinnig verborgen hield. Toch liet hij zich door dergelijke, irrationele bevingingen niet verleiden. Neen, de "direttissimo" bracht hem zonder verwijl naar Rome waar, vooraleer het station binnen te rijden, de antieke wereld hem reeds begroette in de overgebleven ruïnes van de tempel van Minerva Medica. Eens verlost uit zijn, met "inséparables" gestoffeerde kooi, nam hij voorshands onderkomen in een hem bekend hotel om van daar, zonder overhaast, uit te kijken naar een privé - woning naar zijn smaak.

In de loop van de volgende dag had hij er zo nog geen weten te vinden, zodat hij opnieuw 's avonds naar zijn "albergo" terugkeerde en hij, door de ongewone Italiaanse lucht, de krachtige zon, het vele geloop en door het straatlawaai tamelijk vermoeid, zich te rusten legde. Zijn bewustzijn was ook reeds dra aan het verflauwen en hij stond op het punt om in te slapen toen hij weerom wakker werd, want zijn kamer was verbonden met die er naast door een deur met een kast ervoor geplaatst, bij wijze van versperring en in dat vertrek trokken zich toen twee gasten terug die het nog dezelfde morgen in bezit hadden genomen. Te oordelen naar hun stemmen die doorheen die dunne schutting weerklonken, ging het om een man en een vrouw die onmiskenbaar tot de klasse van de Duitse lente - trekvogels behoorden, waarmee hij gisteren vanuit Florence naar hier gereisd was. Hun gemoedsstemming scheen aan de hotelkeuken een onverdeeld gunstig attest te willen toekennen en het kon best te danken zijn aan de kwaliteit van een wijn uit de "castelli romani", dat zij hun gedachten en bevindingen, uiterst duidelijk waarneembaar, met een Noord-Duitse stemval uitwisselden:

“Mijn enige Gust-“

“Mijn zoetste Grietje-“

“We hebben ons weergevonden.”

“Ja, ten lange leste zijn we weer alleen.”

“Moeten wij morgen nog veel bekijken?”

“Laat ons bij het ontbijt eens in de Baedeker naslaan, waar we niet buiten heen kunnen.”

“Gust, mijn schatje, jij bevalt me heel wat beter dan die Apollo van het Belvedere.”

“Ik heb het ook reeds dikwijls gedacht, mijn zoetste Grietje, dat jij een stukje knapper bent dan die Capitolijnse Venus.”

“Is die vuurspuwende berg, waar wij willen opklimmen, hier ergens in de buurt?”

“Nee, ik peins dat we nog een paar uurtjes moeten sporen.”

“Als hij dan juist zou gaan spuwen op het moment dat wij daar komen neerstrijken, wat zou jij doen?”

“Dan zou ik niets anders denken dan hoe ik jou moet redden en je op mijn armen tillen.”

“Steek je maar niet aan een speld!”

“Ik kan me niets mooiers uitdenken dan voor jou mijn bloed te vergieten.”

“Mijn Gustje, je bent enig-“

“Mijn Griet, mijn hartediefje -“

Daarmee werd hun conversatie nagenoeg besloten. Norbert hoorde nog een vaag geritsel en over en weer geschuif van stoelen; dan werd het stil en dommelde hij terug half in slaap. Die verplaatste hem naar Pompeï waar de Vesuvius juist terug was uitgebarsten. Een bont gewemel van vluchtende mensen draaide zich daar in een kluwen rond en daartussen bemerkte hij plots de Apollo van het Belvedere die de Capitolijnse Venus ophief, voort droeg en, beveiligd in een donkere schaduw, op een voorwerp neerlegde. Het leek een wagen of een kar te zijn, waarmee zij moest worden weggebracht, want het liet een knarsend geluid weerklinken. Dit mythologisch voorval bracht de jonge archeoloog verder niet in verbazing. Het viel hem slechts op dat ze met hun beiden geen Grieks maar Duits onder elkaar spraken want na een poosje, half tot bezinning komend, hoorde hij zeggen:

“Greta, mijn zoetje -“

“Jij bent enig, o mijn Gust -“

Maar daarop veranderde het droombeeld rondom hem volslagen. Een stomme stilte verving de verwarde klanken en in de plaats van rook en vlammschijnsel lag er een heet en helder zonnelicht over de resterende ruïnen der bedolven stad. Dat nam

eveneens geleidelijk andere vormen aan, werd tot een bed veranderd. Het witte linnen daar bovenop liet de gulden stralen tot aan zijn ogen naderbij krinkelen en, beschitterd door de Romeinse dageraad, ontwaakte Norbert Hanold uit zijn slaap.

In hem zelf had er zich intussen ook een verandering voorgedaan. Het waarom daarvan wist hij zich niet te realiseren. Opnieuw had zich een vreemd, beklemmend gevoel van hem meester gemaakt alsof hij was opgesloten in een kooi die dit maal Rome heette. Toen hij het venster opende kwam hem van op de straat het geroep toegeschreeuwd van venters bij dozijnen, nog heel wat scheller klinkend in het oor dan in zijn eigen Duitse heimat. Hij was slechts uit een lawaaijerige steengroeve in een andere gesukkeld en een vreemdsoortige, akelige huiver deed hem terugdeinzen voor de archeologische verzamelingen, voor een gebeurtelijke ontmoeting aldaar met de Apollo van het Belvedere en met de Capitolijnse Venus. Na een kort beraad verzaakte hij er daarom aan om nog verder naar een woning uit te kijken. In zeven haasten maakte hij opnieuw zijn bagage en reed hij met de spoorweg verder, richting Zuiden. Om de "inséparables" te ontkomen, deed hij dat in een derde klasse compartiment waar hij meteen op een interessante en, wetenschappelijk gezien, stimulerende omgeving rekende van Italiaanse volkse typen, de voormalige modellen der antieke kunstwerken. Hij vond er echter niets anders dan 't vuil, gewoon in deze streken, het onuitstaanbaar stinkend nationaal sigarenmerk, kleine kereltjes en vrouwelijke wezens die mekaar doorkruisten en met handen en voeten in het rond sloegen en waar tegenover hem de vrouwen uit zijn eigen vaderlandse koppeltjes, in zijn herinnering, bijna nog als Olympische godinnen voorkwamen.

Twee dagen later bewoonde Norbert Hanold een vrij problematische ruimte, "camera" genaamd, in het "Hotel Diomède", juist naast de, door eucalyptus - bomen beschermde

“ingresso” tot de opgravingen van Pompeï. Hij had zich voorgenomen voor goed in Napels te blijven met het oog op een hernieuwde en grondige studie van de sculpturen en fresco’s in het “Museo nazionale” maar het was hem daar identiek afgelopen als in Rome. In de zaal der Pompejaanse verzamelingen van huisgerei zag hij zich ingepakt in een wolk van toeristische damesjurken van de laatste mode die ongetwijfeld, in hun geheel en in de kortste keren met de maagdelijke stralenglans van atlas-, zijde- of gaasbruidjaponnen werden ingeruild. Stuk voor stuk hingen zij met hun mouw aan de arm van een even onberispelijk, mannelijk geklede, jongere of oudere begeleider en het recente inzicht van Norbert in dat hem tot nog toe onbekend gebleven kennisobject was reeds dermate geëvolueerd dat hij, vanaf de eerste oogopslag wist uit te maken dat die daar Gust en deze Greta was. Natuurlijk kwam het hier met een andere conversatietoon te berde, aangepast, gematigd en getemperd door het oor van het publiek:

“Kijk eens aan - was dat niet practisch? - zo’n systeem van spijsverwarming konden wij ons ook maar best aanschaffen;”

“Ja, maar voor de gerechten die mijn vrouw kookt, moet het van zuiver zilver zijn.”

“Wist jij dan reeds of mijn kooksel jou zo goed zal smaken?”

Die vraag werd vergezeld door een guitig oogje en bevestigd met een blik, glanzend als vernist met lak:

“Wat jij me ook mag voorzetten, telkens weer wordt het een lekkernijtje” .

“Nee zeg, is dat geen vingerhoed! Kan het dat men toen reeds naainaalden had?”

“Dat ziet er zo naar uit, maar jij had daarmee niets kunnen aanvangen, schatje, want die was zelfs voor jouw duim nog veel te groot.”

“Echt waar? En hou jij dan meer van smalle vingers dan van brede?”

“Die van jou hoef ik helemaal niet te zien, die zou ik reeds, in het diepste duister, tussen alle andere ter wereld er uit weten te tasten.”

“Is me dat allemaal vreselijk interessant. Moeten we eigenlijk ook nog naar Pompeï zelf?”

“Nee, ‘t is de moeite niet waard. Daar liggen alleen maar oude stenen en puin; alles wat iets of wat waard was, zo staat in Baedeker, is naar hier gebracht. Ik vrees ook dat de zon daar voor jouw zachte teint reeds wat te heet zou zijn; ‘k zou ‘t mij nooit vergeven.”

“Je had best eens plots een negerin tot vrouw kunnen hebben.”

“Nee, zo ver reikt mijn fantasie gelukkig niet, maar een zomersproet op je neusje zou me reeds in ‘t ongeluk storten. Ik denk, schatje, als het goed is voor jou, dat we morgen liefst naar Capri kunnen trekken. Daar schijnt alles zeer comfortabel geïnstalleerd te zijn en in de magische schijn van de blauwe grot zal ik pas voor goed ervaren wat voor een groot lot ik getrokken heb in de loterij van het geluk.”

“Zeg, als iemand dat afluistert, schaam ik mij bijna! Maar, waar je me ook heen brengt, mij is dat overal ronduit het zelfde, want ik heb je toch aan mijn zij.”

Gustjes en Grietjes langs alle kanten, voor 't oor en 't oog alleen een tik gematigd en getemperd. Norbert Hanold leek het alsof hij van alle kanten met verdunde honing werd begoten en dat hij dan, slok na slok, dat ook over de tong naar beneden moest werken. Hij werd aangetast door een gevoel van misselijkheid en hij liep het "Museo nazionale" buiten, op de eerste "osteria" toe om er een glaasje vermout te drinken. Vertienvoudigd drong het op hem in: waarom liep dat honderdvoudige duo de musea van Florence, Rome en Napels plat, in plaats van zich aan hun meervoudstaken thuis in de Duitse vaderlandse staatjes prijs te geven? Het was hem immers uit een aantal onderonsjes en geflikkeflooi opgeklaard dat ten minste de meerderheid van die vogelpaartjes niet van zins was om zich tussen het puin van Pompeï te gaan nestelen en dat zij een vluchtafwijking naar Capri als opportuner beschouwden. Daaruit ontsprong voor hem de prompte neiging juist datgene te doen wat zij niet deden. Vergelijkenderwijs werd hem zo alleszins nog het beste uitzicht geboden om aan de hoofdzwerm van hun sneppentrek te ontsnappen en datgene te vinden waarnaar hij hier in het hesperisch land vergeefs op zoek was. Het was ook een duo, geen huwelijks- maar een tweelingpaar, zonder al dat snavelgekir: stilte en wetenschap, twee rustige zusters, waarop enkel en alleen te rekenen viel waar het ging om een bevredigend asiel. Zijn verlangen daarheen bezat iets dat hem vooralsnog onbekend was. Was het geen contradictie op zichzelf geweest, dan had hij deze drijfveer met het epitheton "hartstochtelijk" kunnen omschrijven en amper een uurtje later zat hij in een "carrozzella" die hem snel door de eindeloosheid van Portici en Resina transporteerde. Zijn rit was er een als ging het over een straatweg die luisterrijk was opgesmukt ter verwelkoming van een oud-Romeinse triomfator. Links en rechts spreidde haast ieder huis, als het ware gele tapijtsluiers, een overdadige rijkdom "pasta da Napoli" uit om die in de zon te laten drogen. Dat zijn de hoogste nationale lekkernijen van dikkere of dunnere maccheroni, vermicelli, spaghetti, cannelloni en fidelini waaraan men daar te midden van de vetwalmen der gaarkeukens, wervelend stof, vliegen en vlooiën, in de lucht ronddansende visschubben, schoorsteenrook en weet ik wat voor dag- en

nachtinvloeden, het intiem raffinement van hun gastronomie verlenen moest. Dan viel de blik van dichtbij over de velden van lavagruis dat van de kegel van de Vesuvius beneden was gekomen, rechts deinde zich, glinsterend blauw, de golf uit, een mengsel als het ware uit vloeibaar malachiet en lapislazuli. De kleine notedop op wielen vloog, als door een dolle storm voort geroffeld, net of elk moment zijn laatste was geweest, over het wreed plaveisel van Torre del Greco. Al rammelend ging het door Torre dell' Annunziata en bereikte hij het dioscurenpaar van het "Hôtel Suisse" en het "Hôtel Diomède", die elkaars charmes, in een onverpoosd hardnekkige worstelwedstrijd, afwogen. Hij maakte halte vóór het laatste van de twee, wiens oud-klassieke naam de jeugdige archeoloog, net als bij zijn eerste bezoek, tot de keuze van het gasthof had verleid. Ten minste met een voor de schijn zo groot mogelijke gemoedsrust, bekeek de moderne Zwitserse concurrent vanuit zijn deur het toneeltje. Hij was er gerust in dat er in de potten van zijn klassieke buurman ook met geen ander water werd gekookt als in zijn eigen potje en dat de antieke prachtstukken die daar aan de overkant verleidelijk te koop lagen geëtaleerd, evenmin als die van hem, na tweeduizend jaar, terug van onder de laag assen aan het licht waren gekomen.

Zo was Norbert Hanold, spijs verwachting en opzet, in luttele dagen vanuit het Duitse noorden naar Pompeï verplaatst en vond hij de Diomedes niet al te sterk bezet met zijn menselijke gasten maar daarentegen reeds ongemeen bevolkt met de "musca domestica communis", de vulgaire kamervlieg. Nooit was het hem opgevallen dat zijn inborst met onstuimige opwellingen was aangelegd ofschoon er toch in hem, tegen deze beestjes haatgevoelens brandden. Hij aanzag ze als de meest verfoeilijke kwaadaardige vondst in de natuur en daarom gaf hij aan de winter, als het enige seizoen waarin menswaardig leven te voeren viel, veruit de voorkeur op de zomer en hij herkende daarin het onomstotelijk bewijs tegen het bestaan van een rationele wereldorde. Ze ontvingen hem hier nu reeds meerdere maanden vroeger als dat hij, in Duitsland, aan hun wangedrag zou ten prooi gevallen zijn; ze storten zich terstond bij dozijnen, als op

een verhard offer, over hem uit, ze gonsden hem voor de ogen, snorden in het oor, verstrikten zich in het haar, liepen al kittelend over neus, voorhoofd en handen. Sommige herinnerden hem daarbij aan paartjes op huwelijksreis. Vermoedelijk hadden zij het onder elkaar ook over “mijn liefste Gustje” en over “mijn schattig Grietje”. In het geheugen van de gepijnigde steeg er een snakkende wens op naar een “scacciamosche”, een knap vervaardigde vliegenklapper, zoals hij er een op een uitgedolven grafzuil gezien had in het Etruskisch museum van Bologna. Dit onwaardig kreatuur was dus reeds evenzeer in de oudheid een gesel van het mensdom geweest, nog boosaardiger en minder af te slaan dan schorpioenen, giftslangen, tijgers en haaien die het toch slechts op lijfelijke scha, op het verscheuren of verslinden van hun slachtoffers gemunt hadden en waartegen men zich, op voorwaarde van een bezonnen gedrag, best veilig kon stellen. Tegen de vulgaire kamervlieg bestond helaas geen afweer en zij verlamde, verontrustte en ontwrichtte per slot van rekening de psyche van de mens, zijn denk- en arbeidsgeschiktheid, elke vlucht naar boven en elke schoonheidservaring. Het was geen hongerzucht noch bloeddorst die haar daarheen dreef maar enkel en alleen die duivelse martelzucht; zij was het “Ding an sich”, waarin het absolute kwaad zijn expressie en zijn belichaming had gevonden. De Etruskische “scacciamosche”, een houten steel waaraan een bundel fijne leren riempjes was vastgemaakt, bewees het: in het hoofd van Aischylos wist ze immers reeds de meest verheven poëtische gedachten de grond in te boren, Phidias’ beitel had ze immers tot een, niet meer te corrigeren, mislukte slag gebracht. Het voorhoofd van Zeus, de borst van Aphrodite, alle Olympische goden en godinnen had zij overlopen, van de schedel tot de zolen van hun voeten en Norbert voelde in zijn binnenste dat de verdienste van een mens in de eerste plaats geschat kan worden in functie van het aantal kamervliegen die hij, tijdens het verloop van zijn leven, als de wreker van zijn gehele geslacht, te vertrekken van de oertijd af, platgeslagen, opgespiest, verbrand en in dagelijkse hekatomben heeft uitgeroeid.

Het ontbrak hem helaas aan de geschikte wapens om zulk een roem te mogen oogsten en zoals dat evenmin de grootste wapenheld uit de oudheid, op zijn eentje, zou hebben aangekund, ruimde hij, wijkend voor de honderdvoudige overmacht van die gemene vijanden, het veld of veeleer zijn kamer. Eens buiten ging hem een lichtje op: vandaag had hij slechts op kleine schaal datgene ondergaan, wat zich morgen vergroot ging overdoen. Het was immers geweten dat Pompeï aan zijn behoefte ook geen rustig, bevredigend oponthoud wist aan te bieden. Daarenboven, het weze dan verholen, werd dit inzicht vergezeld door een ander, daarbij aansluitend, met name dat zijn onbehaaglijkheid wel niet alleen werd veroorzaakt door zijn omgeving maar dat zij haar oorsprong ook ergens uit hem zelf putte. Alleszins was overlast aan vliegen steeds zeer tegen zijn zin geweest, maar toch hadden zij het tot nog toe nooit vermocht hem zo op stang te jagen. Zijn zenuwen bevonden zich, wegens de ongemakken van de reis, onmiskenbaar in een geprikkelde en nerveuze toestand die zich vermoedelijk reeds thuis manifesteerde ten gevolge van de kamerlucht, de lange winter door, en van het overwerk. Hij merkte dat hij mistroostig was omdat er hem iets ontbrak, zonder dat het hem te binnen viel wat. En die mistroostigheid voerde hij, overal waar hij heentrok, met zich mee. De bruiloftspartjes en de massaal rond zwermende kamervliegen waren gewis niet voorbestemd om hem, ook maar voor het minst, het leven op te vrolijken. Als hij zich echter niet in een dikke wolk van zelfvergoelijking wou hullen, kon het hem toch niet echt verborgen blijven dat hij eigenlijk, even doel- en zinloos, doof en blind als zij, alleen maar in Italië rondreisde met een aanzienlijk geringere bekwaamheid om van het leven te genieten. Want zijn reisgezellin, de wetenschap, geleek beslist veel op een oude Trappisten-non, ze deed haar mond niet open als ze niet werd aangesproken, en het kwam hem voor dat hij er niet ver af was te vergeten in wat voor taal hij feitelijk met haar verkeerd had.

Het was reeds te laat op de dag, om nog langs de "ingresso" in Pompeï binnen te stappen. Norbert herinnerde zich een wandeling die hij ooit eens op de oude stads -

muur had gemaakt en doorheen allerlei struikgewas en onkruid zocht hij daar nu boven te geraken. Zo kuierde hij een stuk door, lichtelijk van uit de hoogte over de dodenstad heen die rechts van hem lag, zonder klank noch beweging. Ze geleet op een dood puinenveld, grotendeels reeds door de schaduw toegedekt, vermits de avondzon in het westen niet ver meer verwijderd was van de rand der Tyrreense zee. In het ronde daaromheen echter, overgoot zij nog alle bergtoppen en hellingen met een toverachtige levensglans; ze vergulde de rook-parasol die zich - boven de krater van de Vesuvius uit - in de hoogte ontwikkelde, ze bekleedde met purper de punten en pieken van de Monte Sant-Angelo. Hoog en eenzaam steeg de Monte Epomeo uit de zee die, blauw parelend, lichtvonken de hoogte opschoot en van waar uit zich kaap Misenum, met haar donker silhouet als een mysterieus Titanenbouwsel onttrok. Waar de blik zich ook liet vallen, overal spreidde zich een prachtig beeld uit, dat majesteit aan gratie koppelde, het verre verleden aan een blij gezind heden. Norbert Hanold had zich ingebeeld hier datgene te vinden waarheen hem een onbestemd verlangen aantrok. Toch was hij niet daartoe geneigd, ofschoon hem, op de verlaten muur, geen bruiloftspaartjes of vliegen lastig vielen maar evenmin de natuur was in staat hem datgene aan te bieden wat hem rondom zich en in zijn binnenste ontbrak. Met een schier aan het onverschillige grenzende gelatenheid liet hij de ogen over al die schoonheidsweelde glijden, zonder daarbij in het minste te betreuren dat ze aan zonsondergang toe was en verbleekte, en hij keerde onbevredigd, net zoals hij was aangekomen, naar de Diomedes terug.

Vermits hij nu toch - het wees dan "invita Minerva" - door zijn eigen onbedachtzaamheid hierheen verplaatst was, kwam hij 's nachts tot het besluit om, uit de dwaasheid die hij had uitgericht, dan toch tenminste een dag lang wetenschappelijk voordeel te halen. 's Morgens, zo gauw de ingresso was opengesteld, trok hij langs de voorgeschreven weg Pompeï binnen. Vóór hem en achter hem marcheerde in kleine pelotons, onder bevel van een gedisciplineerde leiding, de actuele bevolking van de

beide pensions. Gewapend met de rode Baedeker of diens buitenlandse soortgenoot, waren zij verzot op klandestiene privé-archeologie. Het was haast uitsluitend Engels of Anglo-Amerikaans gesnater dat de nog frisse ochtendlucht vervulde. De Duitse bruiloftspartjes waren ginds tegenover, voorbij de Monte Sant-Angelo, op Capri mekaar gelukkig aan het maken, met Germaanse snoepjes en begeestering, bij de ontbijttafel in het Pagano-hoofdkwartier. Norbert had het reeds van vroeger door hoe hij, in de kortste keren - mits het juist gekozen woord en, daarbij aansluitend, een flinke "mancia" - een lastpost van een "guida" kon afschepen om dan zelf, op eigen houtje, ongestoord aan slag te gaan. Het deed hem plezier zichzelf in het bezit te weten van een onberispelijk geheugen. Waarheen zijn blik zich ook mocht richten, alles lag en stond nog identiek zoals hij het in zich droeg, net alsof hij het pas gisteren, geholpen door een deskundige studie, in zijn hoofd had ingeprent. Deze observatie, die zich bestendig herhaalde, bracht echter anderzijds met zich mee dat hem zijn aanwezigheid ter plaatse in feite nutteloos voorkwam en dat er zich van zijn ogen en geestelijke perceptie meer en meer, zoals tijdens die avond op de muur, een resolute onverschilligheid meester maakte. Ook al was, wanneer hij even opkeek, de rookparasol van de Vesuvius-kegel, op de achtergrond van de blauwe hemel, meestal zichtbaar, toch viel het hem merkwaardigerwijze helemaal niet te binnen dat hij pas onlangs eens gedroomd had dat hij er bij geweest was toen Pompeï, tengevolge van de eruptie in het jaar 79, werd bedolven. Dat urenlang over en weer getob maakte hem wel vermoeid en half slaperig, maar toch was hij zich niet in het minst bewust van iets wat met een droom te maken had. Integendeel, hij wist zich alleen maar in het midden van een warboel van fragmentarische oude portieken, zuilen en muren, uiterst betekenisvol voor de archeologische wetenschap, die echter, zonder haar esoterische ondersteuning en op zichzelf beschouwd, eigenlijk niet veel meer voorstelde dan een grote, weliswaar netjes onderhouden, maar toch ongemeen ontvullende puinhoop. En ofschoon wetenschap en dromerij anders gewoon waren zich onderling op tegengestelde voet te bevinden, hadden ze hier vandaag blijkbaar een compromis gesloten, in die zin dat ze

wederkerig van hun dienstbetoon aan Norbert Hanold zouden afzien om hem ten volle aan de zinloosheid van zijn gaan en staan over te laten.

Zo was hij dan van het forum tot aan het amfiteater, van de "Porta di Stabia" tot aan de "Porta del Vesuvio", door de Gravenstraat zoals door tal van andere straten kriskras heen gewandeld. De zon had ondertussen eveneens haar gewoon voormiddag - parcours afgelegd tot op het punt waarop zij gewoon was, haar crescendo van achter de bergrug heen, om te buigen naar de meer comfortabele afdaling langs de zeekant. Daarmee gaf zij, tot grote opluchting van hun hees geprate en voor de rest onbegrepen gidsen, een wenk aan de Engelsen en aan de Amerikanen van beiderlei kunne, door reisplicht hierheen ontboden, om ook eens het groter gemak in overweging te nemen van een zitje aan de middagdis van één van beide Dioskuren - hotels. Zij hadden bovendien alles met eigen ogen bekeken wat de konversatie kon bevorderen aan de overkant van het Kanaal of van de grote plas en zo bliezen, tot en met verzadigd van geschiedenis, de troepen één voor één de aftocht. Doorheen de "Via Marina" ebden zij, in een gemeenschappelijk maneuver, af om aan de alleszins tamelijk eufemistisch - lucullische, hedendaagse tafels ten huize van Diomedes of bij Mr Swiss voor hun gastronomische behoeften het onderspit niet hoeven te delven. Vanuit het oogpunt van het geheel der inwendige en uitwendige omstandigheden was dit ongetwijfeld ook het meest verstandige dat zij konden ondernemen, want de middagzon in Mei had het beslist goed voor met de hagedissen, vlinders en wat nog meer aan gevleugelde bewoners of bezoekers van de uitgestrekte opgravingen. Voor de noordelijke teint van een mistress of een miss begon haar schedelrechte opdringerigheid daarentegen onvoorwaardelijk heel wat minder liefs te bieden. En vermoedelijk in causaal verband daarmee was, in het laatste uur, het "charming" - geroep reeds beduidend verminderd terwijl de "shockings" evenredig toenamen en de mannelijke "ooohs", die ontsproten tussen de meer dan ooit opengesperde rijen tanden, een bedenkelijke overgang naar het geeuwen waren ingeslagen.

Het was daarentegen opmerkelijk hoe, gelijktijdig met dat wegslinken, wat eertijds de stad Pompeï geweest was, een volslagen veranderd uitzicht aannam. Ver van alle leven, scheen zij nu pas voorgoed tot dode onbeweeglijkheid te verstenen. Hieruit echter ontlook er een gevoel alsof de dood begon te spreken, ook al was het in geen manier, waarneembaar voor mensenoren. Hier en daar klonk het alleszins, alsof er uit het gesteente een lispelende toon opsteeg, ofschoon die slechts werd opgeroepen door het zacht gefluister van de zuiderwind, de oude Atabulus, die tweeduizend jaar geleden op dezelfde wijze rondom tempels, portieken en huizen geneuried had en die nu zijn geflirt voltrok tussen de groen - glinsterende halmen op de resterende, lage stukken muur. Vaak kwam hij vanaf de Afrikaanse kusten overgedreven, blazend uit volle borst, in het wild. Vandaag deed hij dat niet. Neen, hij omfladderde maar zoetjes de weer aan 't licht gekeerde oude bekenden. Terwille van zijn ingeboren woestijnkarakter kon hij het daarentegen niet laten alles onderweg, het wees dan nog zo zacht, met hete adem aan te blazen.

Daarbij was de zon, zijn eeuwig-jeugdige moeder, hem van dienst. Ze versterkte zijn gloeiende adem en - volbrengend wat hij zelf niet vermocht - overgoot zij alles met een sidderende, blinkende en verblindende glans. Als met een gouden krabmes wiste zij van de "semitae" en van de "crepidines viarum", die de huizen omzoomden en zoals men eertijds de stoepen placht te noemen, elk smal schaduwstreepje weg. In alle "vestibula", "atria", "peristylia" en "tablina" wierp ze haar volste stralenbundels en daar waar een afdak hun een onbelemmerde toegang weerde, strooide zij daaronder haar afketsende vonken naar binnen. Haast geen hoekje schoot er nog over dat er in gelukte om zich tegen die lichtgolven te beschutten en zich in een zilveren schemerweefsel te omhullen. Elke straat trok zich tussen de oude muurpanden door als een lange, kabbelende strook, te bleken gelegd, wit linnen. Zonder uitzondering lagen zij er allemaal even geluid- en bewegingloos bij. Want het waren niet alleen de

kluchtige neusklinken van de Engelse en Amerikaanse diplomaten die tot op de laatste man uit dat straatbeeld waren verdwenen; ook het leventje van de, nog niet zo talrijke, hagedissen en vlinders scheen eveneens de zwijgzame ruïnenstad te hebben verlaten. Dat hadden ze, in werkelijkheid, wel niet gedaan maar de blik nam van hen geen beweging meer waar. Zoals reeds duizenden jaren gebruikelijk bij hun voorzaten, buiten op berg- hellingen en rotswanden, hadden zij zich ook hier - wanneer de grote Pan te slapen lag en om hem niet te storen - muisstil uitgestrekt of zich hier of daar, met toegevouwen vleugels, neergehurkt. Het was warempel alsof ze hier het gebod van de hete, heilige middagstilte nog sterker aanvoelden. Dat was het uur der geesten waarop het leven moest verstommen en zich laag gedrukt moest houden, vermits de doden nu ontwaakten en zich in een toonloze spooktaal onderhielden.

Het andere uitzicht dat de dingen rondom hadden aangenomen, drong zich eigenlijk minder aan de ogen op. Het gevoel, of juister uitgedrukt: een zesde zintuig, onder een nieuwe naam, werd daardoor aangeraakt, maar dan zo krachtig en persistent, dat iemand die daarmee was aangeboren, zich niet vermocht te ontdoen van de op hem uitgeoefende werking. Onder de mensen, daarmee begaafd, had men alleszins bezwaarlijk een mannelijk of vrouwelijk exemplaar kunnen opdiepen tussen de achtbare disgenoten van de beide "alberghi" bij de "ingresso" en die reeds druk in de weer waren met de soeplepel. De natuur had nu echter eenmaal Norbert Hanold ermee uitgerust en hij moest de gevolgen daarvan maar slikken. Absoluut niet omdat hij er zelf mee accoord was. Hij wou helemaal niets en wenste verder ook niets dan, met een leerzaam boek in de hand, knusjes in zijn studeervertrek neer te zitten, in plaats van zich die zinloze lentereis over het hoofd gehaald te hebben. Alleen was nu ineens dat zesde zintuig in hem opgewekt, juist op het moment dat hij uit de Gravenstraat, doorheen de Ercolano-poort, in de stadskern was weergekeerd en dat hij, volslagen intentieloos en zonder er over na te denken, bij de "Casa di Sallustio", langs links in een smalle "vicolo" was afgeslagen. Of eigenlijk was het ook niet precies zo, aangezien

hij veeleer door dat zintuig in een magische droom- toestand werd verplaatst, die zowat het midden hield tussen wakker bewustzijn en het verlies ervan. Een doodse stilte - overgoten met licht en zoals steeds, een hoede van het mysterie - lag zo ademloos uitgespreid rondom hem, dat zijn borst nog amper lucht durfde te scheppen. Hij stond aan een kruispunt van straten. De "Vicolo di Mercurio" doorsneed de bredere, zich links en rechts uitdeinende "Strada di Mercurio". In overeenstemming met die handelsgod waren hier eertijds handel en nering gevestigd. De hoeken der straten waren de stomme getuigen daarvan. Heel wat "tabernae" keken er op uit, handelspanden met stuk gesprongen winkeltafels die met marmer bedekt waren. Hier wees de inrichting op een bakkerij, daarginds duidde een aantal grote, rond-buikige, aardse vaten op een olie- en meelzaak. Aan de overkant bewezen de slankere amforen met oren dat de ruimte erachter een kroeg geweest was. 's Avonds kon het hier ook best een dicht gedrang geweest zijn van slaven en meiden uit de buurt om voor hun bazen, met hun eigen kruiken, wijn te halen uit de "caupona". Men zag er hoe de onleesbaar geworden mozaïek- inscriptie op de "semita" vóór de winkel, door veel geloop van voeten was uitgewist. Naar alle vermoeden hield zij de passanten een reclame voor van hun "vinum praecellens". Op de muurwand was er, op halve manshoogte, een "graffito" te zien dat er waarschijnlijk met zijn eigen nagel of met een stukje ijzer in het pleisterwerk was ingekrast, misschien met de ironische verklaring voor dat reclamebordje als zou de wijn van die kroegbaas zijn onovertroffen kwaliteit danken aan een niet al te spaarzame toemaat water.

Uit dat gekrabbel leek zich immers voor Norbert Hanold's ogen het woordje "caupo" te deduceren - of was het slechts inbeelding? - met zekerheid kon hij het niet vaststellen. Hij bezat een uitgesproken vaardigheid bij de ontcijfering van moeilijk ontraadselbare "graffiti". Reeds had hij daarin met zijn prestaties roem geoogst maar, op dit moment, wist hij zich volslagen machteloos. Het was niet alleen dat. Neen, hij droeg het bewustzijn in zich dat hij hoegenaamd geen Latijn machtig was en, het weze nog zo

onzinnig van zijnentwege, zelfs te willen lezen wat twee- duizend jaar vroeger een pompeïaans schooljongetje zoal op de muur gekriebeld heeft. Niet alleen was hij verlaten door het geheel van zijn wetenschap maar het liet hem ook volslagen koud om haar opnieuw op te roepen. Hij wist haar zich slechts als uit een verwijderde verte te herinneren en in zijn aanvoelen was ze een oude, uitgedroogde en onprettige tante geweest, het meest vervelende en overtolligste schepsel ter wereld. Al wat zij, met een hooggeleerde air, over haar rimpelige lippen bracht en als wijsheid verkondigde, was louter lege gewichtigdoenerij. Ze liep maar wat rond te peuteren rondom de dunne vruchtenkorsten van de kennis, zonder ooit iets uit haar inhoud, uit haar wezenskern te openbaren en tot het genot van een inwendig inzicht te brengen. Wat zij onderrichtte was een levenloze, archeologische beschouwing en wat er uit haar mond te voorschijn kwam, een dode, filologische taal. Die wisten geen begrip op te wekken voor de ziel, het gemoed, het hart of hoe men dat ook maar wilde noemen, maar al wie in zichzelf een verlangen daarnaar droeg, die moest als enig levende, alleen in de hete middagstilte, hier tussen de resten van het verleden staan, om niet met lichamelijke ogen te kijken en om niet met lijfelijke oren te luisteren. Toen kwam het van overal naar boven, zonder zich ook maar te bewegen en begon het te praten zonder klank. Toen wiste de zon van op de oude stenen de begrafeniskilte weg; een gloeiende rilling liep er doorheen, de doden ontwaakten en Pompeï begon weer te leven.

Eigenlijk zaten er geen echt godslasterlijke gedachten in de kop van Norbert Hanold. Het was slechts een onbestemd gevoel dat insgelijks zulk adjectief ten volle verdiende en het was in die toestand dat hij, stilstaand, voor zich uit staaarde naar de "Strada di Mercurio" toe, naar beneden tegen de stadsmuur aan. De polygonale blokken lava van haar plaveisel lagen er nog net zo onberispelijk aaneen gepast bij als voordat ze bedolven waren en ofschoon ze één voor één een helder grijze kleur hadden, broeide er toch een zodanig verblindende glans overheen, dat zij zich tussen de zwijgzame muren

en het puin van de zuilen op zij, zoals een doorstikt wit zilveren lint, in een smeulende leegte uitstrekten.

En toen gebeurde het...

Met wijd open ogen liet hij zijn blik door de straat glijden en toch leek het hem alsof hij het in een droom deed. Daar trad er plots, een weinig van rechts uit verwijderd, iets tevoorschijn vanuit de "Casa di Castore e Polluce". Behendig licht, schreed de Gradiva over de lava-stapstenen voort die tot vóór het huis, aan de overkant van de "Strada di Mercurio", voerden.

Er was hoegenaamd geen twijfel aan dat zij het was. Ook al hulden de zonnestralen haar gestalte als het ware in een dun, gulden waas, toch nam hij haar duidelijk in een profiel waar, identiek aan dat op het reliëf. De kop hield ze wat naar voor geneigd en ze had er een doek overheen geslagen die, van boven op het hoofd, achterwaard neerviel op de nek. Haar linkerhand hield het ongewoon rijk geplooid kleed lichtjes omhoog getrokken en, ofschoon het niet verder dan tot de enkels reikte, liet het toch duidelijk blijken dat de rechtervoet, bij het voorwaarts stappen, zich slechts een poosje inhield om zich daarbij, op de toppen van de tenen, schier loodrecht met de hiel op te heffen. Hier ging het natuurlijk niet om een product uit steen dat alles effen, kleurloos voorstelde. Het gewaad dat ogenschijnlijk uit een erg plooibare, soepele stof vervaardigd was, zag er helemaal niet koud, als witte marmer uit maar veeleer als een warme tonaliteit die lichtjes naar het geelachtige overhelde, terwijl het zacht gegolfde haar dat, van onder het hoofddoek uit, op het voorhoofd en de slapen neerkeek, contrasteerde met de goudbruine glans van de albast-kleur van het gelaat.

Bij het eerste zicht was het klaarwakker geworden in Norbert's geheugen dat hij haar hier zo al eens in zijn droom had zien lopen, in de nacht namelijk toen ze, aan de

overkant, op het forum, rustig op de trappen van de Apollo-tempel was gaan liggen. En tezamen met deze souvenir schoot hem, voor het eerst, nog wat anders te binnen: zonder dat hijzelf ook maar iets afwist van zijn inwendige drijfveer, was hij juist daarom naar Italië getrokken en was hij, zonder oponthoud, vanuit Rome en Napels rechtstreeks verder gereisd naar Pompeï om daar dan na te gaan of hij er sporen kon terugvinden van haar. Dat was dan ook nog letterlijk bedoeld want, met haar heel bijzondere manier van lopen, moest ze toch wel een afdruk van haar tenen in de as achtergelaten hebben die grondig verschillend was van alle overige.

De Gradiwa schreed met haar rustig, snelle pas over de stapstenen heen en liep, de rug toegerend, op de stoep van de overkant verder. Het doel van haar uitstap leek het huis van Adonis te zijn. Daar bleef ze dan ook even stilstaan waarop ze zich, tot een ander besluit gekomen, verder wegwaard bewoog, door de "Strada di Mercurio". Links van enkele voorname panden lag er in die straat alleen nog de "Casa di Apollo", zo geheten terwille van de talrijke Apollo-afbeeldingen die daar werden blootgelegd. Aan onze speurder viel het weer te binnen dat zij inderdaad ook de porticus van de Apollo-tempel had uitgekozen voor de slaap van de dood. Daarom stond ze waarschijnlijk in nauw verband met de cultus van de zonnegod en was zij op weg daarheen. Desondanks hield ze zich spoedig nogmaals in. Ook hier doorkruisten stapstenen de straat en ze keerde weer terug naar de overkant, rechts. Op die manier gaf ze nu haar tegenovergesteld profiel bloot en dat zag er een tikje anders uit vermits haar linker hand, die het kleed oplichtte, niet te zien was terwijl, in de plaats van haar gevouwen elleboog, de rechter arm kaarsrecht naar beneden hing. Op verdere afstand werd ze nu echter, tengevolge van het goud-golven der zonnestralen, omweven met een dichter geworden waas-effect zodat het niet precies viel uit te maken waar zij wel gebleven kon zijn, eens dat ze bij het huis van Meleager uit het zicht was verdwenen.

Norbert Hanold stond daar nog altijd, roerloos, even stil. Uitsluitend met de ogen, en deze keer met de lichamelijke, had hij, stap voor stap, haar kleiner wordend beeld in zich opgenomen. Nu pas, voor de eerste keer, haalde hij eens diep adem want ook zijn borst was bijna onbeweeglijk gebleven.

Maar meteen hield het zesde zintuig hem volledig in zijn macht, waarbij de overige tot niets werden gereduceerd. Was datgene, wat daar pas nog voor hem gestaan had, een creatuur van zijn verbeelding, dan wel werkelijkheid geweest?

Hij wist het niet, of hij waakte of droomde. Vergeefs zocht hij zich daarover te bezinnen. Toen kwam er ineens een vreemde rilling over zijn rug gelopen. Zonder ook maar iets te horen of te zien voelde hij evenwel aan geheimzinnige roerselen in zijn binnenste, dat Pompeï, op het uur van de middagspoken, langs alle kanten rondom hem tot leven gekomen was zodat daartussen ook de Gradiva was beginnen herleven en dat zij het huis was binnengestapt dat zij, vóór de fatale Augustusdagen van het jaar 79, had betrokken.

De “Casa di Meleagro” was hem bekend van zijn vorig bezoek. Ditmaal was hij echter nog niet tot daar geraakt maar, in het “Museo Nazionale” te Napels was hij even blijven stilstaan vóór het fresco met Meleager en diens Arcadische jachtgenote, Atalanta. Het huis in de Mercuriusstraat, waar het ontdekt was, had er zijn naam aan overgehouden. Nu dat hij zijn bewegingsvrijheid had herwonnen en dat hij eveneens, op zijn beurt, daarheen trok, dook er twijfel bij hem op of die woning wel degelijk haar naam ontleend had aan de jager die de Calydonische ever had geveld. Er schoot hem plots een Griekse dichter, Meleager, te binnen die zowat minstens een eeuw vóór de verwoesting van Pompeï geleefd moest hebben. Een nazaat van hem kon best ook hierheen geraakt zijn en zich dat huis gebouwd hebben. Dat stemde overeen met nog wat anders dat in zijn geheugen opgedoken was. Hij herinnerde zich immers zijn

vermoeden of liever nog, zijn stellige overtuiging als zou de Gradiva van Griekse afkomst geweest zijn. Zonder twijfel vermengde zich daarnaast ook nog de figuur van Atalanta in zijn verbeelding, zoals Ovidius haar in één van zijn metamorfosen had geschilderd:

“Bovenaan sloot de gepolijste gesp met haar doorn het kleed af, bij haar lag, kunsteloos, het haar in één enkele wrong bijeen geslagen.” Woord voor woord wist hij zich die verzen niet meer te binnen te brengen maar hun inhoud zelf stond hem duidelijk voor ogen. Uit zijn eruditie stak het hem ook nog een handje toe dat de jeugdige gemalin van Meleager, zoon van Oeneus, wellicht Cleopatra geheten had. Met grotere waarschijnlijkheid ging het hier evenwel niet om deze laatste maar om de Griekse dichter Meleager. Zo ongeveer goochelde het, in de zonnegloed van Campanië, mythologisch, literair-historisch en archeologisch door zijn kop.

Eens de huizen van Castor en Pollux en dat van de centaur voorbij, stond hij nu voor de “Casa di Meleagro”. Van op de drempel staarde hem, nog steeds leesbaar, de mozaïekbegroeting “Have” tegemoet. Aan de wand van het “vestibulum” overhandigde Mercurius aan Fortuna een buidel geld; dat maakte vermoedelijk allusie op de rijkdom en voorspoed van de voormalige bewoners. Daarachter opende zich het “atrium” met, in het midden, een ronde marmeren tafel die op drie griffioenen rustte.

Die ruimte lag er maar leeg en klankloos bij en terwijl ze volkomen vreemd toekeek op wie daar binnentrad, deed zij geen herinnering ontwaken dat hij hier ooit reeds zou geweest zijn. Maar dan ging er hem toch een licht op want het interieur bood een afwijking aan ten aanzien van de overige, reeds opgegraven gebouwen, in de stad. Het “peristylium” sloot zich niet zoals gebruikelijk, rugwaard aan bij het “atrium”, langs de overkant van het “tablinum”, maar wel langs de linkerkant. Ten gevolge daarvan ontstond er echter een ruimere omvang en een luisterrijker decoratie zoals nergens

elders in Pompeï. Het was door een "porticus" omgeven met twee dozijn zuilen, voor de helft, onderaan, rood geverfd en wit langs boven. Ze verleenden aan de grote, stille ruimte iets feestelijks. Hier bevond zich dan, in het midden, een "piscina" in de vorm van een fontein met een fijn bewerkte omraming. Naar alle schijn moest het huis als residentie gediend hebben voor een beschaafd en kunstzinnig man van aanzien.

Norbert's ogen keken in het rond en zijn oor was gespitst. Hier kwam er echter evenmin ergens iets tot beweging; niet het minste geluid was hoorbaar. Tussen al dat koud gesteente was er geen ademtocht meer van wat leven. Mocht de Gradiva zich in het huis van Meleager hebben begeven, dan was ze reeds opnieuw in het niets vervlogen.

Langs de achterkant van het "peristylum" paalde nog een ruimte, een "oecus", de voormalig feestzaal. Ze was eveneens, langs drie zijden, met zuilen omgeven die, dit maal echter, geel geverfd waren en die van ver, bij lichtinval, als het ware verguld, glinsterden. Daar tussendoor nu scheen er een nog heel wat gloeiender rood heen dan de verf op de wanden langs deze kant en die ogenschijnlijk niet in de oudheid op de grondlaag was neer geborsteld maar wel door een jong hedendaags talent. De artistieke bevoering van vroeger, in deze zaal, lag er volslagen vernield, onderkomen en afgesleten bij. Nu was het de maand Mei die hier weer zijn oeroude heerschappij uitoefende. Zoals momenteel, in vele huizen van de dodenstad, had hij eveneens de ganse "oecus" met rood bloeiende papavers bedekt. Hun zaad was door de wind daarheen gevoerd en de as deed het opgroeien. Een op en weer golven van dicht op elkaar gepakte bloesems was het of zo scheen het, hoewel ze er in werkelijkheid onbeweeglijk bijstonden vermits de Atabulus, die niet doordrong tot beneden, slechts zachtjes in de hoogte voorbij suisde. Maar het was de zon, die er zulk een gebibber van laaiende vlammen op uit stortte, dat de indruk verwekt werd alsof er, in een vijver, rode golven heen en weer werden gewiegd.

Norbert Hanolds ogen waren reeds in andere huizen achteloos over een gelijkaardig zicht heen gegleden maar hier werd hij er toch wel bijzonder vreemd door aangegrepen. De ruimte alhier werd vervuld door die droom-bloem, opgegroeid aan de rand van het Lethe-water en Hypnos, die daartussen lag uitgestrekt, deelde zinnbedwelmende slaap rond, uit de sappen die de nacht in de rode kelken had vergaard. Aan hem die, via de "porticus" van het "peristylum", in de "oecus" was binnen getreden, leek het alsof zijn slapen waren aangeraakt door het onzichtbare sluimerstokje van de oude overwinnaar van goden en mensen. Toch was het geen zware bedwelming, maar slechts een dromerige, zoete gratie die hem overviel. Daarbij bleef hij, desondanks, nog overeind en brachten zijn voeten hem verder vooruit langs de wand van de voormalige feestzaal, van waar af oude taferelen neer-keken: Paris, die de appel toekende, een sater met een aspis-slang in de hand en die een jonge bacchante daarmee aan het schrikken bracht.

Maar daar dan, weerom even plots en onverwacht - amper vijf stappen van hem verwijderd en in de smalle schaduw van het enige, bewaard gebleven bovenstuk van de zaal-porticus - zat daar op de lage treden, tussen twee gele zuilen, een vrouwelijke gestalte, gekleed met heldere kleuren. Met een lichte beweging hief zij nu een weinig het hoofd omhoog. Daardoor bood ze haar gelaat frontaal aan de persoon die onbemerkt genaderd was en wiens voetstap zij blijkbaar nu voor 't eerst had opgemerkt. Dat riep bij hem een tweevoudig gevoelen wakker. Aan zijn ogen kwam het tegelijkertijd over als een vreemd en dan toch weer als een bekend iets; iets dat hij reeds gezien of zich had voorgesteld. Het stokken van zijn adem echter en de uitzetting van zijn hartslag ontnamen hem elke twijfel aangaande de persoon die hij voor zich had. Hij had datgene gevonden waarnaar hij gezocht had, wat hem onbewust naar Pompeï had gedreven. De Gradiva voerde haar schijnleven nog voort op het middaguur der geesten en zij zat hier net zó voor hem, zoals hij haar, in zijn droom, op de trappen van de

Apollo-tempel had zien neerzetten. Op haar knieën lag er iets wit uitgespreid dat zijn blik niet klaar vermocht te onderscheiden. Het leek zowat een papyrusblad te zijn waartegen zich, rood van schijn, een papaver-bloesem aftekende.

Op haar gezicht was verrassing uitgedrukt. Onder haar bruin-glanzende haren en haar mooi, albast-kleurig voorhoofd staarden hem, in een verwonderd vragen, twee buitengewoon heldere sterren van ogen tegen. Hij behoefde echter slechts een korte poos om de overeenstemming te onderkennen tussen haar trekken met die van het profiel. Zo moesten zij, geobserveerd van voren, inderdaad geweest zijn en juist daarom waren zij hem, van bij de eerste oogopslag, ook weer helemaal niet vreemd geweest. Door de lichte neiging naar het geelachtige, accentueerde haar wit gewaad nog, van nabij, de warme kleuren-tonaliteit. Dat kwam ogenschijnlijk voort uit een fijne, uiterst soepele wolsoort, die ook nog de rijke plooienvol veroorzaakte en het doek, rondom het hoofd, was eveneens van dezelfde stof. Daar onderuit kwam er, in haar nek, nog een glanzend klosje haar tevoorschijn dat ongekunsteld in een enkele wrong was samengebracht. Vooraan bij de hals, onder een sierlijke kin, hield een kleine, gouden gesp het gewaad aaneen gesloten.

Dat was alles slechts half duidelijk doorgedrongen tot Norbert Hanold. Onwillekeurig had hij naar zijn lichte Panama-hoed getast, hem afgenomen en nu kwam het, in de Griekse taal, uit zijn mond: "Ben jij nu Atalanta, de dochter van Jasos, of ben je veeleer uit het huis van de dichter Meleager voortgekomen?"

Aldus aangesproken en zonder ook maar antwoord te geven, blikte zij hem met de rustig intelligente expressie van haar ogen geluidloos aan waarbij zich, in zijn binnenste, twee gedachten doorkruisten: ofwel vermocht haar verrezen schijnbestaan hoegenaamd niet te spreken, ofwel was zij toch niet van Griekse afkomst zodat zij die taal niet kende. Derhalve verwisselde hij haar met het Latijn en stelde hij daarin de

vraag: “Was jouw vader een voornaam burger van Pompeï met een Latijnse oorsprong?”

Ofschoon ze daar evenmin op antwoordde, speelde er toch rondom haar fijn gevormde lippen iets vluchtig, net alsof ze een lachlust onderdrukten. Nu overviel hem pas voorgoed de schrik: blijkbaar zat ze daar maar als een stom beeld voor hem, pure schijn waaraan de spraak ontzegd was. De ontzetting over deze bevinding viel van zijn uitzicht af te lezen.

Nu vermochten haar lippen evenwel niet meer te weerstaan aan de neiging. Een onvervalste glimlach kwam aan het licht en meteen kwam daartussen een stem doorklinken: “Als U met mij wenst te spreken, moet U dat in het Duits doen.”

Dat was op zijn minst merkwaardig, uit de mond van een Pompeïaanse, die liefst tweeduizend jaar geleden gestorven was of, zou het terwille van een luisteraar uit een andere denkwereld kunnen geweest zijn? Maar Norbert verloor al zijn onbehagen temidden van twee gevoelsgolven die over hem op elkaar bonsten: de gewaarwording dat de Gradiva wel degelijk ter taal was en, anderzijds datgene wat er door haar stem uit zijn innerlijk werd opgedrongen. Ze klonk even helder als de blik in haar ogen. Niet scherp maar zoals een galmende klok klonk haar timbre onder de zonnestilte over het bloeiend papaver-perk heen en de jonge archeoloog kwam met een ruk tot het inzicht dat hij haar in zichzelf reeds in zijn voorstelling net zo had gehoord. En onwillekeurig gaf hij luidop uitdrukking aan zijn gevoel: “Ik wist het wel dat jouw stem zo moest klinken.”

Op haar gezicht stond er te lezen dat zij ergens iets zocht te begrijpen maar dat ze er niet in slaagde. Op zijn laatste uitlating repliceerde zij nu: “Hoe had U dat ooit kunnen weten? U hebt toch nog nooit met mij gesproken.”

Het was hem voortaan totaal ontgaan dat zij Duits sprak en dat zij hem, volgens het hedendaags gebruik, in de derde persoon aansprak. Vermits zij het nu eenmaal deed, verstond hij het echter ook ten volle dat het best niet anders kon en hij antwoordde onverwijld: Neen, gesproken niet - maar ik riep je toe op het moment dat je ging neerliggen om te slapen en ik stond toen bij jou - jouw gelaat was zo rustig-mooi als van marmer. Mag ik je verzoeken - leg het zo nog eens weer neer op de trede -“

Onder het spreken was er iets bijzonders voorgevallen. Vanuit de papaver-bloesems was er een goudkleurige vlinder, met een zweempje rood langs de binnenrand van bovenste vleugels, tot bij de zuilen gefladderd. Een paar maal was hij rond het hoofd van de Gradiva blijven dartelen om zich dan neer te laten op de bruine haarklosjes over haar voorhoofd. Meteen echter rees haar gestalte slank en hoog naar boven want ze ging rustig met een snelle beweging rechtop staan. Kort en stom richtte ze nog een blik op Norbert Hanold met een uitdrukking alsof zij hem voor een krankzinnige nam en, haar voet verplaatsend, stapte zij er vandoor, op haar eigen typische manier, langs de zuilen van de oude porticus heen. Nog even vluchtig zichtbaar, scheen zij daarop als in de grond gezonken.

Hij stond er wel ademloos, als bedwelmd, bij maar toch had hij met een vage intuïtie gesnapt wat er zich voor zijn ogen had afgespeeld. Het middaguur der geesten was voorbij en in de gedaante van een vlinder was er, vanuit de Asphodelos-weide van de Hades, een gevleugelde bode opgedoken om de afgestorvenen aan te manen terug te keren daarheen. Daarbij voegde zich nog iets anders toe, het weze dan ook in een verwarde onduidelijkheid. Hij wist namelijk dat de mooie vlinder uit de gebieden rond de Middellandse zee de naam Cleopatra droeg en zo heette eveneens de jeugdige echtgenote van de Calydonische Meleager, zij die uit smart over diens dood zichzelf aan de goden van de onderwereld ten offer had gebracht.

Uit zijn mond liet hij de weg stappende vrouw nog een kreet achterna ijlen: "Keer je morgen terug naar hier op het middaguur?" Maar zij keerde zich niet om en verdween een paar ogenblikken later, zonder ook maar een antwoord te geven, achter de zuilen in de uithoek van de "oecus". Met een handomkeer, als met een zweep gedreven, zette hij haar achterna. Maar haar helder getint gewaad kwam nergens meer te voorschijn. Geblakerd door de hete zonnestrallen, strekte zich, zonder beweging noch geluid, de "Casa di Meleagro" rondom hem uit. Behalve dan die "Cleopatra" die, bij het trekken van trage cirkels, rood glanzend op haar gouden vleugeltjes, opnieuw over het dichte gewemel heen van de papaver-bloesems weg fladderde.

Hoe en wanneer Norbert Hanold bij de "ingresso" terug beland geraakte, dat was hem niet in het geheugen blijven hangen. Slechts één zaak was hem bijgebleven: dat zijn maag er peremptorisch op gestaan had om zich, uitermate vertraagd, in de "Diomedes" iets te laten opdissen. Daarop was hij doelloos, langs de eerste de beste baan, er op los getrokken en op het strand van de baai terechtgekomen, ten Noorden van Castellamare. Daar was hij dan maar op een lavablok gaan zitten, met de zeewind om zijn oren, tot wanneer de zon was ondergegaan, zo ongeveer halverwege Monte Sant'Angelo, boven Sorrento, en de Monte Epomeo op Ischia. Ondanks dit toch wel urenlang oponthoud aan het water, wist hij daar evenwel uit de frisse lucht geen voordeel te putten voor zijn psychische gesteldheid, zodat hij in een gelijkaardige toestand naar zijn gasthof terugkeerde, waarin hij het verlaten had. Hij trof er de overige gasten aan, naarstig in de weer met de "cena"; hij liet zich, in een hoekje van het lokaal, een "fiaschetto" Vesuvius-wijn serveren, observeerde de gezichten van de etende gasten en beluisterde hun conversaties. Uit al die gelaatstrekken, evenmin als uit hun gepraat trok hij echter, zonder een schijn van twijfel, de conclusie dat er niemand onder hen ooit een dode Pompeïaanse ontmoet of aangesproken had, die op het middaguur, opnieuw voorbijgaand was gaan leven. Daar moest men uiteraard a priori van uitgaan, vermits

ze rond die tijd gezamenlijk bij het "pranzo" zaten. Na een poos nu - uit welke beweegreden en met wat voor doelstelling wist hij zich niet te realiseren - stapte hij naar de concurrent van Diomedes toe, naar het "Hotel Suisse" aan de overkant. Daar ging hij ook, in een hoek, vóór een flesje Vesuvio plaats nemen - hij kon er niet buiten iets te bestellen - en hij gaf zich hier met ogen en oren aan een identiek onderzoek over. Dat bracht hem precies tot dezelfde conclusie, met dien verstande dat hem voortaan alle bezoekers, op dat moment in levende lijve aanwezig in Pompeï, van aangezicht tot aangezicht bekend geworden waren. Dat vormde weliswaar geen toename van zijn eruditie, de moeite waard om als een verrijking te kunnen doorgaan maar toch streelde hem daaruit een zekere bevredigende gewaarwording. Er was namelijk in de beide onderkomens geen enkele gast voorhanden, hetzij van mannelijke, hetzij van het vrouwelijke kunne, waarmee hij niet - dank zij al zijn gekijk en geluister - in een unilateraal, hoe dan ook persoonlijk verhouden getreden was. Het spreekt vanzelf dat hem niet in het minst het dwaas vermoeden was ingevallen dat hij, zo mogelijk, de Gradiva in één der beide zaken had kunnen aantreffen. Neen, hij zou er zowaar een eed op gezworen hebben dat er zich daar niemand ophield die, hij of zij, ook maar in de verste verte een zweem van gelijkenis met haar bezat. Tijdens zijn overpeinzingen had hij zich af en toe uit het fiaschetto zijn glaasje bijgeschonken, het om beurten uitgedronken en toen zijn fles dan stilaan leeg werd, stond hij maar op om terug te keren, richting Diomedes. De hemel was nu overzaaid met het geflits en geflikker van ontelbare sterren maar niet precies op de bewegingloze manier zoals gewoonlijk. Hieruit echter deed Norbert de indruk op alsof Perseus, Cassiopeia en Andromeda met nog wat burens erbij, zachtjes heen en weer zich neigend, een trage danspas opvoerden waarbij het hem eveneens opviel hoe, op de begane grond beneden, de donkere schaduwvlekken van boomtoppen en constructies ook niet best ter plekke bleven. Dat viel ronduit ook niet zo te verwonderen op een bodem die vanouds pleegde te beven. De onderaardse gloed loerde t'allenkanten op eruptie en liet daarbij wat van zichzelf opstijgen in de wijnstokken en druiven waaruit de Vesuvio geperst werd, een drank

die niet geteld werd onder de brouwsels waaraan Norbert Hanold 's avonds doordeweeks gewoon was. Ofschoon de wijn ook wat deel had in de draaiende beweging der dingen, herinnerde deze laatste zich toch dat reeds, sinds de middagstond, alle voorwerpen de neiging vertoond hadden om zich zachtjes rondom zijn kop te draaien. Daardoor merkte hij eigenlijk niets nieuws in dat snuifje méér, maar daarentegen slechts de voortzetting van wat hij tot nog toe beleefde. Hij steeg naar boven, naar zijn "camera" en stond nog een poosje aan het open venster ginds, naar de kegel van de Vesuvius, te staren. Daar breidde momenteel geen rook-parasol zijn kruin overheen. Hij werd veeleer omzwachteld door iets als het heen en weer golven van een donker-purperen mantel. Zonder daarbij het licht aan te steken, ontkleedde zich daarop de jonge archeoloog en hij zocht zijn legerstede op. Tegelijk, toen hij zich daar neerstrekte, was ze niet meer het bed van de Diomedes, maar wel een rood papaver-veld, waarvan de bloesems, als een week kussen, zo heet als de zon, over hem heen dichtklapten. Door het donker gekluisterd in een lethargische apathie, zat zijn vijand, de "musca domestica communis" boven zijn kop met dozijnen op de muren van zijn kamer. Ondanks haar slaaproes toch nog opgehitst door marteldrift, kwam er hem slechts één enkele, rond zijn neus snorken. Maar hij aanzag haar niet meer als het absolute kwaad, als de gesel der mensheid sinds duizenden jaren, want vóór zijn gesloten ogen zweefde zij, als een goud-rode Cleopatra om hem heen.

Toen 's morgens de zon, onder gedoe van helpende vliegen, hem wakker maakte, was hij zich niet bewust van wat er tijdens de nacht zoal aan wonderbare ovidiaanse metamorfosen rond zijn bed had plaatsgehad. Zonder de minste twijfel had, onafgebroken droomspinsels aaneen rijgend, een of ander mytisch wezen, naast hem gezeten, want hij voelde zijn kop daarmee volledig opgevuld en ingesponnen, dermate dat alle denkvermogen daarin hopeloos verstopt zat. Slechts een zaak was hem klaar: hij moest klokslag op het middaguur weer in het huis van Meleager zijn. Daarbij was hem evenwel de schrik overvallen dat, wanneer de portiers aan de "ingresso" zijn

gezicht zagen, ze hem niet zouden binnen laten. Het was volkomen af te raden dat hij zich, van nabij, aan observatie door mensenogen zou blootstellen. Om daaraan te ontsnappen, bestond er voor de Pompeï-kenner, een middel dat vierkant indruiste tegen het reglement. Hij was echter niet in de luim om zijn gedragscode door wettelijke verordeningen te laten conditioneren. Net als op de avond van zijn aankomst, besteeg hij weer de oude stadsmuur en trok, in een wijde halve boog rondom die wereld in puin, tot bij de eenzame en onbewaakte "porta di Nola". Hier viel het niet moeilijk om, langs de binnenkant, naar beneden te geraken en hij trok daar vandaan, zonder dat hij er overdadig zijn geweten mee belastte, dat hij de "amministrazione" door zijn autokratisch optreden voorshands twee lire entréegeld ontfutselde die hij later wel, op een of andere manier, terecht zou laten komen. Op die manier wist hij ongezien een onbelangrijk stadsdeel te bereiken dat, door niemand anders opgezocht, grotendeels onopgegraven was gebleven. Daar ging hij in een verborgen schaduwplekje zitten en, nu en dan zijn horloge consulterend, keek hij uit hoe de tijd verstreek. Opeens viel zijn blik op iets dat, op een zekere afstand daarvandaan, met een zilverwitte glans uit het puin oprees, zonder dat zijn onzeker gezichtsvermogen wist uit te maken wat het wel mocht wezen. Toch stimuleerde het hem onwillekeurig om er dichterbij te komen en toen bleek het een hoge tros Asphodelos-bloesems te zijn, helemaal vol behangen met witte klokken-kelkjes. De wind had zijn zaaisel van buiten uit naar hier gewaaid. Dat was de bloem van de onderwereld, diep aan betekenis en, zoals het hem voorkwam, ter zijner intentie bestemd om hier uit te schieten. Hij brak de slanke stengel af en hij keerde daarmee naar zijn zitplaats terug. Meer en meer brandde, zoals gisteren, de meizon naar beneden. Eindelijk naderde zij tot haar middaghoogte en nu trok hij op weg doorheen de lange "Strada di Nola". Die lag daar doodstil en verlaten, zoals ook reeds bijna alle overige straten. Aan de overkant, naar het Westen toe, was er reeds opnieuw een toeloop van het gezamenlijk ochtendbezoek in de richting van de "Porta Marina" en van de soepborden. Slechts de trilling van de doorgloeide lucht bleef achter. In de verblinding van dat glanzen dook de eenzame gestalte op van Norbert Hanold

met zijn Asphodelos-struik, als een Hermes Psychopompos, onderweg in een modern kostuum, zinnens om er op uit te trekken om een afgestorven ziel neerwaarts naar de Hades te begeleiden.

Onbewust, maar toch gevolg gevend aan de neiging van zijn instinct, vond hij zijn weg door de "Strada della Fortuna" tot verderop naar de Mercuriusstraat en zo geraakte hij, in deze naar rechts toe afbuigend, tot voor de "Casa di Meleagro". Even levenloos als gisteren ontvingen hem hier het "vestibulum", "atrium" en "peristylium" waarin, doorheen de zuilen door, de papaver-bloesems van de "oecus" vlamden. Het was evenwel niet duidelijk aan de persoon die deze ruimten betrad, of hij hier gisteren geweest was, hetzij tweeduizend jaar geleden, om er bij de eigenaar des huizes een of andere inlichting in te winnen die hoogst belangrijk was voor de archeologische wetenschap. Waar het hem juist om ging, stond hem echter niet duidelijk voor ogen en, ook al was het in tegenspraak hiermee, leek hem de complete oudheidkunde, op de koop toe, de meest zinloze en onverschillige materie ter wereld. Het kon er bij hem niet in dat een mens zich daarmee kon inlaten aangezien er toch slechts één enkel argument bestond waarop zich elke gedachte en elke studie richten moest: van welke aard was, namelijk, de lichamelijke verschijning van een wezen dat meteen dood was en levend, ook al deed dit laatste zich slechts voor 's middags, tijdens het uur der geesten. Of was het slechts uitgerekend de dag tevoren geweest, een unicum wellicht in honderd of in duizend jaar. Immers, plots schoot hem nu met klem de gedachte te binnen dat hij hier vandaag vergeefs was weergekeerd. Hij zou het wezen dat hij zocht niet aantreffen, vermits het eenvoudig niet was toegestaan terug te keren. Dat mocht pas na verloop van zoveel tijd dat ook hij sinds lang niet meer onder de levenden zou worden gerekend en dat hij even goed dood, begraven en vergeten zou zijn. Het staat vast dat, toen zijn voeten de wand voorbij stapten onder de appel-verdelende Paris door, zijn blik, net als gisteren, de Gradiva in het vizier kreeg, in het zelfde gewaad, tussen de twee identieke, gele zuilen, op juist dezelfde trap gezeten. Toch liet hij zich zo maar niet

door het gegoochel van zijn verbeelding om de tuin leiden, goed bewust dat het slechts zijn fantasie was die hem, alles wat hij daar gisteren in werkelijkheid gezien had, als een drogbeeld weer voor ogen voerde. Maar hij kon er niet buiten om zich toch te laten gaan in de beschouwing van die wezenloze verschijning, door hemzelf opgeroepen. Stilstaand en buiten zijn weten om ontsnapt hem, met een pijnlijke klank, de woorden uit de mond: "Ach, was jij maar in levende lijve hier geweest!" Zijn stem stierf weg en daarna lag er weer een ademloze stilte tussen de overblijfsels van de oude feestzaal. Maar toen weerklonk er een andere stem in die zwijgzame leegte die zei: "Wil jij ook soms niet gaan zitten? Je ziet er bepaald vermoeid uit."

Norbert Hanold's hartslag stond ineens stil. Zoveel tegenwoordigheid van geest wist zijn kop nog te vergaren om te beseffen dat een vizioen niet in staat was te spreken. Of zou hij soms ook door een gehoor-hallucinatie bedot worden? Strak naar binnen kijkend, ging hij met de hand tegen een zuil steun zoeken.

Daarop vroeg de stem opnieuw, en het was wel degelijk die welke niemand anders bezat dan de Gradiva: "Breng je mij de witte bloem?"

Hij werd overvallen door het geduizel van een bedwelming. Hij merkte dat zijn voeten hem niet meer konden torsen maar hem dwongen neer te zitten zodat hij zich op de trede tegenover de zuil liet neerglijden. Haar klare ogen waren op zijn gezicht gericht maar met een ander soort blik als die waarmee ze hem gisteren, bij haar plots opstaan en vertrek, had aangekeken. Daaruit had er toen iets ontstemd en iets afwijzend gesproken. Dat was verdwenen alsof zij intussen tot een veranderd inzicht gekomen was en de uitdrukking van zoekende nieuwsgierigheid of weetlust was daarvan in de plaats getreden. En op dezelfde wijze scheen ze zich ook daarop te hebben bezonnen dat de tegenwoordig gebruikelijke aanspraak in de derde persoon voor haar mond niet was aangewezen noch voor de plaatselijke omstandigheden. Zij had zich immers

eveneens met "jij" beholpen en dat liep haar eigenlijk zonder de minste moeite, als iets natuurlijk over de lippen. Toen hij echter op haar laatste vraag er nog steeds het zwijgen aan toe deed, nam ze opnieuw het woord en zei:

"Gisteren vertelde jij me dat je mij eens toegeroepen had, toen ik me te slapen had gelegd en dat je nadien bij mij was blijven staan. Mijn gelaat zou dan volkomen wit als marmer geweest zijn. Waar en wanneer is dat gebeurd? Ik kan me dat niet herinneren en ik verzoek je mij dat eens wat preciezer uit te leggen."

Norbert had nu reeds zoveel spraakvaardigheid bij gewonnen dat hij wist te antwoorden: "Tijdens die nacht toen je bij het forum op de trappen van de Apollo-tempel was gezeten en de neerstortende as van de Vesuvius je toedekte."

"Ach zo - toen. Ja inderdaad - dat was me niet ingevallen. Maar ik had me kunnen indenken dat het zich ongeveer zo moet hebben afgespeeld. Toen je me dat gisteren vertelde, overviel het mij alleen maar te onverwacht en ik was te weinig daarop voorbereid. Maar dat heeft zich voorgedaan, als ik juist ben, zowat tweeduizend jaar geleden. Was jij eigenlijk toen reeds in leven? Me dunkt dat je er wat jonger uit ziet."

Ze liet het er allemaal heel ernstig uitkomen; alleen dat er op het einde een lichte, uiterst beminnelijke glimlach om haar mond speelde. Hij was in een verlegen besluiteloosheid beland en hij antwoordde, lichtjes stotterend: "Nee, werkelijk, ik geloof dat ik wel nog niet leefde in het jaar 79 - het was wellicht - ja, het is wel degelijk de zielstoestand geweest, die men droom noemt, die mij in de tijd van de ondergang van Pompeï verplaatste - maar op het eerste oog erkende ik jou weer."

Er tekende zich een opmerkelijke verrassing af in de trekken van de vrouw die, amper een paar stappen ver, tegenover hem gezeten was, en zij herhaalde met een ondertoon van verwondering: "Jij hebt me opnieuw herkend? In je droom? Waaraan?"

"Aanstonds aan jouw speciale manier van stappen."

"En daarop had jij acht geslagen? Is er dan iets bijzonders aan mijn tred?"

Haar verstomming was nog merkbaar toegenomen. Hij repliceerde van zijn kant:

"Ja, wist jij dat zelf niet? Bekoorlijker bestaat er geen, tenminste onder diegene die thans in leven zijn. Maar ik herkende je ook aanstonds aan al het overige, aan gelaat en gestalte, aan lichaamshouding en kledij, want alles kwam nauwkeurig overeen met jouw afbeelding op het reliëf te Rome, perfecter kon het niet."

"Ha zo-" herhaalde ze nogmaals op dezelfde toon als tevoren - "met mijn reliëfportret in Rome. Ja, daar had ik ook niet aan gedacht - het is me voor het ogenblik zelfs niet zo duidelijk hoe het er uit ziet - en daar heb jij het dus gezien?"

Daarop liet hij horen dat het zicht ervan hem zo sterk had aangesproken dat hij ten zeerste verheugd geweest was, er in Duitsland een afgietsel van te bekomen, dat reeds jarenlang in zijn kamer hing. Hij bekeek dat dagelijks zodat hij tot het vermoeden kwam dat de afbeelding een jonge pompeïaanse moest voorstellen, die in haar geboortestad over de stapstenen van een straat wegging, iets wat hem door die droom bevestigd werd. Nu was hij ook tot het inzicht gekomen dat hij juist daardoor werd aangespoord opnieuw naar hiertoe te reizen om uit te zoeken of hij soms geen spoor van haar terug kon vinden. Toen hij dan gisteren middag aan de hoek stond van de Mercuriusstraat, is zijzelf eensklaps, net zoals op de afbeelding, over de stapstenen vlak

voor hem weg gewandeld, alsof zij onderweg was naar het huis van Apollo, aan de overkant. Maar verderop is ze de straat weer overgestoken om vóór het huis van Meleager in het niets te verdwijnen.

Op die woorden knikte zij met het hoofd en sprak: "Ja, ik was zinnens naar het huis van Apollo te trekken maar ik kwam niettemin toch naar hier."

Hij vervolgde: "Daardoor schoot mij de Griekse dichter Meleager te binnen en ik werd de mening toegedaan dat jij een afstammeling was van hem en dat je - tijdens het uur waarin het jou was toegestaan - in jouw vaderlijk huis terugkeerde. Maar, toen ik je dan in het Grieks aansprak, verstond je het niet."

"Was dat Grieks? Neen, dat verstond ik niet of ik ben het wel vergeten. Toen jij echter nu terugkwam, heb ik je wat horen zeggen dat ik wel begreep. Je liet de wens horen dat er iemand toch nog mocht bestaan en leven. Het was me alleen niet duidelijk wie je daarmee bedoelde."

Dat lokte bij hem het antwoord uit dat, toen hij haar te zien kreeg, hij veronderstelde dat zij het niet was in realiteit maar dat, op de plaats waar hij haar daags voordien had aangetroffen, zijn verbeelding hem veeleer met haar waanbeeld had begoocheld. Dat ontlokte haar een instemmend glimlach: "Het schijnt dat je best reden hebt om je in acht te nemen voor overdreven verbeeldingsvermogen, alhoewel ik tijdens ons samenzijn niet tot zulk vermoeden was gekomen." Maar afziend van dat onderwerp, liet ze daarop volgen: "Wat is dat toch met mijn manier van stappen, waarover je het tevoren had,"

Het viel op dat er in haar een belangstelling ontwaakt was die haar terugbracht op dat thema. En hij liet zich ontsnappen: "Als ik je mag verzoeken--"

Daarbij slikte hij zijn woorden in want hij herinnerde zich, met de schrik in het hart, dat zij gisteren plots was rechtgestaan en, op zijn verzoek om zich zo nog eens op de trede, zoals op die van de Apollo-tempel, te slapen te leggen, toen was weg gestapt. Vaag had iets in zijn hoofd daarmee haar blik in verbinding gebracht, die ze bij haar vertrek op hem gericht had. Nu echter hield de rustig-vriendelijke uitdrukking in haar oog ononderbroken stand en vermits hij niet verder ging zegde zij: "Het was aardig van jou dat jouw wens, dat iemand mocht in leven blijven, op mij bedoeld was. Mocht jij, in plaats daarvan een verzoek tot mij richten, dan zou ik dat graag voor jou inwilligen."

Dat werkte sussend op zijn vrees en hij bood als antwoord: "Het zou me gelukkig maken als ik je van nabij zó mocht zien stappen, zoals op de afbeelding van jou.-"

Ze stond bereidwillig op, zonder er iets aan toe te voegen, en ze doorliep een eind weegs tussen de muur en de zuilen door. Het was identiek dezelfde, onverstoorde en toch gezwinde pas die hij zo diep in zich had opgenomen, waarbij de voetzool schier loodrecht werd opgeheven. Met dien verstande evenwel dat hij nu voor het eerst opmerkte dat zij onder haar kleed, dat ditmaal een vrije blik op de voeten bood, geen sandalen droeg maar wel klare, beige schoenen uit fijn leder. Toen ze dan rechtsomkeer maakte en weer zwijgend ging zitten, noteerde hij onwillekeurig dit onderscheid in schoeisel met dat op het reliëf. Daarop liet zij zich ontvallen: "De tijd loopt ongemerkt voorbij en ten huidigen dage zijn sandalen ongepast. Daarom trek ik schoenen aan die beter bestand zijn tegen stof en regen. Maar waarom verzocht je mij eigenlijk vóór jou over en weer te stappen? Wat voor bijzonders is er daaraan?"

Haar andermaals geformuleerd verlangen om dat te weten te komen gaf ze op een zulkdanige wijze te kennen, dat zij hierbij niet volkomen van vrouwelijke nieuwsgierigheid kon worden vrijgepleit. Op deze navraag verduidelijkte hij nu, dat het hem te doen was om die eigenaardig hoge pose van de voet achterop, bij het

voorwaarts stappen. Hij wist daar ook nog aan vast te knopen hoe hij, thuis op straat, wekenlang, gepoogd had de manier van lopen van de hedendaagse vrouwen te observeren. Hij had eruit afgeleid dat ze deze fraaie stijl van beweeglijkheid volslagen kwijtgeraakt waren, met uitzondering wellicht van één enkele, die hem de indruk had nagelaten zó te lopen. Tussen al dat gedrum van mensen rondom hem, had hij het evenwel niet met zekerheid weten vast te stellen en daarbij kon hem best ook een gezichtsbegoocheling overkomen zijn, vermits het was voorgekomen alsof haar gelaatstrekken eveneens wat op die van de Gradyva hadden geleken.

“Hoe jammer”, antwoordde zij, “want zulke constataie zou toch van het grootste wetenschappelijk nut geweest zijn en, mocht je er in geslaagd zijn, dan had je wellicht de verre reis hierheen niet hoeven te maken. Doch, over wie had je het weeral? Wie is dat, de Gradyva?”

“Dat is de naam die ik in mijzelf aan jouw afbeelding heb gegeven, aangezien ik jouw werkelijke naam niet wist- en ook nu nog niet weet.”

Dat laatste voegde hij er wat aarzelend aan toe en haar mond hield zich ook wat in, voor dat zij op de onrechtstreekse vraag uit zijn verhoor ten antwoord gaf: “Ik heet Zoë.”

Met een smartelijke intonatie liet hij vallen: “Die naam staat je wel goed, maar hij klinkt mij als een bittere hoon in het oor, want Zoë betekent leven.”

“Men moet zich in het onherroepelijke schikken”, antwoordde zij, “en ik heb me er reeds lang gewoon aan gemaakt om dood te zijn. Nu is echter voor vandaag mijn tijd voorbij; je hebt de grafbloem meegebracht omdat ze mij op mijn weg terug moet begeleiden. Geef ze me dan maar.”

Bij het opstaan stak ze haar smalle hand uit terwijl hij haar de de Asphodelos-stengel aanreikte, maar voorzichtig, om haar vingers niet aan te raken. Bij het ontvangen van de bloesemtweig, zegde ze: "Ik dank je. Diegenen die er beter aan toe zijn, krijgen rozen in de lente maar, uit jouw hand, is voor mij de bloem der vergetelheid de meest geschikte. Morgen zal het mij toegestaan zijn om op hetzelfde uur terug naar hier te komen. Mocht jouw weg je dan ook nogmaals naar het huis van Meleager voeren, dan zouden wij, net als vandaag, tegenover elkaar gaan zitten bij het papaverperk. Op de drempel hier staat er te lezen: Have en ik zeg het jou toe: Have!"

Ze stapte op en verdween zoals gisteren achter de bocht van de porticus, alsof zij daar in de bodem was gezonken. Alles lag er weer leeg en geluidloos bij, terwijl er slechts kort, op een zekere afstand, een klare en terstond weer afgebroken toon weerklonk, als van de schaterende schreeuw van een vogel die over de puinenstad wegvloog. Achtergebleven keek hij naar beneden, naar de verlaten zitplaats op de trap. Daar was iets wit aan het glanzen, het leek wel het papyrusblad te zijn dat de Gradiva gisteren over haar knieën hield en dat zij vandaag vergeten was mee te nemen. Toen hij echter schuw zijn hand daarheen strekte, bleek het een schetsboekje met potloodtekeningen te zijn van verschillende overblijfsels uit heel wat huizen in Pompeï. De voorlaatste bladzijde vertoonde een afbeelding van de griffioenentafel in het atrium van de Casa di Meleagro. En op de laatste pagina stond een aanloop van schets te zien om, over de papaverbloesems van de oecus heen, de doorblik tussen de zuilenrijen van het peristylum weer te geven. Er lag er iets even verbazingwekend besloten in het feit dat de afgestorvene in een schetsboekje tekende van hedendaagse makelei, als dat zij haar gedachten in de Duitse taal wist uit te drukken. Dat waren nu toch ook slechts onbenullige toemaatjes op het grote wonder van haar terugkeer tot het leven en klaarblijkelijk maakte zij van haar uurtje vrijaf op de middag gebruik om zich het milieu, waarin zij eens had geleefd, met haar ongewone artistieke begaafdheid voor goed te kunnen visualiseren. Zoals ook elk van haar woorden op een schrander

denkvermogen wezen, getuigden de afbeeldingen van een fijn ontwikkelde zin voor conceptie en vermoedelijk was zij vaak bij de griffioenentafel gaan zitten, zodat ze voor haar een bijzonder waardevol souvenir was.

Mechanisch ging Norbert met dat boekje eveneens op stap langs de porticus en, op de plaats waar deze omhoog, nam hij in de muur een smalle opening waar, net breed genoeg om een ongewoon slanke gestalte door te laten in het nevengebouw en verderdoor naar de Vicolo del Fauno, langs de andere kant van het huis. Meteen schoot hem het inzicht door het hoofd dat de Zoë-Gradiva hier niet onder de bodem verzonk. Dat was ook op zichzelf strijdig met het gezond verstand, en hij begreep maar niet dat ooit geloofd te hebben, maar zij begaf zich integendeel langs deze weg terug naar haar graf. Dat moest in de Gravenstraat zijn en vooruit stormend snelde hij doorheen de Mercuriusstraat verderweg tot aan de Herculespoort. Maar toen hij daar, ademloos en badend in het zweet belandde, was het reeds te laat. Leeg en verblindend wit deinde zich de brede Strada dei Sepolcri naar beneden uit en juist op haar einde scheen er een lichte schaduw, ter hoogte van de villa van Diomedes, achter een glinsterend stralengordijn onzeker weg te smelten.

Norbert Hanold bracht de tweede helft van deze dag door in het gevoel dat Pompeï overal of minstens dáár waar hij zich net ophield, in een nevelwolk gewikkeld was. Die was niet, als naar gewoonte grijs, duister en droefgeestig maar in feite eerder vrolijk en ongemeen veelkleurig, blauw, rood en bruin, vooral lichtjes geelachtig-wit en albast-wit en daar bovenop nog, door het stralen van de zon, met gouden draad doorsponnen. Ze benadeelde ook niet de gezichtscherpte van het oog en evenmin het luistervermogen van het oor. Ze stond alleen niet toe er met de gedachte door te dringen wat haar in een wolkenmuur veranderde waarvan de uitwerking met de dichtste nevel kon wedijveren. De jeugdige archeoloog had zowat de indruk alsof, daags door en op een wijze die aan zicht en zinnen ontsnapte, hem een fiaschetto Vesuvio-wijn geserveerd werd die

foutloos zijn parabool in zijn hersenen beschreef. Door het gebruik van verweermiddelen probeerde hij zich instinctief daarvan te bevrijden, enerzijds door geregeld water te drinken, om dan weer anderzijds zo ver en zo dikwijls als hij maar kon in het rond te lopen. Zijn medische kennis was niet uitgebreid ofschoon ze hem toch de diagnose permitteerde dat deze onbekende toestand best mocht worden toegeschreven aan een al te sterke bloedaandrang naar de kop, en dit wellicht in relatie met een versnelde hartslag. Deze laatste werd hij gewaar aan een snel geklop tegen de borstkas, iets wat hem overigens tot nog toe volslagen vreemd was. Zijn gedachten, die hij niet naar buiten kon laten doordringen, gedroegen zich verder in zijn binnenste geenszins werkloos of, juister gezien was het slechts één enkele gedachte die daar het monopolie had opgeëist en die een rusteloze, hoe dan ook vergeefse activiteit ontwikkelde. Hij bleef daarbij constant rondom het vraagstuk draaien, van welke soort lichamelijke de Zoë-Gradiva wel mocht zijn. Had zij, tijdens haar oponthoud in het huis van Meleager, over een lijfelijk wezen beschikt of was het slechts een waanbeeld geweest van datgene dat ze ooit bezeten had. Vanuit een fysisch- fysiologisch en anatomisch oogpunt scheen de eerste veronderstelling te pleiten dat zij over een spraakorgaan beschikte en dat ze in staat was om met haar vingers een potlood vast te houden. Maar bij Norbert nam toch de hypothese de overhand dat, mocht hij bij het beroeren slechts even de hand op de hare leggen, hij daarbij slechts ijle lucht zou raken. Hij werd gedreven door een zonderlinge drang om zich daarover te vergewissen maar in zijn voorstelling weerhield hem anderszins ook een even grote afkeer. Hij had immers de gewaarwording dat de bevestiging van elk der beide mogelijkheden iets schrikanjagend impliceren moest. De lijfelijke van haar hand zou hem met schrik slaan terwijl haar gemis aan lichamelijke hem groot leed zou berokkenen.

Wetenschappelijk gezien was dat, zonder tot de uitvoering van een experiment over te gaan, niet oplosbaar. Vruchteloos met dat probleem begaan, was hij tijdens de namiddag, op zijn verre zwerftocht, tot bij het voorgebergte geraakt dat ten zuiden van

Pompeï opsteeg naar de grote bergketen van Monte Sant'Angelo. Hier was hij onverwachts in contact gekomen met een oudere, grijsgebaarde heer die, te oordelen naar zijn uitrusting met alle soort gereedschap, een zoöloog of een botanicus leek te zijn en die, op de helling onder de hete zon, bezig was met het instellen van een onderzoek. Toen Norbert dicht in de buurt gekomen was, draaide hij het hoofd om, keek hem een ogenblik verrast aan en zei dan: "Zijt U eveneens geïnteresseerd in de faraglioneensis? Ik zou het amper hebben vermoed maar voor mij is het ronduit waarschijnlijk dat zij zich niet alleen ophoudt op de Faraglioni naast Capri, maar dat zij ook, met uithoudingsvermogen, op het vasteland te vinden moet zijn. De methode, aangebracht door mijn collega Eimer is waarlijk goed. Ik heb ze reeds meermaals met veel succes toegepast. Alsjeblieft, blijft U gans rustig-"

Hij onderbrak zijn gepraat, plaatste behoedzaam enkele passen hogerop, vooruit op het terrein en, zich onbewogen uitstrekkend op de grond, stak hij een klein lusje uit, gevlochten met een lange grasspriet, juist vóór de opening van een smalle rotsspleet. Daaruit keek, blauwachtig en met verwisselende kleuren, het kopje van een hagedis naar buiten. Zonder verroeren bleef hij daar liggen terwijl Norbert Hanold zich achter zijn rug geruisloos omdraaide en op de weg, waarlangs hij was gekomen, terugkeerde. Het kwam hem vaag voor dat het gezicht van de hagedissenjager eens reeds voor zijn ogen gepasseerd was, waarschijnlijk in één van de beide hotels. Daar wees ook op dat hij het woord tot hem richtte. Er zat iets vast dat nauwelijks te geloven was, in wat voor een merkwaardig gek plan een mens tot de verre reis naar Pompeï kon aanzetten. Blij dat hij er in geslaagd was zich zo snel van de strikkenplaatser te ontdoen en dat hij opnieuw in staat was om zijn denkvermogen op het probleem toe te spitsen van de jandans niet lichamelijke, begaf hij zich op de terugweg. Toch wist een zijpad hem eens te verleiden om langs een verkeerde kant af te buigen en bracht het hem, in plaats van naar de westelijke zijde, naar het oostelijk eindpunt van de lang-uitgestrekte oude stadsmuur. In gedachten verdiept, werd hij pas zijn vergissing gewaar, toen hij in de

buurt van een gebouw gekomen was dat noch aan de “Diomedes”, noch aan het “Hotel Suisse” beantwoordde. Het zag er niettemin uit als een bedrijf. Op korte afstand daarvandaan herkende hij de overblijfselen van het groot pompeïaans amphitheater en zijn geheugen wist reeds van vroeger, dat niet ver vandaar nog een gasthuis voorhanden was, de “Albergo del Sole”. Ten gevolge van zijn afgelegen verwijdering van het station, werd het meestal slechts door een gering aantal gasten opgezocht en was het hemzelf ook onbekend gebleven. De afgelegde weg had hem verhit waarbij de nevelige cirkel-kringen in zijn hoofd ook niet verminderd waren. In die toestand stapte hij de open deur binnen en liet hij zich een fles koolzuur-water serveren, overtuigd van het nut ervan als medicatie bij bloedopdrang. Behoudens het voltallig bezoek der verzamelde vliegen, lag het lokaal er vanzelfsprekend leeg bij en de werkloze waard nam de gelegenheid te baat om, met de persoon die was overgewaaid, een gesprek aan te knopen en zijn huis, samen met de gedolven schatten die het bevatte, in het beste daglicht te stellen. Het was niet zo onbegrijpelijk dat hij erop wees dat er in de buurt van Pompeï kerels waren die, tussen de massa voorwerpen die ze voorlegden, geen enkel authentiek stuk te koop aanboden; integendeel, alles was namaak. Hijzelf echter, tevreden met een beperkt cliënteel, bood zijn gasten slechts zaken aan die gegarandeerd onvervalst waren. Hij schafte zich immers uitsluitend die dingen aan, waarvan hijzelf, bij het opgraven, aanwezig was. Uit zijn verder gepraat viel af te leiden dat hij eveneens ter plaatse was toen men, in de buurt van het forum, het jonge paar geliefden ontdekt had, dat zich in het bewustzijn van de onafkeerbare ondergang, vast omarmd had om zo de dood af te wachten. Daar had Norbert reeds vroeger van gehoord. Hij had er zijn schouders voor opgehaald als over een fabelvondst van een of ander bijzonder fantazierijk verteller en hij herhaalde dat ook nu nog dat de waard hem, als proef op de som, met een metalen gesp voor de proppen kwam met de patine van een groene korst erop en die in zijn aanwezigheid naast de stoffelijke resten van het meisje uit de as was opgeraapt. Maar toen die jonge heer, die in het zonne-hotel was afgestapt, haar in zijn eigen hand nam, oefende de inbeeldingskracht toch zulke overmacht uit op hem, dat hij

plots, zonder verdere kritische overwegingen, de volle Engelse prijs die er voor gevraagd werd neertelde en dat hij in de kortste keren met zijn aanwinst het “Albergo Sole” verliet. Toen hij zich nog eens keerde zag hij daarin boven, bij een openstaand raam een Asphodelos-scheut, vol witte bloemen, in een glas water naar beneden knikken en zonder behoefte aan logische samenhang daarvoor drong het, bij het zien van de grafbloem, tot hem door dat er hem van haar een beaming deelachtig werd van de authenticiteit van zijn nieuw bezit.

Terwijl hij langs de stadsmuur de weg naar de Porta Marina insloeg, bekeek hij haar tegelijk gespannen en schuw, vooral met een tweeslachtig gevoel. Het was dus toch geen sprookje, dat een jong paar geliefden in zulk een omhelzing, in de buurt van het forum uitgegraven werd en daar, bij de Apollotempel, had hij gezien hoe de Gradiva zich neerstreek voor haar doodsslaap. Maar slechts in een droom, dat wist hij nu beslist. In werkelijkheid kon ze van het forum nog zijn voortgegaan, had ze nog iemand kunnen ontmoeten en gemeenschappelijk met hem gestorven zijn.

Uit de groene gesp tussen zijn vingers doorvloeide hem een gevoel alsof zij aan de Zoë-Gradiva had toebehoord wier gewaad ze bij de hals gesloten had gehouden. Maar dan was zij de geliefde, de verloofde, wellicht de jonge vrouw geweest van hem, met wie ze samen had willen sterven.

Het bekwam Norbert Hanold om de gesp weg te slingeren. Ze verbrandde zijn vingers alsof zij in een gloeiende toestand geraakt was. Of juist gezegd: ze veroorzaakte hem een pijn zoals die bij de voorstelling alsof hij zijn hand op die van de Gradiva had gelegd en slechts lege lucht had aangetroffen.

Intussen eiste het verstand zijn suprematie op over zijn hoofd dat hij zomaar niet willoos door de verbeelding liet overheersen. Hoe waarschijnlijk het ook mocht zijn, toch ontbrak het onomstotelijk bewijs, dat de gesp in haar bezit geweest was en dat zij

het was geweest, die men in de armen van de jonge man had ontdekt. Dit inzicht stelde hem in staat tot een bevrijdende ademteug en toen hij bij valavond de "Diomedes" bereikte, had het urenlang om en weer geloop zijn gezonde constitutie hem toch ook aan de lijve nood aan voeding bijgebracht. Niet zonder appetit verorberde hij de tamelijk Spartaanse avondkost, die de "Diomedes", afgezien van diens Argivische origine, bij zich aan tafel had geadopteerd. Daarbij werd zijn aandacht getrokken door twee gasten die in de loop van de namiddag waren toegekomen. Hun uitzicht en taal verried hen, hij en zij, als Duitsers; ze hadden allebei jeugdige, innemende gelaatstrekken met een spirituele expressie. Hun onderlinge verhouding was wel niet uit te maken maar toch hield Norbert hen, op grond van een vage gelijkenis, voor broer en zuster. Het haar van de jonge man onderscheidde zich door zijn blonde kleur beslist van dat van haar, dat lichtbruin was. Zij droeg een rode roos uit Sorrento op haar kled. Zonder zich daarop te kunnen bezinnen wat het eigenlijk wel was maakte, bij nader toezicht, dat kled in zijn geheugen iets los over iemand die, vanuit de hoek van zijn kamer, naar de overkant gluurde. Dat koppel was de eerste ontmoeting op reis, waarvan hij een sympathieke indruk opdeed. Zonder al te luid hoorbaar te zijn maar evenmin gecompliceerd fluisterend, waren zij, bij een fiaschetto gezeten, in gesprek met elkaar, nu eens blijkbaar over ernstige en dan weer over luchtige zaken want soms liep er gelijktijdig over hun lippen een glimlach die hen charmant maakte en die de goesting wekte om in de discussie te worden opgenomen. Of die wellicht bij Norbert had kunnen verwekken, indien hij hen maar twee daagjes vroeger had gekruist in een milieu dat anders slechts bevolkt was door Anglo-Amerikanen. Hij had echter het gevoelen dat wat er zich in zijn kop afspeelde, in een al te sterk contrast stond met de opgeruimde natuur van dat paar waarover onmiskenbaar niet het minste beetje nevel hing en die vast en zeker niet diepzinnig over de wezenskenmerken zaten te dubben van iemand die tweeduizend jaar geleden was gestorven maar die zich echter wel, zonder al dat gesloof om een misterie uit hun leven, hun hartje wisten op te halen in de tijd van nu. Daar stemde zijn toestand niet met overeen. Hij moest bij hen enerzijds als

een hoogst overvloedig mens overkomen en langs de andere kant schrikte hij terug voor de poging om een relatie met hen aan te knopen want hij had een duister gevoel dat hun vrolijke, heldere kijkers, dwars door zijn voorhoofd, in zijn gedachten wisten door te dringen en dat ze daarbij een expressie konden aannemen, alsof ze hem niet helemaal bij zijn volle verstand hielden. Zo trok hij maar naar boven, naar zijn kamer. Hij bleef, net als gisteren, nog een poosje bij het venster staan te kijken naar de machtige purpermantel van de Vesuvius aan de overkant en legde zich dan maar te rust. Oververmoeid viel hij weldra in slaap en hij ging aan het dromen, maar dan merkwaardig onzinnig. De Gradiva die daar ergens in de zon gezeten zat, maakte uit een grashalm een lus om daarin een hagedis te strikken, waarbij ze zei: "Hou je asjeblieft maar goed stil - onze vrouwelijke collega heeft gelijk, het middel deugt echt en ze heeft het met goed succes toegepast -"

Norbert Hanold kwam midden in zijn droom tot het bewustzijn dat dit inderdaad volslagen onzin was en hij wentelde zich om zodat hij er los kon van raken. Daarin wist hij ook te slagen, dank zij het steuntje in de rug van een onzichtbare vogel, die een korte, lachende schreeuw uitstootte. Naar het scheen ging hij er vandoor met de hagedis in zijn snavel en daarop was alles verzwonden.

Wakker geworden, herinnerde hij zich, dat er 's nachts een stem gezegd had dat men in de Lente rozen zou geven, of dat was hem eigenlijk via zijn ogen in zijn geheugen opgeroepen, toen hij zijn blik uit het venster beneden wierp op een struik die blonk van de rode bloemen. Ze waren van identiek dezelfde soort als die welke de jonge dame voor de borst had gedragen en toen hij dan beneden was gekomen, plukte hij er onwillekeurig een paar van af om eraan te ruiken. Er moest met de Sorrentijnse rozen inderdaad iets bijzonders aan de hand zijn vermits haar parfum hem niet alleen als iets heerlijk voorkwam, neen, het was bovendien volkomen origineel en vreemdsoortig en het was daarbij alsof die bloemen in staat waren in zijn hoofd een zeker verhelderend

effect te veroorzaken. Om te beginnen verlostten ze hem van zijn schuw die hij gisteren voor de portiers had ondervonden. Volgens het boekje stapte hij, via de "ingresso", Pompeï binnen. Hij stortte onder een of ander voorwendsel het dubbele bedrag van het entréegeld en hij sloeg snel de baantjes in die hem uit de buurt van de overige bezoekers verwijderden. Het schetsboekje uit de "Casa di Meleagro" had hij meegenomen, samen met de groene gesp en de rode rozen wier geur er hem toe bracht het ontbijt te vergeten. Zijn gedachten waren niet op het moment van nu, maar uitsluitend op het middaguur gericht. Tot dan toe kon het best nog een poosje duren en om de tijd te doden stapte hij intussen het ene na het andere huis binnen waarvan het hem als waarschijnlijk voorkwam dat de Gradiva het voorheen vaker kon hebben betreden of dat ze nu nog bij wijlen opzocht - zijn hypothese, dat ze louter 's middags daartoe in staat was, had enkele deuken opgelopen. Ze kon best ook nog die vrijheid hebben op andere uren van de dag, zo mogelijk eveneens 's nachts, bij maneschijn. Het viel te verwonderen dat juist de rozen hem stijfden in dit vermoeden, wanneer hij ze snuivend aan zijn neus hield en deze nieuwe gezichtshoek wist zijn gepeins bereidwillig en overtuigend bij te treden. Hij kon zich immers het brevet verschaffen dat hij zich zomaar niet aan een vooroordeel vastklampte, dat hij best bekwaam was om aan elke gemotiveerde objectie ruimte te laten en in dit geval maakte zich zulk een objectie, niet alleen uit logisch oogpunt maar eveneens op grond van wenselijkheid, met klem aanvaardbaar. Alleen bleef nog de vraag bestaan of er dan, bij een gebeurlijke ontmoeting met haar, ook het oog van derden in staat zou wezen om haar als een lichamelijke verschijning waar te nemen, ofwel dat slechts zijn eigen oog over die gave zou beschikken. De eerste veronderstelling, die zo maar niet van de baan te schuiven was, had zelfs de waarschijnlijkheid voor zich terwijl ze de wenselijkheid omhoog tot haar tegenpool, iets wat hem in een wrevelig-onrustig humeur dompelde. Het idee dat derden haar best eveneens konden toespreken, zo maar samen met haar konden gaan zitten om een gesprek te voeren, dat verontrustte hem. Daarover bezat hij alleen een aanspraak of toch tenminste een voorrecht want de Gradiva, waarover geen mens ooit

zou hebben geweten, had hij ontdekt, hij had haar dagelijks gecontempleerd, in zich opgenomen, ja in zekere zin met zijn eigen vitaliteit doordrongen. Het kwam hem voor alsof hij haar daardoor opnieuw tot leven gewekt had, een leven dat zij zonder hem niet zou hebben bezeten. Daaruit kwam er aan zijn gevoelens een recht toe, waarop hij alleen aanspraak kon maken en dat hem vrij liet te weigeren het met de eerste de beste te delen.

Het was vandaag nog heter dan de twee dagen voordien, de zon scheen het heden op een bijzondere prestatie gemunt te hebben en ze liet het niet alleen uit archeologisch oogpunt maar ook om praktische redenen betreuren dat de waterleiding van Pompeï er sinds twee duizend jaar gebarsten en uitgedroogd bijlag. Fontein op straat hielden links en rechts haar herinnering in leven terwijl ze meteen ook nog getuigenis aflegden van het nonchalant gebruik dat dorstige passanten er wisten van te maken. Om zich voorover te buigen naar de bek van de buis die nu verdwenen is, steunden ze maar steeds met de hand op de marmeren rand van de fontein zodat deze, zoals een druppel die de steen uitholt, op die plaats geleidelijk tot een geul werd uitgesleten. Norbert, die deze observatie gemaakt had bij de hoek van de "Strada della Fortuna", werd daardoor met het beeld opgezadeld dat de hand van de Zoë-Gradiva zich hier vroeger ook kon hebben op gesteund en onwillekeurig legde zijn hand zich neer in de kleine uitholling. Maar meteen verwierp hij die hypothese. Hij was ontstemd over zichzelf dat hij daaraan krediet had toegekend. Ze strookte niet met het wezen en met het gedrag van een jonge Pompeïaanse uit een fijnbeschaafde afkomst. Er lag iets ontluisterends in dat zij zich zó zou hebben voorovergebogen om met haar lippen aan krak-dezelfde pijp te liggen, waaruit de ruwe mond van het plebs kwam drinken. Fatsoenlijker - in de edele zin van het woord - als zij zich uit haar doen en bewegen liet kennen, was er hem nog niets onder het oog gekomen. Het overviel hem als een gruwel dat zij zulk een ongelofelijk irrationele inval zou kunnen doorhebben. Haar ogen bezaten immers iets indringends. Een paar keer had hij het gevoel gekoesterd dat ze tijdens haar

aanwezigheid er op uit waren om door te dringen tot in het binnenste van zijn hoofd en om daarin, als het ware met een onverbiddelijke sonde, in het rond te gaan speuren. Hij moest derhalve zeer op zijn tellen zijn dat ze geen dolle fratsen in zijn gedachtenkronkels kon aantreffen.

Er bleef nog steeds een uurtje over tot aan de middag en om dat door te brengen stapte hij de straat over, de "Casa del Fauno" binnen, het meest omvangrijke en luisterrijke huis der opgravingen. Het bezat een dubbel atrium zoals geen enkel ander en in het meest aanzienlijke van de twee vertoonde het, temidden van het impluvium, de sokkel waarop het beroemde beeld had gestaan van de dansende faun en waaraan het zijn naam dankte. Toch dook er bij Norbert Hanold geen greintje spijt op dat dit kunstwerk, wetenschappelijk torenhoog geschat, zich niet meer hier bevond maar dat het, tezamen met de Alexander-mozaïek, in het Museo Nazionale te Napels was ondergebracht. Hij werd alleen nog gedreven door de intentie en de verzuchting om er de tijd te laten vandoor gaan en met die idee zwierf hij doelloos rond doorheen het grote bouwwerk. Achter het peristylum opende zich een uitgestrekte ruimte, met talrijke zuilen omgord. Dat kon een andermalige herhaling van het peristylum zijn geweest, ofwel ging het om een aanleg als xystos, een siertuin. Zo zag het er nu uit vermits het, net als de oecus van de "Casa di Meleagro", volkomen met bloeiende papavers overdekt lag. Met zijn gedachten ver weg, stapte de bezoeker doorheen die stille verlatenheid.

Maar opeens stond hij verbluft stil. Hij was hier toch niet alleen want zijn blik viel wat verder op een paar gestalten die aanvankelijk slechts de indruk van één enkele figuur verwekten, zo dicht als het enigszins maar mogelijk was stonden zij tegen elkaar aaneen gedrukt. Ze merkten zijn aanwezigheid niet en zozeer waren zij met elkaar in doening dat zij best konden geloven daarbij, in hun hoekje tussen de zuilen, voor eventuele vreemde ogen onontdekbaar te zijn gemaakt. Zich wederkerig met de armen omhelzend, hielden zij ook hun lippen samen gesloten en de onvermoede getuige

moest tot zijn verrassing erkennen dat het de jonge heer was en de jonge dame, mensen die gisteren avond, voor de eerste keer op zijn reis, in zijn smaak gevallen waren. In hun momentele verhouding leek hem evenwel, voor een broer en een zuster, die kus en die omhelzing wat lang van duur zodat het toch om een koppel verliefden ging, vermoedelijk een jong bruidspaar, ook een Gustje en een Grietje.

Daarbij was het opmerkelijk dat die beide laatsten er bij Norbert niet ogenblikkelijk wisten door te dringen en wat zich daar afspeelde had op hem hoegenaamd geen komisch of hinderlijk effect. Integendeel, het deed zijn genot aan hun tweetjes alleen maar toenemen. Wat ze daar deden kwam hem even natuurlijk als door en door begrijpelijk over. Zijn ogen hechtten zich aan het levende beeld, dat nog aantrekkelijker ledematen ontplooidde als die van de meest bewonderde antieke kunstwerken en, hoe zo graag, had hij zich nog langer aan deze beschouwing overgegeven. Toch kwam het hem voor alsof hij ongelegitimeerd in een gewijde ruimte was binnengedrongen en dat hij op het punt stond om een besloten ritueel te verstoren. De inbeelding dat hij daarbij kon worden waargenomen overviel hem dreigend. Hij keerde zich haastig om, trok geruisloos een eindje op zijn tenen terug en, eens uit het gehoor verwijderd, liep hij kort van adem en met een bonzend hart naar buiten, naar de Vicolo del Fauno.

Toen hij dan vóór het huis van Meleager belandde, wist hij niet of het reeds middag was en het kwam evenmin bij hem op om zijn uurwerk daarbij te consulteren. Hij bleef echter een poosje voor de deur besluiteloos staan, neerkijkend op het "Have" bij de ingang. Een soort schrik hield hem er van af om binnen te treden en verwonderlijk schrok hij er zowel voor terug om de Gradiwa daar binnen niet aan te treffen, als wel dat hij haar daar toch zou vinden. Het had zich, tijdens de laatste minuten, in zijn kop genesteld dat zij zich, in het eerste geval, best elders in gezelschap van de eerste de beste jonge heer kon ophouden en, in het tweede geval, genoot ze van diens nabijheid op de trappen, tussen de zuilen. Maar tegen dat heerschap vlamde er bij hem een haat

op, stukken sterker dan die tegen de totaliteit van alle mogelijke gemene kamervliegen. Tot op de dag van vandaag had hij het niet voor mogelijk gehouden dat hij in staat was tot zulk een heftige innerlijke emotie. Het duel, dat hij steeds voor een zinloze domheid had aanzien, kwam hem plots in een veranderd licht voor: hier ontpopte het zich als een natuurrecht, als een enig bestaand middel, in eigen handen genomen door wie zich in zijn eigenste rechten gekrenkt wist, totterdood beledigd, om aldus een bevredigende vergelding uit te oefenen of om zich van een doelloos geworden bestaan te laten ontlasten. Zo nam zijn voet, met een plotse beweging, het initiatief om toch maar binnen te stappen. Hij wou die onbeschaamde kerel uitdagen en hij wou - dat welde bijna nog gewelddadiger in hem op - haar onverbloemd aan het verstand brengen dat hij haar voor iets beters, iets nobelers aanzien had, onbekwaam tot dat soort alliance.

Tot bij zijn lippen toe was hij zodanig opgeblazen door dit verontwaardigd besluit, dat het hem ook uit zijn mond vloog, iets waartoe hoegenaamd geen aanleiding was voor opgerezen. Want toen hij in stormachtige vaart de afstand tot aan de oecus was doorgesneld, stootte hij het ontstuimig uit: "Ben je alleen?!", ofschoon een oogslag er geen twijfel liet over bestaan dat de Gradiva, even eenzaam als de beide vorige dagen daar op de trede neerzat. Ze keek hem verbaasd aan waarbij ze antwoordde: "Wie moest er dan, na de middag, nog wel hier zijn? Al dat volk heeft honger en zit aan tafel. Dat heeft de natuur, tot mijn groot genoegen, zo voor mij aan boord gelegd."

De vloedgolf van zijn opwinding wist zich evenwel niet zo vlug te sussen en liet hem willens nillens toch nog verder de verdenking ontsnappen die maar pas daarbuiten met de kracht der zekerheid over hem was opgestoken. Want - voegde hij er enigszins tegen zijn gedacht aan toe - men kon het zich toch ook niet anders indenken. Haar heldere kijkers hielden zich op zijn gezicht gericht tot wanneer hij was uitgesproken en dan maakte ze eens een beweging met haar vinger naar haar voorhoofd en ze zei: "Jij nu - ". Waarop ze voortging: "Het schijnt me al welletjes dat ik hier niet weggebleven ben

ofschoon ik kon verwachten dat je rond deze tijd naar hier zou komen. Maar het plekje bevalt me best en ik zie dat je mijn schetsboek hebt meegebracht dat ik gisteren vergeten was. Ik dank je voor jouw meer accurate opmerkzaamheid. Wou je me het misschien toch niet geven?"

Die laatste vraag was wel gefundeerd vermits hij absoluut daartoe geen aanstalten maakte maar hij bleef echter onbeweeglijk ter plekke staan. Het begon in zijn hoofd te spoken dat hij zich een onvoorstelbare stommiteit had ingebeeld en laten gedijen en die daarenboven ook nog had uitgeflapt. Om dat, in de mate van het mogelijke, bij te sturen, kwam hij haastig naar voor gestapt, stak het boek toe naar de Gradiva en ging zich mechanisch naast haar op de trede neerzetten Een blik op zijn hand werpend, merkte ze op: "Je schijnt een amateur van rozen te zijn."

Bij die woorden kwam hem plots tot het bewustzijn wat hem er toe gebracht had om die bloemen af te plukken en mee te brengen en hij antwoordde: "Jawel - maar ik heb ze niet voor mij - je sprak gisteren - en ook vannacht zei me dat iemand - dat men ze aanbiedt tijdens de Lente -".

Ze hoefde er niet over te piekeren vooraleer ze repliceerde: "Ach zo - ja, ik herinner me - aan andere mensen, dacht ik, paste het niet asfodielen aan te bieden, wel rozen. Het is aardig van je dat je schijnbaar jouw optiek tegenover mij wat hebt verbeterd."

Ze stak haar hand uit om de rode bloemen in ontvangst te nemen en terwijl hij ze dan maar aanbood kwam het er uit: "Ik was eerst de mening toegedaan dat je hier slechts op de middag had kunnen zijn maar het is me waarschijnlijk voorgekomen dat je ook daarbuiten - dat maakt me zeer gelukkig -".

"Waarom maakt je dat gelukkig?"

Haar gelaat drukte gemis aan begrip uit, alleen dat er rond haar lippen een zweempje trok. Wat verward liet hij dan horen: "Het is mooi in leven te zijn - mij is dat vroeger nooit zo - ik wou je nog vragen -".

Hij zocht wat in zijn pijpzak en toen hij dan zijn vondst had bovengehaald voegde hij er nog aan toe: " Heeft deze gesp jou eermaals toebehoord?"

Daarop ging er terug een lichte beweging over haar gelaat maar ze schudde met het hoofd. "Neen, niet dat ik me herinner. Op grond van de tijdrekening was het anders wel niet onmogelijk want vermoedelijk stamt ze nog uit het lopend jaar. Heb je haar wellicht in de zon gevonden? Bekend komt me die mooie groene patine toch wel voor, net alsof ik ze reeds had gezien."

Onwillekeurig herhaalde hij: "In de zon - waarom in de zon?"

"Sole heet ze hier, die fabriceert zo heel wat van dat slag. Die gesp was van een jong meisje geweest dat samen met haar begeleider, ik geloof in de buurt van het forum, zou zijn verongelukt."

"Ja, die zijn armen rondom haar geslingerd hield - "

"Ach zo - "

Die beide woordjes lagen de Gradiva blijkbaar als een lievelings-tussenwerpsel op de tong en ze hield zich daarop een momentje in, vooraleer ze er aan toe voegde: "Daarom meen je dat ik haar opgestoken had. En zou je dat ergens - hoe zei je het ook weer? - ongelukkig hebben gemaakt?"

Het was hem aan te zien dat hij zich buitengewoon opgelucht gevoelde en dat was ook te horen uit zijn antwoord: "Daar ben ik nu eens blij mee - want de hypothese dat de gesp aan jou had toebehoord, veroorzaakte mij een - duizeling in de kop -"

"Je schijnt er wat neiging toe te hebben. Heb je misschien vanmorgen vergeten te ontbijten? Dat zet zulke aanvallen nog kracht bij. Ik heb daar geen last van maar ik schik het zoals het me best past om hier op 't middaguur aanwezig te zijn. Als ik je van de misselijke toestand van jouw kop daardoor wat kan verlossen, dat ik mijn proviand met jou deel -"

Ze haalde een wit brood, dat in zijdepapier gewikkeld was, tevoorschijn uit de zak van haar kleed, ze brak het in twee, ze legde hem een helft in de hand en begon het ander stuk met zichtbare appetijt te verorberen. Daarbij gingen haar uitmuntend sierlijke en onberispelijke tanden niet alleen met een glans als van parels tussen haar lippen opflitsen, maar veroorzaakten ze bij het doorbijten van de korst ook een licht krakend geluid, zodat ze absoluut de indruk wekten geen wezenloze maaksels te zijn voor de schijn maar wel degelijk van een reële lichamelijke soort. Voor het overige was ze wel raak met haar vermoeden omtrent het verzuimd ontbijt. Mechanisch ging hij eveneens aan het eten en ondervond daardoor een beslist gunstige uitwerking bij het klaren van zijn gedachten. Zo bleven ze beiden een poosje zonder te spreken maar waren ze al zwijgend begaan met dezelfde nuttige bezigheid, toen de Gradiva zegde: "Het komt me voor alsof we reeds eens, tweeduizend jaar geleden, zo samen ons brood gegeten hadden. Komt je dat niet meer te binnen?"

Dat kon hij wel niet maar toch verbaasde het hem dat zij van zulk een oneindig ver verleden sprak want de revalidatie die zich, dank zij dat voedingsmiddel, in zijn hoofd had voorgedaan, liet niet na om in zijn hersenen een aardverschuiving te bewerken. De

hypothese dat ze hier al zo lang in Pompeï had rondgelopen, stemde niet meer overeen met het gezond verstand; al wat met haar te maken had, kwam hem momenteel voor alsof hoogstens twintig jaar oud was. De plooien en de kleur van het gelaat, het ronduit charmante, bruingegolfde haar en de volmaakte tanden; daarbij het idee als zou die lichtgekleurde jurk daar, zonder ook maar de minste schijn van vlekjes, ontelbare jaren in de puimsteenassen hebben gelegen, neen daarin stak een kanjer van een contradictie. Norbert kreeg het lastig met zijn waarnemingsvermogen: zat hij hier eigenlijk wel wakker bij? Of was het niet waarschijnlijker dat hij nog in zijn studeervertrek zat waar hij, bij het bekijken van de afbeelding van de Gradiva, in slaap was gedommeld en gedroomd had dat hij naar Pompeï was gereisd. Verder dromend zou hij haar dan als een overlevende hebben ontmoet en daar nu nog, aan haar zijde, in de Casa di Meleagro zijn gezeten.. Immers, dat ze nog werkelijk zou leven of dat ze opnieuw tot leven zou zijn gekomen, dat kon zich toch alleen maar in een droom voordoen - de natuurwetten hadden daar bezwaar tegen.

Het was toch wel ronduit zonderling, wat ze daarnet gezegd had, dat ze reeds tweeduizend jaar geleden zo eens haar brood met hem had gedeeld. Daarvan wist hij niets en zelfs tijdens zijn droom viel hem dat niet in.

Haar linker hand, die met haar slanke vingers rustig op haar knieën lag, had de sleutel beet om dat onontwarbaar raadsel op te lossen.

De onbeschoftheid van de vulgaire kamervlieg hield zich ook niet gedeisd voor het de oecus van de "Casa di Meleagro". Op de gele zuil tegenover hem zag hij er eentje, volgens haar futiele gewoonte, begerig zoekend op en af lopen; kijk, daar komt ze vlak bij zijn neus voorbij gonzen.

Hij moest toch ergens wat antwoorden op haar vraag of hij zich niets meer wist te herinneren van dat brood dat hij vroeger ooit reeds tezamen met haar had verorberd en hals over kop stootte hij eruit: "Waren toen de vliegen reeds zo duivelachtig als nu, dat al hun gemartel jou het leven vergalde?"

Ze staaarde hem aan met een compleet verbluft onbegrip waarop ze herhaalde: "De vliegen? Heb je nu soms een vlieg in jouw kop?"

Opeens zat dat zwart mormel op haar hand die niet het minste roersel vertoonde dat ze daar iets van gewaar werd. Bij dat zicht nu vermengden zich in de jeugdige archeoloog twee gewelddadige stimulansen ter uitvoering van een en dezelfde actie. Zijn hand schoot plots in de hoogte en kletterde met een allesbehalve zachte klap neer op de vlieg en op de hand van de jonge dame naast hem. Deze ingreep bracht hem eerst bezinning, ontsteltenis en toch ook een blijgezinde rilling over hem. Hij had zijn slag niet zomaar dwars door de lege lucht geslagen; hij was evenmin op iets killig en star neergekomen maar wel degelijk, en zonder de minste twijfel aan de realiteit, op een levende en warme mensenhand die voor een poos, ogenschijnlijk volkomen verbluft, roerloos onder de zijne bleef liggen. Maar dan trok ze haar met een ruk onderuit en de mond erboven gaf te kennen: "Je bent manifest getikt, Norbert Hanold."

De naam, waarvan geen mens in Pompeï weet had, kwam de Gradiva zo vlot, aarzelloos en duidelijk over de lippen, dat de bewuste persoon, nog sterker geschrokken, vanop de trede naar omhoog stoof. Meteen weerklonken er in de zuilengang ongemerkt genaderde voetstappen. Voor zijn verwarde blik doken hem de gezichten op van het sympatiek verliefde koppel uit de "Casa del Fauno" en de jonge dame riep op een hoogst verbaasde toon: "Zoë, ben jij hier ook? En ook op huwelijksreis? Daar heb je me nu echt geen woord over geschreven!"

Norbert bevond zich weer buiten vóór het huis van Meleager in de “Strada di Mercurio”. Hoe hij daar beland was, stond hem niet voor ogen, het moest instinctief gebeurd zijn en in zijn binnenste aangepord door de bepaald bliksemachtige inspiratie dat het het enige was, wat hem te doen stond om geen vierkant belachelijk figuur te slaan. Voor het jonge paartje, méér nog voor haar die ze zo lief hadden gesalueerd en die hem nog maar pas met voor- en toenaam had aangesproken en veruit het meest van al voor zichzelf. Want, al begreep hij er ook geen snars van, toch was er hem een ding als een paal boven water gekomen. De Gradiva met de warme menselijke hand, die niet wezenloos maar wel degelijk lijfelijk reëel was, had als een onaanvechtbare waarheid uitgesproken dat zijn kop tijdens de beide laatste dagen in een toestand van volslagen krankzinnigheid verzeild was. En dan nog allerminst in een domme droom maar asjeblijft met zulke wakkere ogen en oren als die door de natuur, tot hun verstandig gebruik aan de mens geschonken werden. Hoe het zover had kunnen komen, bleef hem net als al de rest in het duister. Alleen werd hij door de geheime gewaarwording beroerd dat er daarbij een zesde zintuig moest in het spel geweest zijn, die op een zulkdanige wijze de overhand gekregen had dat hij iets, dat anders best lofwaardig was, naar de tegenpool converteerde. Om daarover, door middel van een poging tot nadenken, minstens wat meer inzicht te krijgen, zou de onbezochte stilte van een afgelegd oord ronduit vereist zijn. Om te beginnen echter was het een spoorslag voor Norbert om zich in de kortste keren uit het bereik van de ogen, oren en overige zintuigen te verwijderen, die hun natuurlijke eigenschap zo wisten te benutten, als dat het beantwoordde aan de eigenlijke finaliteit van hun gebruik.

Wat de eigenares van die warme hand aanging, ook zij was ten zeerste door dat onvoorzien en op het middaguur onverwacht bezoek in de “Casa di Meleagro” verrast geweest en, afgaand op haar allereerste gelaatsuitdrukking, niet op een onverdeeld aangename wijze. Maar daarvan was er aanstonds daarop in haar intelligent gezicht geen spoor meer te bekennen. Ze stond snel op, trad op de jonge dame toe en

antwoordde haar, terwijl ze de hand toereikte: " Dat is me nu eens echt fijn, Gisa, het toeval heeft soms ook een origineel idee. Dat is dan sinds veertien dagen jouw echtgenoot? Het doet me genoegen hem met eigen ogen te leren kennen en het zal wel , te oordelen naar het uitzicht van jullie beiden, blijkbaar niet nodig zijn mijn felicitaties naderhand in een condoléance om te schakelen. Paartjes waarbij dat zou te pas komen, plegen momenteel in Pompeï aan tafel te zitten. Jullie zijn vermoedelijk bij de "ingresso" ingekwartierd, daar kom ik jullie van namiddig opzoeken. Nee, geschreven heb ik je niets; dat zal je me niet kwalijk nemen. Je ziet immers dat mijn hand niet over de legitimatie beschikt van die van jou om zich door een ring te laten opvallen. De lucht alhier werkt buitengewoon krachtig op de verbeelding, dat merk ik aan jou; maar dat is, eerlijk gezegd, een stuk beter dan dat hij te nuchter maakt. De jonge heer die daar juist wegging, laboreert ook aan een merkwaardige hersenschim. Hij gelooft, medunkt, dat er een vlieg in zijn hoofd gaan brommen is; nu, een of ander insect zit er bij iedereen wel in. Uit hoofde van mijn verplichtingen ben ik wat thuis in entomologie en kan ik bij gevolg in zulke situaties een beetje van nut zijn. Mijn vader en ikzelf verblijven in de "Sole" want hij kreeg een plotse aanval en meteen de goede inval om mij naar hier mee te nemen, zolang ik mij maar op eigen houtje in Pompeï wist te amuseren en ik hem niet op de heupen zou werken. Ik zei bij mezelf dat ik hier best op mijn eentje iets interessants zou weten uit te graven. Op de vondst die ik gedaan had - ik bedoel het geluk hier op jou te stoten, Gisa - daarop had ik nu echt in de verste verte niet gerekend. Maar ik verkleets de tijd, zoals het nu eenmaal met een oude vriendin gaat - op de keper oeroud zijn wij eigenlijk uitgerekend helemaal nog niet. Mijn vader komt om twee uur uit de zon aan tafel in de "Zon", daar moet ik zijn appetit het nodige gezelschap bezorgen en daarom, tot mijn spijt, aanstonds afzien van dat van jou. Jullie zullen de "Casa di Meleagro" ook wel zonder mij kunnen bezichtigen; zelf ben ik er weliswaar niet in thuis maar ik kan het mij voorstellen. Favorisca signor! A rivederci, Gisetta! Zoveel Italiaans heb ik reeds geleerd en veel meer behoeft eigenlijk niet. Wat voorts nog nodig is, scheidt men uit zichzelf - asjebliedt, neen, senza complimenti!"

Dit laatste verzoek uit haar gesprek verwees op een hoffelijke beweging waarmee de jeugdige echtgenoot de indruk gaf om haar geleide te doen. Ze had zich allerlevendigst en uiterst onbevagen uitgedrukt, volkomen in overeenstemming met het voorval van de onverwachte ontmoeting met een nauwe vriendin. Daarbij had ze een abnormale snelheid aan de dag gelegd die voor de urgentie van haar verklaring pleitte, dat ze zich op dit ogenblik niet langer kon ophouden. Zo waren er amper een paar minuten verstreken sinds Norbert Hanold er hals over kop was vandoor gegaan, of zij stapte eveneens uit het huis van Meleager, de "Strada di Mercurio" in. Zoals normaal op dat uur van de dag was het enige leven aldaar het kwispelstaarten, links en rechts, van een hagedis. Zich inhoudend gaf ze, ten einde raad, blijkbaar toe aan een kort evaluerend gepeins. Daarop sloeg ze snel de naaste richting in, naar de Herculespoort toe. Bij de kruising van de "Vicolo di Mercurio" en de "Strada di Sallustio" liep ze, met de gracieus-lenige Gradiva-tred de stapstenen over en kwam ze zo uiterst vlug tot bij de twee overgebleven zijmuren van de "Porta Ercolanese". Daarachter deinde zich lang afwaarts de Gravenstraat maar niet meer verblindend wit en bedekt met straalgeschitter zoals vierentwintig uur tevoren, toen de jonge archeoloog eveneens met speurend oog van hier uit naar beneden gekeken had. De zon scheen vandaag door het gevoel te zijn bekropen dat ze in de voormiddag toch wat van het goede te veel gedaan had. Ze hield een grijze sluier voor zich getrokken aan wiens verdichting zichtbaar nog verder zou worden gewerkt en ten gevolge daarvan tekenden de cypressen, her en der langs de "Strada de' Sepolcri" opgeschoten, zich ongewoonlijk scherp en zwart tegen de hemel af. Het was een ander zicht als gisteren. De mysterieuze, alles overflickerende glans ontbrak eraan. Ook de straat, die zich toeleigde op een zekere zwaarmoedige duidelijkheid, had nu een dood uitzicht aangenomen dat haar naam eer aandeed. Die indruk werd door een geïsoleerde beweging tegen haar einde geenszins teniet gedaan, maar veeleer nog aangescherpt. Het leek alsof daar in de omgeving van de villa van

Diomedes een schaduwgestalte haar tumulus opzocht en onder een van de grafmonumenten in het niet verzonk.

Niet precies de kortste weg vanaf het huis van Meleager naar de "Albergo del Sole" was het, maar in feite veeleer juist de tegenovergestelde richting daarheen. De Zoë-Gradiva moest echter achteraf tot het inzicht gekomen zijn dat de tijd toch nog niet zo overmatig aandrong op de middagdis want na een zeer vluchtige pauze bij de Herculespoort trok zij, terwijl ze de zool van de achteruitblijvende voet telkens bijna loodrecht oprichtte, over de lavaplaveien van de Gravenstraat verder.

De "Villa van Diomedes" wordt door onze tijdgenoten met uiterste willekeur zo geheten terwille van het grafmonument in de buurt, opgericht door een "libertus", Marcus Arrius Diomedes, die het zover gebracht had door te dringen tot in het bestuur van het vroegere stadskwartier hier ter plaatse. Dat graf was bestemd voor Arria, zijn voormalige meesteres, zoals voor zichzelf en voor zijn bloedverwanten. De villa echter was een zeer omvangrijk bouwwerk en zij bevatte een stuk geschiedenis van de ondergang van Pompeï, geen fabeltje uit de verbeelding maar echt beangstigende realiteit. Een wirwar van uitgestrekte puinresten maakte het hoger gelegen deel uit. Uitgediept daaronder lag er een buitengewoon grote tuinruimte die rondom was ingesloten door een bewaard gebleven peiler-porticus. In het midden ervan lagen karige restanten van een fontein en van een tempeltje en, een eind verder opzij, voerden twee trappen naar beneden in het rondom lopend gewelf van een keldergang die slechts mat door wat naargeestig deemsterlicht werd opgeklaard. Ook tot hier toe was de Vesuvius-asse doorgedrongen en men had er de geraamten van achttien vrouwen en kinderen in aangetroffen. Op zoek naar beschutting, waren zij met wat haastig vergaard voedsel in de half ondermaanse ruimte gevlucht. Hun bedrieglijke asiel werd hen allen tot graf. Op een andere plaats lag de vermoedelijke, anonieme heer des huizes eveneens verstikt op de bodem uitgestrekt. Hij had zich willen redden via de vergrendelde

tuinpoort, want hij had de sleutel ervan nog tussen zijn vingers. Naast hem zat er nog een ander skelet gehurkt, waarschijnlijk dat van een dienaar, die een aanzienlijk aantal gouden en zilveren munten mee had. De lichaamsvormen van de slachtoffers waren door de verharde as gevrijwaard gebleven. In het "Museo Nazionale" te Napels werd er, onder glas, de precieze gipsafdruk van de hals, van de schouders en van de mooie boezem bewaard van een jong meisje, bekleed met een fluweelachtig fijn gewaad.

De Villa van Diomedes was minstens éénmaal de onvermijdelijke trekpleister voor elke plichtsbewuste Pompeï-bezoeker, maar nu op het middaguur viel er met heel wat zekerheid aan te nemen dat er, omwille van haar ruimtelijk vrij grote afzondering, geen enkele nieuwsgierige meer bleef rondwaren en zo was zij Norbert Hanold als het meest voor de hand liggende toevluchtsoord voor de geest gekomen bij zijn recente aspiraties. Zijn hoofd had dringend behoefte aan de eenzaamheid van het graf, aan ademloze stilte en aan onbeweeglijke rust. Tegen dat laatste verhief een driftige onrust in zijn bloedvaten energiek een diametraal tegenovergestelde aanspraak en hij had tussen de beide eisen een compromis moeten sluiten, zodat zijn kop toch zijn zin kreeg, terwijl hij zijn voeten de vrijheid liet hun eigen impuls te volgen. Zo zwierf hij, sinds zijn aankomst hier, rondom doorheen de porticus. Hij slaagde er in het lichamelijk evenwicht in stand te houden en hij bemoeide zich er mee om het geestelijke in dezelfde toestand van normaliteit te krijgen. Maar dat bleek bij de uitvoering moeilijker te zijn dan wel in zijn intenties. In elk geval stond het als een rots zo vast in zijn bewustzijn, dat het helemaal zonder zin of vernuft zou geweest zijn te geloven dat hij, met een min of meer tot nieuw leven gewekte jonge Pompeïaanse, zou samen gaan zitten zijn. Dit duidelijk inzicht in zijn gekheid vormde ontegensprekelijk een wezenlijke vooruitgang op de terugweg naar het gezond verstand. Dat was daardoor echter beslist nog niet opnieuw in zijn plooiën gestreken want, ook al was het doorgedrongen dat de Gradiva slechts een dode afbeelding in steen was, dan stond het niettemin eveneens buiten kijf dat ze nog leefde. Daarvoor was er een onomstotelijk bewijs geleverd: het was niet

alleen hij, maar Jan en alleman die haar zagen, die wisten dat ze Zoë heette, en die met haar spraken als met iemand met een gelijksoortige lichamelijke. Anderzijds wist ze ook zijn naam en dat kon dan weer slechts aan een bovennatuurlijke begaafdheid van haar wezen ontspruiten. Deze dubbele natuur bleef onontraadselbaar, ook voor de kop waarin het verstand opnieuw intrek begon te nemen. Deze onverenigbare dualiteit ging echter gepaard met een gelijkaardige waar hijzelf onder gebukt ging, nu dat hij het intens verlangen koesterde om hier, tweeduizend jaar geleden, in de villa van Diomedes mee bedolven te zijn, zodat hij niet meer het gevaar liep ooit ergens nog de Zoë-Gradiva onder ogen te komen. Niettemin klopte er meteen het buitengewoon prettige gevoel in hem, dat hij nog leefde en dat hij juist daardoor in staat gesteld was om ergens nog eens weer op haar te botsen. Met een vulgaire, hoe dan ook adequate vergelijking draaide dat, als het scheprad van een molen, door zijn hoofd en liep hij net zo stuurloos rond doorheen die lange porticus die hem niet van dienst was ter verheldering van zijn paradoxen. Integendeel, het onduidelijk voorgevoel kwam bij hem op dat, in en rondom hem, nu pas alles voorgoed verduisterd werd.

Bij het ombuigen van een van de vier hoeken van de zuilengang bonsde hij plots ineens achteruit. Een half dozijn passen verder zat daar, vlak voor zijn gezicht, tamelijk hoog op een afgebrokkeld stuk muur, een van de jonge meisjes die hier in de as de dood hadden gevonden.

Nee, dat was het slag van onzin waarmee zijn verstand had afgerekend. Ook zijn ogen hadden het door en nog wat anders in zijn binnenste waar geen naam was op te passen. 't Was de Gradiva. Ze zat boven op de steenruïne, precies zoals anders op de trede. En vermits het daar heel wat hoger was, staken dit keer haar vrij afhangende slanke voeten, met hun beige schoenen, tot bij het enkelgewricht van onder de zoom van haar kleed naar voren.

Onder een instinctieve, eerste impuls wou Norbert, tussen twee pilaren door, weglopen, de tuin uit. Uitgerekend dat waarvoor hij, sinds een half uur, de grootste schrik ter wereld koesterde, was als de bliksem ingeslagen, het bekeek hem met klare kijkers en met een paar lippen eronder die, naar zijn gevoel, op het punt stonden om in een spottend gelach los te breken. Dat deden ze nu eens echter niet, maar daarentegen liet zich alleen maar de bekende stem rustig horen: "Buiten wordt je nat."

Nu pas zag hij voor het eerst, het regende; daarom was het zo donker geworden. Dat kwam beslist best uit voor al het plantenleven in en rond Pompeï maar de veronderstelling dat een mens ipso facto aan dat vegeteren deel zou nemen, daar zat iets belachelijks in en Norbert Hanold schrikte er voor het moment heel wat meer voor terug dan voor het doodsgevaar, om zich ridicuul te maken. Daarom ook liet hij de poging varen om het hazepad te kiezen. Besluiteloos stond hij er bij, op zijn beide voeten starend die nu, alsof ze wat ongeduldig waren geraakt, lichtjes heen en weer hielden. En vermits dit zicht ook niet zo bepaald verhelderend op zijn gedachten werkte, dat hij ze ter tale wist te brengen, nam de eigenares van de sierlijke voeten andermaal het woord: "We werden tevoren onderbroken, je wou me iets vertellen over vliegen - kon het dat je hier wetenschappelijk onderzoek verricht? - of over een vlieg in jouw hoofd. Ben je erin geslaagd die op mijn hand te pakken en te vermorzelen?"

Dat laatste kwam eruit met een schalks trekje op haar lippen maar dat was wel zo licht en charmant dat er niets bedreigends in school. Het schonk integendeel de ondervraagde opnieuw zijn spraakgebruik, met dien verstande dat de jeugdige archeoloog plots niet meer wist van wat voor persoonlijk voornaamwoord hij zich eigenlijk bij zijn antwoord moest bedienen. Om aan dat dilemma te ontsnappen nam hij zich voor er helemaal geen te gebruiken, zodat hij als repliek gaf:

"Ik was - zoals iemand reeds zei - een tikje verward in mijn kop verontschuldig mij dat ik de hand zodanig - hoe ik ooit zo buiten zinnen ben geraakt, kan er bij mij niet in -

maar ik ben evenmin in staat om te begrijpen hoe de eigenares van die hand mijn --- mijn redeloosheid, met gebruik van mijn eigen naam, wist aan te tonen.”

De voeten van de Gradiva hielden op met wiegen en, steeds aansprekend in de tweede persoon, antwoordde ze:”Zover is jouw inzicht dus nog niet gevorderd, Norbert Hanold. Het kan me in elk geval niet verbazen vermits je mij reeds lang daaraan hebt gewoon gemaakt. Om dat nog eens mee te maken hoefde ik niet naar Pompeï te komen en jij had het mij een goede honderd mijl dichterbij kunnen bevestigen.”

“Een goede honderd mijl dichterbij” - herhaalde hij onbegrijpend en half stotterend -
“Waar is dat?”

“Schuin tegenover jouw woning, in het hoekhuis, aan mijn venster staat een kooi met een kanarievogel.”

Als een souvenir uit de wijde verte werd de luisteraar geraakt door door dat laatste woord dat hij opnieuw liet horen:”Een kanarievogel-“, en nog heel wat meer stotterend, voegde hij er aan toe:”Die - die zingt?”

“Dat plegen ze te doen, vooral in de Lente, wanneer de zon opnieuw begint warm te schijnen. In dat huis woont mijn vader, de hoogleraar in zoölogie, Richard Bertgang.”

Norbert Hanolds ogen spalkten zich open tot een nooit door hen bereikte grootte. Hij repeteerde nogmaals:”Bertgang - dan zijt U - zijt U - juffrouw Zoë Bertgang? Maar die zag er toch helemaal anders uit - “

De beide afhangende voeten gingen weer wat aan het wiegen, waarbij juffrouw Zoë Bertgang voortging: “Mocht je deze aanspraakvorm tussen ons meer gepast

voorkomen, dan kan ik hem ook wel gebruiken. Mij lag de andere alleen wat natuurlijker op de tong. Ik weet niet meer of ik er vroeger anders heb uitgezien, toen we dagelijks vriendschappelijk met elkaar rondliepen en ons van tijd tot tijd ter afwisseling ook wel eens stompten en stootten. Maar had u in de laatste jaren ook maar één keer met een blik op mij acht geslagen, dan waren uw ogen wellicht opengegaan op het feit dat ik er reeds heel wat langer zo uitzie. - Nee, nu giet het, zoals ze bij ons zeggen, kleine klungel, u houd er geen droge draad aan over.”

Niet alleen haar voeten wezen op een opflakking van haar ongeduld, of van wat het dan ook mocht wezen maar er was eveneens in de intonatie van haar stem iets binnengeslopen als een scheutje didactische wrevel met wat venijn erbij. Norbert had er het gevoel van overgehouden dat er gevaar dreigde om ietwat in de rol te vervallen van een uitgescholden en op de mond geslagen schooljongen. Dat deed hem nog eens mechanisch naar een uitweg tussen de pilaren zoeken en op de geste, waardoor hij dat impuls had te kennen gegeven, alludeerde die laatste, er sereen aan toegevoegde opmerking van juffrouw Zoë. Dat was een absoluut onaanvechtbare voltreffer vermits voor datgene, wat zich nu buiten het beschuttend afdak afspeelde, was het woordje “beschutten” eigenlijk zachtjes gezegd. Een tropische stortvloed, zoals die zich maar zelden eens over de dorstige zomer van de Campaanse kouter ontfermde, donderde loodrecht naar beneden. Het kolkte alsof de Tyrreense zee zich van boven uit de hemel uitgoot over de villa van Diomedes, terwijl het dan anderzijds weer rechtop stond als een onwrikbare muur, aaneengeregen uit miljarden druppels, als noten zo groot en blinkend als parels. Dat verhinderde inderdaad een ontsnapping naar buiten, in de vrije lucht. Zo was Norbert Hanold verplicht in het klaslokaal onder de porticus te blijven zodat de jeugdige leermeesteres, met haar fijn, slim gezichtje gebruik maakte van die vergrendeling tot een verdere afhandeling van haar pedagogische wenken en, na korte onderbreking, ging ze verder op de ingeslagen weg:

“Vroeger, zo tot op het moment waarop men ons, ik weet niet waarom, als bakvissen betiteld, was ik eigenlijk gewoon geraakt aan een merkwaardige afhankelijkheid ten uwen opzichte en ik geloofde dat ik nooit ter wereld een vriend had kunnen vinden die mij meer beviel. Een moeder had ik immers niet, noch zuster, noch broeder en wat mijn vader betreft, voor hem was een hazelworm onder spiritus heel wat boeiender dan ikzelf. Een mens - en een meisje reken ik daar ook bij - moet toch iets hebben, waarop hij zijn gedachten kan zetten en alles wat er voorts mag mee samenhangen. En dat was u dus toen. Wanneer nu de archeologische wetenschap over u is neergedaald, kwam ik tot de ontdekking dat er uit jou - verontschuldigt u me, maar uw fatsoenlijke innovatie klinkt me toch te flauw en past al evenmin bij wat er uit moet - ik bedoelde dat het toen manifest werd, dat jij een onuitstaanbaar mens geworden was, die minstens tegenover mij, geen ogen meer in de kop en geen tong meer in de mond had. Je wist je ook geen greintje meer te herinneren van al wat er mij van onze kameraadschap uit onze kindertijd was bijgebleven. Juist daarom zag ik er zo anders uit als vroeger. Want, toen ik af en toe eens in gezelschap met jou tezamen kwam, nogmaals tijdens de laatste winter, zag je me niet eens en kreeg ik nog minder jouw stem te horen. Iets waarin overigens niets bijzonders tegenover mij in stak, aangezien je dat met iedereen identiek wist klaar te spelen. Ik was lucht voor jou en jij, met je blonde kuif, waarin ik je vroeger dikwijls haartjepluk deed, jij was zo vervelend, zo uitgedroogd en zo zwijgzaam als een opgezette kaketoer en zo grandioos als een --- archeopterix, zoals men eigenlijk dat opgedolven vogelmiskraam van voor de zondvloed heet. Daar ontbrak nog aan dat jouw kop behuisd werd door een even grootschalige fantasie om mij hier ook, in Pompeï, voor iets te aanzien dat opgegraven en weer tot leven gewekt was. Dat had ik bij jou toch niet durven vermoeden en toen je daar plots, volslagen onverwacht, voor mij stond, heeft het mij in het begin heel wat moeite gekost om er achter te komen wat voor een ongelofelijke hersenschim jouw verbeelding uitgedokterd had. Ik begon er dan trek in te krijgen en, ondanks het gekkenspel, beviel de zaak me niet zo slecht. Want, zoals reeds gezegd, dat had ik van jou niet durven denken.”

Daarmee plaatste juffrouw Zoë Bertgang een punt achter haar genadeloos, uitvoerig en leerrijk rekwisitoor dat bij het slot, qua uitdrukking en klank wat gemilderd was. Het was inderdaad merkwaardig hoe precies ze daarbij op het reliëfportret van de Gradiva geleek. En dat niet alleen voor wat de gelaatstreken betrof, de gestalte, de ogen met hun schrander-kijkende uitdrukking, het innemend golvend haar, zoals ook de veelvuldig gedemonstreerde gracieuze stap. Ook haar toilet, haar kleed en hoofddoek uit een crèmekleurig, fijn cashmirweefsel, veelvuldig en soepel geplooid, voltooiden de opmerkelijke gelijkenis van gans haar uitzicht. Er mocht dan heel wat buitenissigs in de overtuiging gezeten hebben, dat een Pompeïaanse, die tweeduizend jaar geleden door de Vesuvius was bedolven - tijdelijk weer in leven - zo maar kon rondlopen, praten, tekenen, en brood eten, maar wanneer het geloof de weg ter zaligheid was, aanvaarde het van alle kanten een indrukwekkende massa onbegrijpelijke zaken op de koop toe. En rekening houdend met de totaliteit der omstandigheden, waren er bij de beoordeling van de geestelijke toestand van Norbert Hanold toch wat excuses in te brengen voor zijn krankzinnig idee waardoor hij twee dagen lang de Gradiva voor een Rediviva had aanzien.

Ofschoon hij daar wel in het droge stond onder het afdak van de porticus, zou het toch niet volkomen verkeerd zijn een vergelijking te maken tussen hem en een druipnatte poedel over wiens kop nog maar pas een vol vat water was uitgegoten. Met dien verstande echter dat de koude douche hem eigenlijk had deugd gedaan. Zonder precies te beseffen waarom, voelde hij zijn borst daardoor aanzienlijk ontlast om wat beter adem te halen. Daar kon voorwaar in het bijzonder toe hebben bijgedragen de verandering van toonaard, op het einde van de preek. De jonge dame zat immers tijdens haar rede net als op een preekstoel. Er was daarbij een op zijn minst verhelderend besef tussen zijn wimpers opgerezen, zoals dat eveneens staat te lezen in de ogen van kerkgangers, die vroom onder de indruk zijn geraakt door de hoop die bij

hen verwekt werd op de zaligmaking door middel van het geloof. En vermits het boetekapittel nu was doorworsteld zonder dat er verder nog enig vervolg te vrezen viel, slaagde hij er in het over zijn lippen te krijgen: "Ja, nu begrijp ik - nee, in de grond ben je helemaal niet veranderd - jij bent het, Zoë - mijn goede , opgewekte, intelligente vriendin - dat is hoogst merkwaardig -"

"Dat iemand eerst moet sterven, om tot leven te komen. Maar voor de archeologie is dat wel noodzakelijk."

"Neen, ik bedoel je naam -"

"Wat is daar dan merkwaardig aan?"

De jeugdige archeoloog bleek niet alleen onderlegd in de klassieke talen, maar eveneens in de etymologie van de germanistiek zodat hij antwoordde: "Bertgang, dat 'schitterend stappend' betekent, komt toch op het zelfde neer als Gradiva."

De twee sandaalachtige schoenen van juffrouw Zoë Bertgang deden, door hun bewegelijkheid, terstond bepaald denken aan een ongeduldig wippend kwikstaartje, dat op de loer zat. Filologische deducties waren nu precies niet datgene waarover de eigenares van de "schitterend stappende" voeten momenteel wakker lag. Ook door haar mimiek verried zij dat ze een of andere snelle uiteenzetting op het oog had. Ze werd daar echter nog tijdig van weerhouden door een verzuchting, die hoorbaar uit Norbert Hanolds diepste overtuiging kwam opgeweld : "Maar wat voor een geluk, dat jij niet de Gradiva bent, maar iemand als die sympathieke jonge dame!"

"Dat liet een uitdrukking van waakzaam luisterende verbazing over haar gelaat glijden waarbij ze de vraag stelde: "Wie is dat? Wie bedoel je?"

“Zij die jou aansprak in het huis van Meleager.”

“Ken je die?”

“Jawel, ik had haar reeds gezien. Zij was de eerste, die me nu eens echt in de smaak gevallen was.”

“Hoezo? Waar heb je die dan gezien?”

“Deze voormiddag in het huis van de faun. Die twee deden daar ook iets zeer merkwaardigs.”

“Wat deden ze dan?”

“Zonder dat ze me zagen, kusten zij elkaar.”

“Dat was nu eigenlijk echt iets verstandigs. Waarom zouden ze anders wel op huwelijksreis zijn in Pompeï?”

Terstond veranderde zich, bij dit laatste woord, voor Norberts ogen het vertrouwde tafereel, want het oude stuk muur was leeg geworden vermits de persoon die er zijn uitgelezen zitting, leerstoel en kansel van gemaakt had, van daar was afgestegen. Of eigenlijk gevlogen, en wel met de eigenaardig wiegende souplesse van een door de lucht wegvliegend kwikstaartje, zodat ze reeds weer op de Gradiva-voeten stond, vooraleer een blik haar neerwaartse vlucht bewust had waargenomen. En ononderbroken doorpratend zei ze: “Nu heeft het opgehouden met regenen. Al te gestrenge seigneurs regeren niet lang. Dat is ook het verstandigst en zo is alles weer tot

rede gekomen, ik niet het minst van al, en je kan Gisa Hartleben, of wat voor een nieuwe naam ze ook mag dragen, weer opzoeken om haar, bij het ontraadselen van haar reisdoel in Pompeï, wetenschappelijk bij te staan. Ik moet nu naar het Albergo del Sole, want mijn vader zit reeds op mij te wachten voor het middageten.. Wellicht stoten we nog eens op elkaar in gezelschap, in Duitsland, of op de maan misschien. Addio."

Dat kwam er uit bij Zoë Bertgang in de perfect galante maar even rustige toon van een fijn opgevoede jonge dame en toen ze verder stapte, haalde ze bij het verplaatsen van de linker voet, volgens haar manier van doen, de rechter zool bijna loodrecht omhoog. Vermits zij bovendien, terwille van de zompnatte bodem buiten, haar japon met de linkerhand een tikje oplichtte, was het evenbeeld met de Gradiva volmaakt. Wie daar op amper twee armlengten ver van haar verwijderd was, nam aanvankelijk slechts een uiterst minieme afwijking waar tussen steen en leven. Aan het eerste ontbrak wat het andere bezat en dat terstond bij haar aan het licht trad: een klein rimpeltje op de wang, waarin zich een vluchtig, niet omschrijfbaar verschijnsel voordeed. Het hield zich wat gefronst en geplooid, zodat het daarmee, naar buiten toe, zowel de uitdrukking kon zijn van irritatie als van een onderdrukte lachlust, zo mogelijk de twee dingen samen. Norbert Hanold stond erop te kijken en ofschoon hij, na het zopas ontvangen brevet, terug volledig bij verstand was, moesten zijn ogen toch nog eens opnieuw aan een optisch bedrog onderworpen worden. Want, triomferend over zijn ontdekking, volgde het met een zonderlinge bazuinstoot: "Daar zit weeral die vlieg!"

Dat klonk zo bevreemdend, dat aan de onbegrijpend toeluisterende jonge dame, niet in staat zichzelf te bekijken, onwillekeurig de vraag ontsnapte: " De vlieg --- waar ?"

"Daar, op je kaak!" En meteen sloeg hij plots zijn arm rond haar hals om deze keer met zijn lippen naar het insect te graaien dat hij zo grondig verafschuwde en dat, uitgerekend in dat rimpeltje, door een visioen aan zijn blik werd voorgetoverd.

Schijnbaar zonder succes evenwel, want onverwijld riep hij nogmaals: “Nee, nu zit ze op jouw lip!”, waarop hij bliksemsnel zijn jachtprobeersels daarheen keerde. Ditmaal echter liet hij dat zo lang aanslepen, dat er geen twijfel meer bestond, dat hij tot de allervolmaakste vervulling van zijn objectief was opgeklommen. Het was opvallend dat de levende Gradiva hem daarbij deze keer geen strootje in de weg legde en toen, na verloop van zowat een minuut, haar mond behoefte kreeg om eens diep naar adem te snakken, zegde ze niet, bij het herwinnen van haar spraak: “Je bent knettergek, Norbert Hanold”, neen, ze liet veeleer een door en door charmante glimlach merken over haar lippen die, heelwat sterker als tevoren, een uitgesproken rode tint vertoonden. Ze leek zelfs nog meer overtuigd geraakt te zijn van de volledige recuperatie van zijn verstand.

De villa van Diomedes had tweeduizend jaar geleden op een kwaad moment heelwat verschrikking gezien en gehoord maar in het tegenwoordige vernam en observeerde ze, zowat een uur lang, slechts dingen die allermint geschikt waren om iemand aan het schrikken te brengen. Maar niettemin kreeg dan tenslotte toch, bij juffrouw Zoë Bertgang, een verstandelijke overweging de bovenhand, zodat het tenslotte, tegen meug en wil in, uit haar mond kwam: “Nu moet ik echt weg, anders verhongert mijn arme vadertje nog. Medunkt dat je vandaag best kunt afzien van het middaggezelschap van Gisa Hartleben, want je hebt toch niets meer van haar bij te leren en best van al neem je maar genoeg met mij in de Zonnedoening.”

Daar viel een en ander uit te concluderen dat tijdens dat uurtje, tussen een heleboel andere dingen, mee moest ter sprake gebracht zijn, want het verwees naar een behulpzame didaktiek waaraan de hoger vermelde jonge dame Norbert reeds deelachtig gemaakt had.. Toch wist hij dat niet op te vissen uit die aanmanende woorden maar veeleer iets dat hem voor de eerste keer de schrik om het hart sloeg en dat zich door een herhaling te kennen had gegeven: “Jouw vader - wat zal hij - ?”

Waarop juffrouw Zoë aansloot, zonder het minste teken van de onrust die haar dat gaf: “ Waarschijnlijk zal hij niets. Ik ben geen onontbeerlijk stuk in zijn zoölogische verzameling; was ik het wel geweest, dan zou mijn hart zich misschien niet zo onverstandig aan jou hebben gehecht. Voor de rest is het mij sinds lang duidelijk dat een vrouw in deze wereld slechts nut heeft, in zoverre zij aan een man de moeite spaart om in alles te voorzien wat er zoal in een huis moet gebeuren. En daarvan ontlast ik mijn vader bijna voortdurend. Je kunt wat dat betreft de toekomst tamelijk rustig tegemoet zien. Maar mocht hij toevallig eens, en dan nog juist in dit geval, er een andere mening op na houden als ik, dan maken wij dat zo simpel als het kan. Jij vaart voor een paar dagen naar Capri, hier tegenover, je vangt er met een graslusje - je hoeft maar eens te proberen aan mijn pink hoe dat moet - een *lacerta faraglionensis*. Je laat haar hier opnieuw rondlopen en je vangt haar nog eens, maar onder zijn ogen dan. Daarop stel je hem voor de keuze tussen mij en de *lacerta* en het is een uitgemaakte zaak dat je mij hebt, zozeer zelfs dat het mij haast pijn doet om jouwentwege. Tegenover collega Eimer ben ik me echter heden bewust, dat ik me tot nu toe ondankbaar gedragen heb, want zonder zijn geniale uitvinding voor de hagedissenvangst, zou ik waarschijnlijk niet in het huis van Meleager zijn gekomen en dat was nu eens echt jammer geweest, niet alleen voor jou, maar ook voor mij.”

Deze laatste idee gaf ze reeds te kennen buiten het bereik van de villa van Diomedes en er was jammer genoeg geen mens ter wereld meer voorhanden, om ook maar enigszins, over de stem en de woordklank van de *Gradiva*, nog een verslag te kunnen maken. Mocht ze echter ook daarin, zo goed als voor al het overige, op juffrouw Zoë hebben geleken, dan had ze eveneens op dat punt een buitengewoon fraaie en schalkse charme bezeten.

Daarvan was dan toch tenminste Norbert Hanold zo sterk verbijsterd dat hij, opgetild door een dichterlijke bevlieging, declameerde: "Zoë, mijn liefste leven en lieflijk heden - onze huwelijksreis gaat naar Italië en naar Pompeï!"

Dat was de proef op de som voor de ondervinding hoe zeer veranderde omstandigheden, ook in het menselijk gemoed, een ommekeer kunnen verwekken en daar meteen een flauwte van de memorie kunnen aan verbinden. Het kwam immers helemaal niet in zijn gedachte op dat hij zich op die reis, samen met haar, aan het gevaar ging blootstellen om eveneens, vanwege misanthropische en pessimistische spoorwegcompagnons, de naampjes opgekleefd te krijgen van Gust en Greetje. Zo weinig dacht hij daar voor het ogenblik aan dat ze, hand in hand met elkaar, doorheen de oude Gravenstraat van Pompeï wandelden. Die straat wist momenteel waarlijk ook niet meer als zodanig tot hun bewustzijn door te dringen. Vrij van wolken, scheen de zon weer lachend over hen en zij bedekte de oude lavaplaveien met een gouden tapijtweefsel. De Vesuvius breidde opnieuw de geurige kroon van zijn parasol uit, terwijl de opgegraven stad zich volledig overgoten toonde met een weldadige stortvloed van parels en diamanten, in plaats van puimsteen en as. Met de glans van al die parels en diamanten wedijverden ook de ogen van het dochttertje van de zoöloog. Haar schrandere lippen repliceerden echter dra op het reisdoel dat hier in een wens werd losgelaten door de vriend uit haar kinderjaren en die zelf ook enigszins uit de gruijzels werd opgedolven: "Ik dacht dat we ons daarover vandaag de kop niet hoefden te breken. Dat is een zaak die wel beter, door ons beidjes, eerst nog wat meer en wat rijper moet worden overwogen en die aan toekomstige inspiratie kan worden overgelaten. Ik voel me ten minste voor mijn part toch nog niet voldoende tot leven gekomen om nu tot zulk een geografische beslissing over te gaan."

Dat getuigde meteen van een grote bescheidenheid bij de jonge dame die hier aan het woord geweest was en dit in verband met haar inschattingsvermogen van zaken

waarover zij vooralsnog nooit had nagedacht. Zij waren opnieuw bij de Herculespoort aanbeland waar, bij het begin der Strada Consolare, antieke tredstenen de straat kruisten. Norbert Hanold bleef er bij stilstaan vroeg, met een speciaal klankje in zijn stem: "Loop hier asjeblieft eens overheen!" Vol begrip gleed er een vrolijk lachende trek over haar mond en terwijl ze met de linkerhand haar japon een tikje oplichtte stapte de Gradiva rediviva Zoë Bertgang, dromerig door hem nagestaard, met haar rustig lenige kadens en onder het aureool van de zon, over de tredstenen heen naar de stoep aan de overkant.